books2ebooks.eu

Mikeš, František Otakar,

Česká mluvnice / sepsal Fr. O. Mikeš

V Praze : Tiskem a nákladem dra. Edvarda Grégra,
1867

elektronické knihy získáváte prostřednictvím
eBooks on Demand

digitalizaci provedla
Vědecká knihovna Olomouc

EOD - milióny knih z katalogů knihoven více než 10 evropských zemí jsou nyní k dispozici jedním kliknutím myši.

Děkujeme, že jste si vybrali EOD!

V evropských knihovnách jsou uchovávány milióny historických i novověkých knih. Velká část těchto dokumentů může být nyní velmi jednoduše k dispozici v podobě elektronické knihy - eBook. Požadovaný titul si můžete kdykoli objednat prostřednictvím online katalogů knihoven zapojených do projektu EOD (eBooks on Demand – elektronické knihy na požádání). Tištěnou knihu převedeme do digitální podoby a zpřístupníme v elektronické podobě.

Co Vám můžeme nabídnout (a proč využívat službu EOD?)

- Získáte téměř identický dojem, jako kdybyste si prohlíželi originál.
- K prohlížení elektornické knihy postačí běžný software, samozřejmostí je možnost zvětšení stran nebo jednoduchá navigace.
- Můžete si vytisknout jednotlivé strany nebo celou knihu.
- K dispozici máte vyhledávání jednotlivých slov z plného textu knihy.*
- Jednoduše zkopírujete obrázek nebo část textu a přenesete je do jiných aplikací, např. textového editoru.*

* Nelze poskytnout u každé knihy.

Podmínky služby

Objednáním služby EOD přijímáte podmínky stanovené knihovnou, která vlastní knihu. EOD poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům výhradně pro osobní potřebu, komerční využití není dovoleno bez svolení vlastníka dokumentu.

- Všeobecné podmínky: http://books2ebooks.eu/odm/html/vkol/cz/agb.html
- Terms and Conditions in English: http://books2ebooks.eu/odm/html/vkol/en/agb.html
- Terms and Conditions in German: http://books2ebooks.eu/odm/html/vkol/de/agb.html

Více o projektu

Službu EOD nabízí již 30 knihoven z více než 12 evropských zemí. Podrobné informace o projektu získáte na http://books2ebooks.eu a http://search.books2ebooks.eu

Universitní knihovna Olomouc
148131

663

148131

IN8131

ČESKÁ

MLUVNICE.

SEPSAL

FR. O. MIKEŠ.

V PRAZE.

TISKEM A NÁKLADEM DRA. EDVARDA GRÉGRA.

1867.

VK Olomouc
2850569280

148.131

UNIVERSITNÍ KNIHOVNA V OLOMOUCI

1038 9. L 1954

Předmluva.

Mluvnice tato má dvojí účel: předně, aby pokročilejší občané sami se mohli dle ní učiti, a podruhé, aby všickni ti, kteří své povolání perem vykonávají, mohli si buď obvyklý svůj způsob psaní zlepšiti anebo poklesky mluvnické a pravopisné opraviti. Dvojí ten směr vlastně toliko jeden jest, poněvadž i těm, kteří sami učiti se chtí, za našich poměrů dlužno výslovně ukázati chyby většinou běžné, aby jich i proti pravidlu neomlouvali a sami nenásledovali.

Máme totiž rozličné tiskopisy i od takových, kteří povoláním svým jsou takřka rukojemstvím, že jejich pravopis a způsob psaní zajisté jest dobrý, kdežto oni i v nejnižších pravopisných věcech jsou velmi nesprávní. Tak na př. jistě každý z nich ví, že „koupiti“ krátí dlouhou kmenovou slabiku v tvaru pokračovacím: kupovati, a přece vídáme co den proti tomu: blížiti sblížovati (!), povýšiti povyšovati (!), shromážditi shromažďovati (!) a mn. j. O Jihlava s dlouhým á, ruměnec, kuropění, ba i koruna s ů, obyvatel s ý atd. ani nemluvme. Ale to již i zde vytknouti potřeba sě vidí, že mnozí jako navzdor usilujou provésti: peníze, nízký, hoření, mýjeti, výnález, a že nevědí si rady s jednoduchým: přezuvky, navštěvenka, parník, pečlivý, žilka, přijde, přijme a p.

Pravda že zdá se mnohému, jakoby na takovéto podrobné prý správnosti nezáleželo, jen když umí slova dobře skloňovati a vázati. Avšak jest to dobře skloňovati, když „den“ a „host“ mermomocí vtěsnávají pod „sud“ a „had,“ „účel,“ „manžel,“ „vrchol“ atd. i bez potřeby zase pod „muž“ a „meč“? Či jest i to správné skloňování, když „Jihlava“ píšou v dat. a lok.: „Jihlavi“ (!)? Nejsme-li už takto blízci toho, že co nejdříve dočkáme se také: „těch lidů“?!

Avšak mýlil by se, kdo by myslil, že v tom snad vězí nějaké opovrhování mluvnicí. Naopak. Všichni ku př. pamato-

vali si co zvláštnosť, že „ono“ má ve 4. pádě „je,“ a tu jest až ku podivu, s jakou vytrvalostí a s jakým sebevědomím domnívají se mnozí tím ukázati snahu o správnosť když napíšou na př. o zboží: „potřeboval *je*“ (!), kdežto právě naopak u slovesa „potřebovati“ má býti genitiv: *ho*. Anebo vizme to pachtění, aby na př. slovo „týden“ bylo správně skloněno v mn. č., a tu vyskytly se už všelijaké tvary, správné i nesprávné, ale nejobyčejnějšího a jedině lepého „neděle, neděl, deset neděl, dvanáct neděl“ atd. jako by ani nebylo!

Nechtíce dále mluviti o chybách ze skloňování a z neznalosti slovesa, jako na př. kdy má býti vrací a vracejí, chodí, schází a scházejí*), uvedeme jen ještě něco z větosloví a ze skladby. Kdo zná větosloví, umí si v každém jakémkoliv případě i v samých překladech z němčiny velmi dobře poraditi, dovede-li jen rozeznati, o jakou o k o l n o s ť v jeho příkladě běží. Máme-li na př. „im falle eines wassermangels“ a víme-li, že to „možná příčina čili výminka,“ nebudeme dle str. 240 na rozpacích a řekneme hned: „není-li vody,“ „nebude-li vody,“ „nedostává-li se vody,“ „nebude-li se dostávati vody,“ „schází-li n. bude-li scházeti vody.“ Máme-li: „wir sehen die unmöglichkeit der ausführung dieses vorsatzes ein,“ a víme-li, že tato rozvinutá věta svýma dvěma abstrakcema dle §. 219 neostojí, nebrž že ji dlužno rozvésti v souvětí dle §. 223. řekneme: „Poznáváme, že nemožno jest, předsevzetí toto vykonati.“ Větu „durch ihren auf- und untergang bewirkt die sonne tag und nacht,“ která patří na str. 240 b), převedeme nejprve dle připadající k tomu str. 255 A) ve větu: „Slunce činí den a noc tím, že vychází a zapadá,“ a dle připadajícího k tomu §. 241 C): „Slunce vycházejíc a zapadajíc den a noc činí.“ Tak i: ohne ansehung der person = nehledě na osobu; diesseits des meeres = před mořem, jenseits des meeres = za mořem atd.

K tomu přidáváme ještě tyto menší i větší nesprávnosti:

---

*) V nejnovější době zanesen i ten nešvar do tiskopisů českých, že na př. „ví“ má býti zároveň číslem množným (oni ví!!!), a kdo to vymlouvá na vrub krajinomluvů, bojuje nevědomky proti jednotě spisovného jazyka. Či je také to krajinomluv: „skrotnouti lva?“ m. „skrotiti lva?“ A či jest pravidelného mluvnického rčení, aby nebylo zároveň krajinomluvem, jako na př. naleju vody (ve vých. Čechách), krvežíznivec (v Jílovém), dnes je krásně na den (Sázava) a nesčíslné množství jiných? Kdo vymlouvá krajinomluvem i „skůtek“ m. skutek, dovoluje také psáti „móře,„ „póle,“ ba i „důše!

pojištné (!) m. pojistné, vesměš m. vesměs, příjmění (!) m. příjmení, rozdíl mezi přijmeme a přijměme, vezmeme a vezměme, to není má vinna (!) m. vina (ale: ona jest tím vinna), vinnen (!) m. vinen, sessul (!) m. sesul (ssul), zamyšlený a zamýšlený (zamýšlená zábava), zasypati a zasýpati; vůkolí (!) m. okolí;

v našim (!) soudním řádu m. v našem; certifikát s 50 kr. kolkem m. s 50kr. kolkem; aby subvence ustanovena zvýšena byla m. ustanovená; dostalo se mi té cti zvolen býti m. zvolenu; žaloba o zjevné zlodějství z moci soudu vrchního soudce pochází m. z moci soudní n. ze soudní moci; od cechu soukenického města Humpolce m. od soukenického cechu; z čehož vznikají uvnitř lodyhy nové mezery a dutiny m. z čehož uvnitř lodyhy vznikají; rostliny potřebují kyslíku k dýchání tak jako zvířata a smrt, která z jeho nedostatku při nich následuje, není jiná než zadušením m. tak jako zvířata, a smrt; vykládá jejich vývin co ústrojů složených z tkanin jednoduchých m. jejich výv. co ústr. sl. vykládá z tk. jdnd.; náš ouřad došel tento přípis m. našeho ouřadu; na špatnější půdě vyrovná se výnos střední vikve onomu hrachu úplně m. střední výnos vikve výnosu hrachu úplně; ohlušující jásot rozléhal se daleko široko a hlásal radost vzájemnou, jaká uchvacovala mysli uvítajících i uvítaných m. vítajících (n. uvítávajících); Otava, povstavši v Šumavě, teče okolo Kašperských hor a Sušice, a přišedši k Horažďovicům obrátí se k východu, kdež u Strakonic přijme Volyňku m. obrací se a přijímá; co se týče soustavy nervové, je tato (!) velmi těžko pozorovati m. soustavu pak nervovou je velmi těžko pozorovati; najímatel myslivosti platí taxu deset zl. m. desíti zlatých; delší a vyšší nežli kůň, vyzdvihuje se hřbet jeho v neúhledný hrb m. jest delší a vyšší nežli kůň, a k tomu vyzdvihuje se; ustanoven za městského fysika jest mi povinností ošetřovati nemocné v nemocnici . . .“ *) — —

Pokud jsem užil pramenů už vydaných, každý znalec nejlépe sám posoudí. Že při tom směru, který knížka tato má, nebylo příčiny shánětí se po novostech tam, kde by se tím jen čas mařil, rozumí se samo sebou. Zvláštními díkami povinen jsem velectěnému panu profesoru Hattalovi,

*) Takovéto vazby dle str. 300, 9 jsou sice dovoleny, ale každý obratnější spisovatel se jim raději vyhne: „poněvadž jsem ustanoven“ n. „ustanovenému“ n. „jsem ustanoven a tudy . . .“

v jehož „Srovnávací mluvnici jazyka českého a slovenského“ jsem ponejprv poznal důkladněji nové učení o skladbě, slovanské sloveso a zvukosloví; p. prof. Zikmundovi, jehož skoumání, složená v „Mluvnici jaz. českého,“ výborně mi posloužila zejmena v poslední části této knihy od str. 278 až ku konci, a p. prof. dr. Dastichovi za ochotnou radu stran uspořádání vidů a zástupek. V prosodii řídil jsem se pilně také proslaveným dílkem páně Sušilovým. — Teprv po vytištění větosloví dověděl jsem se od pana prof. Hattaly, že on ve své „Skladbě slovenského jazyka (v Báňské Bystřici a v Pešti)“ od svého pořádku ve „Srovn. mluvnici“ poněkud se odchýlil; bylo mi toho tím více líto, poněvadž předně novým jeho pořádkem náuka o pádech více vyniká a potom že tam i mnohé jiné pěkné věci vynesl na jevo, kterých já už nemohl užiti, protože mne ona „Skladba“ ani do oněch dob ani dosud nedošla, ačkoli už dobré tři čtvrti roku z Pešti objednána jest. V přebedlivém, ba s mravenčí pilností pracovaném nejnovějším svém spise „De mutatione contiguarum consonantium in linguis slavicis“ opravuje p. prof. Hattala též výklad o stupňování hlásek *l* a *r*, že totiž vlastně ne *l* a *r* se stupňujou, nebrž toliko vedle stojící anebo státi mající ъ a ь, ač poněkud jinak než vedle jiných souhlásek. Ve spise tom také ponejprv dovedeno jest, že naše „kdoule,“ „kdule“ povstalo zaměněním tekutých souhlásek ze staroslov. „gdunije“ a toto z řeckého *κυδώνιον*, „rci“ a „rčení“ že jest m. říci a říčení pro neoblíbenosť skupenin řc a řč v násloví, a podán výklad slova netopýr = nektoptyrь = noční pták, a ne tedy: nedopýr; — „sklo“ m. „stьklo“ není dle téhož spisu možno ještě vyložiti, „rumělnec“ však jest najisto m. rudměnec pro neoblíbenosť skupeniny *dm* ve slovostředí, atd.

V Praze, na den sv. Václava 1867.

Fr. O. Mikeš.

OBSAH.

Strana

Úvod 1 — 6.

Díl prvý.

Zvukosloví a tvarosloví.

Část prvá.

Nauka o hláskách čili Zvukosloví.

Hlava prvá:

Jaké hlásky máme a kterak se píšou a vyslovujou: 9.
(Samohlásky. Dvojhlásky 9. Souhlásky 10. Násloví, slovostředí, koncovka 10.)

§. 3. **Samohlásky dlouhé a krátké.** 10—11.

§. 4. ъ a ь 12.

§. 5. a a e 12—13.

§. 6. **Dvojhlásky** (ou, ia; au; ia, ie, io, iu; ě) 13—14.

§. 7. **O shodě souhlásek mezi sebou a s y nebo i** 14—16.
(Pravopis zvukoslovný a slovozpytný 15.
y po h, ch, k, r, n, d, t 15, 2.
Působení *i* a *é* v předch. souhl. h, ch, k, r 15, 2.
y a *i* po b, f, l, m, p, s, v, z 15—16.)

§. 8. **Širokosť obojetných souhlásek v násloví a ve slovostředí** (*y* uprostřed slova) 16—18.

Hlava druhá:

Kterak se hlásky proměňujou:

A) Proměny samohlásek.

1. Přehlasování. 18—20.

(§. 9. **Shoda širokých samohlásek s širokými souhláskami** 18.

§. 10. **Shoda ouzkých samohlásek s ouzkými souhláskami,** — *přehlasování;* přehl. postupné a zpětné 19—20.)

2. Stupňování. 20—23.

(§. 12. 1. dloužení 20 2. zaměňování slabších samohlásek silnějšími 20—21; 3. předrážení hlásek *a, o* před *i, u, y* a ožívání ъ a ь co *a, o, e, é, í* vedle hlásek *l* a *r* 21—23.)

Strana

§. 13. **Dloužení samohlásek stahováním** 23—24.
(**á** z *aja, oja, oje* 23; **é** z *aje, oje, uje, yje, éje* 23; **í** z *íji, íja, íje, íju* 23; **ou** z *uju, oju* 23; **y** z *oji, ojí, yji, yjí* 24.)

§. 14. **Pravidla o krácení dlouhých samohlásek** 24—31.
(Délka a krátkosť za starodávna 24. Krácení příslušné a nepříslušné 25.
Pravidla o krácení dlouhé kmenové samohlásky:
1. jmen jednoslab. mžsk. i žnsk., jmen dvouslabičných žnsk. a střdn. 25. *Pozn.* o žnsk. srostitých a odtažitých 25—26;
2. dvouslab. žnsk. ve zdrobnění 26;
3. dvouslab. a jdnoslab. v odvedených příd. 26—27;
4. dvouslab. sloves v odvedeném podstatném 27;
5. bližní, výšina, nížina;
6. srovnavatel dvouslab. přídavných a zdrobnělá přídavná 27;
7. -ateрý, -ácterý 27;
8. odved. slovesa 6. třídy 27—28;
9. způsob rozkazovací 28;
10 dvouslabičné otevřené kmeny ve složení třísl abičném 28—29;
11. čas přít. a příčestí min. času 29;
12. a) příd. odvedená příponou -cí; [-ící, -ovací] 29—30;
b) slovesná podstatná stř. rodu 30;
13. podst. odvedená od sloves na -íti, -eti, -iti, -ati 30;
14. krácení přízvukem 31.)

§. 15. **Kterak čeština obmezuje průzev** 31—34.
(Ve slovostředí; mezi slovy. I. Ve slovostředí: vsouváním a přestrojováním:
Vsouvá *j, v, h*; přestrojuje **u** a **y** ve *v*, **i** v **j** 32;
II. V následí samohlásce a předsouvá *j, v, h* 32: — samohlásku **e** sesouvá, proměňuje v *a* 32; — samohlásce **i** předsouvá *j, v*, mění ji v *j* a sesouvá, rozpouští ji v *je* 33; — samohlásce **o** předsouvala *v, h*; — samohlásce **u** *(h) v.* [Kdy se psalo *jsem* bez *j*.] 33.)

§. 16. **Jak se samohlásky jedna s druhou střídají** 34—36.
(**a** s *o, e, é, u, y* 34—35; — **e** s *a, é, i, o, y*; **é** s **ý** 35; — **i** s *e, é, y* 35; — **o** s *a, e, u, y* 35—36; — **u** s *a, e, o, y* 36; — **y** se všemi samohl. 36.)

§. 17. **Samohlásek přisouvání a vysouvání** 36—39.
(Předsouvání, vsouvání, zasouvání; sesouvání, vysouvání, odsouvání.)

B) O proměnách souhlásek.

§. 18. Obecný přehled.

(Souhlásky němé, vanuté, plynné; temné, jasné 39; — zdvojené, skupeniny a změžděniny 40; — hrdelné, podnebné, jazyčné, zubné, retné; tvrdé, měkké 40; — nosovky, sykavky 40.)

§. 19. **Proměny souhlásek ve vyslovování** 40—42.

Strana

(Před temnými temné, před jasnými jasné 40; — zákon neúplného spodobování ve výslovnosti 41; — v písmě [pravopis zvukoslovný: šsk, čsk, csk, ds] 41.)

§. 20. **Které skupeniny souhlásek čeština snáší a jak se kterých zbavuje** 42—48

(I. Stejné dvě souhlásky vedle sebe 42—43.

II. Jiné skupeniny souhlásek odstraňuje tím že:

1. přesmykuje l, r, ks, v, j 43—44;
2. vsouvá s, t, d, n, e; r, ko, h, ne; l; o *dl* 45;
3. vysouvá: d, t, h, k, b, p, v 45—46;
4. rozlišuje: *dt* a *tt* v *st* 46; — *dl*, *tl* v *sl*, *chť* v *ść* 46—47; — kl, kr, gl, gr — cl, sl, čr, zl, zr, 47; zš, žž = jš, jž 47;
5. změžďuje: *dj* v *z*, *tj* v *c* 47;
   kt a *ht* v *c* 47;
   ds, *ts*, *čs* v *c* 47;
   dž - č 47;
   št - tš - č 47;
   k - c, č, h - z, ž, ch - š 47;
6. ruší nosovky ą a ę:
   a v *ou*, *u*; ę v *ia*, *í*, *ě* 48.)

§. 21. **Samohlásek a souhlásek společně střídání** 48—51.

(1. Hrdelnice: *g* s *h*, *k*, *j* 48;
   h s *ch*; se *z* 48;
   k s *ch*, *c* 48;
   g, k, ch 48/49.
2. Jazyčnice: *l* s *r* a naopak; *l* s *n* 49.
3. Zubnice: *d* s *t* 49.
4. Sykavky: s, z, š, ž; č; c, č 49—50.
5. Retnice: b, f, p, v; m.)

§. 22. **Souhlásek přestrojování.**

(p, k; v, h; k, p; k, b; k, p; ch, f, p; č, t; v, h; t, p; m, n; k, t; j, d; n, d; l, v; ž, r; f, z; h, j; ch, ž, s 51.)

Část druhá.

Tvaroslovi.

Hlava prvá:

Tvoření slov odvozováním a skládáním.

§. 23. **Kořen, kmen, spona, přípony a předpony** 52—55.

(1. Kořeny otevřené a zavřené 52; — slovesné n. pojmové č. materiálné a zájmenné č. formálné 52. Kmen; přípona; spona, předpona 53.)

2. Kmeny otevřené a zavřené 53—54

(§. 24. Slova prvotná, odvozená 54; — kmen časoslovný a jmenný 55.)

(§. 25. Slova tvoříme: zdvojováním, stupňováním, odvozováním, skládáním 55.)

Strana

I. Tvoření slov zdvojováním kořene. 55—56.

(1. kořen opakuje se zplna a neporušeně; 2. druhá [tekutá] souhl. přejde v nosovku [m, n] a táto s předcházející samohl. zruší se v *u, ou*; 3. opětuje se první souhl. s přiměř. samohl. 55—56.)

II. Tvoření slov stupňováním. 56—57.

(1. dloužení a zaměňování slabších samohl. silnějšími, 2. předrážení.)

III. Tvoření slov odvozováním. 57—80.

(§. 28. 1. Předpony: ob-, pa-, pra-, pře-, roz-, vy-, su, vz- 56; 2. přípony 57.

Přípony samohláskové:

1. **a** 58; — 2. (ja, jo =) **j, ě**, 58—59; — 3. **i** 59; — 4. **i** (ija); — 5. **o** 59; — **e, ě** (m. et, ět) 59—60.

Přípony souhláskové a jich příbuzné spojené:

§. 30. **-m, -ma, -mo** 60; — §. 31. **-men, -mě** 60.

§. 32. **-v, -va, -vo** 60—61. [-iva, -ivo 61.]

§. 33. **-ba** 61.

§. 34. **-t, -ta, -to** 61—62. [a) -utý, -utá, -uté; b) -itý, -ita, -ité; c) -atý, -atá, -até; d) -vatý, -vitý; e) natý 62.]

a) -et, -ost, -out 63;

b) -eta, -ota, -osta, -uta, -ata 63;

c) -eto, -yto 63.

§. 35. **-ti (-t)** 63 [-sť; isť; -eť, -oť, -uť 63.]

§. 36. **-tel** (-tel) 63—64; **tr, ter** 64; **-dlo** 64.

§. 37. **-tev, -tva, tvo, -tví**, stev, stva, stvo, ství 64.

§. 38. -da, -eda, (-nda), -oda, -ado, -ada 64.

§. 39. I. **-n, -na, -no** 65.

A) -en, -eno; 2. -an, -oun, -ýn, -oň; 3. eň, -ně; 4. -ň, -seň, -zeň 65.]

II. -en, -na, -no (-ný, -ná, -né; -ní) 65—66.

-ěný -ěná -ěné; -ovný, -evný; -telný; -in -ina -ino 66—67.

-ný a ní 67.

B) -ina, -izna, -ovina; -jan, -jenín, -uně, -yně 67—68.

-ín 67.

-kyně 68.

§. 40. **-l, -la (-le) -lo** 68—69.

§. 41. **-r**: -ař, -ář; -íř, -ýř; -ura, -yra 69—70.

-árka, -írka 70.

§. 42. (Rozhled o tvořicích příponách t, n, m, v, l, r 70—72.)

Živly přípon významu temného: k, ch, s, ěz, c, č, š 72.

§. 43. **k**: 1. -ký, -ský (-ska) 72, -ovský, -inský 73, (-ský u jmen cizích 73.)

2. -ek, -ok, -yk, -yka, -ák, -čk, -ík, -ják, -ka, -ko 74.

-sko, -isko, -iště, -ník 74.

§. 44. **ch** (cha, cho; -och, -ouch, -ucha) 74—75. ch = tr 75.

§. 45. **s** (-sa, -so); -asý, -astý; -as, -jas; -ous; -ys 75.

§. 46. **-ěz** 75

§. 47. **c**: 1. -ec 75, -ce 76; -enec, -ěnec, -inec 76; — 2. -ic, -ovic, -evic 76; — 3. -ice 77; -nice 76; -cí 77.

§. 48. č 77; [-áč, -oč, -ouč, -če 77].
§. 49. š [-eš, -oš, -ouš, -uše, -yš, -ýš] 77.
Pozn. o vlastních jménech 77.
Slova zdrobnělá 77—78.
1. -ek, -ka, -ko; -ec, -ce; -eček, -ečka, -ečko; 2. -ík, -íček; -ka, -ice, -ička; -ko, -íčko, -íčko; 3. -ena, -enka; -ina, inka 78.]
[-ičký, -ičičký, -itký, -inký, -ounký, -oučký 78].
Odvozování časoslov 78.
§. 51. [1. časoslova počínavá s třídní známkou -nou- 79.
2. „ „ „ „ -ě- 79.
3. „ faktitivní „ „ -i- 79.
4. „ „ „ -a- 79.
5. „ „ „ -ova- 80.]
IV. Tvoření slov skládáním. 80— 86.
(§. 52. skládání: 1. slučovací, 2. přivlastňovací 80—81, 3. omezovací, 4. předmětové 81—82, 5. hromadné 82, 6. předložkové 82.
§. 53. Časoslova s předložkami a přídavnými 82; — časoslova druhosložená 82—83.
§. 54. **Odvedení pravidel, kterými skládání slov celkem se řídí:**
I. Skládání jmen podstatných:
1. jest-li určovací jméno rodu středn. an. příslovka
2. „ „ „ „ ženského
3. „ „ „ „ mžsk. an. jm. příd. 83.
4. „ „ „ číslovka 84.
5. předložky se dlouží a nedlouží 84.
6. z časoslova bere se způsob rozkazovací
7. ve slož. s předl. a přísl. mění se tvar jm. podst. 84.
II. Skládání jmen přídavných:
1. stejné zákony jako u statn.; výjimky; *bez*, číslovky a jiná přídavná 84;
2. s předložkami; kdy se tyto dlouží 84.)
§. 55. **Jak pronášíme v jazyku českém složená podstatná německá.**
(1. slovy jednoduch. a slož. s předl., jednoduchými, odvedenými příponami a) -ař, -ář, -íř, -in, -ák, -na, -árna, -írna, -ovna, b) -ec, -inec, -ník; -ice, -nice, -ina; -sko, -ště; -ovina, -ovka, -ivo; -ost 85;
2. určovací jméno souřadným přívlastkem 85.
3. „ „ podřadným „ 86.

Hlava druhá:

Skloňování a časování.

I. Jméno podstatné 86 - 126.

(§. 56. Ohýbání: skloňování, časování 86.
§. 57. Pády 87. — §. 58. Rod 88. — §. 59. Číslo 88.
§. 60. Skloňování dle zakončení a dle rodu 89.
§. 61. Přehled celého skloňování 90—91.)

Strana

I. Skloňování mužské 90—98.

(§. 62. Mužská jm. podstatná tvrdá a měkká;

I. Vzory: **had** a **sud**.

§. 63. 1. Příklady 93. — 2. Jména vlastní 93. — 3. U živ. nom. a akk. mn. čísla 93—94. — 4. Vysouvání *e* 94. — 5. Krácení dlouhé kmenové samohl. 94. — 6. Gen. s *a* 95. — 7. Dativ s -ovi a s -u 95. — 8. Akkus. jdn. č. roven nom. 95. — 9. Vokativ: -e, u 96. — 10. Lokál: -ě, -u, -ovi 96. — 11. Množné číslo: nom. a vok. -i, -ové, -é 96—97. — 12. Gen. mn. č. -ův, -ů; = nom. jdn. č. 97. — 13. Akk. proti nom. — 14. Lokál: -ech, -ích, -ách 97. — 15. Instr.: -y, -ami, -oma 97—98. — 16. Rozdíl mezi osobnými a neosobnými 98.)

II. Vzory: **muž** a **meč**.

§. 65. Rozdíl mezi tímto a předešlým skloněním 98.

§. 66. 1. Příklady 99. — 2. Na -l která jsou měkká 99. — 3. -ce 99—100. — 4. kotel, popel, kořen, hřeben a slova na -men; — 5. akk. roven nomin. Neživotná jako životná 100. — 6. Vok slov na -ec a na -ce. — 7. Množné číslo. Nom.: rodič, kůň, král; -tel 101. — 8. Starý gen. = nom. 101. — 9. Kněz, kůň, peníz, přítel, den, týden 101.)

II. Skloňování ženské 102—108.

(§. 67. -a, -ě; měkká souhláska 102.

I. Vzor: **ryba**:

1. Příklady 102—103. — 2. Jména mužská 103. — 3. Dativ a lokál 103. — Vokativ 103. — Gen. mn. č. se skupeninami neoblíbenými 103. — 6. Krácení dlouhé kmenové samohl. — 7. Chybný lokál mn. č. 103—104.

II. Vzor **země**:

§. 71. 1. Poznámky (káně, role, plíce) 104. — 2. Instr. jdn. a gen. mn. č. 104. — 3. Jména na -ice a -yně. Krácení km. samohl. 104—105. — 4. Dat. -ům 105. — 5. Dat. a lok. -em, -ech. — 6. Dveřmi, nedělmi a nedělemi 105. — 5. Slova z latiny s -io a -ia. 105.

III. Vzory **kost** a **dať**:

§. 73. Kterak tyto vzory od sebe se rozeznávají. 1. Která jdou podle daň 106. 2. Podle kost 106—107. — 3. Mát, neť 107. — 4. Instr. -emi, -ěmi 107. — 5. Instr. jdn. a gen. mn. č. 107—108. — 6. Lidé, hosté; host, choť; dítě 108.

III. Skloňování střední 108—112

§. 74. Co obsahuje 108.

§. 75. Slovo. 1. Příklady (dítko — dítky) 109. — 2. Lokál po retnicech a zubnicech 109. — 3. Vsouvání *e* v gen. mn. č.; jader, per, jmen, let; letech, lety 109. — 4. Lokál -ech, -ích, -ách 109. — 5. Instr. -y, -ami 109.

§. 76. Pole. 1. Příklady (líce). — 2. Nebe, nebesa; gen. mn.

Strana

č. vajec, -išť 109. — 3. O polednách. — 4. Chybné skloň. jmen na -ště 109—110.
§. 77. Znamení. 1. Příklady (hedbáví; kamení, listí — kameny, listy 110). 2. Paní 110. — 3. -í v mn. č. jmen mžsk. (bratří, kněží) 110.
§. 78. *Sémě, kuře.*
§. 79. Sémě: 1. -mě (písmeno, jméno), 2. nebesa 111.
§. 80. Kuře: 1. jména mláďat 111. — 2. Kníže, hrabě; dítě 112. 3. Doupě, vole, poupě, chvoště, krátče, zemče 112.
§. 81. **Zbytky čísla dvojného** 112.
§. 82. **Nepravidelnosti podstatných jmen** 113: 1. Nadbytná 113—114. 2. Schodná 115.
Skloňování jmen vlastních vůbec a cizích jmen podstatných zvláště 115—125.
§. 84. Rozhled 115—116.
I. Skloňování jmen řeckých, latinských a barbarských 117—123.
§. 85. *Had, sud, muž, meč:*
1. -us, -os, -er, -eus, -ys s předch. souhl. 116.
2. -us, -os, -ys s předch. samohl. 117. (Dareios, Achilleus, Atys, Achaii, Chios, Halys, Veje.)
3. Jména mžsk. zavřených kmenův 3. lat. a řecké deklinace 118.
4. Jména místní lat. a ř. 3. dekl. 118.
5. i-kmeny rodu mužského 119.
6. Jména osob č. množného 119 (viz také: Achaii 117).
§. 86. *Žena, země:*
1. Mužská a ženská lat. a řecké první dekl. 119—120.
2. Jména ženská se samohl. před koncovkou nom. 120. (Idea, Platæa.)
3. Jména ženská zavř. kmenův 1. dekl. (-as, -is, -ys m. -ads, ins, -yds) 120—121.
4. -lis, -sis, -ys.
§. 87. *Kost a daň:*
1. (Kost) ženské i-kmeny 3. ř. dekl. (Leto); (daň) ženská jm. 4. dekl. (tribus, idus) 121.
§. 88. *Slovo a pole:*
-um, -on, -a (at), -os, -e (metrum, museum; nomen, drama, epos) 122—123.
§. 89. Cizí vlastní neskloňovaná 123.
II. Skloňování jmen vlastních vůbec a nevšedních cizích zvláště 123—126.
(§. 90. s, z, x 123—124. z = c, tz = c 124.
§. 91. Mužská s koncovkou -a 124.
§. 92. „ „ „ -e 124.
§. 93. „ „ „ -i, -y 125.
§. 94. „ „ „ -o 125.
§. 95. Jména místní: 1. z jazyků románských, 2. jen v mn. č. užívaná, 3. německá 125—126.

II. Jméno přídavné.

(§. 96. Přídavná jména 1. neurčitá, 2. určitá s tvrdým zakončením, 3. určitá s měkkým zakončením 126.)

Strana

A) Přídavná jména neurčitá 126—132.

§. 97. Skloňování jmenné a zájmenné 126—127.
Vzor skloňování 127; 128—129.
§. 98. Přídavná přivlastňovací 129—130.
§. 99. Co je přípona -ův, -ova, -ovo 130.
§. 100. Užívání přídavných neurčitých 130—131.
§. 101. Dativ jdn. čísla středního rodu 131.
§. 102. „Na bíle dni.“ Mnohem, málem, před nedávnem atd. — Genitivy 132.

B) Přídavná určitá 132—139.

§. 103. Původ 132. Skloňování 133.
§. 104. Nom. a akk. mn. č. 134. Příklady 134—135.
§. 105. Příklady určitých s neurčitými 135—136.
§. 106. Podstatná jména se zakončením urč. přídavných tvrdých 136—137.
§. 107. Určovací přídavné s měkkým zakončením 137—138.
§. 108. Rozdíl mezi -ný a -ní, -ý a -í 138.
§. 109. Podstatná se zakončením určitým měkkým 138—139.
§. 110. **Srovnávání jmen přídavných** 139.
(Položitel, srovnavatel, svrchovatel. Srovnavací přípony -ší, -ější, -ejší 139. Dvouslabičná s dlouhou kmenovou samohl. krátí ji v srovnavateli 139.
h, ch, k v *ž, š, č; d* v *z, s* v *š* 140 pozn.
§. 111. Svrchovatel 140).

III. Zájmeno čili náměstka.

1. Zájmena osobní.

§. 112. Osoby. §. 113. Skloňování 141.
1. Delší tvary kdy se kladou 141—142. — 2. Vsouvání souhlásky *n* do nepřímých, předložkami řízených pádů zájmena „on“ 142. — 3. Význam zvratného zájm. „se“ 142.
§. 114. **Poznámky k jednotlivým pádům:**
Číslo jednotné: 1. mne, mě, mně (mi) 143. — 2. jej a jeho; ve středním rodě „je“ a „ho“; „něho“ co akk. chybné m. jej 143—144. — 3. Starý akk. m. r. „ji“ = „ň“ po předložkách akk. „Doň“ chybně; jej, ho, jeho 144. — 4. Akk. ž. podle „tu“ = ju = ji 144. — 5. ňom a něm 144. — 6. jí(m), ní(m), s ní(m) 144—145.
Číslo množné: 8. oni, ony 145. — 9. jejich a jich; „jich“ vynechává se chybně 145.

2. Zájmena přivlastňovací č. přisvojovací.

§. 115. **Skloňování zájmen můj, tvůj, svůj** 146.
§. 116. 1. Chyba v nom. mn. č. 146; 2. svůj 146—147; 3. „svůj“ m. „si“ 147. mých, tvých, svých atd. = mojich, tvojich, svojich 147.
§. 117. **Skloňování zájmen náš, váš** 147.
Chyba v nom. mn. č. 147. — §. 118. Můj, tvůj, svůj, náš, váš, jeho, její, jejich 147—148.

3. Zájmena ukazovací.

§. 119. Ten, ta, to; onen, ona, ono 148. Tento, onenno 149.

Strana

§. 120. Týž, táž, též. Týž chybně užíváno 149.
§. 121. Sám, sama, samo (skloňování) 150. — Sám a samý 150.

4. Zájmena tázací.

§. 122. Kdo, co, -č 150. čom, čem 151. — Ký, který 151. — Čí 151. Seč 151. — Nikdo, někdo, něco, kdosi, cosi, ledaco, lecco 151.

5. Zájmena vztažná.

§. 123. Jenž 151—152. Jejíž 152—153. Jehož a jejž 153. Ježto = co; jelikož 153.
§. 124. ký; který 153.

6. Zájmena obecná.

§. 125. Každý 153. Žádný 154.

IV. Číslovka.

§. 126. Patero číslovek 154.

1. Číslovky základní.

§. 127. Skloňování: jeden, dva, oba (jedním, jedněmi, obou, oběma) 154. tři, čtyři (skloňování) 155.
Pozn. o „dvěma“ s dvojným číslem 155.
§. 128. Číslovky od 5—99 155.
Dvacet, třicet, čtyřicet; 21—99 155.
-mecítma 155—156.
§. 129. Sto, tisíc 156.

2. Číslovky řadové.

§. 130. Prvý, první; druhý, vterý 156.
§. 131. čtvrt -a, -o; pát -a -o atd. Půl 156. Půl a čtvrt 156. pozn. Zlomky 157 pozn. 2.

3. Číslovky druhové.

§. 132. Jeden — jednaký, dvojí — dvojaký; -erý -erá -eré a -er -era -ero 157; dvé, tré 157.

4. Číslovky násobné.

§. 133. jednoduchý; — násobný; -ný, po . . . -ný; -atý, -itý 158.

5. Číslovky obecné.

§. 134. Vyčtení jich 158. Skloňování (mnoho, málo, kolik, tolik, několik) 158—159.
Veš, vša, vše (vesmír) 159. Všechen, všecek, všecken 159.
Číslovky z oboru jmen podstatných a přísloveč 160.
§. 135. **Poznámky k číslovkám obecným.**
Žádný, nikdo; každý, všeliký; všelijaký; více (vícero). Cvičení číslovkami 160.

V. Sloveso čili časoslovo.

§. 136. Rod 1. činný, 2. trpný, 3. střední 161.
Slovesa vzájemná 161.
„ přechodná, nepřechodná (podmětná, předmětná) 161—162. Příčinná 162.
§. 137. I. Skonalá, II. neskonalá 162. (I jednodobá a končicí; II. trvací, pokračovací, opětovací.) Počinavá 163.

Strana

§. 138. Způsob: ukazovací, rozkazovací a žádací 163.
§. 139. „ infinitiv, supinum, příčestí a přechodník 164.
§. 140. Osoby, číslo. Slovesa neosobná 165.
§. 141. Časování. Šestero tříd dle infin. 165.

Přehled tvarů časovacích 166—167.

§. 142. Slovesa jednokmenná a dvoukmenná 167—168. §. 143. Spona, přípony osobné, známky časův, známky způsobův 168.
§. 144. Osobné přípony 168—169. — §. 145. Známka rozk. zp. 169. — §. 146. Přípony časové 169—170.
§. 147. Supinum 170. — §. 148. Příčestí činné a trpné 170—171. Starodávné příč. trpné přít. času 171. — §. 149. Přechodníky 171—173.

První třída 173—178.
Druhá třída 178—180.
Třetí třída 180—181.
Čtvrtá třída 181—182.
Pátá třída 182—188.
Šestá třída 188—189.

§. 173—179. Časování bezesponové: býti, dáti, jísti, věděti (viděti) 189—192.
§. 180. Časování nepravidelné: jeti, jíti, státi, chtíti, míti, spáti 192—193.
§. 181—188. Slovesa kusá: dím, prý, vece, věru, vari 193—194.
§. 189. **Obecná připomenutí**

Trvání děje 194, 2. Snažnosť 195, 3.
Německá slovesná podstatná 195, 4.
Slovesa střední a příčinná 195, 5.
3. osoba mn. čísla přítomného času 195, 6.
Beru, berou 196, 7.
-én, -en 196, 8.

Hlava třetí:

Nesklonné částky řeči.

I. Příslovka 197—201.
II. Předložky 201—203.
III. Spojka 203—204.
IV. Citoslovce 204.

Strana

Díl druhý.

Větosloví.

Část prvá.

Kterak slova co členy vět se pojí.

Hlava prvá:

Kolikeré věty jsou:

I. Věta jednoduchá.

A) Věta holá. 1. Podmět 209. — 2. Přísudek 209—210.
(Pozn. 2. Místo přís. slovesného klade se také jméno se sponou „býti“ 210.
3. Místo přid. jm. v přís. se slovesem „býti“ též příslovky se slovesy „mám se,“ „chovám se,“ „činím si,“ „počínám si,“ „vedu si,“ „provozuji si“ 210.
4. K přídavným přidávají se: člověk, muž, tvor, věc, cosi 210.)
3. Shoda přísudku s podmětem 210—213.
Věta stažená 214. (244 §. 216.)
B) Věta rozvinutá. 1. Doplňování (předmět) 214—215. — 2. Určování č. omezování (přívlastek, určení příslovkové.) 215.

1. Přívlastek.

§. 202. Přívlastky souřadné a podřadné 216.
I. Přívlastek souřadný 216—218.
II. Přívlastek podřadný 218—220.
III. Záměna přívlastků podřadných se souřadnými 220—221.

2. Předmět:

a) Předmět u jmen přídavných 222—223.
b) Předmět u sloves 223—231.

3. Příslovkové určení:

A) Přísl. určení místa: I. kde 232; II. kam, kudy, odkud 233.
B) Přísl. určení času: I. kdy 233—234; trvání: jak dlouho, pokud 234.
C) Příslovkové určení způsobu:
I. Jakost činnosti 235.
II. Kolikost 236.
Jakost s kolikostí spojená:
a) rovnost kolikosti a jakosti 237.
b) nerovnost „ „ „ 237.
III. Vztažnost (ohled) 238—239.
D) Příslovkové určení příčinnosti:
I. Příčina věcná: *A)* Skutečná 239—240.
B) Možná č. výminka 240.
C) Připuštěná 240.

Strana

II. Pohnutka a účel 240—241.
III. Důvod n. důkaz 241.

II. Věta složená.

A) Věty souřadné 242—244.
§. 217. Vstavka 244.
B) Věty podřízené č. souvětí.
I. Pobočná věta podstatná §. 221. 246.
1. Podstatná věta jistící *a)* srostitá 246.
b) odtažitá 247.
2. „ „ tázací (srostitá, odtažitá) 248.
3. Nepřímá řeč 248—249.
II. Pobočná věta přívlastková:
1. Doplňovací přívlastková 249.
2. Určovací „ č. přídavná 249—250.
3. Nepravá „ 250—251.
III. Pobočná věta příslovková:
1. místa 251.
2. času 252.
3. způsobu:
A) Jakosť 252—253.
B) Kolikosť 253—254.
C) Vztažnosť 254—255.
4. příčinnosti:
A) Příčina 255—257.
B) Pohnutka a účel 257.
C) Důvod n. důkaz 257—258.

III. Věta skrácená.

§. 234. Jednoduché věty skrácené 258.
§. 235. Souvětí skrácená 258.
Infinitiv 258—260.
Přechodník 260—261.
1. Skrácená věta podstatná 261—262.
2. „ „ přívlastková 262—263.
3. „ „ příslovková:
A) Čas 264.
B) Okolnosť 265.
C) Příčinnosť 265.

IV. Věta mnohonásobná 266—268.
Perioda č. obvětí 268—269.
§. 245. Slovosled 269—272.
§. 247. Přízvuk 272—273.
§. 248. Dělidla (interpunkce) 273—277.

Část druhá.

O některých částech řeči zvláště.

Hlava prvá: O zájmenech 278—280.
Hlava druhá: O příslovkách 280—281.

Strana

Hlava třetí: O spojkách 281—283.
Hlava čtvrtá: O slovese: Rod 283—284.
Čas 285—289.
Způsob 289—290.

Přídavek:

I. O videch a zástupkách 291—311.
II. O řeči vázané a jejích způsobech 311—330.

Dodatky a opravy.

V úvodě budiž počet Slovanů zvýšen na 88 milionů a rozdělen takto:
Slovanův východních 58 milionů, totiž: Velkorusů 40, Malorusů 15, Bělorusů 2½;
Slovanův jižních skoro 14 milionů: Srbů a Horvatů více než 6, Slovinců 1½, Bulharů 6;
Slovanů západních: 16 mil.: Poláků 9, Čechoslovanů 7, lužických Srbů 160.000.

Str. 19., ř. 18 má býti naopak: „prodej m. prodaj."
„ „ §. 11. jest vyložiti ve spojení s §. 10., tak aby celé přehlasování objevilo se co pouhé připodobování.
Str. 22. uprostřed: va, vá (m. vo).
Str. 34., Á, ř. 11. má býti: jen ve slovech zastaralých, v novějších
Str. 35., 5. ř. zdola má býti: tysęšta.
Str. 41. dorógа m. drógа.
Str. 50. Stephanos (věnec) m. ověnčený.
Str. 59., 6. ř. zd. tvarech m. jménech.
Str. 64. posl. ř. má býti: hovado stupň. ze živ-ti (žíti).
Str. 68., 5. ř. zd.: -j anebo ь.
Str. 69., 4. ř. sh.: košile snad z lat. casula.
Str. 79., 4. „ 5. třídy (m. 6.).
Str. 95., 8. Výklad o „přísámbůh" jest příliš smělý, a spíše ostojí přísám = přísahám s akk. Bůh, anebo jest „Bůh" zkažený dativ z Boh(u).
Str. 106., 5. ř. zd.: vymaž „loučˮ.
Str. 139., §. 110. Vykládá-li se „větší" z „věk," tedy jest: věk-ší, věč-ší, (čš = č): věčí, (č = tš): větší.
Str. 145, ř. 10: Ismaele.
Str. 168., 4. ř. sh. přetrhni j v miluj.
Str. 183. před §. 168: a právě (m. a hlavně).
Str. 186., 2., předposl. ř.: hřmíti (m. hřměti).
Str. 224., 3. ř. zd.: slůvka (m. při slovech).
Str. 252., 2. ř. zd.: jakost (m. jakot).
Str. 262. dole v příkladech vytrhni jednou větu: Aniž jim dej . . .
Str. 301., 2. rozčástění.

Úvod.

Veliký národ slovanský čítá nyní osmdesát milionů duší. Obývá pod rozličnými vládami v nesmírném prostranství rozličných zemí, od hor bavorských až za Urál a od řecké hory Athosu až k severnímu moři ledovému. Dělí se položením svým ve Slovanstvo východní, jižní a západní.

I. Ve Slovanstvě východním vládne:

1. jazyk staroslovanský neboli kyrilčina čili posvátný jazyk slovanský, jinak také stará bulharština zvaný, který však nyní, rovně jako jazyk latinský, náleží k jazykům mrtvým, a jehož pouze co jazyka církevního užívají Rusové, Srbové, Bulhaři a část Dalmatův;

2. jazyk ruský, obsahující tré málo od sebe odchylných nářečí, totiž:

a) nářečí velikoruské, jímž mluví 35 milionův lidí;
b) nářečí maloruské, jímž mluví 13 milionův lidí; a
c) nářečí běloruské, jímž mluví 3 miliony lidí.

II. Jihoslovanština obsahuje nářečí:

a) srbské, jímž mluví přes pět milionův lidí;
b) horvatské, jímž mluví milion lidí;
c) korutansko-slovenské, jímž mluví přes milion lidí, a
d) bulharské, jímž mluví téměř sedm milionův lidí.

III. U Slovanův západních jest:

1. polština, jíž užívá asi deset milionův lidí;

2. čeština s nářečím českomoravským u více než čtyř milionův lidí, a s nářečím uhersko-slovenským, povýšeným

po šedesátiletém zápasu r. 1850 za řeč spisovnou pro dva miliony lidí;

3. lužická srbština s nářečím hornolužickým a dolnolužickým, u stopadesáti tisícův lužických Srbův v království saském.

Písmem dělí se Slovanstvo na dvé strany, z nichž jedna (Rusové, Bulhaři, díl Srbův a Černohorci) užívá písma kyrilského, majíc také ještě náboženství řecko-slovanské, druhá (Srbové katoličtí a všikni ostatní Slované) písma latinského. S češtinou souvisí nářečí hornolužické prostředkem jazyka staročeského, nářečí pak dolnolužické k jazyku polskému se schyluje. Nářečí maloruské, sáhající až do severovýchodních Uher, jest češtině mnohem příbuznější než běloruské, tímto však spojuje se polština s nářečím velikoruským. Jakož pak nářečí běloruské k východu, tak maloruské k severu splývá opět s nářečím velkoruským. Na základě nářečí velkoruského zrostl také nynější spisovný jazyk ruský, jenž prostředkem starého jazyka ruského, staré češtině velmi příbuzného, souvisí s jazykem bulharským. Tento pak na severozápadní straně své splývá v srbštinu, kterážto v nářečí horvatském okolo Varaždína zase nejblíže přistupuje k češtině. Nářečí korutansko-slovenské, ač v jihu je češtiny položením svým nejblíže, však formami mezi nářečími jihozápadními nejdále od ní odstupuje, podobně jako v severu nářečí hornolužické, ač položením svým nejbližší, však formami mnohem vzdálenější jest nynějšího jazyka českého nežli polština.

Všecka tato nářečí již v nejstarších dobách od sebe se liší, a to tak, že západní mají svůj zvláštní ráz a východní také, dále pak že i každé nářečí každého tohoto skupení zase jiné má zvláštnosti než ostatní nářečí téhož skupení. Krom nářečí běloruského a moravského všecka ostatní jsou zároveň jazykem spisovným, tak že v literatuře slovanské panuje veliká rozdrobenosť proti literaturám národův jiných, kteří sice s počátku také brzy to brzy ono nářečí uváděli za jazyk spisovný, u nichž ale přece konečně jenom jedno

podrželo vrch k nemalému prospěchu jejich písemnictví a celého národa. Neboť přese všechnu mnohdy převelikou rozdílnosť nářečí od jazyka spisovného rozumí u nich přece každý příslušnému jazyku spisovnému ze školy a z kostela. Tak na př. Němci, majíce více než 800 nářečí, podřečí, různořečí, rozřečí, a to tak rozdílných, že východní Frisan a Lucemburčan s tíží rozumí anebo ani nerozumí Švýcarovi a Rakušanovi, drží se přece všichni svého obecného jazyka spisovného co společného orgánu vyššího duchovního života, orgánu vědy a správy státní i církevní.

O poměru češtiny k ostatním jazykům slovanským těžko jest vysloviti krátce porovnání objektivní. Jedni mají za to, že čeština ze všech slovanských nářečí jest nejvzdělanější a nejpokročilejší, majíc i větší hojnosť a rozmanitosť významův a tvarův a jsouc také dle zákonův zvukoslovných na stanovisku pokročilejším. Jisto jest, že čeština, zejmena v tvarosloví, čím dále ku předu, tím více od ostatních slovanských jazykův se odchyluje, a naopak, čím dále nazpět v minulosť, tím také jim je bližší. Trvajíť ostatní jazykové slovanští více ve své původnosti i co do tvarův mluvnických i co do významu slov, kdežto nynější čeština spisovná mnohých starších slov buď naprosto nezná, buď ve významu už velmi odchylném. Ve zvukosloví a tvarosloví majíť ovšem jazykozpytcové někteří za to, že týmiž zákony, jimiž se měnila během časův čeština, budou se měniti i ostatní nářečí slovanská, poněvadž zákony ty jsou přirozené zákony zvukoslovné. Bude-li tomu tak, tu zajisté čeština se své strany jim na této cestě přijde vstříc, přijímajíc už nyní ku povzbuzení českých gramatikův aspoň u soudnějších spisovatelův mnohé starší a i ostatním Slovanům dosud obvyklé tvary mluvnické, zvláště ve skloňování, zbudovaném doby nejnovější opět na zákoně původnějším a důslednějším. Tak na př. po některou dobu zapomenuto, že slovo host má totéž skloňování co choť, oboje pak zase totéž skloňování co kosť; zapomenuto, že správce, přímluvce, ochránce atd., rovněž tak se skloňovalo jako země, majíc totéž zakon-

čení a kromě mužského i ženský rod. Novější pak gramatikové čeští takovéto věci do svých mluvnic opět chvalitebně uvádějí, přispívajíce také zejmena k opravě našeho časoslova velmi znamenitě.

Jakož pak náleží češtině stálý zřetel míti k ostatním jazykům slovanským pro nejbližší s nimi příbuznosť, podobně jest jí přihlížeti k němčině pro nejbližší sousedství. A tu nelze vyhnouti se odpovědi k některým věcem, které i těchto dní ještě naši sousedé němečtí jazyku českému vytýkají. Předně prý jazyk náš není schopen k badání vědeckému, a podruhé jsou prý v něm souhlásky a skupeniny souhlásek cizímu jazyku nevyslovitelné. Však první tato výtka jest už dávno vyvrácena tím, že jsme zachovanými dosud díly vědeckými ukázali, jaké bohatství chová jazyk náš i v oboru tomto už z těch dob, kdy sousedé naši za samými hranicemi na povýšení některého nářečí německého za řeč spisovnou ani nepomyslili. Tím důraznějšího poražení dostalo se jí pak v době právě minulé a přítomné, když na tomto základě už hotovém řada proslulých mužův jala se s velikým prospěchem stavěti a staví dále ve všech oborech věd i nejnovějších. Proto také o této věci hlasové nepřízniví už umlkají přestávajíce na výčitce druhé, o jazyka našeho tvrdosti. A tu arciť podle jazyka starobulharského všechna ostatní nářečí slovanská honosí se takovou souměrností samohlásek a souhlásek, že čeština ovšem proti n i m zdá se býti tvrdou. Ale u porovnání s němčinou je jistě asi o polovičku měkčí. Má totiž podle staršího už výpočtu na jednu souhlásku 0·923 samohlásky, němčina však na jednu souhlásku jenom 0·483 samohlásky. K tomu ale přidejme ještě neobyčejnou ohebnosť, stručnosť a neskonalou téměř volnosť českého slovosledu, a máme hlavní přednosti češtiny před němčinou krátce vytčeny.

Tvrdosť, kterou shledávají Němci v jazyku našem hlavně pro hlásku ř, jest pouhé matení pojmův, poněvadž ř není hláska tvrdá nebrž měkká, a měli by tedy podle toho vyčítati jazyku našemu přílišnou měkkosť, ač-li vůbec možno posu-

zovati tvrdosť nebo měkkosť některého jazyka podle jediné hlásky. •A kdyby i skutečně ř bylo tvrdé: nevyslovujou-liž Němci sami ve svém jazyku nesprávným způsobem ř nesčíslněkrát? Slýchámeť u nich zajisté velmi zřídka vyslovovati správně slova jako na př. fur-st, wur-st, er-st, ovšem ale obyčejně českým ř. furt, wurt, ert, ba i bař, herť místo barsch, herrscht atd. Vytýkajíce tedy češtině tvrdosť pro její ř, vytýkají tutéž tvrdosť nevědomky i své němčině.

Co se pak týče nevyslovitelných prý skupenin souhlásek, tuť zase jich má němčina mnohem více nežli čeština. Bývajíť pak za takové nevyslovitelné skupeniny vyhlašovány ty, v kterých jest hláska l anebo r, jako na př. blb, brk, chrt, drn, hrb, prst, skrz, krk, srp, a potom 19 imperativův: hrň, brň. krm, strč . . . ., celkem dohromady asi 50 slov. Avšak, co jest tíže vysloviti: takováto naše slova jako jsou zde uvedena, anebo německá: wan-d'rn-d'r, rauch'rn-d'r, hü-st'ln-d'r, frev'ln-d'r, hä-tsch'ln-d'r atd. až do nekonečna? — I pokřik, že máme v češtině celé věty bez samohlásek, vztahuje se k jediné toliko větě, kterou se podařilo sestaviti ze zpomenutých právě 50 jednoslabičných slov, k pověstné totiž větě: strč prst skrz krk. Dvě z těchto slov vyslovujou Němci zase i ve svém jazyku, pravíce na př.: du stol-p'rst, des beiszk'rs (piskoře), a proti ostatním dvěma mohli bychom kromě zpomenutých už wan-d'rn-d'r, rau-ch'rn-d'r atd. uvésti ještě množství jiných, kdyby už těch nebylo dost.

Ostatně by právě Němci neměli češtině co sousednímu nářečí slovanskému vytýkati tvrdosť a neoblomnosť, neboť spisovný jazyk jejich vybrousil se na slovanském nářečí Vendův (tam kde nyní jsou lužičtí Srbové). Pocházíť spisovný jazyk německý z nářečí saského, zejmena míšenského, t. j. ze země, obývané druhdy slovanskými Venety čili Vendy, „jejichž jemná a něžná výslovnosť“ podle proslulého německého jazykozpytce Adelunga jest známa. Mezi obyvatele tyto slovanské „přivedeni jsou osadníci ze Saska nižního, z Frank a z hořejších Němec, a ježto zde takto všecka nářečí takořka splynula a j e m n o u

vindickou výslovností zpříjemněla a se povýšila, povstala tudy už záhy jakási řeč prostřední, mající do sebe co nejméně drsnosti ze všech nářečí ostatních.“ Takovéto pak svědectví samého Němce, a k tomu ještě znamenitého a na slovo vzatého jazykozpytce, váží ovšem více nežli nevím jakékoliv, ale vždycky jenom plané křiky těch, kteří nikdy ani v jediném jazyku důkladnějšího a podrobnějšího vzdělání nenabyli a kterým tedy ve věci této úsudek nepřísluší.

Díl prvý.

Zvukosloví a tvarosloví.

Část prvá:

Nauka o hláskách čili zvukoslovi.

Hlava prvá:

Jaké hlásky máme a kterak se píšou a vyslovujou.

§. 1. Mluvíce a píšíce mluvíme a píšeme větami. Věta jest myšlenka slovy buď ústně anebo písemně na jevo daná, jako na př. pták zpívá, člověk myslí, včera pršelo, on jest bohatý, já jsem zdráv, přičiň se, červ jest živočich. Věta jest ze slov, slova ze slabik, slabiky z hlásek. Hlásky mají v písmě zvláštní znamení, a znamení tato slovou písmena. Všecka písmena dohromady nazýváme abecedou od čtyr prvních písmen pořádku toho, v jakém jsme je byli přijali. Písmena, kterými nyní píšeme, jsou tato:

A B C D E F G H Ch I J K L M N O P R S T U V Y Z
Č Ď Ě Ň Ř Š Ť Ž
Á É Í Ó Ú Ů Ý :
a b c d e f g h ch i j k l m n o p r s t u v y z
č ď ě ň ř š ť ž
á é í ó ú ů ý .

§. 2. Hlásky tyto dělí se na samohlásky, dvojhlásky a souhlásky.

Samohlásky jsou: 1. krátké: a e i o u y;
2. dlouhé: á é í ó ú ů ý.

Dvojhlásky jsou: ou, ia.

Souhlásky jsou: I. němé: 1. temné: k t p,
2. jasné: g d b;
II. vanuté: 1. temné: ch f s,
2. jasné: h v j z;
III. plynné: m n l r ň ř.

Samohlásky i souhlásky dělíme také v úzké čili měkké a v široké čili tvrdé. Uprostřed mezi obojíma jsou samohlásky a souhlásky střední, t. j. takové, které v jistých případech jsou tvrdé a v jistých měkké.

Samohlásky široké jsou: a o u y,
úzké: ě i,
střední: e;
souhlásky široké jsou: h ch k r n d t,
úzké: j c č ď ň ř š ť ž,
obojetné: b f l m p s v z.

Hlásku, od které slovo začíná, zoveme *náslovím*, hlásku uprostřed slova *slovostředím* a na konci slova *koncovkou*.

§. 3. Samohlásky.

Samohlásky dlouhé rozeznávejme dobře od krátkých, jako na př.

a: *dal* a *dál*, *nemať* (od másti matu) a *nemát* (od míti mám), *vidím hada* a *rád se hádá*, *svatá svátost* a *jeho svatosť*, *líh jest látka prchavá* a *celý den poprchává*, *minula noční hodina* a *doba minulá*; pátá pata; stala, stála, stalá, stálá; stála dole, ana se jí nehoda stala; nehoda, která se stala, jest už nehoda stalá; nejlepší jest povaha nezměnitelná, povaha stálá; skoumám, skoumávám, skoumávávám; rybám, rybách, rybami; ráčiti, rač, račiž;

e: veselé pachole vesele poskakuje; milé zpěvy mile dojímají; lékař léčí pomocí léků; nemajíc vody ryba lekne; bodne, dupne, sekne, mine; lahodné, chutné ovoce; vonné kvítí; došlé peníze ať mi pošle; ležeti ležím ležíš leží, ležíme ležíte leží;

i í, y ý: milerád prý to učiní, jakmile bude míti po chvíli; milý pocestný byl zatím už dál o celou míli; popílím si, popílil si, popil si; učiním učiníš učiní, učiníme učiníte učiní; pomíjeti pomíjím pomíjíš pomíjí, pomíjíme pomíjíte pomíjejí; píti krýti žíti, piju kryju žiju, pil kryl žil, pij kryj žij; víno vína, — tíží

jej vina; zlatá obruč jest zářivá, a už zdaleka, když slunce svítí, zářívá.

Ó (t. j. dlouhé o) píšeme nyní jen v citoslovci ó, na př.: *ó člověče, co činíš?* a ve slovech cizích, když jest délku označiti potřeba, aby čtenář nečetl chybně, jako na př. tón, pól, balón. Staročeské **ó** ve slovostředí a v koncovkách (Bóh, kóň, měšťanóv, žákóv) rozpuštěno během 14. století v **uo** (Buoh, kuoň, měšťanuov, žákuov), na začátku pak věku 16. vyslovováno toto *uo* jako dlouhé *u*, tak že potom v psaní brzy přestalo se klásti *o* za *u* a kladeno zmenšené nad *u*: ů (Bůh, kůň, měšťanův, žákův). Poláci drží se v písmě dosud staročeského *ó*, ale ve vyslovování slyšeti naše *ů*.

Ů jest tedy staročeské *ó*. Jakož pak staročeské ó v prodlužování a v proměňování příslušného slova krátilo se v pouhé *o*, tak i nynější *ů* poznáme býti na patřičném místě tam, kde v prodlužování a v proměňování vychází na jevo *o*. Píšeme tedy: stůl, sůl, kůň, dům, dvůr, neboť říkáme: stolu, soli, koně, domu, dvoru.

Pozn. 1. **ů** nikdy nemůže státi v násloví.

Pozn. 2. S kolečkovaným **ů** dlužno se míti na pozoru, abychom ho nekladli v časoslovech na -ovati. Časoslova tato mají v přítomném čase -uju, -uješ, -uje, -ujeme, -ujete, -ujou a v rozkazovacím způsobu -uj, -ujme, -ujte, a tu se mnozí matou mníce, že by toto -uju, -uješ, -uje atd. bylo z -ovati a že by tudy mělo míti též ů. Avšak tu sluší pamatovati, že toto -uju, -uješ, -uj, -ujme, -ujte atd. není z -ovati, nebrž přítomný kmen časoslov na -ovati končí se už původně sám sebou na -u, a nelze tu tedy na staročeské *ó* a vzniklé z něho ů ani pomysliti. Sloveso kupovati na př. má za přítomný kmen *kupu*, a k tomuto kmeni se připínají pak ony přípony bez všeliké proměny.

Ú jest prodloužené *u* a již tím rozeznává se dostatečně od *ů*. Ježto však *ú* nemůže státi nikdy v násloví, vyskytuje se *ú* skoro výhradně jenom v násloví, a to tam, kde je obyčejně můžeme rozložiti v *ou*: úmysl oumysl, úřad ouřad. Újezd Oujezd. Ve slovostředí vyskytuje se ú jen u některých spisovatelův ve slovech slovutný a mohutný; v koncovce pak

zachovává se po starodávnu ve slovech ocún (bylina jinak naháč, po německu zeitlose zvaná) a Olomúc. Avšak místo ocún píše se nyní zhusta též jen ocun, a ve slově Olomúc rozpouštějí i moravští spisovatelé *ú* v *ou:* Olomouc.

§. 4. Krom těchto samohlásek všímá si české zvukosloví a tvarosloví ještě slabých samohlásek ъ a ь. Ono (ъ) jmenuje se tvrdé jer anebo jen krátce jer, toto (ь) jmenuje se měkké jer anebo krátce jeřík. Slabými samohláskami slujou proto, že vznikly ze samohlásek plných, které nyní v rozličných proměnách příslušného slova obyčejně zase na jevo přicházejí. ъ má platnosť polovičního *y*, ь má platnosť polovičního *i*. V češtině ani v nejstarších písemních památkách jejích (Sněm a Libušin soud z 8. neb z 9. století) jery nejsou, ba nalézáme je od 9. věku až podnes toliko ve třech nářečích slovanských, totiž 1. v staré bulharštině neboli kyrilčině, církevním to jazyku slovanském čili v „posvátné slovanštině," 2. v nové bulharštině, a 3. až do nedávna též v nářečí slovinském. V ruštině nejsou už ani slabými samohláskami. V češtině jest moc jejich buď dosud zjevna anebo zakryta anebo docela setřena. Naše „jest" na př. znělo prvotně se samohláskou *i:* jesti, seslabením pak plné samohlásky *i* v slabou ь: jestь, potom pak teprv docela otřeně: jest. Ve slovech kosť, choť, milosť atd. jest ь dosud bytně obsaženo co měkkosť předcházející souhlásky. Co pohyblivé samohlásky vystupujou ъ a ь na jevo na př. v předložce *k* místo kъ, když místo něho říkáme *ke*, *ku;* z kyrilského отьць jest naše otec atd. Ve skupeninách souhlásek, jako: tknouti, dmouti, zváti, psáti . . . poznáme přítomnosť jerův už pouhým vyslovením, slyšíce: t-knouti, d-mouti, z-váti, p-sáti . ., a co plné samohlásky objeví se nám v proměnách slov těch: dotekl dotýkati, nadýmati, zovu název nazývati, píšu písati atd.

§. 5. Kyrilské nosovky *on* a *en*, kteréž tu označujeme polskými písmeny ą a ę, zněly co *o* a *e* nosem vyslovené. Nosovka v nich obsažená jest zkaženina z *n* a *m*. Kde by

totiž nosové souhlásky *n* a *m* měly státi před jinými souhláskami (pǫti, dǫmti) anebo na konci slov (vьdovam, lat. viduam, sěmen, lat. semen, něm. samen), splývají tyto souhlásky s předcházející samohláskou v nosové samohlásky ą a ę (pęti, dąti, vьdovą, sěmę).

Místo kyrilského ą jest v nové češtině po tvrdých souhláskách *u* a *ou*, po měkkých však souhláskách přehlasně *i* a *í:* místo dąb jest tedy dub, místo sąd soud, m. dušą duši. Místo ę zaujaly v nové češtině mezi tvrdými souhláskami hlásky *ia*, *a*, *á*, mezi měkkými pak větším dílem jejich přehlásky *e*, *ě*, *é*, *í:* pial piat z kyr. pęlъ a pętъ, kuřata m. kuręta, kuřete m. kuręte, sáhnouti, táhnouti (slovensky: siahnuť a tiahnuť) m. sęgnąti a tęgnąti, paměť m. pamętь, devět m. devętь.

§. 6. Dvojhlásky.

Dvě rozličné samohlásky v jednu slabiku spojené činí dvojhlásku. V českých slovech vyskytují se toliko dvě skutečné dvojhlásky, *ou* a *ia*. Dvojhláska *ou* rozpuštěna je ze staršího *ú:* súd soud, túha touha, rukú rukou, zapomenú zapomenou.

Ve 14. věku, kde vůbec rozpouštění dlouhých samohlásek přišlo do obyčeje, rozpouštěno i *ú* v *au*, pročež i v nejnovější době mnozí dosud drží se tohoto *au*, ačkoli již od 17. století zní co *ou:* púšťti pauštěti pouštěti.

Pozn. 1. Známka dvojhlásky jest jednoslabičnosť. Ve slovech složených, kde jedna část složeniny samohláskou *o* se končí (po, pro, do) a druhá část samohláskou *u* se začíná (učiti, ukázati atd.), vyskytuje se dle toho také ou, ale nikoliv co jednoslabičné, nikoliv co dvojhláska, nebrž co hlásky dvě, z nichž každá náleží do jiné slabiky: po-učiti, zlato-ustý.

Pozn. 2. *Au* jen v cizích slovech co dvojhláska se vyskytuje, v českých podle nového pravopisu nikdy; čteme tedy ovšem: Australie, August, autonomie; ale: na-uka, za-ujmouti. Nesmíme tedy ani cizí dvojhlásku au, tím méně pak české dvojslabičné au zaměňovati s *ou*, jak se nejednou už stalo se slovem za-u-jmouti, jež

z nedostatečné bedlivosti někteří vyslovujou, jiní pak dokonce píšou a tisknou: zoujmouti.

Stará čeština měla nad to ještě dvojhlásky ia, ie, io, iu. V češtině novější prvý živel dvojhlásek ia, io, iu přešel co měkkosť v předcházející souhlásku: staročeské diábel z řeckého diabolos píšeme nyní ďábel, staročeské tiopka zní v nové češtině ťopka, a staročeské ujištiuju píšeme nyní ujišťuju. Toliko dvojhláska *ia* zachovala se dosud, ale jen v časoslově pial a jeho odvozeninách: napial, rozpial atd.

Dvojhláska *ie* ve slovostředí až do samého začátku 15. století rozeznávána byla od *ě* co hláska dlouhá od své krátké; bylo tedy na př. dlouhé zpievati naproti krátkému zpěv, dlouhé viera naproti krátkému věřiti. Nyní i takovouto dvojhlásku slovostřední i na konci slov stahujeme v *í*: zpívati, víra, dílo, dítě, nyní, není, znamení, zboží . . . Tento pochod pomáhá ustanoviti jedno z pravidel o tom, kdy máme ve slovostředí psáti *i*; kde totiž hlásku *i* proměniti možno v *ě*, tam toto *i* jest dlouhé úzké: *í*: báliti bělavý, bída bědovati, mířiti měr a měř, vybírati výběr, posmívati se posměch, vyměniti vyměním.

§. 7. O shodě souhlásek mezi sebou a s y nebo i.

Strany souhlásek jest míti na zřeteli věc dvojí: předně co se týká souhlásek temných a jasných, a podruhé co se týče shody širokých souhlásek s širokým *y* a souhlásek úzkých s úzkým *i*.

1. V souhláskách temných a jasných neshoduje se písmo s výslovností. Vyslovujíce totiž skupeniny souhlásek držíme se obecného všem jazykům zákona, že před souhláskami temnými a na konci slov (kde tedy hlas už dopadá) vyslovujeme souhlásku jasnou temně, před souhláskami pak jasnými temnou jasně. V písmě však zachováváme souhlásku tu, která jest ve slově původním anebo která se objeví když příslušné slovo prodloužíme. První ono pravidlo zoveme pravidlem zvukoslo-

vným, toto druhé pak pravidlem slovozpytným. Pravidlem zvukoslovným slyšíme a vyslovujeme na př. polífka, fčera, opchot, lechký, lepka, procháska, dup, kref, sních, nůš, vůs: ale v písmě máme pravidlem slovozpytným: od polévati polívka, od večer *v*čera, od ob obe a chod-iti *ob*chod, od procházeti procházka; dále pak le*h*ký, le*h*ka, du*b*, kre*v*, sní*h*, nů*ž*, vů*z*, *s* Bohem atd. podle příslušných proměn a prodloužením: le*h*oučký, du*by*, kr*ve*, sně*hu*, no*že*, voz*y*, *se* vším

2. I v pravopise i v mluvnici je velmi důležito pravidlo o shodě širokých souhlásek s širokým *y* a souhlásek úzkých s úzkým *i*. Píšeme totiž po širokých souhláskách **h ch k r n d t** vždycky **y**, po souhláskách úzkých vždycky jen úzké *i*: hynouti, bohyně, macechy, kroky, rychle, ryba, noviny, hromady, tyčinky; cívka, cihla, ptáci, on se bojí v boji, řinčí, Češi, život.

Úzké *i* po h, ch, k, r následovati nemůže. Končí-li se které slovo těmito souhláskami a máme-li je prodloužiti příponou *i* anebo příponami toto *i* obsahujícími, musí tyto tvrdé souhlásky před tímto *i* ustoupiti svým příslušným měkkým, totiž *h* svým měkkým *z* a *ž*, *ch* své měkké *š*, *k* svým měkkým *c* a *č*, *r* své měkké *ř*: podru*h* podruzi podružina, ho*ch* hoši, vl*k* vlci vlčí, kmot*r* kmotři.

Po n, d, t může státi úzké *i*, ale hlásky tyto nezní pak už jak tuto psány jsou, nebrž vyslovují se měkce: ň, ď, ť; *ně*kdo, *dě*ti, ny*ní*, ne*ní*. Rozeznáváme tedy tvrdé slabiky ny, dy, ty od měkkých ni, di, ti.

Téže moci obměkčovací jako úzké *i* jest též hláska *ě*: *ně*kdo, *ně*co, po*ně*kud, hospody*ně*, *dě*lati, *tě*lo, *tě*kati.

Z toho jde, že hlásky n, d, t před úzkými či měkkými hláskami *i* a *ě* stávají se už tím samým též měkkými a že tedy obměkčovacím znaménkem ještě zvláště znamenávány býti nesmějí.

Po souhláskách obojetných (b, f, l, m, p, s, v, z) může státi oboje *i*: široké i úzké. Kdy to neb ono, ustanovuje v nejvíce případech mluvnice. Tak víme jenom z mluvnice,

že holub ve množném čísle na otázku kdo má *i:* holubi, ale na otázku koho a s kým *y*: zastřelil holuby, hrdlička odletěla s holuby. Tak i: čápi a čápy, moli a moly, psi a psy, lvi a lvy . . . U jmen mužských neživotných jest přípona *i* vždycky široká, t. j., *y:* duby, doly, domy, snopy, lesy, rovy (hroby) atd. Jestiť tato přípona mužských neživotných vlastně přípona jmen ženských zakončených ve jmenovateli samohláskou *a:* ryba ryby, skála skály, sláma slámy, stoupa stoupy, rosa rosy, tráva trávy, míza mízy.

Podobně mají *i* ouzké anebo *y* široké i jiná slova týmiž hláskami zakončená, jako zdráv, bos, byl, stál, radil, hodil, měl, v ženském rodě: zdráva, bosa, byla, stála, radila, hodila, měla . . . Píšeme tedy: holubi odletěli, ale: stromy rostly, ryby lekly; psi hlídali, ale: lesy šuměly, skály strměly; lvi řvali, ale: domy hořely, kroupy padaly. Dále pak: synové jeho byli zdrávi, ale: zastal jsem syny jeho zdrávy, chodil bos - chodili bosi, chodila bosa - chodily bosy atd.

Rovněž jen z mluvnice poznáváme, že *y* píšeme po středních souhláskách ve statných jménech rodu středního zakončených ve jmenovateli samohláskou *o*, a to ve množném čísle na otázku čím: jídlo - mnohými jídly, pásmo - papírovými pásmy, slovo - těmito slovy.

Kdy ve slovostředí po obojetných souhláskách píšeme *y*, zakládá se ve zvláštním zákoně, dle kterého ze širokých samohlásek *a*, *o*, *u* nemůže vzniknouti *i* ouzké, nebrž zase *y* široké.

§. 8. Širokosť obojetných souhlásek v násloví a ve slovostředí.

Poněvadž nyní valná část Čechoslovanův zanedbala ve vyslovování činiti rozdíl mezi hláskami širokými a úzkými, nepoznáme také z pouhé výslovnosti, kdy obojetné souhlásky b, f, l, m, p, s, v, z jsou široké a kdy úzké. V koncovkách, jak jsme pravili, učí tomu mluvnice teprv ve své části tvaro-

slovné. Jinak jest tomu ve slovostředí. Ježto však hlásky *a*, *o*, *u*, *e* již pouhým vyslovením dostatečně od sebe se liší, jde tu zase jenom o *y* a *i*. Velmi důležité v příčině této jest, skoumati a pátrati, odkud příslušné slovo vzalo svůj původ. Platíť tu pravidlo, že široké samohlásky *a*, *o*, *u* mění se po obojetných souhláskách v široké *y*. Vyšetříme-li tedy, že hláska *i* vznikla z některé široké samohlásky *a*, *o*, *u*, bude také široká, t. j. *y*. Zákon ten sáhá i do řečí cizích. Podle toho tedy píšeme: kobyla (latinsky: cab*a*lla), pytel (něm. b*eu*tel), sysel (něm. z*ai*sel), sytý (lat. s*a*tur, něm. s*a*tt), mýto (něm. m*au*th); pykati (srovnej: p*o*káti se), polykati vzlykati atd. (od l*o*kati), vydra (něm. fisch*o*tter), brzy (brz*o*), kopyto (kop*ou*to, něm. pf*o*te), třpytěti se (třep*o*t), nazývati (z*o*vu), my (už staročesky ny a lat. n*os*), vy (lat. v*os*); Bydžov (od kořene Bud v Budivoj a Marobud), býti bylina býlí čili bejlí (od kořene b*u* v budu atd.), bystrý (místo b*u*dtrý od budití), pelynčk (peluněk), slynu (sluju, slovu, sláva), slyšeti (sluch), sychravý (suchý a řecky: *ψυχρος*), syrový, sýr (s*u*rový), mysl (něm. m*u*th), syn (z prastarého s*u*nus, t. j. rozený, něm. s*o*hn), zpytuju (lat. p*u*tare), pyšný pýcha (z p*u*chnouti), nyní (řecky *νυν*, lat. n*u*nc, něm. nun), myš (řecky *μυς*, lat. mus, něm. m*au*s), pyl čili pel (lat. p*u*lvis, p*o*llen), vyza vyzina (něm. h*au*sen, h*au*senblase), zvyk a obyčej (místo zuk a obučej z kořene *uk* ve slově nauka).

Temného původu, ale jistě též podle tohoto zákona, jest **y** ve slovech: hmyz, lysý, pysk, vykýř, vysoký, mys (předhoří), mylek (také: jilek, opilka, něm. taubkorn, sommerlolch), plyn, výheň, vyžle (spürbund), osyka, syčeti, Volyně, babyka, lýtko. — **y** píšeme také ve slovech: hlemýžď, mlýn mlynář, lyko n. lýko, pýřiti pýřavka nedopýr zapýření.

Podle **y** anebo **i** jsou rozdílna významem slova: býti (jsem, budu) a bíti (biju, pobiju, zabiju), lys (kdo má lysou hlavu) a lis (pres), lyska (vodní slípka) a lísa líska (plot), mýti myju a míti mám, pytel (měch) a pítel (kdo mnoho pije), výti vyje (vlk nebo pes) a víti navíjeti (věnce, nitě), pysk

(ret) a písk (od písknouti, hvízdnouti), my (my jsme Češi) a mi (líbí se mi), výr (sůva) a vír (dělá se na vodě), nazývati (nazývá se Jan) a nazívati se (on celý den zívá, od zíti zeju zeješ zeje, zejeme zejete, zejou).

Jak se píše slovo prvotní, píše se i slovo od tohoto pošlé; všecky tedy odvozeniny od slov právě uvedených budou míti též **y**: býti: byt obydlí bydleti nabývati; mysl: mysliti myslivec myšlenka atd.

Hlava druhá:

Kterak se hlásky proměňujou.

A) Proměny samohlásek.

1. Přehlasování.

§. 9. Podle toho, jak samohlásky a souhlásky rozděleny jsou v široké a úzké, měla by po široké souhlásce následovati vždycky široká samohláska a po úzké souhlásce úzká samohláska. Po souhláskách *h*, *ch*, *k*, *r*, které jsou vždycky tvrdými, jest shoda tato skutečně zcela důsledně provedena, tak že, má-li po nich dle některého mluvnického předpisu následovati úzké *i* anebo *ě*, široké ony hlásky ustupujou svým příslušným úzkým buď prvního stupně, totiž *h* **z**, *k* **c**, anebo svým úzkým druhého stupně, totiž *h* **ž**, *ch* **š**, *k* **č**, *r* **ř**: druhý-druzí, křehký-křehcí, Praha-Pražan (místo Pra*hian*), hluchý hoch-hluší hoši, vlk-vlci-vlčí, dobrý bratr-dobří bratři. Tak i před *ě* a před úzkým *e*: drahý-draze (místo drahě), tichý-tiše (místo tiché), divoký-divoce (místo divokě), dobrý-dobře (místo dobrě). Kde *e* po souhláskách h, ch, k, r zůstává, jest patrně široké.

§. 10. Ne tak důsledně provedena jest shoda úzkých samohlásek s úzkými souhláskami. Píšemeť dotud: jáma, žába, řada, žula, župa, čáp, čáka, šustot, tedy samé široké samohlásky po úzkých souhláskách, a čím dále v doby starší, tím více shledáváme širokých samohlásek i po úzkých souhláskách, jakož i ve všech ostatních slovanských nářečích dosud málo úzkých samohlásek se vyskytuje, protože každá řeč už pro větší důraznost hledí zachovati co možná nejvíce samohlásek širokých. Čeština tuto důraznost už ode dávna začala v jistých případech obětovati shodě širokých s širokými a úzkých s úzkými, proměňujíc široké samohlásky po úzkých souhláskách v úzké:

$$\frac{a,\ o,\ y}{e}, \quad \frac{u}{i}, \quad \frac{ú}{í}.$$

Čin tento nazýváme *přehlasováním*. Jest pak přehlasování dvoje: *postupné*, když příčina jeho předchází, jako: duše místo duš*a*, holubice místo holubic*a*, Vyšehrad m. Vyšohrad, dějepis m. dějopis, a *zpětné*, když příčina jeho následuje, jako: prodaj místo prodáj, krejčí m. krajčí od krájeti, hejno m. hajno od háj.

Nejstarší písemní čeština přehlasovala mnohdy právě tam kde my nyní zachováváme samohlásky široké, a naopak nepřehlasovala, kde my nyní přehlasujeme, ba i v týchž případech jednou přehlasovala a hned zase nepřehlasovala. Také čteme v Rukopise Kralodvorském (z konce 13. století): ot muže k mužu, a jindy vždycky jen: muža, mužu, kdež my pravíme přehlasené: muže, muži. Naopak zase: mužev, mužem, k otcem, kdež my pravíme nepřehlaseně: mužův, mužům, k otcům. — Ve 14. století přehlasováno i: bojěji m. bojuju, spatřěji m. spatřuju, zprošťje m. zprošťuje, navracije, osvěcije m. navracuje, osvěcuje, deset kop groší m. grošův atd.

§. 11. Samohlásky se též jedna k druhé připodobujou. Podle toho totiž, připíná-li se přípona se samohláskou širokou anebo úzkou (temnou nebo jasnou), mění se i předcházející

slabika v širokou anebo úzkou: vzat - vzatý, vzetí; zajat - zajatý, zajetí; šlapati - šlepěje; čapka - čepice; děvčete - děvčata; Jan - Jene. Hláska *ě*, jsouc původem dvojhláska, béře se tu za temnou: tebe - tobě, sebe - sobě, Jan - o svatém Janě.

2. Stupňování.

§. **12.** Stupňování jest proměňování samohlásek lehčích, užších v závažnější, širší. Vyskytuje se hlavně v odvozování a děje se trojím způsobem: 1. dloužením krátkých, 2. zaměňováním slabších mocnějšími a 3. předrážením samohlásek *u*, *o* před samohlásky *i*, *u*, *y* a sesilováním hlásek *l* a *r* samohláskami *a*, *o*, *e*, *i*.

1. Krátké samohlásky se **dlouží**:

a v **á**: dar dárek, stan stánek, kladu klásti, sadím sázím, valiti váleti, nahraditi náhrada;

e v **é, í**: vezu vézti, letím létám lítám, lehnu léhám (naléhám, spoléhám) líhati, klec klícka;

ě v **í, á**: uběhnouti ubíhati, pospěch pospíchati, květ kvítek, devět v devíti; devátý, desátý z devět, desět;

i v **í**: li-ju líti, ži-ju žíti, pobiju pobíjím, vidím vídám, zdvihnu zdvíhám;

o v **ů**: rostu růsti, most můstek, propovím průpověď;

u v **ou**: dub doubek, suk souček, pustím pouštím, zkusím zkouším, popudím popouzím;

y v **ý**: kry-ju kryti, ry-ju rýti, slyším slýchám, sypám sýpka.

2. Druhý způsob stupňování jest zaměňování samohlásek **slabších** samohláskami **silnějšími**. Tímto činem stupňujeme:

e v **o, ů**: nesu nosím nůše, vezu vozím vůz, velím volím vůle, pletu ploť, teku tok.

ě, kteréž nyní po l, s, z píšeme a vyslovujeme jen jako *e*, stupňujeme

v a, á: vleku (místo vléku) vlak vláčeti, seděti (m. sěděti) sad saditi sázeti, střehu (m. střehu) stráž výstraha, lezu

(m. lězu) laz (= lado, úhor, holé místo v polích anebo na horách).

i v ě: viděti věděti, viseti věšeti, vinu věnec, svitnouti svět;

v o jen v staročeském v-noč-iti (vraziti) od v-nik-nouti.

o v a, á: mořiti mařiti, kloniti klaním skláním, mohu pomáhám, roniti raniti rána.

y v u: tyju tuk.

Slabé samohlásky ъ a ь stupňujeme:

ъ v y a ý: sъpáti sypati, tъknouti tyč týkati, dъmouti dým dýmati, mъknouti smyk smýkati zamýkati n. zamykati;

v o: zъváti zovu;

v u: bъděti buditi.

ь v i: čьtu čítám, jьmu jímám, čьnu počínám, pьnu napínám, klьnu zaklínám;

v í místo staročeského **ie**: mьníti míniti, staročesky mieniti;

v o a přehlaseně v e: pьnu opona, zvьněti zvon, zajьmu zájem.

3. Třetí způsob, kterým samohlásky v odvozování slov zmocňujeme, děje se předražením hlásek **a, o** před samohlásky **i, u, y,** a přičíněním hlásek **a, o, e, ě, í** k hláskám *l* a *r*, a to před ně, když za nimi následuje samohláska, za ně, když za nimi následuje souhláska. Tak jest z kořene by ve slovese býti: b*ay*-iti, z kořene bi ve slově bi-ju: b*oi*, z kořene slu ve slu-ju: sl*ou*-o, sl*au*-a, z kořene ml ve slově *mlíti*: m*elu*, m*ělký*, m*ol*, m*alý*, *vl*hnouti *vláha*.

Dvojhlásky ai, au, ay; oi, ou, oy, které takovýmto sesilováním vznikají, přestrojujou se pak ještě v *aj, av, oj, ov*. *Ai, oi* mění se před souhláskami v ia, io, přehlaseně v ie, staženě v *ě; av, ov* přesmykuje se před souhláskami ve *va, vo*.

Tímto způsobem sesilujeme:

i v oj, zdlouženě v **ůj**: bi(ju) b*oj*, p*i*-(ju) p*oj*-iti náp*oj*, *vi*-ju (zá)v*oj*, li(ju) loj a lůj, hni(je) hnůj; od kořene *či* v odpo-či-nouti bylo by předražením hlásky *o* čoi, však *č* co sou-

hláska úzká před *o* co samohláskou širokou mění se zase v příslušnou širokou, a jest: koi, přestrojením: koj ve slově kojiti pokoj;

v **aj, áj**: napi(ju) napáj-eti, od kořene kri (stříhati) kraj kráj-eti;

v **ě**: viděti (vaiděti viadéti vieděti) věděti, vísím (vaisiti, viesiti) věsiti; podle toho srovnává se i naše sněh-u s latinským nix takto: snih snaih sniah snieh sníh;

u a y v **ov**: slu(ju) slov-o místo slouo, plu(ju) plov-u místo plou-u, snu(ju) osnov-a místo osnoua, ry(ju) rov místo roy, kry(ju) krov (neboť *u* a *y* na konci slov a mezi dvěma samohláskama přestrojuje se tu ve *v*); od kořene stru = téci: ostrov m. ostrou (tedy tolik co: otok, jak v jiných slovanských nářečích ostrov se nazývá);

v **av, áv**: du(je) dav (m. dau), slu(ju) slaviti sláv-a, tru(ju) o-trav-a tráviti tráv-a, ty(ju) o-tav-a, by (v býti) baviti zábava m. bauiti zábaua, ny(ju) unaviti;

ve **va, vo** (před souhláskami): chyt(iti) chayt(iti) chavt(iti) chvátiti a chvátati, kyp(ěti) kayp(iti) kavp(iti) kvapiti, kys(nouti) kays(iti) kavs(iti) kvasiti.

Příklady k stupňování tekutých hlásek **l a r**:

mlíti	melu	měliti mělký	vymílati	mol	malý,
stláti	stelu		ustílati	stol (stól stůl)	
bráti	beru	výběr	sbírati	výbor	
dráti	deru pazdeří	záděra	díra		
vrtěti	(verteno:) vřeteno				(vartiti:) vrátiti
stříti		zástěra	prostírati	prostor	
mříti			umírati	mor	mařiti
vříti			vír	závora	vařiti
vřesti (vázati)			povříslo		(povraz:) provaz;

tak i dále: kláti kolu, příti odpírati odpor, zříti zora vzor zrak, hřmíti hrom, pláti páliti, vl (ve vlna) valiti váleti, mrknouti mrak smrákati se, mrznouti mráz, prchnouti prach, svrběti svrab, trpěti trápiti.

§. 13. Dloužení samohlásek stahováním.

Nejvíce dlouhých samohlásek nabyla čeština stahováním dvou krátkých, oddělených původně souhláskou *j*. Souhláska tato ve mnohých případech, a to z většiny už v dobách předhistorických, se vypouští, a samohlásky, jež se tudy shluknou, stahujou se pak v jednu, která tedy, povstavši ze dvou, přirozeným způsobem se dlouží. Takovým činem vznikají dlouhé samohlásky:

á z *aja* (přehlaseně aje) a z *oja* (přehlaseně oje): dobrá z dobraja, káti z kajati (odtud kajícný), láti z lajati; báti se z bojati se (odtud bojácný), státi ze stojati, pás z pojas; volám voláš volá atd. místo volajem volaješ volaje a toto přehlaseně místo volajam volajaš volaja; má, tvá, svá místo moja, tvoja, svoja (přehlaseně: moje, tvoje, svoje); hraješ - hráš;

é z *aje, oje, uje, yje, ěje:* dobrého z dobrajeho, dobrému z dobrujemu, (to) dobré z dobroje, (ty) dobré z dobryje, mé, tvé, své z moje, tvoje, svoje, dvé z dvoje, obé z oboje, vévoda z vojevoda; v čistém ze: v čistějem. Přehláskou toto *é*, vzniklé z ěje, aje a uje, mění se v **í**: umíš z uměješ, umí z uměje, jí z jeje; člověčího, člověčímu z člověča-jeho, člověču-jemu. Ale é z oje zůstává; chybně tedy vývoda m. vévoda;

í z *iji, ija, ije, iju:* čistí z čistiji, paní z panija, sudí ze sudija, nominativ znamení ze znamenie, genitiv znamení ze znamenia, dativ znamení ze znameniu . . ; lítý z liutý (dravý).

ěja stahuje čeština buď v *í* anebo v *á:* z přejati jest příti a přáti, přítel a přátelé, ze smějati se: smáti se, z vějati: víti a váti.

ou (ú) ve 4. pádě rodu ženského z uju a oju, v 7. pádě rodu ženského z újú a ojú: silnuju ženu = silnú ženu = silnou

ženu, moju = mú = mou; silnújú ženú = silnú ženú = silnou ženou, tojú mojú = tou mou;

ý z oji, ojí: mojich = mých, mojim ohradám = mým ohradám, mojím domem = mým domem;

z ъji yji; čistъji = čistý, slabъji = slabý, malъji = malý, čisty-jim = čistými, čistъjich = čistých. Proto v obecné řeči dosud: čistej, čistejch, čistejm...

Vypuštěná souhláska nahrazuje se délkou v časoslovech dám, jím, vím m. dadm, jedm, vědm.

Jako v jiných věcech zachovává i tu většina druhých nářečí slovanských tvary původní; tak ruština: pojas, bojazň místo nynějšího českého: pás, bázeň; dobryj dobraja dobroje m. našeho dobrý dobrá dobré...

§. 14. Pravidla o krácení dlouhých samohlásek.

Ačkoli v nejstarších písemných památkách českých délka při tehdejší spoustě v pravopise označována nebyla, přece jisto jest, že čeština od jakživa rozeznává dlouhé slabiky od krátkých. Ale že by za starodávna tolik dlouhých slabik byla měla, kolik jich nyní snáší, totiž dvě i více jednu vedle druhé, pravdě se nepodobá. Spíše zdá se, že krátké s dlouhými rhytmicky se střídaly, čehož máme dosud důkazy dva: předně skracování dlouhé kmenové samohlásky slov jednoslabičných a dvouslabičných ve skloňování a odvozování (chléb chleba, stůl stolu, brána bran branami, sláva slavný), a podruhé ve slově kázaní, ve kterém píšeme dosud slabiku druhou krátce, ačkoliv obdobou jiných slov: hledání, hrabání, zpívání atd. by mělo býti: kázání, anebo dle rozdílu ve snídaní a snídání by měl býti též rozdíl mezi kázaní a kázání: snídaní jest věc hmotná, snídání pak sám děj čili konání, kterým snídaní pojídáme.*) Podle tohoto střídání dlouhých s krátkými vídáme

*) Podle toho v Boleslavsku snídaní jest rodu ženského a zní: snídaně, tak že druhý tvar nemůže zníti jinak nežli: snídání. Srovnejme též staročeské kázeň ve smyslu našeho kázaní, a pak zase děj sám nebude ovšem moci jmenovati se jinak nežli: kázání.

také jednou: hádanka a podruhé hádánka, brzo: čítánka, brzo zase: čitánka a čítanka.

Při skracování samohlásek dlouhých platí pravidlo, že se dlouhá krátí ve svou vlastní krátkou. Pro lepší přehled napišme si tedy nejprve samohlásky dlouhé a pod ně příslušné krátké:

á é í ĺ ů ú ou ý
a e ě e i o u y.

Pravidlo to sluší míti zvláště na zřeteli stran samohlásky í, poněvadž má příslušné krátké dvě: *i* a *ě* (e). Jest-li tedy í stupňováno z ě (e), tedy se také v ě (e) krátí: bílý bělavý Bělina, říditi řeď ředitel. Kde tudíž dávným zvykem proti pravidlu samohláska dlouhá ve svou příslušnou se nemění, zachováváme raději dlouhou než bychom krátili nepříslušně; tak podle krátký kratší zkracujou někteří též: řídký řídší. Ale poněvadž dlouhé í ve slově řídký stupňováno jest z ě, jak patrno v jeho odvozeninách ředina, řediti, tedy by bylo pravidelně skráceno: ředší. Ježto však tvaru tohoto se neužívá, zachováváme raději příslušnou dlouhou: řídší.

Nejdůležitější případy skracování dlouhé kmenové samohlásky obsaženy buďtež těmito pravidly:

1. Jména jednoslabičná mužská i ženská (mráz, vítr, dvůr, sůl) krátí dlouhou kmenovou samohlásku, když jich o slabiku přibývá (mrazu, větru, dvoru, soli; mrazem, větrem, dvorem; mrazy, větry, dvory, mrazův, větrův, dvorův, mrazům, větrům, dvorům, mrazech, větrech, dvorech); jména pak dvouslabičná ženská a střední (brána, strouha, díra, léto, jméno), když jich buď o slabiku ubývá, když tedy stávají se jednoslabičnými (bran, struh, děr, let, jmen), anebo když druhá slabika stává se dlouhou (bran*ou*, struh*ou*, děr*ou*; branám, struhám, děrám, letům, jmenům, podletí, příjmení, peří; branách, struhách, děrách) anebo konečně když jim slabiky přibývá, když se stávají tříslabičnými (branami, struhami, děrami).

Pozn. U ženských jmen jest v pravidle tomto činiti rozdíl mezi konkretními čili srostitými, t. j., jmény bytostí neb věcí smyslných

i nadsmyslných, jako na př. skála, jáma, kráva, duch, anděl; a mezi jmény věcí abstraktních čili odtažitých, t. j., jmény činností a vlastností, jako na př.: krása, vláda, sláva, vůně. Pravidlem konkretní čili srostitá krátí, abstraktní čili odtažitá nekrátí. Jsou však zase i jména srostitá která nekrátí, i jména odtažitá která krátí:

1. ze jmen srostitých nekrátí ta, která za kmenovou dlouhou samohláskou mají dvě nebo tři souhlásky: mázdra, brázda, hrázka, vráska, lávka; dále pak slova kláda, blána, spála, páka, váza a konečně ještě dvě: mouka a houba, poněvadž by jejich zkrácenin nebylo rozeznati od muk, hub, mukám, hubám atd., jejichž jmenovatele jsou: muka, huba;

2. ze jmen odtažitých krátí: víra, míra, síla: věrou, měrou, silou; věr, měr, sil; věrách, měrách, silách; věrami, měrami, silami. Chvíle, míle, lvice jen v genitivě množného čísla: chvil, mil, lvic.

2. Dlouhou kmenovou samohlásku krátí též dvouslabičná jména ženská ve zdrobnění. Není-li však zdrobnělý tvar v užívání s příslušnou krátkou, zachová se raději i ve zdrobnění kmenová dlouhá: houba hubka, strouha stružka, brána branka, síra sirka, hlína hlinka, žíla žilka, chvíle chvilka, mísa miska (u starých už i nezdrobnělé misa); avšak: mírka, dírka, knížka, poněvadž není v užívání měrka, děrka, kněžka, jak by se míra, díra, kniha či staročesky: miera, diera, knieha podle pravidla krátiti mělo. Týmž způsobem zůstává: kůrka, šňůrka místo korka, šňorka (srovnej: šňořiti).

3. Dlouhou kmenovou samohlásku krátí jména jednoslabičná a dvouslabičná ve svých odvozených jménech přídavných, — s obmezením zase takovým jako v pravidle předešlém: louka luční, strouha stružní, žába žabí, kráva kraví, sláva slavný, chvála chvalný, spása spasný, dráha dražní, sláma slamný slamní a slamník, pára parní a parník, jádro jadrný, láska laskavý, úcta uctivý, péče pečlivý, bílý bělavý, díra děravý, plíseň plesnivý, řípa řepový, bříza březový, mák makový, chvíle kratochvilný, šíje tvrdošíjný, líce sličný, síra sirný, plíce plicní, víno vinný, šťáva šťavný šťavnatý, tráva travný travnatý, vůle volný, stůl stolní. — Od bída, míra,

místo zůstává bídný, mírný, místní m. bědný, měrný, městný (bědovati, měřiti, městnati). — Ze slov s ů nekrátí jen cizí: kůr a trůn: kůrní kůrový (sborní, sborový), trůnní. — Ze slov s á, é, ou nekrátí: vláda, krása, bázeň, část, lék, mléko, chlév, mouka: vládní, krásný, bázlivý, částní, léčivý, mléčný ... Od krátkého řeka jest dlouhé: říčný.

4. Podstatná jména jednoslabičná krátí dlouhou kmenovou samohlásku svého dvouslabičného časoslova: douti duch, plouti pluh, kláti klas, týti tuk, zříti zrak, žíti žeň, dáti daň, státi stan.

5. Ze slov utvořených příponou -ní zachovává bližní podle vyšní, nižní, okružní, poplužní krátké *i*. Výšina, nížina lépe jest podle úžina, hlubina (kdež *u* stupňováno z *ъ*) nežli vyšina, nižina.

6. Dvouslabičný srovnavatel (komparativ) jmen přídavných vždycky má kmenovou samohlásku krátkou: krátký kratší, úzký užší, blízký bližší, nízký nižší, daleký další, dlouhý delší. Jen řídký má místo ředší (srovnej řediti) zase jenom řídší.

Tak i přídavná jména zdrobnělá: kraťounký, blizounký, nizounký, uzounký; ale proti tomu říďounký m. neužívaného ředounký.

7. Číslovky druhové, jsouce odvozené od číslovek řadových, krátí dlouhou samohlásku těchto, povstala-li pouhým stupňováním, zachovávají však samohlásku tuto dlouhou, povstala-li stažením: pět pátý paterý, devět devátý devaterý, deset desátý desaterý; devadesátý devadesaterý, dvacátý dvacaterý; ale: jedenácterý z jeden na deset, dvanácterý, třináctery devatenácterý. Před -terý jest tu tedy *a* krátké, před -cterý dlouhé.

8. Dlouhou kmenovou samohlásku krátí časoslova šesté třídy (na -ovati, -uju), ať už odvozená od jmen podstatných, přídavných anebo od časoslov třídy jiné: pán panovati, práce pracovati, rád radovati, král kralovati kraluju, péče pečovati

pečuju, jméno jmenovati jmenuju, líto litovati lituju; koupiti kupovati, souditi posuzovati, chýliti schylovati, dýchati vydychovati, výšiti povyšovati, blížiti přibližovati, rozptýliti rozptylovati, mísiti přiměšovati, shromážditi shromažďovati, rozšířiti rozšiřovati, klíditi sklizovati. — Krátkou zůstává samohláska tato ovšem i v podstatných a přídavných odtud odvozených: schylování schylovací schylující, vydychování vydychující, povyšování povyšovací povyšující, sbližování sbližovací sbližující; jmenování, litování, pečování, kralování.

9. Rovněž důležité jest krácení kmenové samohlásky časoslov ve způsobě rozkazovacím, když jest v jednotném čísle jednoslabičný: souditi suď suďme suďte sudiž, sloužiti služ služme služte služiž, brániti braň braňme braňte braniž, hájiti haj hajme hajte hajiž, oznámiti oznam oznamme oznamte oznamiž, hlásiti hlas hlasme hlaste hlasiž, ráčiti rač račme račte račiž, léčiti leč lečme lečte lečiž, míříti (měřiti) měř měřme měřte měřiž, mířiti (mír) miř miřme miřte (s)miřiž, svítiti svět světme světte světiž, kvíliti kvěl kvělme kvělte kvěliž, říditi řeď řeďme řeďte řediž, státi stoj stojme stojte.

10. Časoslova dvouslabičná mají vesměs v infinitivě kmenovou samohlásku dlouhou: tlouci, péci, klásti, vésti, vézti, píti pnu, žíti žnu, píti piju, žíti žiju. Když pak takovéto dvouslabičné infinitivy stávají se ve složení trojslabičnými, tu v jedněch případech tato kmenová dlouhá se krátí, podruhé se nekrátí: vybrati, napiati, napíti, požati, požíti; napéci, naklásti, navésti, navézti atd. Z pravidla zůstávají dlouhými vždycky trojslabičné infinitivy časoslov kmene zavřeného, t. j. těch, jejichž minulý čas v řeči obecné znějíc bez *l*, zakončen jest souhláskou: klad, pek, ved, vez, nes ... Infinitivy časoslov takovýchto zůstávají dlouhými i ve složení trojslabičném: natlouci, naklásti, napéci, navésti, navézti, nenésti, přenésti atd. — Časoslova však kmene otevřeného, t. j., taková, která v minulém čase před *l* mají samohlásku (bi-l, by-l, kry-l, ži-l, ža-l, ťa-l, pia-l, pi-l, msti-l, dba-l, pta-l, hřmě-l, chtě-l, nasta-l; hrá-l, hřá-l, prá-l, stá-l, zrá-l, tá-l (sníh), bá-l se,

smá-l se atd.), krátí složený infinitiv trojslabičný, krátí-li také čas minulý (zabil zabiti, nabyl nabyti, pokryl pokryti, zažil zažiti, nažal nažati, ufal ufati, napial napiati, vypil vypiti, pomstil pomstiti, dbal nedbati, ptal neptati, hřměl zahřměti, chtěl nechtěti, nastal nastati); mají-li však časoslova kmene otevřeného už minulý čas dlouhý, zůstává dlouhá infinitivní samohláska i ve složení trojslabičném (hrál prohrál prohráti, hřál ohřál ohřáti, přál popřál popřáti, stál postál postáti, zrál uzrál uzráti, tál roztáti, bál se nebáti se, smál se nasmáti se atd.).

Pozn. 1. Časoslovo jíti patří ke kmenům zavřeným; minulý jeho čas: šel jest místo šed-l. Tím samým tedy nekrátí svůj dlouhý infinitiv ani ve složení trojslabičném: zajíti, dojíti, najíti, vyjíti.

Pozn. 2. Je-li trojslabičný infinitiv přehlasený anebo jen pouhou obměnou, tedy i u časoslov kmenův otevřených se dlouží; tak praví se často místo dojati (dojmu): dojíti, místo vyňati též vyníti, místo začati též začíti, místo dožati (dožnu) též dožíti, m. prodleti též prodlíti a j. v.

11. Dlouhou samohlásku v čase přítomném a v příčestí času minulého a tedy i ve slovech odtud odvozených krátí časoslova dvojslabičná, zakončená v infinitivě slabikami -íti, -ýti: píti piju piješ pije, pijeme pijete pijou, pil pila pilo; šíti šiju šiješ šije, šijeme šijete šijou; šil šila šilo; žíti žiju žiješ žije, žijeme žijete žijou; žil žila žilo; číti čiju čiješ čije, čijeme čijete čijou, čil čila čilo; krýti kryju kryješ kryje, kryjeme kryjete kryjou; kryl kryla krylo. Od žil, vyžilo jest tedy zase krátce: vyžilý, od čil: čilý a odtud nové časoslovo čiliti ve složenině rozčiliti, a odtud dále rozčilený, — vesměs tedy s krátkou kořenovou samohláskou. Chybně by tedy bylo ji dloužiti, jako zase naopak by bylo chyba ji krátiti na př. ve slově udáti se od díti se, děje se, kdež příčestí a tedy i odvozené odtud částky řeči mají kmenovou samohlásku dlouhou: udál se, událo se, událý, událost — naproti krátkému udati udal od dáti dám.

12. *a)* Kmenová dlouhá samohláska krátí se v přídavných jménech odvozených koncovkou -cí od časoslov dvou-

slabičných (vyjma ou): psáti psací, hnáti hnací, píti pící, kryti kryčí, šíti šicí, tříti třecí. Všecka takováto přídavná jména oznamujou nač co jest, a rozeznávají se už tím dostatečně od podobných přídavných jmen oznamujících co která osoba neb věc činí a zakončených krom toho příponou -ící (-oucí): hrající, pijící, kryjící, šijící (třecí - troucí). Přídavná jména od časoslov třídy šesté (na -ovati) přípony -ící nikdy míti nemohou: úkol její vykonává zde přípona -ovací; může tedy býti: přehazovací = co na přehazování jest, přehazující = kdo přehazuje; pojišťovací = co na pojišťování jest, pojišťující = kdo pojišťuje (nikoliv: pojišťujicí, přehazujicí!). Kající člověk = který se kaje, kající den = který ustanoven jest, aby se lidé káli; modlící-se = kdo se modlí, modlicí kniha = z které se modlíme = kniha modlitební = modlitby.

Pozn. Přídavná jména, oznamující nač co jest a utvořená od časoslov víceslabičných, jen u některých spisovatelů kmenovou samohlásku krátí: vykládati vykladací, smýkati smykací, krájeti krajecí, přijímati přijímací, srovnávati srovnávací, zaklínati zaklínací, zažívati zažívací, posmívati posměvací.

b) Kmenovou dlouhou krátí též podstatná jména středního rodu, utvořená z časoslov dvouslabičných koncovkou -tí: hnouti hnutí, bodnouti bodnutí, bíti bití, býti bytí (jde tu o naše bytí a nebytí; živobytí), jíti: při prvním sejití, po projití, šíti šití, výti vytí, víti vití, mýti mytí, zažití, pití.

13. Kmenová dlouhá časoslov na -íti, -eti, -iti, -ati krátí se v odvozených podstatných znamenajících stav, zaměstnání anebo činnosť osoby anebo i nástroj: bíti bič, páliti palič, sázeti sazeč, hádati hadač, jímati jimač, vykládati vykladač a vykladatel, nakládati nakladatel, zahálеti zahaleč, pokrývati pokryvač, hlásati hlasatel, kázati kazatel, kárati karatel, ctíti ctitel, bádati badatel, souditi sudič suditel, vlásti vladař vladyka, vázati vazadlo zavazadla (gepakk), strouhati struhadlo, říditi ředitel, dívati divák divadlo, zasílati zasilatel, poslouchati posluchač posluchárna, pohnouti pohnutka, přezouvati přezuvka, navštíviti navštěvenka. — Avšak duch jazyka

připouští též dlouhou: skoumatel, rouhač, hlídač, zkoušeč, stříkač, pátratel atd. Jednoslabičná kromě bič zachovávají všecka dlouhou: chtíč, dříč, rýč, práč, hráč atd.

14. Konečně krátí se dlouhá kmenová samohláska též pouhým přízvukem. Týká se to slov dvouslabičných i jednoslabičných, která, když jsou nesložená, mají přízvuk i délku na samohlásce kmenové, když pak se jim některé částice předpínají, přechází přízvuk na tyto předpony co na první slabiku, a délka mizí naprosto: chvála pochvala, krása okrasa, váha povaha převaha úvaha, síla posila přesila, tráva otrava, víra pověra nevěra důvěra, smích posměch, rád nerad, líce obličej a políček, šíje zášijek, jméno zájmeno, týl potylek. — Krácení přízvukem shledáváme také ve složeninách: krasocit, chvalozpěv, listopad, malomocný, Kralodvorský . . .

§. 15. Kterak čeština obmezuje průzev.

Když slabika nějaká samohláskou se končí a slabika hned následující samohláskou začíná, jako na př. modro-o-ký, na-u-čím, nezavírají se ústa mezi vyslovením slabiky předchozí a slabiky následující, nebrž po vyslovení slabiky předchozí, po prvém dechu, zůstávají otevřena, zejou k novému dechu, a to nazýváme *průziv*, *průzev* (hiatus). Podle toho může býti průzev také mezi dvěma slovy, když totiž jedno samohláskou se končí a druhé samohláskou se začíná, jako na př.: dejte oheň, pojďte orat, já abych ještě u tebe ostal.

Čeština průzvu uprostřed slov ráda se zbavuje, ale průzev mezi slovy nyní jí není tak odporný, jakž vidíme ve příkladech právě uvedených. Za starodávna však i mezi slovy se ho sprošťovala, jakž víme na př. z toho, že ve slůvku ne často samohlásku e odsouvala, když následní slovo samohláskou počínalo: ne-udatný = n'udatný; počínalo-li se následní slovo samohláskou *o*, sesouvalo se toto po předcházející samohlásce: a onde = a'nde. Z té doby pochází i naše dosavadní

an místo a on, v ženském rodě ana m. ona, a v středním rodě ano m. a ono; ani, any, ana = a oni, a ony, a ona.

Uprostřed slov samých, totiž ve slovostředí, ne odsouváním, nebrž vsouváním a přestrojováním čeština průzev odstraňovala; takť.

I. mezi nespojené samohlásky vsouvala souhlásky j, v, h: místo biu, kryu praveno biju, kryju; místo dáati, krýati, chodíati praveno: dávati, krývati, chodívati; místo španielský, israelský psáváno: španihelský, izrahelský; z pauk paučina stalo se tímto činem pav(o)uk pavučina, místo pa-uza pavuza, z latinského pæonia pivoňka, z prior převor, z jesuita jezuvita jezovita. Dle toho psáváno také často: fijala, Asije, Marije atd. z latinského viola, Asia, Maria.

Přestrojováním samohlásek *u* a *y* v souhlásku *v* a samohlásky *i* v souhlásku *j* odstraňujeme průzev povstalý stupňováním samohlásek *i, u, y:* pi(ju) poi-iti pai-eti - napojiti nápoj napájeti, slu(ju) slau-a slau-ík slou-o - sláva slavík slovo, by-(ve slově býti) bay-iti - baviti, kry(ju) kroy - krov.

II. Vyhýbajíc průzvu čeština málo kde trpí samohlásku v násloví. Nejvíce nenávidí v násloví samohlásek *a, e, i* a zbavuje se jich takto:

samohlásce a předsouvá souhlásky j, v, h: místo kyrilského az máme staročeské jaz, nyní já; latinské agnus proměnilo se v jagně, jahně, přehlaseně: jehně, jablko srovnává se s německým apfel, proti řeckému oion a německému ei bylo jajce, vajce, přehlasením zpětným: vejce, proto dosud genitiv množného čísla: vajec; obecný lid praví: hapatyka z řeckého apotheke . . .; ještě více než náslovného *a* zbavuje se

náslovného e, kteréž buď docela sesula: biskup místo episkopos (dozorce), anebo proměnila v snesitelnější *a:* arci-(biskup) erz(bischof), almužna eleemosyne, Alžběta Elisabetha. Jen v částici ej, ejhle a ve slově Eliška se drží, lid pak přidává si k tomu také: eště m. správného ještě . . .; též

náslovné i v nové češtině se nevyskýtá mimo spojku a citoslovce *i*: (já i bratr můj, i podívejme se!) a mimo cizí

slova indych, inkoust, invalid, isop. Starší čeština měla ho více než nynější jazyk spisovný a také více než ho lid posud užívá: ikra, iný, istý, izba; iskati (hledati); idu, imě; ihrati, iměti; ihla. Z nynějšího znění těchto slov odvádíme trojí způsob, jakým čeština takovéhoto *i* se sprostila; buď totiž předsutím souhlásky j: Jihlava, jiskra, jiný, jistý, jizba či jistba; méně správně předsutím souhlásky v: viskati m. jiskati; proměnou hlásky *i* v *j:* jdu, jmě (jméno), jhráti, jměti, nyní dokonce jen hráti, míti (ale: jmění, a: byl jmín za dobrého člověka); anebo konečně rozpustila náslovné *i* v slabiku *je:* ihla jehla.

Nejméně nenávidí čeština v násloví samohlásky *o* a *u*. Starší čeština, jako nyní většinou mluva obecná, předsouvala náslovnému **o** dost často souhlásku *v:* voko, vopice, voves; anebo souhlásku *h:* hoko, hopice, hoves, Holomouc. Do nové spisovné češtiny vloudilo se *v* před *o* jenom ve slovech (ta) voj a vos n. vosa. Ve slovech teprve nyní zase v obecnou mluvu přicházejících ani lid *v* nepředsouvá: osa (země otáčí se o svou osu), občan, okres. Kde *v* ke kořeni patří, nesmí se nikdy vynechávati: voda (ὕδωρ, watter, wasser), voliti, (ten) voj, vojovati (bojovati), voják. — Náslovnému **u** jen nářečí domažlické předsouvá h: hulice, huzda, hu vás. Seslabenému z uk (ná-uk-a, uč-iti) yk předsouváme od nepaměti *v:* vyknouti zvyknouti zvyk. Cizí Ursula změnila čeština ve Voršula, Voršila.

(Předsouváním souhlásky j před náslovné *a* a *e* povstalo též nynější jsem jsi jest jsme jste jsou jsa jsouc jsouce. Původně totiž místo nynějšího jsem bylo asmi, což seslabeno během času v asmь, pro neoblíbenosť náslovného *a:* jasmь, kyrilsky přehlaseně: jesmь, potom pak jesem a z toho: jsem. Patrno tedy, že souhláska j ve slově tomto nenáleží ke kořeni jak ještě Jungmann ve svém slovníku byl poznamenal, nebrž že jest pouhou předsuvkou a že by tedy se měla psáti jen ve tvaru tom, kde jí je k odstranění samohlásky v násloví skutečně potřeba, t. j. pouze v 3. osobě jednotného čísla: jest. Kyrilčina ji potřebovala ve všech osobách, kromě 3. osoby

čísla množného: jesmъ, jesi, jestъ, jesmъ, jestě, ale: sonť bez j. Tak i rusky: sutъ, polsky: są. Proto ji podle pravopisu českých bratří vynechávali čeští spisovatelé a vynechávají zase mnozí všude tam, kde sloveso „býti“ není samostatné, slouží pouze k opsání minulého času: psal sem, ale: jsem tu. V samostatném slovese jsem, jsi, jsme, jste, jsou drží se proto, že ji v zápornosti jest skutečně slyšeti: nejsem).

§. 16. Jak se samohlásky jedna s druhou střídají.

A se nejčastěji střídá, t. j., zaměňuje, s hláskami **o, e, ě, u a y**; tak po- a pro- zní ve složení také pa- a pra- a mění potom také i význam: pa- znamená už ve většině slov něco napodobeného, nepravého, zlišeného: pablesk, pačesy, padělati, paroh, patisk, patoky, pazdeří, paměť (ale: pomněti pomni, počet, posynek i pasynek, t. j. za vlastního přijatý syn); pra- znamená prvotnosť a stupně příbuznosti: praboh, praděd, pravnuk; — v nerozlučné předložce roz mění se *o* v *a* nyní už jen u obecného lidu v zkaženém slově racochejl (rozcuchaný člověk) místo razsochejl od razsocha, rozsocha (větev na způsob vidle); Rusové mají předložku roz jen ve slovech církevně slovanských, ve vlastních oni a Srbové jinak nepíšou než raz; — střídání *a* s *o* máme také v mnoha slovech, společných slovanštině s jinými příbuznými jazyky, jako: wachs a vosk, macht moc, gast host, mare moře, nasus nos, acetum ocet, castellum (hrad) kostel, camera komora, caminata komnata; konečně naše prosinec znělo až do novější doby také: prasinec.

Řídčeji střídá se *a* s **e**: z pepřika jest paprika, z nestojte už v dávných dobách: nastojte (a pojďte pomahat), lid pak sem tam praví naštovice místo spisovného neštovice, t. j. nežitovice. S **ě** v minulém čase a v odvozených odtud přídavných atd. střídá se *a* velmi často: zvětralý m. zvětrělý, osiřalý m. osirělý, mlčal, slyšal, běžal, nyní přehlaseně: mlčel, slyšel, běžel.

S **u** střídá se *a* na př. ve slovech: všude a všade,

osupil a osapil se; s **y**: nikdy a nikda, tedy a teda. Caballa kobyla, satur satt sytý, buditi bystrý, surový syrový, muth mysl, nunc nyní, uk (v ná-uk-a) zvyk, obyčej m. obvyčej atd. Hyd ze slova had znamená v češtině ohyzdu, ošklivosť, ve slovenčině hmyz a drůbež: hyzdář = krosnář, drůbežník.

E se střídá se všemi ostatními samohláskami: **1.** s *a*: pepřika paprika, englický anglický, (v třepení (s)třapec, rež [žito] a raž, v žal a žel atd. není střídání, nebrž přehlasení zpětné a postupné); — **2.** s *é*: zpěčovati zpečovati, vece = praví m. věce = větí od věti, obec m. obvěc (ale m. obvěť dosud: oběť); podle: na dubě, na trávě, v slově bylo také: na stolě, na kosě, v železě, nyní však jen: na stole, na kose, v železe; — **3.** s *i*: cibule a cebule po lat.: cepula; cihla (tihla) z lat. tegula (čím se kryje); — **4.** s *o*: čtvero m. štvoro, nobrž a nebrž, stonati a stenati (zapomíná se obyčejně, že *e* ve slově stenati stojí místo *o* a čárkuje se, poněvadž i význam se mění: sténati = vzdýchati, něm. stohnen); — **5.** s *u*: mest (nápoj z ovoce) z lat. mustum, spisovné ssáti m. sesati (saugen) zní u lidu cucati; — **6.** s *y*: dechnouti a dychnouti, nezbedný m. nezbydný, nebrž nybrž, sekera m. sekyra, název názyv; *é* s *ý*: dobrého dobrýho, délka dýlka.

I se střídá s **e**, s **ě** a s **y**: m. opominouti psávají mnozí: opomenouti, obecný lid praví: koregovat m. korigovati, derektor m. direktor; i v písmě jest: křesťan z lat. christianus, převor z lat. prior, žehnati z něm. segnen a oboje z lat. signare (znamenati); — m. spěme spěte má býti: spime spite, m. mřeme mřete: mřime mřite (rozkazovací způsob); m. liju siju kryju ryju atd. praví se také: leju, seju, kreju, reju atd.; — křídlo jest m. krydlo od kryti kryju, kříž, rusky správněji: kryž z lat. crux a tisíc místo tysíc (rusky: tysjača, kyrilsky: tysjašť).

O se střídá s **a**, s **e**, s **u**, s **y**: paseka od posekati, pranárod pronárod, posynek pasynek, rozsocha razsocha, osopiti osapiti . . .; — stonati stenati, slovenské utorok zní po česku úterek . . .; — chomáč chumáč, chorý a churavý, junák jonák,

ostroha a ostruha, šuhaj a šohaj, Jakob Jakub, Mikoláš Mikuláš, *corona* koruna; koffer kufr, episcopus biskup (zde tedy dlužno dávati pozor: jest tu pouhé střídání hlásek *u* s *o*, nikoli však nevzniká tu hláska *u* z dlouhého *o* (ó), nesmí tedy býti *ů*, jak někteří na Moravě slovo koruna psáti si oblíbili; ale dlouhé už v latině Thomas znělo i v češtině dlouze: Tóma, nyní tedy ovšem: Tůma (Tomáš); — *o* s *y*: pokáti se a pykati, třepot a třpytěti se, lat. vos a naše vy, lat. nos a staročeské ny, teď: my (a nás), nobrž nybrž, naše byl, domažlické bul a slovenské bol.

U se střídá s hláskami **a, e, o a y**: všude všade; dudek dedek; mest a mošt z lat. mustum, capitulum kapitola, regula řehola, syrup syrob; m. na tabuli říkají v Boleslavsku: na taboli, m. nula nola . . .; nabydu, zbydu vedle obyčejnějších nabudu a zbudu, kruchta a řecké krypta, myš a lat. mus (v řečtině zrovna jako u nás: μυς = mys), nyní řecky νυνι lat. nunc něm. nun, sekyra lat. securis, syrový surový.

Y se střídá se všemi samohláskami: tedy teda; hebký a hybký, násyp násep, sekyra sekera, kyj kej, pryč preč . . .; křídlo m. krydlo . . .; třepot-ati třpytěti se . . .; dech dych od duch, hynouti m. hybnouti od hubiti, chýliti od chouliti, mýliti omyl od mul (schlamm), vyknouti m. pouhého yknouti od uk v náuka učiti atd.

Nauka o střídání-se samohlásek uchrání nás velmi často přenáhleného úsudku a uvede nás na pravou cestu tam, kde bychom jinak nevěděli si rady. Ale také z ní víme, co jest lepšího, a čeho užívati podle obdoby jest jen dovoleno.

§. 17. Samohlásek přisouvání a vysouvání.

1. Samohlásky i, e, o, u se často k slovům předsouvají anebo se do nich vsouvají anebo se jim zasouvají; samohlásky i, e, o, u, y se často v následí sesouvají, v slovostředí vysouvají a v koncovce odsouvají. Proto máme ve slovech složených, jako časopis, dějepis ve jméně určovacím čili ve prvním

členu složeniny po tvrdých souhláskách *o*, po měkkých *e*, *i*: lidomil, červotoč (holzwurm, borkenkäfer); pidimužík, kon-pásek. Naše skládání slov jest tedy od německého docela rozdílné: myť neklademe jméno určovací ve složeninách do genitivu, nebrž spojujeme je se jménem základním pomocí vsuvky *o*, *e*, *i* a i bez ní: zimomřivý, zeměpis, Lud-mila, med-jed. Toto vsouvání samohlásek *o*, *e*, *i* není nic jiného nežli sesilování bývalého ъ a ь, kteréž tudy takořka ožívá: časopis m. časъpis, dějepis m. dějьpis atd. Mámeť pak takovéto přisouvání a vsouvání samohlásky e, či jinými slovy: sesilování neboli ožívání ъ také v předložkách souhláskou zavřených: nad, pod, bez, od, přes, z, s a jiných, když by je s následujícími souhláskami bylo těžko vysloviti: nade všecko (nadъ), podepsati (podъpsati), beze lsti (bezъ), odehnati (odъhnati), přese všecko (trotz alle dem, přesъ), ze zahrady (zъ), sebrati (sъbrati) atd. V předložce *k* ožívá ь před p co u: ku Praze (kъ).

Vsuto jest *u* a *e*, t. j. ъ ožívá co *u* po *l* a co *e* po *r* na př. ve slovech: člun, hluboký, chlup, klubko, slunce, tluku m. dosavadního ve slovenčině čln, hlboký atd.; proto by mělo také býti: dlubati, dlubý, slup a nikoliv: dloubati, dlouhý, sloup, ale nesprávnosť ta jako mnoho jiných zvykem domohla se práva. Co *e* ožívá ъ po r na př. ve slovech břevno, křeč, křest, krev, třesť, černý, červ m. brvno, krč, krst, krv, trsť. črný, črv. Kde ъ za *l* a *r* neožívá, mají tyto hlásky platnosť samohlásek, a to jest vždycky mezi dvěma souhláskama: vlk, vlna, srsť, prst, krk atd.

Konečně pak ožilo ъ a ь co *e* ve všech slovech, ve kterých zase v dalším skloňování se vysouvá: lev lva m. lьv(ъ) lьva, otec otce m. otьc(ъ) otьca. I v odvozování se takovéto pohyblivé *e* zase vysouvá: vinen povinný.

Samohláska *i* vsouvá se ve slově kalich, ač je-li toto z něm. kelch a ne přímo z lat. calix; v středověkém slově tulich z něm. dolch, nyní dýka.

Samohlásky e, u vsouváme také pravíce na př. (několik)

jablek od jablko, klubek od klubko atd.; ve slově jsem m. jesm z jasm (asm) jest e mezi *s* a *m* vsuto a mezi *j* a *s* zase vysuto. Obecná mluva vsouvá *u* do slov sedm, osm, pravíc plněji: sedum, osum; staří psávali též: tepruv, my nyní jen: teprv, teprva, teprve.

2. Samohlásky i, e, o, u, y se často v násloví sesouvají, v slovostředí vysouvají a v koncovce odsouvají. Sesuto jest na př. e ve slově biskup z řeckého *episkopos*; — vysuto ve skloňování a odvozování: otce, otcové, desky dsky, vinný z vinen, počkati (od čekati), řku m. řeku, žhu (pálím) m. žehu; zblo m. stblo a toto m. stéblo, sklo m. stklo a toto m. steklo; Lenora m. Leonora; — odsuto jest e ve slovech hráz, kratochvíl, stráň, věž atd. m. hráze, kratochvíle, stráně, věže; podle toho píšeme také zem vedle země, ba někteří začínají už také psáti: říš m. říše; velmi často odsouvá se e také v příslovkách: bliž, dráž, víc m. blíže, dráže, více; potom v důrazném -že: dejž m. dejže, týž m. týže. Naše co znělo po staročesku: če, ve složení s předložkami tedy: na-če, pro-če, za-če a odsutím samohlásky *e* jest nyní: nač, proč, zač; ale před důrazným ž zůstává plně: nače-ž, proče-ž, zače-ž . . .; místo pijeme říkáme i píšeme také: pijem, m. chceme chcem, a staří si libovali i v nepěkném: on můž m. on může.

Nejčastěji sesouvá, vysouvá a odsouvá se i, řídčeji závažnější samohlásky o, u, y. Sesuto jest *i* ve slově míti m. iměti (jměti), ale drží se v odvozeném odtud jmění (= to co mám či imám, jmám); hráti m. ihrati (rusky: igrať); v obecné mluvě: du m. idu (jdu), pudu m. po-idu (pójdu půjdu) atd. — Vysouvá se *i* často ve slově velký m. veliký (srovn. něm. heil'ger a heiliger), v děcko m. dětsko z dětisko, lnouti a lpnouti jest místo linouti a lipnouti, psáti m. pisati (písati píšu, jako: lízati lížu), a v nářečí jihozápadních Čech vyslovuje lid podle vzácný také: lacný m. laciný; m. Maximilian říká lid všude pouze: Maxmilian, m. originál vyslovujou: orginál. — Odsuto jest *i* na př. ve slovech co-s, kam-s m. cosi, kamsi; ty-s byl m. ty si (jsi) byl; místo asi pravíme

též as (v ať m. ati jest *i* bytně obsaženo v měkkém *t*); — obecná mluva odsouvá *i* v neurčitém způsobu: m. milovati praví milovat, m. hráti hrát, m. viděti vidět, m. moci (vlastně mohti) jest nejprve tvrdé *h* před měkkou slabikou změděno v *c:* mocti a potom teprva *i* odsuto: moct; m. péci (vlastně pekti) jest nejprve pecti a potom pect.

Samohláska **o** sesuta jest na př. ve slovech rádlo, rataj, role m. oradlo, orataj, orole od časoslova orati; — slovo ochotný jest odvozeno od slova chotěti zachovaného dosud v ruštině, u nás však už ode dávna jen s vysutým *o:* chtíti; vysuto jest *o* také ve slově obědvati m. obědovati (porovnej: noclehovati), a snad také ve slově křen m. kořen; odsuto konečně v příslovkách: sem, kam, tam m. semo, kamo, tamo; v kolik, tolik m. koliko, toliko, atd.

U jest vysuto v cihla m. tehla a toto m. tehula z lat. tegula od tegere krýti, ve slově kmín z lat. cuminum, v zejtra m. zajtra m. za jutra, ve mnich m. staroněm. munih z řeckého monachus (samožilec).

Y jest vysuto na př. ve slově dost m. dosť anebo dosti, staženého ze slov: do syti (do sytosti); lžíce a ptáti m. staročeského a i v druhých nářečích slovanských dosud zachovaného lyžice a pytati; násyp násypu a náspu, násypem a náspem, paprysk paprsk paprsek, opak m. opaky, opét m. opěty (chybně tedy: opět).

B) O proměnách souhlásek.

§. 18. Obecný přehled.

Souhlásky jsou trojí: němé, vanuté a plynné.

Němé jsou: 1. temné: k, t, p, 2. jasné: g, d, b;

vanuté jsou: 1. temné: ch, f, s, 2. jasné: h, v, j, z;

plynné jsou: m, n, l, r, ň, ř.

Vanuté a plynné rozeznávají se dvojím způsobem od němých: předně, chceme-li je vysloviti, sblížíme pouze oba-

polné stroje jazykové a pustíme dech mezi ně; a podruhé tím, že je můžeme na způsob samohlásek vysloviti dlouze dle libosti. Němé však můžeme jen opakovati.

Souhlásky zároveň samohláskám buď jsou **zdvojené**: kk, dd, nn; anebo složené: ps, ts. Složené jsou dvojaké: buď **skupeniny**: ks, ps, když totiž obě souhlásky ve vyslovení dobře rozeznáváme (podobně dvojhláskám: au, ou . . .); anebo **změžděniny**: tj, ts, tš, když obě splývají v nový zvuk: tj = ť, ts = c, tš = č . . . Prvá hláska změžděných bývá němá, druhá některá z vanutých.

Podle strojův jazykových čili mluvidel dělíme souhlásky:

1. na hrdelné: k, g, ch, h,
2. podnebné: j
3. jazyčné: a) tvrdé: l, n, r, b) měkké: ň, ř
4. zubné: a) tvrdé: t, d, s, z, b) měkké: ť, ď, c, š, č, ž, dž
5. retné: p, b, v, m, f.

n, m slujou jinak nosovkami, c, č, s, š, z, ž, dž sykavkami.

Všecky tyto souhlásky podrobeny jsou jistým proměnám, a to buď samy o sobě, anebo ve skupeninách. Proměny pak tyto zase buď jen v mluvení se vyskytujou anebo jen v písmě anebo i v mluvení i v písmě.

§. 19. Proměny souhlásek ve vyslovování.

V mluvě každého národa platí především zákon, že vyslovuje skupeniny mluvidlu jeho odporné způsobem mluvidlu jeho přiměřeným. Hlavní, všem národům společné pravidlo jest:

před temnými souhláskami: **k, t, p, ch, f, s, š, ť, c, č** a na konci slov, kde tedy hlas už dopadá, mohou zníti jen temné;

před jasnými souhláskami: **g, d, b, h, v, z, ž, ď, dž** jen jasné.

Pravidlo to slove pravidlem neúplného spodobování. Podle něho vyslovujeme před temnými temně: fčera m. včera, kafka m. kavka, lechký m. lehký, procháska m. procházka; tak i na konci slov vyslovujeme jasné temně: dup, kref, sních m. psaného: dub, krev, sníh. Ráz češtiny jest takový, že kdybychom ji psali pravopisem zvukovým (fonetickým) a nedrželi se co nejvíce možná pravopisu slovozpytného (etymologického), nastal by tudy nesmírný zmatek a i matení pojmův. Zajisté něco jiného jest chlup a něco jiného chlub (chlubiti se), něco jiného vrh (od vrhnouti; ve hře dětské tři ledvínky či fazole) a něco jiného vrch; dále: vřez od vřezati a vřes nemilý na polích a na lukách (vřesovina, heidekraut); schoditi a shoditi (schodil mnoho krajin, shodil talíř), vypravoval mi své stesky (od stýskati) a kráčíme nejistě po úzkých stezkách (něm. steg). Píšeme tedy podle toho jak slova vznikla, tedy i: nocleh, pazneht (paznehet), shovívavý (od hověti), shromážditi (od hromada), shýbnouti od hýbnouti, rohožka od rohož rohože, drožka od dróga = dráha (pět, šest drožek a několi: drošek!), kroužkem, kroužky, kroužků (kroužek); kůň řehtá, řehotá, řeht, řehot; — svatba jest odvozeno od světiti, ve svadba jest spodobováním temná před jasnou zaměněna jasnou, svadba tedy m. svatba; svarba jest svařenina (hrách a kroupy); rouno má ovce a rovno rovnost rovina, tužka tužek od tuha (grafit) a toto od tuhý tuhá tuhé. Anežka z cizího Agnes vídati spodobováním také Aneška, ale říkáme: mnoho Anežek a má tedy také býti: Anežka; křehký, prosba, leč, dluh, lebka, ta leb a ten lep, mrzký a mrskati, skrz a přes.

Jsou však také slova a jisté případy, kde i v písmě zavládlo neúplné spodobování: k temným temné, k jasným jasné. Také píšeme tchoř, ačkoliv kořen zní: dch; mast a máslo, ačkoliv pošla od mazati; mázdra a nozdry m. másdra a nosdry od maso a nos; dbáti, zboží, zde vždy psávali staří: tbáti, sbožie, sdě, vesdy; — dešť je m. dežď a toto zpětně přehlaseno z dažď; zvukovým pravopisem píšeme částečně

také slova odvozená příponami ьskъ (ský), ьstvije (ství), ьstvo od kmenův, zavřených souhláskami ch, k, c: od Čech m. češský jen český, od Řek m. řečský jen řecký, od Němec m. německý, německství jen německý, německví, ale od lech a Vlach nedůsledně lešský, vlašský i leský, vlaský; čs ze skupeniny ččsk též nerado ustupuje zvukovému c; drží se tedy Dohaličský od Dohaličky, Věličský od Vělička. anebo vsouvá se mezi čč samohláska *e* a následující za ní skupeninu čs změžďujeme v *c:* Pečky Peččský Pečečský Pečecký. Tak drží se též koncovka č: Skutečský, Ledečský, Chotečský od Skuteč, Ledeč, Choteč, aby čtenář věděl, že tu původní slovo není Skutek, Ledek, Chotek. — Rovněž tak nedůsledně proti změžděninám z *ch, k, c* drží se *ž* vzniklé z *h:* pražský, božský, množství m. prazký, bozký, množtví. — Jiný případ, kde píšeme pravopisem zvukovým, kde tedy hoví písmo výslovnosti, jest u skupeniny ds, již pravidelně změžďujeme v pouhou sykavku c: jedenáct, dvanáct atd. až dvacet, dále třicet, čtyřicet m. jedenádst, dvanádst, třidset, čtyřidset (jeden na deset, dva na deset, tři deseti, čtyři deseti); přece m. před se atd.

Jinak tedy souhlásky a skupeniny souhlásek píšeme a jinak vyslovujeme; ve vyslovování platí pravidlo zpodobování, ve psaní pravidlo odvozování: slyšíme hamba, homba, ale píšeme: hanba, honba od haněti a honiti, slyšíme rostonal, ale píšeme: rozstonal od roz a stonati, slyšíme v důrazném rozkazovacím způsobu: račiš, služiš atd., ale píšeme: račiž, služiž, oznamiž, ohlasiž, spasiž nás i uslyšiž atd., což ovšem jest znamenitě rozdílno od: ráčíš, sloužíš, oznámíš, ohlásíš, spasíš, uslyšíš atd.

§. 20. Které skupeniny souhlásek čeština snáší a jak se kterých zbavuje.

I. Stejné dvě souhlásky vedle sebe čeština spisovná trpí jen uprostřed složenin, když druhá část složeniny má v násloví takovou souhlásku, jakou se první část končí: roz-zlobiti,

od-daný, zákon-ný, bez-zákon-ný, lid bran-ný (který může vládnouti zbraní), stín stin-ný, vin-a vin-ný povin-ný, povinnosť, nevin-nosť, pán pan-na, tich-ý tiš-ší, vys-oký vyš-ší, (*měkek*) *měkčiti* měkký (ale: pěší z pěch-í, hoření z příslovky hoře [na-hoře] a přípony ní podle dole - dolení, podunajský = co jest, jde, leží po Dunaji, t. j. podle Dunaje, podél Dunaje; odolati z předložky o, ob a časoslova dolati [srovnej udolati]). Na konci slov anebo sylab se takovýchto zdvojených souhlásek zbavuje dávajíc hláskám ъ a ь ožívati co *e:* místo panu od panna jest tedy panen, od Anna m. Ann: Anen, tedy také: panenský, klášter sv.-Anenský; m. on jest vinn, nevinn, povinn pravíme: vinen, nevinen, povinen, ale zase: ona jest vinna, nevinna, povinna, my jsme vinni, vinny, povinni, povinny, neboť tady táhne se prvá souhláska ke slabice předchozí, druhá k slabice následní, jako ve povinnosť, nevinnosť; ale v povin-ovati, utvořeném příponou -ovati od vin-a, jest tudy jen jedno *n*. Jiné příklady, kde se shlukují dvě stejné souhlásky ve spojení s příponami a s předponami, jsou také: nejjistější, nejjizlivější, nejjednodušší, půlletní, neklamme. Krom přípon jest dvoje ž ve slově žžal, rozžžal m. žehl, rozžehl od žíci žehu n. žhu; žžavý m. žhavý, žžený (pálený).

II. Jiných odporných skupenin souhlásek zbavuje se čeština těmito hlavně způsoby:

1. přesmykuje:

l: Labe lat. *Albis*, pluk (srbsky puk = lid) lat. *vulgus*, něm. *volk*, chladný něm. kalt, mléko milch, vládati walten, pletu falten;

r: rakev lat. *arca*, robota rámě *arbeit arm*, rod *art* lat. *ordo*, dřímati lat. dormire, kapr carpio, krátký curtus, mramor marmor, třetí tertius, brada bart, brod furt, prosím forschen, provaz m. povraz;

ks: vosk wachs;

v: kvas, kvapiti, chvátiti a chvátati m. kavs, kavpiti, chavtiti a chavtati;

j: věděti věda z vejděti vejda (vajděti vajda), stupňovaného samohláskou *a* z viděti.

Hlásky *l* a *r* i mimo skupení rády se přesmykujou: manžel. ratolesť m. malžen, lětorosľ. Chybným přesmyknutím povstalo nesprávné povlovný (nenáhlý) m. **povolný**, výmínka n. vymínka m. vynímka nebo výnimka; správně jest **výminka** co se vymiňuje (bedingung), vynímka pak anebo **výnimka**, **vyjímka** anebo výjimka co se z něčeho vyjímá (ausnahme). Cítíce toto matení píšou někteří výjminka o tom co se vyjímá, od časoslova prý vyjmouti; avšak podle obdoby záponka, obžinky, zájem, příjem od pьnu, žьnu, jьmu atd. jest správné toliko: výjimka: nosovka odlučuje se tu od předcházející souhlásky stupňováním bývalé polovičné samohlásky.

2. vsouvá:

s mezi bt a pt: zábsti m. zábti: staročesky: hřebsti m. hřebti, tépsti m. tepti:

t do skupeniny sr: stříbro m. sriebro, střebati m. srebati (lat. sorbere), středa m. sreda, strach a strašiti m. srach a srašiti od srch - sršeti (ježiti se); tak i místo všeslovanského čr píšeme ode dávna stř a tř: střída a třída, střemcha (botanicky: prunus laurocerasus, elsebaum, z čeledi slívovitých), střenka (messerschale), (s)třenovník (třenovní zub, stolička, stokkzahn), střep, střevíc, tříslo, třešně (čerešně, lat. cerasus);

d do skupeniny zr: mázdra, nozdry m. másra, nosry od maso a nos; do nr: pondrava m. ponrava od nořiti. Henricus-Jindřich (populárně Hynek, ježto se béře často chybně m. Ignác): do rl: trlice a trdlice od tříti tru;

n do skupenin povstalých ze souhlásky *j* a z předcházející, souhláskou zavřené předložky: *od jeho, k jemu, s jím*, s jimi = od njeho, k njemu, s njím, s njimi = od něho, k němu, s ním, s nimi; s-jem, s-jatek, s-jísti, s-jídati, vyjímati, po-jetí = snjem, snjatek, snjísti, snjídati, vynjímati, ponjetí = sněm, sňatek, sníst, snídati, vynímati, ponětí; ne-je = ne-nje nenie = není; utr (utr Vyšegradě), s před-

ložkou *v:* v-utr, se vsutým n: vnutr, seslabeně: vnitř; i ňádra vzniklo tímto způsobem z jádra;

e: her m. hr od hra, lišek m. lišk od liška, jehel m. jehl od jehla, matek m. matk od matka, suken m. sukn od sukno, jablek m. jablk od jablko; v jsem jest do jesm *e* vsuto: jesem a potom první *e* vysuto: jsem; — obecná mluva vsouvá též *u* do sedm, osm.

Pro lepší výslovnosť vsouváme *n, d, m* i mimo skupeniny: tasemnice a tasemice, Veličenstvo m. Veličestvo, ždímati m. žímati, (to a ta) paždí vedle (ta) páže; anebo pozměňujeme význam: čuchati čmuchati, čoud čmoud atd.

Krom toho vsouvá i předsouvá se *r, ko* a *h:* moutiti rmoutiti kormoutiti, dusiti rdousiti hrdousiti, řešiti rozřešiti rozhřešiti (rozluštiti = odloučiti od zauzlení i od hříchův).

Co zvláštnosť objevuje se předsouvání slabiky *ne* ve slovech Netalie, Nepomuk, Nepomyšl m. Italie, Pomuk, Pomyšl a záporné částice *ne* v nevražiti m. pouhého vražiti (vrahem = nepřítelem býti) a proměna záporné částice *ne* v pouhé *u* ve slově ubohý m. nebohý (srovnej řecké *α* privativum).

Chybná jest skupenina mn v **tamějši** a tn místo l v **obezřelý obezřelosť.**

Potřebna jest vsuvka n ve slovech úpěnlivý, zapoměnlivý, trvanlivý, zdánlivý a v pomíjenlivý, zbytečna ve slovech mlčelivý, snášelivý, učelivý atd. — Potřebna jest vsuvka l ve spravedlný, spravedlivý, bez váhy vsuvka *d* v učedník; zbytečno jest l ve slově vražedný, d ve slovech spasitedlný, pochopitedlný atd. Ve vražedný, vražedník, spravedlný, spravedlivý jest *d* kmenné: vraž*d*a, prav*d*a; ve slově pravidelný jest *d* i *l* už v jeho slově kmenném: pravi*dl*o, ale v tomto zase *d* jen vsuto m. pravilo, tak jako šidlo m. šilo, kovadlina m. kovalina atd.

3. vysouvá:

d: jím, vím m. jídm, vídm; selský sedlský od sedlo, prázný prázdný, prázen prázden; otáleti m. otdáleti;

t: sloup m. stlp, sláma m. stláma, zblo, sklo m. stblo, stklo a toto m. stéblo, steklo; obecná mluva: cnost, jesli m. ctnost, jestli;

h: míza m. mízha, miezga; bodejť, bodejž m. bohdejť, bohdejž; tedy - tehdy; vrdlouhati = v hrdlo lháti; markrabě m. markhrabě; sesuto jest h v rozinka m. hrozinka od hrozen; pouze lid sesouvá h ve slovech hřaď čili hřáď (slepice chodí na hřaď = hühnersteige) a hrající děti ve slově hrada (srovnej = přehrada) od hraditi. Jindy zase v některých krajinách lid h předsouvá: hnízký, hlomoz, hmoždíř m. nízký, lomoz, moždíř od kořene mozh = tlouci, bíti); j obecná mluva ve slově troník m. spisovného trojník;

k: osa lat. axis, šest lat. sex;

b, p, v před n, r: hnouti a hynouti m. hbnouti a hybnouti od hubiti, tonouti m. topnouti od topiti, oslnouti, trnouti od slepnouti, trpnouti (trpěti), perný m. peprný, chrasť m. chvrasť ...; před t: klec m. klept a klenutí i klepnutí od klepnouti, žito m. živto, dláto m. dlábto od starého dlábsti nyní dlabati; neť m. nepti lat. neptis (dcera bratrova nebo sestřina); — ve složeninách **v** z *bv*: oblek m. obvlek, obinadlo m. obvinadlo, obrátiti m. obvrátiti, obruba m. obvruba, obojek m. obvojek, obec m. obvěc, oběť m. obvěť od větiti = mluviti (odtud i: přívětivý).

4. rozlišuje:

dt a **tt** v **st**: z kladti, pletti máme klásti, plésti, ze slad a strádati (trpěti) slasť a strasť m. sladť a stradť, z vládti, vladť je vlásti, vlasť; tak i: čst-ti čest, vrtěti vrstva, městi město most, z pitati (chovati a živiti) pěstoun. Ve složeninách se dt drží: **podtají**; nevědomky jen píšou mnozí také: potají;

dl, tl v **sl** a **chť** v **sť**: housle m. houdle od hud (hud-ti = housti), jesle od jad přehlaseně jed (jed-ti jísti), přeslice od před - přísti, číslo m. čítlo od čst - čísti, povříslo m. povřítlo od vřésti = vázati a kroutiti, plsť m. plchť od plchnouti,

ta prsť (humus) od prchnouti, srsť od srch- sršeti (ježiti se); tesť m. techti z tьch (tchán).

Stran skupenin **kl** a **kr, gl** a **gr** porovnejme slova člen sloniti cloniti a kloniti; červený, červec a krev, slzký a kluzký, žlutý, zlato a něm. gelb (m. gelt, lat. helvus) a gold, zrno granum korn.

Staří rozlišovali **zš** a **žž** v jš a v jž: mlazší mlajší, slazší slajší, sejžeš, projži (od žíci žhu) m. sežžeš, prožži.

5. změžďuje:

dj a **tj** v **z** a v **c**: hráze, svíce m. hrádja, svítja; hovězí, telecí zároveň zpětným přehlasením m. hovad-í a telet-í; souzen, chycen m. soudjen, chytjen; snazší m. snadьší;

kt a **ht** v **c**: m. nokť jest noc, m. mohť od mohu: moc, m. pekti, mohti: péci, moci, m. dьhtera (něm. tochter, angl. daughter): dcera;

ds, ts a **čs** v **c**: jedenáct, dvanáct, dvacet, třicet, přece (dš se drží: podšívka, ale ve vysloveni: počívka); knížectví, bohactví, anebo knížetstvi, bohatstvi; čestiti - čstíti - ctíti (však skupenina cs domáhá se práva: Václav z Viaceslav - Věnceslav).

dž v **č** jen v mluvě obecné: poněváč m. poněvadž; a naopak zase rozpouští se **č** v **dž**: džbán m. čbán, džber m. čber (kbel);

št před souhláskou nejprv se přesmykuje v tš, a toto změžďuje se v **č**: slovenština slovenčina, franština francina;

před hláskami j, i, í, ě, e, ь změžďujou se hrdelnice **k** v **c** a **č**, **h** v **z** a **ž**, **ch** nyní jenom v **š**: od peku se (starám se) pekja péča péče, drak draci, strahja (od střehu) stráža stráže, duchja duša duše, Praha Prahjan Pražan, táhnouti táhjati tázati; v příponách -ba, -da, -ka, -ný, -ský, -ství, -stvo atd. zanikla sice měkká poloviční samohláska ь (-ьba, -ьda atd.), ale moc její zřejma jest dosud ve změžďění předcházející hrdelnice: družba a družka od druh (soudruh), vražda

od vrah, Sněžka od sníh, strašný od strach, pražský od Praha, množství od mnoho.

6. ruší nosovky ѫ ѧ ѧ (ą a ę):

ą v ou: laka louka, bladiti (gothicky blinds) blouditi,
v u: raka (polsky ręka) ruka, aglь (polsky węgiel) uhel (uhlí), lat. angulus úhel (kout), tapъ tupý;
ę v ia, í: jęti jati a jíti (přítomný čas: jmu), pęlъ pial, tęlъ tal,
v ě: pętь pět, sěmę símě, dětę dítě.

§. 21. Samohlásek a souhlásek společné střídání.

Střídáním slove zaměňování souhlásek jednoho a téhož mluvidla: hrdelnic s hrdelnicemi, jazyčnic s jazyčnicemi, zubnic s zubnicemi, sykavek se sykavkami, retnic s retnicemi. Rozdílné od něho jest souhlásek *přestrojování*, t. j., zaměňování souhlásek mluvidel rozdílných.

1. **Hrdelnici g** zaměnila čeština i ve slovech původních i v dávno vypůjčených s hrdelnicí **h**, někdy také s **k** anebo s podnebnou **j**: místo Bog máme Bůh, m. gora hora, z latinského paganus (vesničan) pohan, z lat. regula řehole, z řecko-latinského organum varhany, z řeckého grammata (písma, psané věci) hramotina, t. j., list, písmo (rusky gramotnyj = kdo umí čísti a psáti); — **s k a j**: mezek místo staročeského mezeg, mozek m. stč. mozeg, markrabě m. margrabě z markgraf, Jiří z Georgius, anjel z angelus;

h se střídá s **ch**: staré chřbet a chrbát píšeme nyní hřbet; hrtan chřtan chřtán; hmat a chmat; se **z**: hrdlo zřídlo;

k s **ch**: chorúhev korouhev, chřástal křástal, z řeck. choros kůr (sbor), z řeck. Christos Kristus, z christianus křesťan; a naopak zase: lat. capere a naše chopím, něm. krumm a naše chromý; s **č**: kbel a čber a bezpochyby i čbán m. kbán (srovn. něm. kübel).

Obecná mluva praví též: ingoust m. inkoust, lechtám místo lektám, opláchnu m. opláknu, zpukřelý m. zpuchřelý,

a mate i významy: skovati (od kovati kovám) a schovati (od chovati chovám).

Z **jazyčnic** střídá se **l** a **r** jedno s druhým: místo hřib pravíme též hlíva, naše robotiti jest latinské laborare, naše přípony -*dlo* a -*tel* znějí v latině -*trum* a -*tor*: ara-trum ora-dlo, ara-tor ora-tel. Obecný lid praví též: falář m. farář, delektor m. direktor (ředitel), říkával také lichtář m. richtář n. rychtář z něm. richter; pryskýř, pryskyřice zní u něho také: pliskýř, pliskyřice. — Jako Češi a Moravané místo *r*, tak Slováci zase kladou *l* m. *n*: naše anebo, než, zasnoubiti zní u nich: alebo, lež, zaslúbiť, a naopak naše talíř jest u nich tanier. V češtině známe toliko dva příklady, kde *l* zaměněno s *n*: kouzla m. stč. kuzeň od ku- kouti, a bázlivý m. báznivý.

Zubnice d a t střídají se vespolek už v starší době: naše tchoř jest m. dchoř od dch, a naopak naše dbáti m. staršího tbáti; mezi nutiti a nuditi činíme nyní rozdíl: nenuť mne do toho, a: nebavil jsem se, nebrž celý večer jsem se nudil (odtud nudja = núza = nouze a nudný, místo čehož se některým líbí německé fádní z fad); nynější trnouti (m. trpnouti) a třísky čteme ve starých spisech: drbnúti a driezhy; drkati trkati, droliti troliti, drtiny trtiny. Od důl jest dolar, t. j., dolský, a tolar (thaler; nejprve začaly se raziti v Jáchimově, něm. Joachimsthal = Jáchimovy doly); původním dolar rozumíme: americký (v množném čísle: doléry), obměnou tolar však jakýkoli jiný. Místo správného kto píšeme nyní nevyslovitelné: kdo. Starou předložku ot zachovali jsme v jediném otevříti, otvor.

Sykavky s a z zaměňujou se jedna s druhou: mast, máslo m. mazť, mázlo od mazati, zboží m. sbožie (co s Bohem jest), Jeruzalem a Jerusalem; ve zlota (zlá povaha, bösheit) zaměněním *z* v *s* měníme i význam: slota = nehoda, nečas, bída, darebáctví. Sykavku **s** ve slovech cizích zaměňujeme často měkkými sykavkami **š** a **ž**: apoštol, šavle (sábel), almužna, činže (z lat. census, cenění), pošta, kříž, růže, žehnati (segnen = signare = znamenati). V českých slovech jen

říkáme, ale málo kdy vídáme psáno š m. s ve slovech skvrna, poskvrniti, skraloup, skořápka, smejkám; lid pak nejen že si často mate měkké sykavky, ale měkčívá podle předcházející měkké také následující anebo předcházející podle následující: žížeň m. **žízeň**, švižný m. **svižný**, šmytec m. smyčec od smýkati, žistný m. zištný, a Zateč, Žatec, Žateč pomateno jest tak, že nevíme, má-li býti Zateč čili Záteč od zatéci, anebo spíše Žatec od žíti jako (pro)klatec od klíti. — V českých slovech střídá se konečně také **š s ž a č**: chýše m. chýže, čamrha m. šamrha. Místo s máme ž jen ve vždy m. vesdy. **c s č** zaměněno jest ve slově cit m. čit od číti čiju.

Z **retnic** měnila slovanština nejvíce hlásku f; naše bob jest lat. faba, beru fero, běh- běžím fugio, bodu fodio, bratr frater, píšťala fistula, plamen flamma, brod něm. furt, koupiti kaufen, křepký kraftig, pata pfote, jablko apfel (appel), pěst faust, pila feile, plsť filz, pluk vulgus volk. Ani v půjčených slovech f nezachovala, zaměniv je retnicemi jinými: barva z farbe, biřmování z firmung (lat. firmare síliti), hrabě z graf, půst z fasten, Štěpán z řeck. Stephanos (ověnčený) . . . Ale vloudilo se f do úfati m. upvati, do frmol m. chrmol (vítr bouřlivý) a toto m. chomol; vedle vousy psali mnozí už také fousy, m. pikle praví se též figle, vrčeti a vrkati konečně a frčeti frkati zaměněním retnic mění i význam. — Dále klademe místo **v** též **b** a **m**: místo příuzný staří, vsouvajíce *v* k odstranění průzvu, pravili: přívuzný, my nyní jen: příbuzný; m. červák máme čermák, lat. primus jest naše prvý, z lat. vesper jsou staré mešpory, nyní nešpory; skýva n. skyva znělo v starší češtině skyba, nynější **hedbáv** jest též m. staršího a u lidu oblíbeného: **hedbáb**; komoň poznáme býti m. koboň porovnajíce s tím slovo kobyla; Bavor zní u lidu také: Babor, mečel srovnává se s bečel atd.; z něm. bahre byly stč. páry, nyní máry, m. paškrtný (mlsný) říkají také: maškrtný, a vedle písemný slýchati také: písebný, a naopak zase psávají: daremný m. darebný.

§. 22. Souhlásek přestrojování.

Přestrojováním nazýváme takové zaměňování souhlásek, kde tyto přeskakujou z jedné třídy do druhé, čili zaměňování souhlásek mluvidel rozdílných: hrdelnice zubnicemi, retnice hrdelnicemi a t. p. Jest to pravé zaměňování, kdežto všecko druhé zaměňování souhlásek jedné a téže třídy jest vlastně jen zpodobování. Přestrojováním proměněno staročeské paprač a prepelica v kaprač a křepelice, místo uštípnouti praví se o hadu: uštknouti, lat. leopardus jest naše levhart, a tak srovnává se i kluzký a plzký, klábositi a bláboliti, kaluže a paluže, kruchta gruft a krypta, bečva bečvář bečka bitka bitva, čuvík čuhýk; zubnice v retnice a naopak: z titvořiti a mimrati (str. 56, 2) jest: pitvořiti a nimrati; tajenství tajemství, Nicolaus Mikuláš, nedvěd místo medjed čili medvěd (že med jí), mrav místo staročeského nrav a únor i úmor zároveň s nořiti a mořiti, odkudž ponrava (se vsutým d: pondrava, zkaženě: kundrát). — Řídčeji přeskakujou zubnice v hrdelnice a hrdelnice v zubnice: krůta a trůta (truthenne); podnebné **j** a jazyčné **n** přeskakuje v zubné **d**: anjel anděl, jetel dětel, něm. Dietrich = Dětřich a Jetřich, diakonus jáhen; stč. drážniti nyní drážditi . . .; **l** m. **v** máme v postolka m. postovka; Slováci též ve sloboda; — vavřín m. lavřín, Vavřinec z Laurencius, sladký a svavis n. suavis . . .; **ž** m. **ř** jest v žebro žebřík m. řebro řebřík, bažina bařina naopak zase **ř** m. **ž**: řeřáb m. žeráv, řeřicha m. žeřucha,; v obecné mluvě sem tam **i**: mládeř m. mládež, drůbeř m. drůbež; **h** m. **j**: pijavka (od piju) zní u lidu také: pihavka; **ch** m. **z** n. **s**: chcípl m. zcípl (zcepeněl); — v písmě přestrojujeme též ch a v: máchati mávati (mečem v povětří); úsměv a úsměch (úsměšek) různí se významem jako usmívati a posměch.

UK OLOMOUC

Část druhá:

Tvarosloví.

Hlava prvá:

Tvoření slov odvozováním a skládáním.

§. 23. Kořen, kmen, spona, přípony a předpony.

1. Společnou a základnou částku příbuzných slov (jako na př. *bi* ve slovech bi-č, bi-dlo, bi-tva, na-bi-ják, boj, boj-ovati, boj-ště, ná-boj, vý-boj-ný), jádro, v němž spočívá základný jich pojem, nazýváme *kořenem*. Kořen jest vždycky jednoslabičný, složený tedy z jedné samohlásky a při nejmenším ještě z jedné souhlásky, jako *bi* v bí-ti, *kry* v krý-ti, *du* v dou-ti, *um* v um-ěti, *vid* ve vid-ě-ti, *chyt* v chyt-iti a chyt-ati. Aby samohláska samotná byla kořenem, není krom *u* v ob-u-ju ani jediného příkladu, a i toto zdá se býti zkažené m. uv, jako ši v ší-ti a ži v ží-ti m. šiv a živ (šiv-ti, živ-ti). Spíše jest kořenem samohláska *i*, od něhož stupňováním pomocí hlásky *o* jest slovo oj (u vozu).

Kořeny jsou buď *otevřené*, jsou-li totiž zakončeny samohláskou (bi, kry, du), anebo *zavřené*, jsou-li zakončeny souhláskou (um, vid, chyt).

Dle významu jsou kořeny buď časoslovné čili slovesné (pojmové, materiálné) anebo zájmenné (formálné). Kořeny časoslovné (vid, sta atd.) jsou základem časoslova (vid-ěti,

stá-ti), jména podstatného (sta-v, sta-tek, zá-visť, pod-sta-ta, zá-sta-va, stav-ba) a přídavného (vid-ný, vid-omý, stá-lý, o-sta-tní), od kořenův pak zájmenných mají svůj původ mimo zájmena sama všecky prvotné předložky, spojky a částice (tak ze zájmenného kořene *t:* ten ta to, ty, tvůj, taký taká také, tu, teď, tady, te-hdy, tudy, tudíž).

Kmenem nazýváme základný tvar ohýbání čili skloňování a časování. Tak na př. kámen jest kmen od kořene ka nebo ak (ostrým býti) a od kmene toho tvoříme pády: kamen-e, kamen-i, kamen-em, kamen-ův, kamen-ům, kamen-y; drah jest kmen, utvořený stupňováním od kořene drž(eti), ženský rod jeho: drah-a, střední: drah-o, určitý tvar: drah-ý, drah-á, drah-é; milu jest kmenem od kořene ml ve ml-íti a slouží za základ přítomnému času: milu-ju, rozkazovacímu způsobu: milu-j, přechodníku neurčitému: milu-je milu-jíc milu-jíce, určitému: milu-jící; milova jest kmen od téhož kořene ml a slouží za základ infinitivu: milova-ti, příčestí minulého času: milova-l, milová-n, přechodníku minulého času: milovav.

Hlásky a slabiky ku kmeni na konci připínané slovou *přípony*, a ty jsou dvoje: buď 1. odvodicí, jako -a ve slově vad-a od vaditi, *o* ve slově pér-o od kyrilského pr-ati (letěti), -ý, -á, -é ve slově drah-ý drah-á drah-é, -ti ve slově milova-ti; anebo 2. ohýbací (skloňovací a časovací), jako -e, -i, -em atd. ve slově kamen-e, kamen-i, kamen-em, . . -l a -v ve slově milova-l, milova-v, . . -ého, -ému, -ým ve slově drah-ého, drah-ému, drah-ým atd. — Je-li přípona spojena s kmenem teprv pomocí některé hlásky, nazýváme tuto hlásku *sponou*, jako jest na př. *o* ve slově věd-o-m, *a* ve slově vol-á-m, vol-á-š, vol-á-me, vol-á-te, vol-a-jí, *e* ve slově nes-e-š, nes-e-me, nes-e-te. — Předložky nerozlučné kmenům předražené slovou *předpony:* vý-tah, sou-čin (produkt v násobení), sou-čet (suma), pa-hýl, pra-děd, vz-duch.

2. Jako kořeny jsou i kmeny buď *otevřené* (samohláskou zakončené) anebo *zavřené* (souhláskou zakončené). Kmenem bývá často kořen sám, jako: ved-u ved-l ved-en ved-a ved-ouc

ved-ouce, nes-u nes-l nes-en nes-a nes-ouc nes-ouce, by-l by-v, bi-l bi-t, kry-l kry-t.

Poslední živly kmenův určiti je v přemnohých případech velmi těžko. Změnily se totiž anebo zanikly docela během času podle zákonův zvukoslovných jmenovitě na konci, kde jazyky největší zkázu berou, tak že nyní často jest kmenem otevřeným co bývalo kmenem zavřeným, a naopak.

Dle toho dělíme kmeny jmen podstatných v tyto čtyry třídy:

Prvá třída obsahuje kmeny i původně i nyní zavřené, příponou -men tvořené, jako: ká-men, pla-men, ječ-men;

druhé náleží kmeny i původně i nyní otevřené, jako: ryba, vůle, dělo, pole, znamení;

třetí zaujímá kmeny původně zavřené, nyní otevřené, i to jen následující: a) ženské na -ti m. -ter, jako: má-ti m. ma-ter, staročeské i dc-i m. dc-er z dahter, nyní: dcer-a, a ne-ti z nepti (vnučka = lat. neptis od nepos) m. ne-ter, nyní zase zavřeně: neť, s proměněným významem: dcera bratrova anebo sestřina (něm. nichte); b) střední na -mě, kyr. -mę m. -men: sí-mě, kyr. sě-mę, lat. se-men; na -ě a -e m. -ět a -et, kyr. -ę m. -ent: holoub-ě m. holoub-ět, kuř-e m. kuř-et; konečně na -e m. -es: nebe m. neb-es;

do čtvrté třídy patří kmeny původně otevřené, nyní zavřené: syn, host, kost m. kyr. syn-ъ, gost-ъ, kost-ъ; krev, obrv, kotev, pánev, větev m. staročeského: kry, obry, koty, pany, věty. *y* sesíleno tu ve *v* k obmezení průzvu (str. 22).

Souhláska kmenův někdy zavřených a nyní otevřených vystupuje zase na jevo obyčejně už v genitivu příslušného slova: máti mat-ěr-e, símě sem-en-e, kuře kuř-et-e.

§. 24. Částky řeči, o kterých není na jevě, z kterého kořene by pocházely, jmenujeme slova *prvotná:* dub, pán, ryba, sud. Slova z kmenův utvořená jmenujeme *odvozená.* Ve kmenech nyní zavřených, jindy otevřených bývalá samohláska vystupuje ve slovech od nich odvozených opět na jevo;

tak jest na př. mrz kmen *časoslovný*, poněvadž od něho jsou časoslova: mrz-nu a mrz-l; *jmenný* kmen slova mráz, utvořeného stupňováním z časoslovného kmene mrz, vystupuje však na jevo teprva v jeho odvozeném slově: mrazový. Skutečný totiž kmen slova mráz jest mrazъ, kterážto poslední poloviční samohláska přichází na jevo co plná samohláska *(o)* teprva v odvozeném odtud mrazový.

§. 25. Slova tvoříme z kořenův a kmenův čtverým způsobem:

1. *zdvojováním* kořene, jako: mra-mor, hla-hol;

2. *stupňováním* kořenové n. kmenové samohlásky: vlek-u vlak, tek-u tok;

3. *odvozováním*, t. j. přičiněním ku kmeni předpon a přípon: vý-tah, mrazo-vý;

4. *skládáním* rozdílných kořenův n. kmenův: zlato-hlav, krato-chvíle, pří-měří.

I. Tvoření slov zdvojováním kořene.

§. 26. Chtíce pojem některého slova posluchači anebo čtenáři zvýšeným činem k mysli uvésti, nezřídka slovo to opětujeme, pravíce na př.: mnoho a mnoho lidí m. velmi mnoho, přemnoho lidí. A jako slova, tak opětujeme či zdvojujeme i kořeny, chceme-li pojem jejich zvláštním činem vytknouti. A to se děje způsobem hlavně trojím:

buď se kořen v první části opětuje zplna a neporušeně: má-ma, tá-ta, kol-kol;

anebo druhá (tekutá) souhláska (l, r) přejde v nosovku (m, n), jež pak se samohláskou předcházející v *u* anebo *ou* se zruší: z kořene bel n. bol (dmouti se) jest nejprve bel-bel anebo bol-bel, *l* v prvním členu proměněno v nosovku: bon-bel, bąbel, tato pak nosovka před souhláskou zrušena v *ou:* bou-bel v přídavném jméně boubelatý;

anebo konečně se opětuje toliko první souhláska s při-

měřenou samohláskou: z kořene chol stáčeti se jenom: cho-chol.

V případě prvním souhlásky zhusta se přesmykujou, samohlásky pak stupňujou a střídají.

Příklady všechněch tří způsobův krom uvedených už ve výkladě buďte ještě tyto:

1. bla-boliti od bl- neb bol (napodobení přirozeného zvuku); hla-hol-iti od hol zvučeti, mluviti, chlá-chol-iti od chol těšiti, ukájeti; plá-pol-ati od pol hořeti; pra-por od por jíti, vláti; vrá-vor-ati od vor točiti se; mra-mor od mor lesknouti se; och-ech-ule místo och-och-ule od och kvíliti, cvrnčeti.

2. ku-kla od kl, kal krýti; bu-bl-ina a bu-bř-eti od bel a br dmouti se; tu-tl-ati od tl, tal zatlačovati, zastírati; chu-chel, chu-chval-ec od chel, chval stočiti.

3. ba-bon-ěk, po-bon-ěk (alfanzerei) od bon svítiti, klamati, sváděti; pe-př, pe-pr-ný od pr, par (slunce „pere“) páliti; te-tel-iti od tel, tal třásti se, zrychla se pohybovati; tak i: ši-švor-ec (puškvorec; cancor); te-tř-ev, s-sá-ti (místo sesati); že-ha-ti, že-hr-ati (m. he-hati, he-hrati, h však před úzkým e mění se ve svou úzkou: ž).

II. Tvoření slov stupňováním.

§. 27. Druhý způsob, jímž slova tvoříme, záleží v stupňování kmenové samohlásky. Samohlásky stupňujeme buď 1. zaměňováním slabších silnějšími (i í, o a á .. §. 12, 1. 2.) anebo 2. předrážením samohlásek *a*, *o* před *i*, *y*, *u* a samohlásek *a*, *o*, *e*, *ě*, *í* před polosamohlásky *l* a *r* (§. 12, 3.). Příklady:

1. plot od kořene plet v plet-u, tok od kořene tek v tek-u, brod od kořene břed v břed-u, hon od kořene žen v žen-u, stoh od kořene steg krýti, svět od kořene svit ve svitnu, květ (cvětъ) od kvt (cvѣt) v kvet-u, štěp od kořene stip pevným býti, lep od lьp ve lьpěti lpíti, šev od šiv ve šiju m. šiv-ju, sluch od slych ve slyším:

2. boj od bi v bi-ju, roj od ři v řinu, lůj od li v li-ju, kraj a kroj od kri stříhati, děliti, stroj od stri = rozstírati, dělati (strojiti); kov od ku v ku-ju, krov od kry v kry-ju, rov od ry v ry-ju; kvas od kys v kys-ati. chvat od chyt v chytati; mrak od mrk-nouti, prach od prch-nouti, strom od strm-ěti, stůl od stl-áti, dluh od dlh v drž-eti, hřích od grch haněti, obtížiti.

Pozn. Mnohé kmeny časoslovné již samy o sobě činí slova: bod, bol, chlad, slad, chrast, běh, třesk, křik, tisk, ryk.

III. Tvoření slov odvozováním.

§. 28. Třetí způsob, jímž slova tvoříme, jest spojování předpon a přípon s kořeny a kmeny.

1. Předpony jsou nerozlučitelné čili o sobě neužívané předložky: ob-, pa-, pra-, pře-, roz-, vy-, su- a vz-. Po *ob* vysouvá se následující kořenné *v*: oblek m. obvlek, oběť m. ob-věť; v předponě vz- sesouvá se často *v*: zrůst a vzrůst, ale vždycky jen: vzduch a vzdor; — předpony vy-, pře- a su- se dlouží: vý-tah, vý-voz, pří-roda, pří-voz, sou-sed, sou-čin, sou-bor.

Předložky rozlučné: o, na, po, při atd. nepatří sem, nebrž patří do tvoření slov skládáním.

2. Odvodicí přípony jsou tvarem troje: buď jest to jen jedna samohláska anebo souhláska anebo jsou to souhlásky se samohláskami spojené. Jako přípony samohláskové jsou větším dílem staženiny z přípon samohláskových vypuštěním souhlásky *j*, tak i přípony souhláskové jednak pozbyly na konci své samohlásky, jednak zase bývají základem přípon, složených ze samohlásek i souhlásek. Není tedy radno odvozování slov přísně dle oněch trojích přípon prováděti, ovšem ale se slušným zřetelem k naznačenému tu rozšíření a i vnějšímu příbuzenství spočívajícímu v základní souhlásce.

Pokud v odvozování tomto pomocí přípon proměňujou se hlásky kmenové podle zákonův vyložených už v hlavě

druhé str. 13—51, nebudeme toho v jednotlivých případech co věci známé ještě zvláště vytýkati.

Přípony samohláskové.

§. 29. *a*, *e* aneb *ě* (místo prvotného *ja* a *ija*, *i*, *í*, *o*; *e* aneb *ě* m. *et* aneb *ět*.

1. Přípona **a** tvoří jména ženská, zřídka mužská: kos-a od kos v kositi, kláda od klad v kladu, sláva od slu ve slu-ju, tráva od tru krmiti (srovn. otráviti); voda (vůdce) od ved ve vedu jen ve složeném voje-voda čili vévoda.

(Původně tvořena jsou příponou **a** i jména rodu mužského a středního, která jdou nyní podle had sud, muž meč a slovo, ale ve slovanštině historicky známé toto **a** seslabeno v rodě mužském v pouhé němé ъ, v rodě středním v *o*. Podle toho jsou i všecka v §. 27. uvedená slova utvořena nikoliv jen pouhým stupňováním, nebrž zároveň též příponou **a**, která u mužských životných vystupuje v genitivu zase na jevo: chlapa, u mužských neživotných v nynější češtině už ani ne co *a*, nebrž větším dílem co *u*: suk suku. — Příklady prvotné přípony *a*: such(ъ) sucha sucho, drah(ъ) draha draho, buk m. bukъ, čelo gen. čela. Prvotně tedy ani kmeny časoslovné (str. 57, pozn.) samy o sobě slov nečiní, nebrž ve slovech těch jest bývalá přípona *a* seslabena v ъ, v češtině pak docela otřeně i bez ъ, neboť toho u nás, rovněž jako jeříku (ь) nikdy nebylo.)

2. Měkké *a* či **ja** přechází v rodě mužském v *j*, v rodě středním v *jo*. Předcházející souhláska splývá pak dále s příponou touto v rodě mužském v jednu hlásku změžděnou, v rodě ženském přehlasuje se *ja* v *je*, nyní ě anebo **e**, *jo* pak rodu středního též v ě anebo e. Tvořena jsou příponou tou:

1. jména přídavná, jichž ale nyní užíváme jen s příponou **í**: člověč-í z neurčitého člověč člověča člověče od člověk, ryb-í od ryba, koz-í od koza, knížec-í od knížet;

2. jména podstatná:

a) dě-j od dě-ju, díti (dělati; genitiv starý: děja, nyní

přehlaseně: děje), há-j od ga zavříti, klíč m. klíkj od kljuk křivým býti;

b) příz-e m. příd-ja od před- přísti, svíce m. svít-ja, stráž-e m. strah-ja od střeh-stříci, souš-e m. souch-ja od such-ý, péč-e m. pek-ja od staročesk. pek-u se (starám se), vůn-ě m. von-ja od von-ěti, zář-e a zoře m. zar-ja a zor-ja od zř-íti, vůle od vel-eti, nůš-e od nes - nésti, houšt-ě od hust-ý. Po kmenech však otevřených zůstává *ja* celé, ač přehlasené: na-dě-je od dě- díti;

c) líce m. líkje od lik líčiti, moře m. mor-je mor-jo (od nořiti), pole místo pol-je pol-jo, hoř-e (žalosť) m. hor-jo od hř-áti.

3. Přípona i n. *ji* přešla v nominativě v němé měkké jer ь, u nás vnikla docela do předcházející souhlásky, jež tudy jeví se pak co měkká. Tvoří se příponou tou jména podstatná od kořenův časoslovných a jmenných:

řeč od řek v řeknu, seč od sek v seknu, lež od lh ve lháti, chuť od chъt v chtíti m. chotěti; leb, vlastně leb' od koř. leb točiti se, ves (ves') od koř. ves bydleti:

běl, vlastně běl' od běl v bílý, černý, červeň, modř, žluť, zeleň.

4. Příponou i, staženou z přehlaseného *ije* m. ija, tvoříme podstatná hromadná od podstatných jiných a podstatná odtažitá rodu středního od přídavných a příčestných:

dříví, kamení, listí, peří, proutí, duboví, stromoví, dubí, hloží (od hloh), bodláčí;

zdraví, vědomí, štěstí; — volání, pití, bití, bytí, krytí.

Přehlasením a stažením přípony ija vzniklo i také ve jméně září a v zachovaném dosud u lidu sudí, jakož i v oblíbených předkům našim jménech: lodí, rolí, pradlí, švadlí m. nynějších: loď, role, pradlena, švadlena.

5. Čistou příponu **o** máme na př. ve slovech: péro od kyr. pr-ati (letěti), slovo od slu- ve sluju, mléko od mlъz-mlěsti (dojiti) m. mlъg, patrného v lat. mulgere a j.

6. Příponou **e** aneb **ě** m. et aneb ět (kyr. ęt, lat. -ns,

-ntis) vznikají podstatná jména středního rodu, hlavně mladých bytostí: vlče (genitiv: vlčet-e) od vlk, líště (gen.: líštět-e) od liška, kuře (gen.: kuřet-e) od kura (slepice), nemluvně (gen.: nemluvnět-e) od nemluvný.

Přípony souhlásková a jich příbuzné spojené.

§. 30. Příponou **-m, -ma, -mo** tvoříme:

1. jména přídavná a trpná příčestí přítomného času, přičemž ve kmenech zavřených slouží spona *o:* vid-o-m vid-o-ma vid-o-mo, věd-o-m věd-o-ma věd-o-mo, pit-o-m pit-o-ma pit-o-mo (od pit-ati = krmiti a chovati, krmením krotiti), zná-m zná-ma zná-mo;

2. podstatná jména

a) rodu mužského: dý-m od du v duju, trá-m od tra nésti, prá-m od pra jeti (odkud též: péro; pr = letěti);

b) rodu ženského: slá-ma od stl ve stláti;

c) rodu středního: pís-mo, pás-mo, běl-mo.

§. 31. Příponou **-men,** která v nominativě rodu středního přechází v **-mě,** tvoří se jména podstatná:

1. rodu mužského: pla-men od pl v pláti, pra-men od pra jíti, jeti (viz prapor, prám a péro), kře-men od kře (kri) krájeti;

2. rodu středního: sí-mě, pís-mě, rá-mě, bří-mě.

§. 32. Příponou **-v, -va, -vo:**

1. jména přídavná neurčitá a od nich novou příponou -ý, -á, -é přídavná jména určitá: kousa-v kousa-va kousa-vo, pícha-v pícha-va pícha-vo, chrapti-v chrapti-va chrapti-vo, moři-v-ý moři-v-á moři-v-é (vesměs od časoslov); laska-v laska-va laska-vo, slza-v slza-va slza-vo, oceli-vý oceli-vá oceli-vé, ohnivý -á -é, milostivý -á -é (vesměs od jmen podstatných); bělavý, modravý (od přídavných bíl-ý a modr-ý);

2. přivlastňovací přídavná, od mužských životných jen s prvotnou příponou touto, od jmen neživotných s další pří-

ponou -ý, -á, -é: bratrů-v bratro-va bratro-vo, Karlů-v Karlo-va Karlo-vo; dubo-vý -vá -vé, chrpo-vý -vá -vé, březo-vý -á -é.

(Kmenová samohláska v koncovce ožívá tu u kmenův zavřených: u měkkých kmenův co i, jako: obětivý, plesnivý (od plíseň), ohnivý; u přivlastňovacích přídavných od jmen mužských co o: bratrův m. bratrov, jako dosud: Milínov, Žižkov, Mnichov, Krakov, — ve kterém o se mění též a i přehlasené z něho e jmen ženských, když se od nich přivlastňovací přídavná tvoří: lípa lipový, jedle jedlový.)

2. Jména podstatná:

a) rodu mužského: sta-v, ruká-v, mra-v (od mra počínám si); složená: (z)pěv, (o)děv od vze-pěti a oděti;

b) rodu ženského: mr-va, žel-va, lich-va, mlu-va.

Zvláštní způsoby této přípony jsou:

1. -iva: kopřiva, tětiva, mleziva (první mléko);

2. -ivo: pečivo, stelivo, melivo, palivo, kladivo;

u jmen přídavných vsouváme l nebo i nl před -ivý, zřídka před -avý: štíplavý, bouřlivý, horlivý, pohoršlivý, strašlivý, pečlivý, pamětlivý, starostlivý, mlčelivý, zdrželivý, trvanlivý atd. m. štípavý, bouřivý, hořivý, pohoršivý, strašivý.

§. 33. Příponou **-ba** tvoří se jména podstatná

1. od kmenův časoslovných: pros-ba, služ-ba, čiž-ba (od čih v číhati); věšt-ba, hon-ba, řez-ba, chod-ba, hrad-ba, hud-ba, skladba, sazba;

2. od kmenův jmenných: choro-ba od chorý, chudo-ba od chudý, mdlo-ba od mdlý, siro-ba od sirý, zlo-ba od zlý.

§. 34. Příponou **-t, -ta, -to** tvoří se:

1. příčestí trpného rodu a jména přídavná:

kryt -a -o, pit -a -o; ležat -a -o, stojat -a -o; krutý -á -é, lítý -á -é, čistý -á -é (m. čit-tý), hustý -á -é; složená: náležitý -á -é, složitý -á -é, srostitý -á -é;

2. jména podstatná:

a) rodu mužského: by-t, mla-t m. malt od ml ve mlíti, cit m. čit od či číti, mos-t m. mot-t od met v metu mésti

(met = činiti aby kdo šel, házeti, lat. mitto), klest od klet klátiti, otřásati; prst od prs dotýkati se, mest od med opojiti, list od lid růsti; kmenové samohlásky ožívají: jek-o-t, živ-o-t, klok-o-t, rach-o-t, cvrkot, hrkot;

b) rodu ženského: ces-ta od cěd choditi, po-ms-ta od med odměřiti (srovn. lat. metiri), (pod)sta-ta, od sta ve státi; kmenová samohláska ožívá: čist-o-ta, dobr-o-ta, pěch-o-ta, mrák-o-ta, lh-o-ta od lh obsaženého také v přídavném lehký m. lehý a v jeho příslovce: lze;

c) rodu středního: zla-to od zla hořeti, blyštěti se; us-ta od ud mluviti, těsto od těs hnísti, síto od si cediti, dláto a žito nebo žíto m. dlabto a živto od dlab-ati a žíti m. živ-ti; kmenová samohláska ožívá: řeš-e-to i řeš-a-to od řeš v řešiti, ten-e-to i ten-a-to (mn. č.: tenata) od ten- v kyr. tętiva, našem tětiva a v lat. ten-d-ere.

Zvláštní způsoby této přípony jsou:

1. u jmen přídavných k naznačení vlastnosti, podobnosti a plnosti:

a) -utý -utá -uté: tek-utý -á -é od tek v tek-u, visutý -á -é od vis ve vis-eti, zdvihutý, mrzutý; mohutý, častěji mohutný, jako slovutný m. slovutý;

b) -itý -itá -ité: bahn-itý, kamen-itý, slož-itý, toč-itý, letitý, končitý, písčitý, znamenitý, pramenitý;

c) -atý -atá -até: bradatý, nosatý, okatý, kulatý, rohatý, vlasatý; dlouhatý, nahatý, popelatý; v udatý od úd (Záboji bratře, ty udatý lve, Rkp. Kralodv. verš 171) vsouváme ještě n jako v mohutný a slovutný m. mohutý a slovutý;

d) -vatý, -vitý: jedovatý jedovitý, hrudovatý hrudovitý, uzlovatý, růžkovatý, hlinovatý, uhrovatý, klasovitý, molovitý, svalovitý, pracovitý;

e) složitá přípona -natý -natá -naté: pejřnatý od pejř, hrudnatý, lidnatý, skalnatý, tělnatý, pernatý, dřevnatý, rudnatý (od ruda), hvězdnatý, lesnatý, srdnatý.

Při jménech podstatných pozorovati ještě tyto zvláštní způsoby:

a) v rodě mužském: -et, -ost, -out: hřb-et, štěbet (štěbot); chramost (šustot; chrastí, proutí, křoví); kohout, blahout (bláhovec), žrout, pažout (od paže);

b) v rodě ženském: -eta, -ota, -osta, -uta, -ata: klev-eta m. klej-eta, klopota, rokyta m. rokuta (kmen palmový), lopata. Sem patří také vlastní jména osob mužských: Kojata, Koňata, Janata a Janota, Loukota; starosta, Chramosta, Radosta, Pakosta, Bolesta;

c) v rodě středním (-eto) -yto: (řešeto, klepeto, teneto), koryto, kopyto.

§. **35.** Přípona **-ti**, nyní v nominativu jen **t**, a u mužských jmen i zkaženě jen **t**, dvojako u tvoření jmen vystupuje na jevo: s kmeny slovesnými sama o sobě, s kmeny však jmen [a), b)] zřídka o sobě, než obyčejně s předrážkou s:

1. jména rodu mužského: zeť m. zent, host (host), kmet, loket, krapet, drobet;

2. jména rodu ženského: nit od ni, lat. nere; síť od sě vázati, plésti; smrť, rtuť m. trut, pa-měť (zrušením nosovky m. pament od po-mn-iti, pasť m. padť, česť m. četť, prsť (humus) m. prchť, pec m. pekť, moc m. mohť, klec m. klepť od klep ve klepnouti.

Zvláštní způsoby této přípony:

a) -sti, v nominativu jen -sť aneb dokonce jen -st: radosť, mladosť, celosť, vědomosť; bolesť, ručesť (= hbitosť, zručnosť, na ručesť = z čista jasna, znáhla, aus dem stegreif);

b) -isti, v nom. zase jen -isť, -ist: kopisť, kořisť, čelisť ratisť (= kopť, oštěp, hrot);

c) -eti, -oti, -uti, v nom. -eť, -oť, -uť: pečeť, havěť, loukoť (od luk), labuť, peruť.

§. **36.** Příponou **-tel**, vlastně **-tel**, lat. -tor, tvoříme od kmenův časoslovných jména osob mužských, které to činí, co v kmeni se praví. Dlouhá kmenová samohláska se krátí. Nejvíce jich jest od časoslov na -iti, -ati, -ovati, -ěti:

učitel, vykupitel, spasitel, hajitel, rmutitel; — kazatel,

hlasatel, obyvatel, čitatel, badatel; — slitovatel, jmenovatel, objasňovatel; — držitel, majitel (m. imětel, jmětel); přítel (od přeju), datel od dam zvučeti, tlouci.

Přípona tato zněla původně **-tr, -ter,** kteráž ve slovech bratr a vítr od bra v bráti (chovati) a vě ve věju dosud i v nominativu žije, u jmen ženských buď teprva v genitivu se jeví anebo zní -ra a -tra: máti gen. mateře (akkus.: mateř), neti n. neť gen. neteře (akkus.: neteř); dcera od dci m. dhti, dativ dosud dceři; sestra.

Obměnou přípony -tel jest přípona **-dlo,** lat. -trum. Tvoří od kmenův časoslovných jména podstatná, jimiž jmenujeme nač co jest: mý-dlo, ši-dlo m. ši-dlo, bi-dlo od bi v bi-ju, kří-dlo m. kry-dlo.

Zvláštní způsob přípon -tel a -ter jest přípona taj: vozataj (vozka), rataj sesutě m. orataj od or v orati (tedy: rolník, dále pak: šafář čili dvorník a dvůr sám).

§. 37. Přípona **-tev, -tva, -tvo, -tví,** se vsutým *s:* **-stev, -stva, -stvo, -ství,** vlastně -ьstvo, -ьství (m. -ьstv-ije). Prvou příponou tvoříme jména činnosti od kmenův časoslovných: bi-tva, se-tba, kle-tba, pas-tva, modli-tba; jména přídavná: mrtev mrtva mrtvo, čerstev čerstva čerstvo, cel-i-stvý, mlad-i-stvý, plod-i-stvý. — Příponou druhou:

1. od kmenův jmen podstatných jména hromadná a odtažná: měšťanstvo, kněžstvo, ptactvo (m. ptačstvo), jezdectvo (m. jezdečstvo); měšťanství, poselství, svědectví (m. svědečství), dědictví (m. dědičství), dobrodružství (z dobrodruh);

2. od kmenův jmen přídavných a příčestných: bohatství a bohatstvo, množství a množstvo, poslušenství, milosrdenství, zoufalství.

§. 38. Přípony **-da, -eda, (-nda), -oda, -ado, -nda:** křiv-da, bes-eda od bes hovořiti, Kovanda od kovati, Klecanda od klecati, kulhati; Kalenda od kaliti; lah-oda, hromada od hrm ve složeném s-hrom-aditi, shromážditi; hovado od gou hučeti a bučeti.

§. 39. I. Příponou **-n, -na, -no** tvoříme kromě trpných příčestí, jako: viděn viděna viděno, vez-e-n vez-e-na vez-eno, a mimo jména přídavná, jako: čer-ný, pěk-ný, červ-e-ný, zel-e-ný také jména podstatná:

1. rodu mužského: stá-ti stan, sepiati sepnu: sepn - sen, su roditi: syn;

2. rodu ženského: kach-na od přirozeného zvuku kach v kachati anebo káchati, stra-na od str ve stru stříti; luna m. lukna od luk v louč, v ruském (ten) luč = paprsek i louč rybářská a v lat. lucere svítiti; vlna od vl kryti;

3. rodu středního: rouno od ru = routi (reiszen, raufen), věno od vi ve vinu n. viju, seno m. sekno od síci seku, okno od ok viděti (sr. oko).

Zvláštní způsoby této přípony jsou:

1. **-en** a **-eno**: hřeb-en od hřeb děliti, hrabati; pup-en od pup dmouti se, koř-en od kor v kroutiti, hl-en od gl lepiti se; — pol-eno od pl v pláti a pol v staroč. za-pol-ěti se = za-pál-iti se, vřet-eno m. verteno od vrt-ěti, lat. vertere; přadeno od před-u;

2. **-an, -oun, -ýn** a **-oň**: havran od gor, hor křičeti, *hovořiti*; skřivan od přirozeného zvuku skvr; — běhoun, tahoun, čaloun od čal kryti, — mlýn od ml ve mlíti; — breptoň, lízoň, hltoň;

3. **-eň** a **-ně**: vězeň od věziti, berně od ber-u, studně od stud styd-nu;

4. **-ni**, v nominativu nyní jen **-ň**, předsutím souhlásek *s* a *z*: -seň a -zeň, kteréž tři přípony se mají k prvotné *ni* tvarem i úkonem tak, jako *t* a *st* k *ti*: dá-ti: daň, dl- držeti: dlaň, žed - žádati: žedja - žíze-ň; — báti baju: báseň, pěti: píseň, báti se: bázeň, káti se: kázeň, přeju: přízeň.

II. Mimo to jest přípona -n, -na, -no základem přípon, jimiž jména přídavná a jména podstatná tvoříme od kmenův jmenných. Také jest:

A) u jmen přídavných přípona **-en, -na, -no** nebo **-ený,**

-ьna, -ьné; -ьní pro všecky tři rody; **-ěný, -ěná, -ěné; -ovný, -evný; tel-ný; -in, -ina, -ino.** Kmeny prvotně otevřené přicházejí o svůj poslední živel. Tak jest od kmenův příčestných: pit-ný, nedo-byt-ný, a příbuzná významem: spasi-tel-ný, vidi-tel-ný, snesi-tel-ný, zře-tel-ný, by-tel-ný, smr-tel-ný, kde příponou -ný tvořena jsou přídavná od neužívaných větším dílem jmen podstatných, opatřených už příponou -tel. — U jmen látkových jest vedle -ný také -ěný: železný a kožený, masný, žitný, dřevěný, drátěný, konopný, slaměný, mosazný, měděný. Od sklo jest v obyčeji skl-ený i zdvojenou příponou opatřené skl-en-ěný s rozdílem ve významu, jakého u jiných takových jmen přídavných není: skleněné nádoby a skleně hutě, ale: zlaté nádoby i: zlaté doly. (Srovnej také: hliněný hrnec a hlinná jáma, kožená tobolka a kožný krám, slaměný klobouk a slamný stoh.)

Poněvadž prvý živel všech těchto přípon jest měkký mimo -ovný (a -telný), mění se předcházející hrdelnice h, ch, k vůbec ve své příslušné měkké ž, š, č: mouč-ný, píseč-ný, jazyčný, očný, ušný; běžný, směšný, skutečný, příšežný, výslužný. *c* jen co druhotvar hrdelnice *k* přechází v *č:* hrnečný, silničný, hraničný, studničný; kde ale *c* jest změžděninou ze skupenin ht, kt a tj, nemění se: mocný, ovocný, obecný, věcný, pracný, ponocný, plicný. — Kde by příponou -ný vznikaly neoblíbené skupeniny souhlásek, tam vsouváme pohyblivé *e:* peklo pekelný, hrdlo - hrdelný, slunce - slunečný, vejce-vaječný, a tak i: služebný, prosebný, vlačebný (od vlačba), mlatebný (od mlatba), pastevný, prositebný (od neužívaného prositba), písmo - písemný, pravidlo - pravidelný i pravidlný, vápno - vápen-ný, sukno - souken-ný (m. sukenný, od soukati). Poslední živel kmenův prvotně zavřených ožívá ve slově tél-es-ný od tělo, jehož kmen je těles, jako je nebes kmen otevřeného nyní: nebe; v ječ-ný od ječ-men vypuštěna jest přípona kmenová. Od kmenův pravda a vražda jest obyčejné se vsutým *l:* spraved-l-ný, vražed-l-ný m. spravedný, vražedný. Vsouvání hlásky d do přípony -tel právem už přestává; píšeme

jen: pochopitelný, pominutelný místo oblíbeného starým spisovatelům: pochopitedlný, pominutedlný.

Vedle -ný vyskytá se v češtině i měkké -ní. Přípona -ní náleží přídavným od příslovek místa a času, a dle toho i přídavným od kmenův jmen, znamenajících místo a čas: spodní, vrchní, zadní, přední, poslední, zvláštní, vnitřní (m. zevnitřní lépe: vnější), střední, letošní, dnešní, noční, denní, nedělní. Mimo to ještě podle zvyku: hlavní, mravní, národní, vlastní a mn. j., kde by tvrdé ný, ná, né sluch urážeło, jako v důchodní, anebo kde starodávný zvyk mezi ný a ní rozdíl činí: obecný obecní, skalný kraj a skalní pták, letný muž a letní rostlina, vodná krajina a vodní mlýn; dle toho mějte příponu tvrdou anebo měkkou také přídavná od kmenův jmen cizích podle starého už malátný (z franc. malade) a subtilný (z lat. subtilis) a nového: ideální, reální, formální.

Přípona -ovný jest vlastně zase jen prvotné -ný a slabika ov náleží obyčejně časoslovu: bojovati bojovný, žertovati žertovný, usilovný, šprýmovný; domovný, duševný.

Příponou -in, -ina, -ino tvoříme od jmen ženských jména přivlastňovací: matč-in -ina -ino, kovářč-in -ina -ino, tetiščin -ina -ino (vyslov: tetičin . . .), Libuš-in -ina -ino, Jitka: Jitč-in, nyní Jičín.

B) U jmen podstatných: **-ina** s odrůdami -izna a -ovina, dále **-jan** n. **jenín** a **-yně, -uně.**

1. -ina tvoří podstatná jména rodu ženského:

a) od otřených kmenův jmen přídavných: široč-ina, vysoč-ina, točenina, kopanina, nížina, lepenina, mateřština, a mužské: hrdina;

b) od otřených kmenův jmen podstatných: les-ina, lužtina, březina, krajina; zvěřina, hovězina (od hovado), jehnětina (m. jehněcina), liščina, kozlina.

-izna: podobizna, divizna (polsky také: ojczyzna).

-ov-ina: med-ov-ina, hrachovina, makovina, skopovina.

2. -ín tvoří jména mužská od kmenův jmen podstatných: čeled-ín, ovčín, kravín; hospodin; Libín, Libušín, Tetín, Slavín.

3. -jan, -jenín též tak: měšťan a měštěnín, dvořan a dvořenín, Říman a Říměnín, Slovan a Slověnín (ale množné číslo jen: měšťané, dvořané, Římané, Slované); Pražan, Marčan, Mařan, Athéňan, Théban.

4. -yně, uně jména ženská od podstatných a přídavných: bohyně, hospodyně, Turkyně, jeskyně, svatyně; med-uně (hruška) od med, blabuně (bublina); a jedno od kmene časoslovného: kuchyně od kuch v kuch-ati.

S příponou -ka pojí se -yně v novou příponu: -kyně: vychovatelka - vychovatelkyně, přítelka přítelkyně.

§. 40. Souhláska **l** tvoří činné příčestí minulého času (kryl, kryla, krylo), které podnes dosti často vystupuje na jevo co jméno už samo o sobě: rýpal, šibal, šťoural, stýskal, výskal, Chvátal, Nedbal, Kvapil, Sadil. Téhož původu jsou i ostatní jména s touto příponou minulého příčestí: orel od or jíti, vznášeti se, živel od živ v živiti, uzel od uz vázati, úhel od úg úžiti (lat. angulus), mozol od moz hnísti (srovnej: moždíř); — v rodě ženském: met-**la** od met - městi, mh-la od mh ve mhnouti mžíti, síla od koř. si, sě vázati, (srovnej: o-si-dlo), ží-la od žíti, střela od stř-íti (jíti, hoditi), ber-la od ber nésti, kvíčala od kvik v kvíkati, žížala od zvuku žuh; — v rodě středním: dě-**lo** a dílo od dě-ju dí-ti, peklo od pekpéci, veslo m. vezlo od vézti, máslo m. mázlo od maz-ati, sedlo od sed-nouti, jídlo (jedlo) od jed - jísti, číslo m. čítlo od čьt - čísti, přádlo od před - přísti, po-víslo od kyr. povrnz-ą (povážu), stéblo od steb zpevněti, a zpomenuté už o-si(d)-lo.

Měkkým jest příčestné *l* ve spřežení s příponami jinými, jež ve svém prvém živlu měkkosť obsahujou. Tak ve jménech podstatných, utvořených od takovéhoto činného příčestí minulého času příponou -ja, otřeně jen -j anebo , jako na př. mot-ý-l-ь od motati, povrhel od povrhnouti, uhel od ug hořeti, hřídel od hřed (srovn. něm. rad) točiti; svízel (vázati), čepel; dále ve jménech ženských, kde ono činné příčestí minulého času je spřeženo s toutéž příponou -ja, přehlaseně

-je, nyní jen *ě* a *e:* chví-l-ja chvíl-je chvíl-e od chvě-ju (něčím), neděl-ja neděl-je neděl-e od ne-děju, ro-l-ja a ra-l-ja ro-l-e sesutě m. o-ro-l-e či o-ral-e od orati; žežhule od neužívaného žuhati (zvuk žuh vydávati), štěkule (štěkna) od štěkati, košule nyní přehlaseně košile od koš = kryti; hous-le od hud- housti, jes-le od jed - jísti. Konečně též ve jménech ženských, kde činné příčestí minulého času jest spřeženo s příponou -i, seslabeně ь: koupel m. koupeli a toto m. koupeli od koupati (viz příponu -i, str. 59, 3.), pádel (padánky) od pad-ati, troubel od trub v troub-iti.

Kde a jak tu poslední bývalý živel kmenový ožívá, patrno z užitých příkladův samo.

Přídavnými neurčitými jsou příčestí už sama o sobě: čil čila čilo; určitými stávají se příponou -ý -á -é: srostl- srostlý, minul - minulý.

§. 41. Přípona -r má týž úkon jako přípona -l, jen že přípona -r vystupuje nad to co tvořicí živel i v podstatných jménech, odvozených od podstatných už jmen jiných: soch-ař, dřev-ař, vín-ař, řezb-ář, mýdl-ář, konv-ář, bedn-ář od socha, dřevo, víno, řezba, mýdlo, konev, bedna; meč-íř, kos-íř, nož-íř, měch-ýř, brad-ýř od meč, kosa, nůž, měch, brada.

V mužském, ženském i středním rodě pospolu vyskytuje se přípona -r

1. u jmen přídavných neurčitých: chrab-r chrab-ra chrab-ro od chrab usmrtiti, bojovati; a nyní obyčejně s další příponou -ý -á -é přídavných určitých: přík-rý -rá -ré od překa v příčiti, dob-rý -rá -ré od dob v z-dob-iti (dob-a), chyt-rý -rá -ré od chyt-ati;

2. u jmen podstatných: da-r, vich-r, kop-r (od kop páchnouti); — jisk-ra od isk zasvitnouti, h-ra sesutě m. ih-ra od ig veselu býti; vyd-ra, máz(d)-ra, jik-ra; — jád-ro od ad, jad (v přehlaseném jedl) jísti, věd-ro od věd zvlažiti, ved-ro, stříb-ro, řeb-ro. Kmenová samohláska ožívá: co *e*: več-er od věk klesati (lat. vacillare), kač-er od kač v kač-ice, mez-era

od mez v mezi, jez-ero od jez spojiti; co *o*: pisk-or od pisk v písk-ati, top-or od tep v tepati, syk-ora od syk v sykati; střídáním samohlásek o, u co u, zdlouženě *ou*, seslabeně *y*: koc-our, paz-our, měch-ura, sek-yra. Vždycky ožívá bývalá poslední kmenová samohláska co *a* a *o* ve jménech podstatných, která od tvarův, tvořených souhláskou r, odvozena jsou příponou -ja, -j, -ʌ: tes-a-ř, pek-a-ř, kuch-a-ř (od kuch v kuchati), pis-a-ř, pisk-o-ř, tch-o-ř (m. dchoř od dch).

Od mužských podstatných, tvořených příponou -ař, -ář, -íř, odvozujeme dále podstatná ženská novou příponou -ka: pek-ař-ka, kov-ář-ka, nož-íř-ka. Před příponou -na ustupuje měkkosť předcházejícího ř: pekár-na, pisár-na, sušír-na, kropírna.

§. 42. Základem přípon souhláskových, o nichž jsme dosud jednali, jsou hlásky t, n, m, v, l, r. Jsou to živlové, již tvoří nejprve tvary časoslovné, které pak dále buď už samy o sobě jsou též jmény podstatnými a přídavnými, jako nyní zejmena příčestí času minulého (rýpal, Lapil, Kvapil; ves-el -a -o od přimýšleného veseti z koř. ves vyjasniti se, čil -a -o od čí-ti či-ju) a i příčestí trpné času přítomného i minulého (zná-m zná-ma zná-mo, vědo-m -a -o; sy-n = rozen od su roditi, ci-t m. či-t od či-ju, by-t od bu v bý-ti a budu), anebo tito základní živlové teprv ve spojení jednoho s druhým a s hláskami jinými co tvořící přípony se jeví: da-ň m. da-ni, (s)mr-ť m. (s)mr-ti od mr ve mř-íti, ví-tr, pří-tel, mý-dlo, bři-tva (od stč. brí-ti = holiti). U těchto přípon souhláskových jsme dosud úkonu jejich vědomi proto, že jich neustále užíváme ve spojení s kmeny časoslovnými, a ony teprv s těmito slity co jména se jeví. Za starodávna každá přípona i o sobě svůj vlastní význam měla, každá tedy, rovněž jako i předpony, bývala slovem osobitným, jakž neomylně vysvítá z toho, že spojitosť mnohé z nich se slovy významnými už i nyní jest náležitě objasněna i nade vši pochybnosť vyvýšena. Tak na př. naše -tel a -dlo m. -ter a -tro, lat. -tor a -trum je ze sanskritského kořene tr, který co obměna tel v řeckém

tel-eo skutečně žije. Z významu tohoto řeckého slova (končím, dokonávám) vime tedy, že přípona tel či vlastně tr jest osoba, přípona pak -dlo na místě tro že jest nástroj, vykonávající to, co v časoslovném kmenu s ním spojeném se praví: *ora-tel* = osoba *oráni-konající*, ora-dlo = nástroj oráni-konající. Německé -bar ve frucht-bar a lat. -fer ve frugi-fer, -ber v cele-ber, -brum v candela-brum atd. pocházejí od kořene bar, žijícího ještě v něm. bahr-e (máry), v našem ber-u a lat. fer-o: frucht-bar a frugi-fer tedy = ovoce-nosný, candela-brum = nástroj svíčku-nesoucí. Německé -haft v nam-haft a podobných pošlo z hab v hab-en tak, jako gruft m. grub-t z grub ve grab-en, slovansky greb, staroč. hřeb-u, odkud stupňováním hrob, po-hrob-iti, hrab-ati; nam-haft tedy tolik co jméno-mající. Příponný živel *n* a *m* značí původem svým trpnosť, příponné živly *l* a *r* činnosť, příponný živel *v* stav střední (chrapti-v -va -vo), příponný živel *t* pojí v sobě všecky tyto tři úkony (bí-ti, bi-t bi-tí; s-mr-ť; pasťva, klečba, mlat). Činný význam příponného živlu r vysvítá už z toho, že naše -tel zní původně -tr, a bije krom toho do očí také tím, že i místo našeho zachovaného r v jazycích jiných jest už jeho obměna l. Tak naše kovář zní v polštině kowal, v kterémžto (měkkém) polském tvaru činné (tvrdé) příčestí minulého času (kował) a tudy i úkon celého slova, ovšem jen podle naší zvyklosti, zřetelněji padá na um nežli naše kovář; a i samo slovo robiti, jehož prvotným živlem hláska r jest, zní v latině: laborare atd. Srovnej též *r* v německých podstatných: schneid-er, drukk-er, denk-er.

Tak i u jmen přídavných, tvořených z činného příčestí minulého času. Přídavná tato (z-mok-lý — mok-rý) mají původem svým vztah k minulosti, ale vztahu tohoto jest si jazyk povědom jen tu, kde spojitosť takového přídavného jména se slovesem cítí, tedy u tvarův, kde obvyklé příčestí s *l* je obecnému citu dosud na jevě. Však i u přídavných na -lý vztah k minulosti zmizel, vysuta-li z nich některá obvyklá souhláska anebo je-li takové přídavné od slovesa v původním

významu už neužívaného, jako ná-h-lý od na-hnouti m. na-hb-nouti, o-b-lý od o-h-nouti m. o-hb-nouti, rych-lý od ruch v rušiti a rouchati . . .; potom též u těch, jež nepošla od sloves nebrž od jiných částek řeči, jako: o-krouh-lý od kruh, po-dlouh-lý od dlouhý, pod-lý od předložky pod . . .; konečně pak u těch, která jazyk, jak se zdá, úmyslně zbavil vztahu k minulosti, aby se tudy k označení stálých, nepomíjejících vlastností lépe hodila, jako na př. kys-e-lý od kysnouti, smě-lý od smě- smíti, stá-lý od sta- státi, a zdloužené z této příčiny, tvaru časoslovnému tedy více odcizené dokonálý a dokonále, které už nejednou takto se vyskytlo vedle dokonalý a dokonale, jež na činné příčestí minulé ještě samo sebou upomíná.

Původ ostatních přípon souhláskových jest temný. Živly jejich jsou: k, ch, s, ěz, c, č, š. Slova jimi tvoříme co do podstaty rovně jako příponami t, n, m, l, r, v; přistupujou totiž buď přímo ke kořenům samým, buď tak, že se kořeny stupňováním anebo i jinak dříve mění ve kmeny, ku kterým pak přípony ty zase buď též přímo, bezprostředně, anebo prostředkem ožilého posledního živlu kmenového se připínají.

§. 43. Přípona **k** jest zvláště oblíbena, jak v tvoření jmen přídavných, tak v tvoření jmen podstatných.

1. U přídavných patří **ký** po -ný k nejoblíbenějším, zaujímajíc buď místo přípon jiných anebo přistupujíc k hotovým už přídavným jmenům jazykův cizích. Tak na př. těž-ný žije jen s ob: ob-tíž-ný, ale s příponou ký nepotřebuje ještě zvláštního složení s předložkou: těž-ký; místo velí, běžného ještě v příslovkách velmi a vele, říkáme již dávno s příponou *k*: veliký anebo velký; vedle divý a širý: divo-ký a širo-ký; leh-ký, ten-ký, hlad-ký, trp-ký. Zdvojena jest přípona *k* v mě-k-ký místo mę-ký od mn-u. Tělnatější, ale přece jen podružná přípona **ský**, kyrilsky **скъ** tvoří přídavná od podstatných: panen-ský, bratr-ský, ploský místo plošský od plocha, kožišnický, Chlumecký od Chlumec; *s* podle přípon -sť, -stvo, -seň, -zeň a j. nezdá se tu býti živlem podstatným, nebrž jen pouhou vsuvkou, jak i srbská koncovka

-čki (z *c* nebo *k* a přípony ьki: Zagrebac - Zagrebački) dosvědčuje. Je-li tomu tak, pak nepíšeme český, Chlumecký, Písecký m. češský, Chlumečský, Písečský, nebrž podle přímého odvození příponou ský, před kterouž hrdelnice přirozeným způsobem se mění v sykavky: *h* v *z*, *ch* v *s*, *k* v *c*; sykavka *c*, jsouc už sama sebou měkká, zůstává pak beze změny. V příčině pravopisné má toto pozorování důležitost tu, že přídavná, odvozená od jmen podstatných s kmenovou souhláskou *h*, měla by se psáti s pouhým *z*: Prah-a Prah-ьký: Prazký.

Některá, zvláště jednoslabičná podstatná, přijímají příponu ský prostředkem přisvojovacího tvaru ov, řídčeji in, čímž povstávají nové přípony ovský a inský: královský, synovský, poštovský, židovský; mateřinský, dětinský m. a v. mateřský, dětský, s významem u dětinský a dětský rozdílným: dětský = dětinný = co dítěti sluší, a dětinský = co dospělému ze způsobův dětí nesluší. Od Polák a Slovák je polský a slovenský, a nikoli: polácký, slovácký, jako od Slovenec: slovinský, a nikoliv: slovenecký.

Od jmen cizích tvoříme přídavná příponou ský dvojím způsobem: buď totiž připínáme -ský ku kmeni jmen podstatných (jenž se jeví u 3. deklinace teprva v genitivu): ciceronský, kartaginský, cererský od Cicero, Karthago, Ceres (gen.: Cicero-is, Karthagin-is, Cerer-is), evropský; anebo spojujeme příponu -ský s hotovými už přídavnými jmény; zvláště s lat. na -icus, -anus, -enus, -æus: akademic-ký, trojan-ský, antiochen-ský, ægej-ský, odkud i: afrikánský, europejský z africanus, europæus m. africký, evropský. Však nynější ustupování latiny a zdomácnělejší ve svém domově duch český žádá, aby cizích přípon jmen přídavných nebylo užíváno přes potřebu. Krom toho značí mu nejedna přípona cizí něco jiného než on chce vyjádřiti, jako na př. an a at, značící u nás obyvatele: Amerikán (m. Američan), Asiat, a dle toho také: americkánský = co k Amerikánu se vztahuje, americký = co k zemi

té se vztahuje: asiatský co k Asiatu, obyvateli Asie se vztahuje, asijský co k Asii samé se táhne.

2. U jmen podstatných vystupuje přípona *k* na jevo buď tak jako u jmen přídavných: u kmenů otevřených přímým spojením: zná-ti znak, zří-ti zrak m. zark, tý-ti tuk; anebo u kmenův zavřených s ožilou kmenovou samohláskou co **-ek, -ok, -yk, -yka, -ák, -ěk, -ík, -ják**, anebo co **-ka** a **-ko**, jež přímo ke kmeni se připíná: svěd-ek od svěd ve s-věd-ěti, skut-ek od skut ve s-kut-iti; před-ek od před, potom-ek od potom, pát-ek od pátý, vzat-ek od vzatý; zdrobnělá: jež-ek od jež, člun-ek od člun, souč-ek od suk, kous-ek od kus; — živ-ok, jaz-yk, mot-yka, os-yka, vlad-yka (od vlásti vlád-nu); — pas-ák, zpěv-ák, žebr-ák, pt-ák (od pt létati); — člověk od člu, klu slyšeti, mluviti; dan-ěk, Stan-ěk; — mal-ík, král-ík, slav-ík; — měšťák m. měst-ják, ovčák m. ovcják, Pražák, Prušák, Plzeňák; — sýp-ka od syp v sypati, přez-ka od přeh v za-přáh-nu, stop-ka od step pevným býti (sr. štěp); zdrobnělá: bouř-ka od bouře, schůzka od schůze; . . kovář-ka, sel-ka či sedl-ka, druž-ka; — klub-ko od klub křiviti, svíjeti; slun-ko (od sluno), jablko (od jablo) oslát-ko od osle-t.

Vsuvkami *s* a *n* vznikají pak zase další přípony: **-sko, -isko, -ště** (m. iskje) a **-ník**: voj-sko, Slez-sko, pastv-isko (od pastva), ohn-isko (od oheň); — boj-iště, trž-iště (od trh), chvošt-iště od chvoště, hlin-iště (od hlína), ječn-iště vypuštěním kmenové přípony od ječ, žit-n-iště od žito; vsuto jest přisvojovací ov do: hrach-ov-iště (od hrách); — ník: panovník od panovati, opatrovník, bojovník; kožíš-ník od kožich, svíc-ník od svíce, děl-ník od dílo, rol-ník od role, veteš-ník od veteš, vražed-ník od vražda, ná-sil-ník od ná-silí; ruč-ník od ruka, kur-ník od kura, náprs-ník od na prsa, ná-ram-ník od na rámě.

§. 44. Příponou **ch** tvoříme:

1. jména přídavná: vet-ech vet-cha vet-cho od vet, lat. vet-ulus přistárlý;

2. jména podstatná, při čemž ve kmenech nyní zavře-

ných ožíváním kmenové samohlásky vzniká -och, -ouch, -ucha: du-ch od du v duju, či-ch od či v čiju, smí-ch od smě ve směju se, koži-ch od kůže; . . mr-cha od mr ve mru, stře-cha od stře ve stříti, plet-i-cha; běl-och od běl bílý, zl-och od zlý, Mudr-och od mudr; mac-echa, mac-ocha od mát; pad-ouch od pad v pad-nu, kol-ouch (mladý srnec) od kol zrychla se pohybovati, paz-ouch (nebenschoss, nebenzweig) od paz vyřínouti se, vyrůsti . . . .; čern-ucha, běl-ucha (t. j. černá, bílá).

Někdy stojí *ch* místo *tr:* bra-ch m. bra-tr, kmo-ch m. kmo-tr, ba i Pe-ch m. Pe-tr.

§. 45. Přípona **s** má se původem tak ku příponě ch jako přípona *l* k *r*. Podle toho totiž, jak vzniklo ch v lokále mn. čísla: Dolanech m. užívaného ještě i v staré češtině Dolá-s od Dolany a v časoslově bych m. bys, bychom m. bysom, můžeme souditi, že i ve tvoření slov odvozováním *s* jest původní, ch pak jenom jeho obměna. Příponou touto utvořena jsou na př. jména podstatná:

klá-ti klas, hní-ti hnis, ča (rusky dosud: čajať = nadáti se, čekati) čas; — druh-sa (jmenovec) od druh; Chlupsa, Hlavsa, Živsa; — kol-eso, slov-eso, těl-eso, neb-esa.

Ožíváním posledního živlu kmenův zavřených vznikají tyto zvláštní způsoby: -asý, -astý: běl-asý -á -é n. běl-astý -á -é (bělavý); -as, -jas: Kotlas, chuďas; -ous: kal-ous (ušatá sova), mor-ous, pil-ous; -ys: měst-ys (od město).

§. 46. Přípona **-ěz** tvoří jména podstatná: kn-ěz, řet-ěz od ret točiti, spínati (sr. lat. rotare), vítěz od vit znalým, udatným býti, pen-íz m. pen-iez, něm. pfennig.

§. 47. Souhláska **c** jest základem jmenných přípon: 1. -ec; *a*) od kmenův časoslovných: kup-ec, plav-ec (od plu), chod-ec od chod . ., lov-ec, hon-ec od hon . .; *b*) od kmenův jmen přídavných: stař-ec od star-ý, mudř-ec od mudr v moudrý (r změkčeno tu pravidelně před e, kteréž ve skloňování se vysouvá a měkkosť tudy zase mizí: starce, mudrce), bohatý-bohatec, rohatý - rohatec; c) od kmenův příčestných: uměl-ec,

tka(d)-lec, ryt-ec; volen-ec, pokryt-ec, spolčen-ec, oděn-ec (geharnischter, gepanzerter soldat); *d*) od jmen podstatných zdrobnělá: zvon zvon-ec, pupen pupen-ec, a tak i chlap chlap-ec, ot ot-ec; v rodě středním -ce: slun-ce, okén-ce, dřev-ce, vědr-ce. — Srovnej též přípony -ek, -ka, -ko.

Vsuvkou en, ěn a in vznikají dále přípony -enec, -ěnec, -inec: mlád-enec od mlad, prv-enec a prv-ěnec od prv, pt-enec od pt; ovč-inec, koz-inec, žab-inec (srovnej: ovčín, kozín, kravín, a poznáš i tady příponu -ec býti zdrobňovací).

2. Příponou -ie, -ovic přehlasené -evic tvoříme jména rodová od jmen obecných a jmen vlastních: pán - panic (syn pána), šlechta - šlechtic (člen šlechty), Klen - Klenovic (potomek Klena), králevic (syn králův), Kublajevic (syn Kublajův). Množné číslo jmen rodových co jmen vlastních se skloňovací příponou podstatných jmen životných (-i) významu čísla jednotného nemění: Netolic-i = potomstvo Netoly, Prachatic-i = potomstvo Prachaty; však se skloňovací příponou neživotných (-y, přehlaseně -e) znamenají nyní už jen místo, od jména zakladatele pojmenované: Netolice, Prachatice.

3. Přípona -ce tvoří jména osob rodu společného, které to činí, co se v kmeni praví: stráž-ce od střehu, vůdce od voditi, zprávce anebo správce od zpraviti, spraviti, ochránce od ochrániti, zhoubce od zhubiti, zrádce od zraditi.

4. Přípona -ice tvoří podstatná jména rodu ženského: drak dračice, holub holubice, op opice; — stol-ec, stol-ice, čep-ec čep-ice, sam-ec sam-ice; — truhla truhlice, kroupa krupice, duše dušice, (keka = přední vlasy, lat. cæsaries: kč-ice:) kštice; — okno okenice; — levá levice, pravá pravice, postraná postranice; — od příčestí minulého času rodu činného i trpného: tlačen-ice, běhan-ice, štvan-ice, sazen-ice, chumel-ice.

5. Přípona -nice tvoří podstatná jména rodu ženského a srovnává se úplně s mužskou příponou -ník: panovnice, slitovnice, pěnice (od panovati, litovati, pěti); služebnice, zahradnice, kouzelnice, železnice (od služba, zahrada, kouzlo,

železo); štěpnice, obilnice, popelnice, ná-ušnice (od štěp, obilí, popel, na ucho).

6. Přípona -cí tvoří od kmene infinitivního jména přídavná: bi-cí od bi v bíti, ry-cí od ry v rýti, leha-cí od leha v lehati, chodi-cí od chodi v choditi, vyšivací n. vyšívací od vyšívati.

§. 48. Přípona č tvoří jména podstatná, při čemž dlouhá kmenová samohláska obyčejně se krátí: bí-ti bič, nositi nosič, páliti palič, vázati vazač, hádati hadač, posmívati posměvač, zaklínati zaklinač, vykládati vykladač, zaháleti zahaleč, krájeti kraječ, sázeti sazeč.

Zvláštní způsoby té přípony jsou: 1. -áč: pek-áč, sek-áč, or-áč, krop-áč, roh-áč; 2. -oč, -ouč: vrk-oč, kot-ouč; 3. -čet (v nom. -če): dvoj-če, troj-če, nedochůd-če.

§. 49. Přípona -š, ožíváním posledního živlu kmenového: -eš, -oš, -ouš v ženském rodě -uše, a -yš, -ýš, srovnává se s příponou ch: kok-eš (kohout) od přirozeného zvuku kok, pan-oš od pán; ber-ouš od beru, chochol-ouš od chochol, běloš a bělouš od bílý, hrdoš a hrdouš od hrdý, černuše, běluše, Libuše od černá, bílá, líbá; tovar-yš, slep-ýš, měkkýš, lanýš, lanýž, chřestýš.

Pozn. Jména vlastní bývají pohodlím ve vyslovování mnohonásobně pokažena, a proto při hledání původu jich vyhledati jest nejprve celé jich znění. Marně bychom na př. hledali kořen od Hynek, kdybychom nevzpomněli na německý původ: Heimrich (Domoslav), marně odváděli bychom Frič od kořene jakéhokoliv, nevěděli-li bychom že jest to německé Fritz, skrácené z Friedrich (Miroslav) atd. Tak i Brož od Ambrosius, Barta, Bartoš, Bartoň m. Bartoloměj z Bartholomæus, Kubeš z Jakub, Váňa, Vaníček z Ivan a toto z Joannes (Jan), Lešek z Aleksandr, Mareš Marek, Vávra z Vavřinec a toto z Laurentius.

Slova zdrobnělá.

§. 50. Slova, která vyjadřujou věci a vlastnosti v menší způsobě anebo v menší míře, nazýváme slova *zdrobnělá*.

I. Od jmen podstatných tvoříme slova zdrobnělá:

1. příponami -ek, -ka, -ko; -ec, -ce; -eček, -ečka, -ečko:

a) děd - dědek - dědeček, chlap - chlapec - chlapeček, krb - krbec - krbeček, prsten - prstének a prstýnek;

b) brázda - brázdka - brázdečka, kádě - kádce - kadečka;

c) zrno - zrnko a zrnce - zrnečko, péro - pérko a pércepérečko, stádo - stádce - stádečko, psaní - psaníčko.

2. Příponami -ík, -íček; -ka, -ice, -ička; -ko, -ičko, -íčko:

a) král - králík - králíček, nůž - nožík - nožíček, Václav-Václavík - Václavíček;

b) duše - dušice - dušička, hruška - hruštice - hruštička (m. hruščice, -ščička), tráva - travka travice - travička;

c) oko očko očičko, prkno prkénko, slunce sluníčko.

3. Příponami -ena, -enka; -ina, -inka: švadlí švadlena švadlenka, duše dušina, máti matinka.

II. Jména přídavná zdrobňujeme příponami -ičký, -ičičký, -itký, -inký, -ounký, -oučký. V jazyku německém význam přípon takových dodáváním jiných přídavných a příslovek se vyznačuje: malička nožka ein winzig kleines füszchen, štíhlounká postava eine lieblich schlanke gestalt, stařinký dědeček ein sehr alter und angenehmer mann, bělounký krček ein schon weiszes häls-chen; . . krátký kratičký kratinký kraťounký kraťoučký, nízký nizounký nizoučký.

Odvozování časoslov.

§. 51. Činným příčestím minulého času zabíhají slovesa nejvíce v obor jmen podstatných, a z těchto nejedno stává se opět slovesem. Tak na př. od slovesa stru - stříti pochází příčestí střel, které s ženskou příponou *a* co střela je podstatným jménem a co střeliti novým slovesem; podobně jest od smím - smíti příčestí směl, přídavné smělý a podružné sloveso nové: o-směliti se; od dě-díti (činiti) vznikají příčestná: děl, díl, dílo, a odtud nová časoslova děl-iti a děl-ati; čiju číti - čil - roz-čil-iti. Tak i od trpných příčestí na m, n, t:

zná-ti zná-m o-znám-iti, mlíti mlat mlát-iti, plu-ji plut-plout-va plýtvati.

Jako tato časoslova, odvozená od jmen podstatných, jejichž základem jest některý tvar časoslovný, odvozujeme i jiná časoslova od jmen, a to nejvíce od jmen podstatných a přídavných, zřídka od ostatních částek řeči. Že tu zase vládnou zákony zvukoslovné, rozumí se samo sebou: znak značiti, hluchý hlušiti, mnohý množiti; noc nocovati, práce pracovati, lepší lepšiti, horší horšiti, nic ničiti, dvoj dvojiti, proti m. staršího protiv: protiviti, opět - opětovati atd. Takto vznikají:

1. časoslova počínavá s třídní známkou -nou- od jmen přídavných: bohatý bohatnouti, hořký hořknouti, hustný hustnouti;

2. časoslova počínavá s třídní známkou -ě-, od jmen přídavných i podstatných: bujný bujněti, bařinatý bařinatěti, chromý o-chrometi; rozum rozuměti, tma (tměti) tmíti se, den (dněti) dníti se, popel z-popeleti. — Časoslova počínavá znamenají státi (stávati se) tím, co se ve kmeni praví; jiná časoslova, též od jmen podstatných a přídavných, znamenají

3. činiti to neb tím co se ve kmeni praví: bílý bíliti, jistý jistiti, tvrdý tvrditi, živ živiti, chromý z-chromiti; — sedlák sedlačiti, svědek svědčiti, předek předčiti, sluha sloužiti, hnízdo hnízditi, brázda brázditi, báseň básniti, strach strašiti; složená: jinoch zjinošiti, kadeře skadeřiti, hromada (s)hromažditi.

4. Pomocí třídní známky -a- tvoříme časoslova 6. třídy od jmen přídavných, nejvíce počínavá zvratná: zelený zelenati se, rovný rovnati se; chytrý z-chytrati; — od jmen podstatných činná a střední: trest trestati, ples plesati; — od zájmen, citoslovcí a jiných časoslov příponou *k*: ty-k-ati, vy-k-ati; he-k-ati, (po)nou-k-ati (od he-k-nouti a (po)nu-k-nouti, a tato od citoslovcí:) he a nu; sy-k-ati od citoslovce sy; . . od časoslov: če-k-ati od přehlaseného ča v kyr. čajati; *k* a *l* zdrobňuje časoslova, která už třídní známkou -a- opatřena jsou,

nevyšla-li dosud z užívání: dupati dupkati, houpati hupkati, dudati dudlati.

5. Pomocí třídní známky -ova-: libý libovati, rád radovati; pán panovati, král kralovati; boj bojovati, pouť putovati, (dů)věra (dů)věřovati; kámen kamenovati, bič bičovati, kříž křižovati.

Z tvoření slov stupňováním a odvodicími příponami poznáváme, že ovšem jest mnohem větší část jmen podstatných a přídavných, utvořených z kořenův časoslovných, nežli časoslov, utvořených z jmen podstatných a přídavných. Tak na př. jest básniti ovšem od podstatného báseň, ale toto teprv od ba v ba-ju; bojovati od boj, ale toto od bi v bi-ju; prášiti od prach, ale toto teprv od prch v prch-nu; milovati od milý, ale toto teprv od ml ve mlíti.

IV. Tvoření slov skládáním.

§. 52. Slova skládáme šesterým způsobem; jestiť složení:

1. *slučovací*, když se jména souřadná v jedno složí, která by i spojkami *a*, *a spolu* spojena býti mohla. Tak se skládají:

a) jména přídavná: bělo-šedý, sladko-hořký, širo-pustý, troj-jediný, .. hrdo-pýšek (z hrdý a pyšný);

b) jména podstatná: boho-člověk, severo-západ, okamžik.

2. *Přivlastňovací*, když se praví, jaký kdo anebo jaké co jest. V tomto případě jest druhou čili základní částí jméno podstatné, částí pak první čili určovací:

a) jméno přídavné: tvrdo-hlavec = člověk tvrdé hlavy, staro-věrec, zlato-hlávek, křivo-noska (pták křivého nosu); jaro-hlavý, dlouho-ruký, libo-zvučný, tvrdo-šíjný, dobro-myslný;

b) jméno číselné anebo zájmeno: tříhlav, jednorožec, tříhran; třírohý, dvouřadý, sedmiustý, tříhřbetý, čtyřúhlý, — svéhlavý;

c) jméno podstatné s ožilou kmenovou samohláskou:

býkohlavec n. býkohlavý, větronohý, sněho-barvý, kráso-lící, rekomyslný;

d) předložky a jiné částice: ná-silník, bezbožník, ubožec n. ubohý (*u*- zde tolik co německé un-), sou-věký, sou-zvučný, zboží a zbožný m. sboží a sbožný (= co a kdo s bohem jest).

3. *Omezovací*, když člen základní členem určovacím ze svého druhu se vytkne a tudy jako místněji omezí. Člen základní jest jméno podstatné anebo přídavné, člen pak určovací čili omezovací jest:

a) jméno přídavné: krato-chvíle = krátká chvíle, prvopočátek, zlo-čin, velko-kupec, dobro-dění (dobro-díní, nesprávně tedy, ale zvykem zasvěceno: dobrodiní); — vel-ryba, svat-večer, Běle-hrad, Vele-hrad; — samo-vládce, tý-den;

b) předložky: pra-děd, pře-pych, před-cit, prů-lom, příchuť; — ná-kyslý, pře-mocný, při-hořklý, přižloutlý, příhodný;

c) příslovky: ticho-šlápek, arci-kníže, ne-věsta, ne-mocný, polo-krytý, vše-dobrý, všeli-který, leda-jakýs, spolu-dědic, spolu-žák.

Zvláštního způsobu složení omezovací jest ve slovech: kuro-ptva = kura pták (z kura a ptva), červo-toč m. točičerv = červ tesající, píchající.

4. *Předmětové*, když část určovací k části základní v poměru závislosti jest. Určovací část zastupuje tu nepřímé pády, a to:

a) akkusativ, t. j. předmět činnosti, již druhá část v sobě drží: lido-jed kdo lidi jí, lido-mil kdo lid miluje, medvěd m. medv-jed, kože-luh, hrdlo-řez, vino-pal, kolo-maz, zlato-tepec, blaho-dějný, křivdo-mluvný, pravdo-zvěstný;

b) dativ: boho-milý a bohumilý, vždycky pak: pravděpodobný, Bohumil a Soběhrd;

c) genitiv: krvo-tok, hromo-bití, kuro-pění (pění kurovo = kohoutovo), listopad; — oka-mžení, vlasti-milovný, země-plaz, boha-bojný, boha-prázdný, ctihodný;

d) lokál: živo-bytí (na živě býti), peci-válek, ohni-žil (mlok, salamandr), noc-leh (v noci ležeti), mědi-rytina, kameno-pis;

e) instrumentál: ruko-pis (rukou psáti), rukojeť n. ruko-věť (rukou pojati), mrako-hustý (mrakem, jako mrak hustý), leto-rychlý (jako let rychlý).

(Člen základní bývá někdy prvním místo druhým: vrto-hlav, hodnověrný. Zvláště vyskytuje se to ve složeninách, kde první částí jest způsob rozkazovací: dus-pivo, tluč-huba, Osolsobě, Skočdopole; anebo kmen infinitivný: vydři-host, kazi-svět, kruti-hlav, pudivítr; Bořivoj, Kazimír, Sudimír. Kolozubý = kdo má vykláné zuby od kl v kláti = bodati.)

5. *Hromadné*, když jméno číselné spojíme s podstatným v nový pojem:

dvou-letí, tří-letí, pěti-letí, sto-letí, dvou-kolí (vůz o dvou kolách), troj-cestí, čtvero-hlasí; — dvojhláska, sedmikrása, šestiměr, čtverolist, čtverhran a čtverohran, pětiprst, Tříbratr, Sedmiprst, Čtyřočko, pětipán (jeden z pěti pánův).

6. *Předložkové*, když předložka se svým pádem v nový pojem se složí:

a) před-městí, zá-praží (za prahem), zá-pětí (strana za patou); ob-očí, pří-moří, po-říčí, pří-zemí, pod-zemí, mezi-moří (pruh země mezi mořema), zá-kampí (místo za kampou = ohybem, rohem); bez-škodí (náhrada), bez-hrdlí, bez-životí, od-cestí, s-cestí;

b) zá-kolník (co za kolem jest), ná-krčník (co na krk jest), ná-prstek, po-liček, pa-kostnice, zájmeno (co za jméno jest);

c) pří-horní (kdo při hoře jest), pod-popelný, proti-myslný, nad-větrný, nad-smyslný, nad-zemský, zá-mořský.

§. 53. Časoslova skládáme s předložkami a s přídavnými: po-kynouti, zá-viděti; blaho-slaviti, dobro-řečiti. Složíme-li takováto už složená slova na novo s předložkami, vzniknou slova *druhosložená*. Takovéto skládání vyskytuje se toliko u časoslov a ovšem tedy i u časoslovných jmen podstatných: po-blaho-slavím, do-po-čítám, na-po-čtu, na-pod-paluji, o-po-

minouti, o-po-minutí, o-po-vím, o-po-vědění, od-při-sáhnu, po-na-pravím, po-ode-jdu, po-ob-živím, po-po-táhnu, po-roz-právím, po-vz-budím, před-u-soudím, pře-z-věděti, při-po-věděti, při-v-tělím, pro-na-jmu, pro-po-vím, pro-za-hálím, pro-z-radím, roz-pro-dám, vy-po-řádám, vy-pro-dám, vy-z-dvihnu, vz-po-lehnu (spolehnu), za-při-sáhnu, z-po-tvořiti; — za-ne-vru; po-po-se-jmu, z-pro-ne-věřím.

Druhosloženina z jiných jmen jest na př. pře-u-bohý, pře-u-krutný.

§. 54. Odvedení pravidel, jimiž skládání slov celkem se řídí.

Jak z uvedených příkladův patrno, vládnou při skládání slov tato obecná pravidla:

I. ve skládání jmen podstatných:

1. jest-li určovací jméno rodu stř. anebo příslovka, spojí se s jménem základním bezprostředně: leto-pis, kolo-vrat, vino-hrad, zlato-hlav, sto-nožka, kolo-maz; nepravidelně: oka-mžení (oka mhnutí) m. oko-mžení; ne-chuť, darmo-chleb, spolu-dědic, Vyše-hrad, Václav (je-li to m. Viace-slav z viace = více a slav, a ne spíše z Věnceslav);

2. jest-li určovací jméno r. ž., jeví se kmenová samohl. *a* po tvrdých souhl. co *o:* zimo-stráž; po měkkých co *e* anebo *ě:* země-plaz, země-žluč, země-třesení, pole-dne; u těch pak, jež nyní už jen souhláskou měkkou zakončena jsou, co *i:* pěd-i-mužík, nepravidelně co *o:* krvo-tok, anebo nijak: noc-leh;

3. jest-li určovací jméno r. mžsk. anebo jm. příd., zřídka se skládá s jiným bezprostředně: Voj-těch, Lud-mila, med-věd; vel-ryb n. vel-ryba, svat-večer; — obyčejně ožívá poslední kmenová samohláska, a to: po tvrdých souhl. co *o:* lid-o-mil, slad-o-mel, hrom-o-bití, sam-o-var, star-o-věrec, živ-o-bytí; . . . po měkkých souhl. co *e* a *i:* děj-e-pis, kon-i-pásek, kon-i-klec (anemone pulsatilla), tisíci-letí; Vel-e-hrad (velí hrad = veliký hrad); ale od ohčň: ohn-ě-stroj, ohn-i-

stroj i ohň-o-stroj, od cizí a země m. ciz-e-zemec jen: ciz-o-zemec;

4. jest-li určovací jméno číslovka, klade se číslovka dva, tři, čtyři do genitivu, anebo se vezme číslovka druhová bez poslední kmenové samohlásky, u ostatních ožívá kmenová samohláska: dvou-hláska a dvojhláska, třínožka a trojhran, čtyřleták (kůň čtyř let), pěti-nožka (verš o pěti nohách);

5. Předložky do, na, po, při, pro, u, za, pře, vy- dlouží se v dů, ná, pů, pří, prů, ú, zá, pří-, vý-, jmenovitě tam, kde základným jménem jest kořen jednoslabičný anebo kmen slovesný a celá složenina ponětí odtažité: důkaz, důvěra, důstojnost; ale: do-bytek, do-statek; národ, nářadí, násilí; půhon; pů-tka, příchod, pří-měří, průduch, průhled, průkaz, průtrž; údolí, útok, úřad; základ, západ, závaží; pří-roda, výklad;

6. jest-li první část časoslovo, bývá to jeho způsob rozkazovací anebo kmen infinitivný: tluč-huba, vydři-duch, nezna-boh;

7. ve složení s předložkami a číslovkami měnívá se tvar podstatného jména podle vzoru znamení: led - náledí, léto-podletí, váha - závaží.

II. Ve skládání jmen přídavných platí

1. téže zákony jako ve skládání jmen podstatných; jen v bohabojný, bohaprázdný, ctihodný jsou boha a cti genitivy, jako v oka-mžení m. obdobného: oko-mžení. Hodno-věrný jest převráceně m. věro-hodný. Ve složení s předložkou *bez*, potom s číslovkami a přídavnými vyskýtají se od jmen podstatných zvláštní tvary, utvořené od kmene přímo příponou -ý (-í): bez-zubý, bez-hlavý; jedno-oký, čtver-nohý; dlouho-vlasý, rychlo-nohý, bělo-lící;

2. předložky pravidelně jen u těch přídavných se dlouží, která přímo pošla od podstatných, dlouhostí tou již opatřených: pří-rodní, sou-kromý, vý-chodní, prů-chodní, úřadní, závažný; (ale: vy-datný, protože není podstatného: výdať).

§. 55. Jak pronášíme v jazyku českém složená podstatná německá.

Podstatná německá, ze dvou anebo více jmen složená, pronášíme v jazyku českém:

1. slovy jednoduchými a složenými s předložkami: zahnfleisch dáseň, gartenmesser žabka, hinterhalt úklady, vorsetzblatt (u knihařů) přídeští; — jinými jednoduchými, odvozenými *a)* pomocí přípon -ař, -ář, -íř, -ín, -ák, -na, -árna, -írna, -ovna: buchbinder knihař, zimmermann tesař, glockengieszer zvonař, bildhauer řezbář, schwertfeger mečíř, messerschmied nožíř, kuhstall kravín, fuhrmannswinde zdvihák (kolozub; hever z něm. heber), wildschütz pytlák, werkstatt dílna, dörrhaus sušárna a sušírna, sprengboden kropírna, marstall konírna, malzhaus sladovna; *b)* pomocí přípon -ec, -inec, -ník; -ice, -nice, -ina; -sko, -ště; -masse a -saft obyčejně = -ovina, -wasser obyčejně -ovka, -material obyčejně -ivo, -fähigkeit, -kraft obyčejně -osť: kaufmann kupec, haarscheitel poutec; schafstall ovčinec, vogelkraut žabinec; rauchfangkehrer kominík, fleischhauer řezník, goldschmied zlatník, eisenhändler železník, handtuch ručník, gesindstube čeledník; fensterladen okenice, butterfass másnice, kalkhütte vápnice, handschuh rukavice, morgenstern dennice, obstgarten štěpnice, eisgrube lednice, hirschhaut jelenice; hirschfleisch jelenina, wildpret zvěřina, erbsenstroh hrachovina, buchenholz bučina, buchenwald bukovina, erbsenfeld hrachovisko, hrachoviště, stoppelfeld strnisko, strniště, kornfeld žitnisko, žitniště; glasmasse sklovina, himbeerwasser malinovka; brennmaterial palivo, baumaterial stavivo, leuchtmaterial svítivo; einsaugfähigkeit vsákavosť, leistungskraft (továrny) výrobnosť;

2. určovací jméno souřadným přívlastkem (jménem příd.): ekkhaus nárožní dům, sanduhr hodiny sypací, sonnenuhr hodiny slunečné, [taschenuhr hodinky], elfenbein slonová kosť, fischbein rybí kosť (a kostice), geldwechselrechnung počet penězoměnecký, schlagwort slovo vřadné, dampfschifffahrtsgesellschaft společnosť paroplavební;

3. určovací jméno přívlastkem podřadným (genitivem, dativem, instrumentálem anebo týmiž a jinými pády s předložkami):

heuhaufen kupa sena, interessenkontobuch kniha účtův úrokových, haushaltungskostenbuch kniha potřeb domácích, Donaudampfschifffahrts-gesellschaft společnost podunajské paroplavby;

fiakerordnung předpisy fiakrům;

dampfkochung vaření parou, dampfdestillation překapování parou, ballspiel hra míčem;

halstuch šátek na krk, nächstenliebe láska k bližnímu, dachrinne žlab na střeše, linear-erbfolge posloupnosť dědičná v pokolení, hochdruckk-maschine parostroj o vysokém tlaku, steinwürfelpflaster dlažba z kamenných kostek, gesellschafts-kapital-konto účet ze společných vkladů (jistin).

Hlava druhá:

Skloňování a časování.

I. Jméno podstatné.

§. 56. Všecky proměny, jež slova co jména osob, věcí, vlastností a činností v rozmanitých poměrech u větě podstupují, jako: had-a, had-u, had-ům; had-ův, had-ova, had-ovo; vid-ím, vid-íš, vid-í atd. jmenujeme vůbec *ohýbáním*, u jmen podstatných a přídavných, zájmen a číslovek zvláště *skloňováním*, u sloves *časováním*.

§. 57. Jména podstatná, přídavná, zájmena a číslovky proměňujeme co členy vět dle sedmi pádů, dle tří rodů a dle dvou čísel.

Pády jsou tyto:

1. nominativ (jmenovatel), na otázku kdo? co? *Stromy* kvetou, *listí* a *loubí* jejich nás občerstvuje, a *ovoce* čistí krev. *On* a jeho *přítel Vojtěch* přišel, ale *vy* a *přátelé vaši* jste nepřišli. *Tři* a *pět* jest *osm*;

2. genitiv (roditel), na otázku čí? čeho? koho? Kde jest genitiv těžko poznati, jako zvláště když jdou dva za sebou, dejme si příslušné slovo do množného čísla přimyslíce si k němu slůvko těch: Hloubka *vody* není všude stejná. Mnohý štítí se i *pavouka*. Neplatí každá země stejně mnoho *daní*. Vedle *divadla* složili mnoho *for cihel*. Počkám ještě do *tří hodin*. Od *rodičův* i od *příbuzných* dostávají dítky *vázaného*;

3. dativ (davatel), na otázku komu? čemu? Děti bývají podobny *rodičům*. Proti *osvětě* bojovati marné jest počínání. Stroje prospívají netoliko *jednotlivci*, nebrž *celku*. Co nechceš, aby *ti* jiní činili, nečiň i ty *jim*;

4. akkusativ (vinitel), na otázku koho? co? *Ptáka* poznáme po peří, *člověka* po skutcích. Zabil *hada neškodného*. Miluj *vlast* a *bratry svoje*. Na *dvacet* zlatých dodáš mi *třicet-pět* krejcarů. Řekni mu o *tu knihu*;

5. vokativ (volatel), když k někomu promlouváme anebo když někoho voláme: Těš se, *národe*, že se dočkáš blaženějších časův. Milý *pane*, kdybyste znal naše svízele! *Žáci*, učte se!

6. lokál (místník), není nikdy bez předložky: v kom, v čem? při kom, při čem? po kom, po čem? o kom, o čem? na kom, na čem? Mluv *o každém* dobře, nevěda, jaké chyby jiní znamenají zase *na tobě*. Ptáka *po zpěvu*, *po peří*, člověka *po skutcích*. *Ve spokojenosti* záleží blaženost.

7. instrumentál (nástrojník), na otázku kým, čím, jak, kudy, a sociativ (společník) na otázku: *s* kým, *s* čím i jak: Řízl se *nožem*, uhodil se *kamenem*, píše *měkkým pérem*, stříhá *nůžkama*, utírá si oči *šátkem*, šije *šidlem* a *jehlou*. Děti nemají hráti *vidličkou*, *nožem*, *sirkami*. Uhry oplývají *vínem*. Na severu jsou negrové svobodni ale v ošklivosti, a svobodný

Američan *jimi* pohrdá. Šel jsem *polem*, *lesem*, *lukami*, *Plzní*, *Prahou*, *Budějovicemi*. *S rozvahou* jednati stojí za více než moudře mysliti. Natěradla (u stroje elektrického) spojí se *řetězem kovovým s podlahou* anebo *s jiným dobrým* vodičem velkého povrchu. Nebudu sám; půjdu *s otcem*, *s matkou*, *s učitelem*.

§. 58. Rod jest trojí: mužský, ženský a střední. Jakého rodu které statné jméno jest, víme dílem dle toho co znamená, dílem dle zakončení: pán, sluha, učitel, soudce; paní, služka, učitelka; dítě, pachole, děvče, jehně. Jména osob zakončení ženského anebo středního (vévoda podle žena, soudce podle země, host podle kost, kníže podle kuře) buď výhradně náleží osobám mužským a pak jsou rodu jen mužského, anebo náleží osobám mužským i ženským, anebo mužským dospělým i mladým, a tu jsou rodu společného: ten choť a ta choť, ten přímluvce a ta přímluvce, ten kníže a to kníže. Jen u zhrubělých jmen na -ina a -isko užíváme rodu určeného koncovkou: ta chlapina, to chlapisko a to ženisko, ačkoliv jsou významem mužská.

Jména, mající podle jednotného a množného čísla rozdílný význam, zachovávají v čísle mn. rod čísla jednotného: peníze, spodky jsou rodu mužského, neboť jejich tvary čísla jednotného jsou: peníz, spodek. Jiná, jednotného čísla nemající, v *y* a *e* (*ě*) zakončená, jsou rodu ženského: dudy, nůžky, osypky, patoky, křtiny, dvéře, jesle, nesle, hrábě, chřípě, okuje, pomyje, plíce, sáně, a potom vlastní jména krajin, míst a svátků: Čechy, Uhry, Prusy, Litoměřice, Benátky, Drážďany, Krkonoše, Tatry; hromnice, letnice, vánoce, velkonoce.

Vládne-li podstatné jméno rozličným zakončením, jest podle jiného zakončení také jiného rodu: brk a brko, břich a břicho, velryb a velryba, mleziva, tětiva a mlezivo, tětivo, roucho a roucha. Jen ztvrdnutí koncové souhlásky rodu nemění: ta kost i ta kost, ta bolest i ta bolest.

§. 59. Číslo jest nyní dvojí: jednotné a množné; bývalo trojí: jednotné, množné a dvojné. Dvojného čísla, ve slovin-

ském nářečí v Korutanech a Krajině a v lužické srbštině (v Sasku) dosud i v obecné mluvě běžného, zachovaly se v češtině zbytky toliko u jmen podstatných, a to jen u jmen věcí, které v přírodě náleží k sobě vždycky po dvou: oči, uši, ruce. Od takových slov užíváme čísla množného jen tehdá, mluvíme-li o nich způsobem nevlastním: ucha u hrnků, ruky na silnicích k ukazování cesty, oka naličená na dravce, oka na polívce atd.

§. 60. V starší češtině skloňovala se jména podstatná podle svého zakončení. Jméno sluha na př., ač jest rodu mužského, skloňovalo se úplně tak jako ryba, poněvadž má totéž zakončení *a*; jméno host skloňovalo se úplně podle kost, správce, soudce, strážce podle země. Během času však takovéto skloňování dle pouhého zakončení mízelo a přihlíženo čím dále tím více též k rodu, tak že mužská jména dostala skloňování zvláštní, ženská také zvláštní, a střední též. Odtud máme nyní u mnohých jmen skloňování smíšené: dílem podle rodu, dílem podle zakončení: sluhům podle had, slubám podle žena; hostí, hostem podle kost, hostů, hostům podle had.

Ještě dříve než skloňování podle rodu nastal u podstatných jmen mužských rozdíl mezi bytostmi životnými a neživotnými. Během 16. století začali totiž nejdříve na Slovensku, odtud pak na Moravě a konečně v Čechách mužským jménům neživotným připínati v množném čísle široké přípony ženské: m. dubi, sudi, stromi, stoli, vlasi, meči mluveno a psáno: duby, sudy, stromy, stoly, vlasy, meče, ačkoliv v biblích i nejnovějších dosud se vleče: potoci proti přetvořenému podle ženských: potoky.

Máme tedy nyní troje hlavní skloňování: mužských, ženských a středních, a u mužských činíme rozdíl mezi bytostmi životnými a neživotnými.

Přehled tohoto rozdělení, v něž pojaty jsou také hned vzory vedlejší a v rodě středním vzory s ožívající ještě kmenovou souhláskou, poskytuje následní tabulka:

§. 61. Skloňování

	I. mužská				II.
					Číslo
	životná	neživotná	životná	neživotná	U žen
1. nom.	had	sud	muž	meč	žena
2. gen.	hada	sudu	muže	meče	ženy
3. dat.	hadu, ovi	sudu	muži, ovi	meči	ženě
4. akk.	hada	sud	muže	meč	ženu
5. vok.	hade! (u!)	sude! (u!)	muži! (e!)	meči! (e!)	ženo!
6. lokál	hadu, ovi	sudě, u	muži, ovi	meči	ženě
7. instr.	hadem	sudem	mužem	mečem	ženou
					Číslo
1. nom.	hadi, ové (é)	sudy, ové	muži, ové(é)	meče, ové	ženy
2. gen.	hadův, ů	sudův, ů	mužův, ů	mečův, ů	žen
3. dat.	hadům	sudům	mužům	mečům	ženám
4. akk.	hady	sudy	muže	meče	ženy
5. vok.	hadi, ové!	sudy, ové	muži, ové!	meče, ové!	ženy!
6. lokál	-ech, ích	-ech, ích	mužích	mečích	ženách
7. instr.	hady	sudy	muži, (mi)	meči, (mi)	ženami

I. Skloňování mužské.

§. 62. Mužská podstatná jména dělíme dle zakončení na dvě třídy: se zakončením tvrdým a se zakončením měkkým. Mužská tedy podstatná jména, zakončená některou ze souhlásek h, ch, k, r, n, d, t; b, f, l, m, p, s, v, z patří do třídy první, již ustanovíme za vzory jména *had* a *sud* (had pro jména životných bytostí, sud pro jména bytostí neživotných). Mužská jména podstatná s koncovkou měkkou: c, j, č, ď, ľ, ň, ř, š, ť, ž, patří do třídy druhé, jíž ustanovíme za vzory muž a meč. Souhláskami h, ch, k, r, nekončí se ani

jmen podstatných.

ženská		III. střední				
jednotné						
ských a středních rozdílu mezi živ. a než. není.						
země	kost	daň	slovo	pole	znamení	kuře
země	kosti	daně	slova	pole	znamení	kuřete
zemi	kosti	dani	slovu	poli	znamení	kuřeti
zemi	kost	daň	slovo	pole	znamení	kuře
země!	kosti!	dani!	slovo!	pole!	znamení!	kuře!
zemi	kosti	dani	slově	poli	znamení	kuřeti
zemí	kostí	dání	slovem	polem	znamením	kuřetem
množné						
země	kosti	daně	slova	pole	znamení	kuřata
zemí	kostí	dání	slov	polí	znamení	kuřat
zemím	kostem	danim	slovům	polím	znamením	kuřatům
země	kosti	daně	slova	pole	znamení	kuřata
země!	kosti!	daně!	slova!	pole!	znamení!	kuřata!
zemích	kostech	daních	ech, ich	polích	znameních	kuřatech
zeměmi	kostmi	daněmi	slovy	-i, emi	znameními	kuřaty.

jedno jméno jiného než mužského rodu, a nemůže tedy o jménech takto zakončených býti pochybnosti, náleží-li do třídy první čili nic; o *d* a *t* dlužno však dříve ustanoviti, nejsou-li porušeny z *ď* a *ť*, kdež by potom ovšem náležely jinam. Souhlásky b, m, p, v jsou tvrdé v podstatných mužských, měkké v podstatných ženských; je-li tedy jméno takto zakončené rodu mužského, náleží už tím do třídy první, do skloňování mužských tvrdých: holub, dub; je-li rodu ženského, náleží jinam: hloub, palub; rod i tvrdosť neb měkkosť takovýchto jmen podstatných poznáme podle přípon, jaké taková

slova přijímají: přípony široké *a*, *u* patří zde rodu mužskému tvrdě zakončených (holub-a, dub-u), přípona úzká *i* náleží rodu ženskému (palubi, hloubi). Souhláska *l* náleží také mužským měkkým, a to tehdá, když příslušné jméno utvořeno z časoslova příponou -tel: učitel z učiti, kazatel z kázati, hlasatel z hlásati (m. učitelь, kazatelь, hlasatelь); naproti tomu však: anděl, manžel, mají tvrdé l, a dle toho přijímají tedy slova ona přípony úzké, podle muž: učitele, kazatele, hlasatele, tato pak přípony široké, podle had: anděla, manžela, andělu, manželu. Konečně jest pamatovati o koncovce -z, že jest tvrdá tam kde není změžděninou: Francouz Francouza, řetěz, řetězu; měkkou však co změžděnina: kněz, vítěz z kuning a vithing: kněze, vítěze.

I. Vzory: *had* a *sud*.

§. 63. Vzory tyto skloňujeme následovně:

Jednotné číslo.

1. pád č. nominativ	had	sud
2. pád č. genitiv	had-a	sud-u (a)
3. pád č. dativ	had-u, -ovi	sud-u
4. pád č. akkusativ	had-a	sud
5. pád č. vokativ	had-e (u)!	sud-e (u)!
6. pád č. lokál	had-u, -ovi	sud-ě, u
7. pád č. instrum.	had-em	sud-em

Množné číslo.

1. p. č. nomin.	had-i, -ové (é)	sud-y, ové
2. p. č. genit.	had-ův, ů	sud-ův, ů
3. p. č. dativ	had-ům	sud-ům
4. p. č. akkus.	had-y	sud-y
5. p. č. vok.	had-i, ové	sud-y, ové
6. p. č. lokál	had-ech, ich	sud-ech, ich
7. p. č. instrum.	had-y	sud-y.

§. 64. Poznámky ke vzoru had a sud.

Příklady:

1. Bůh, druh (soudruh), vrah, koželuh, práh, jih, stoh, lih; hoch, běloch, lenoch, duch, prach, měch; rolník, rak, otrok, voják, drak, mrak, rok, potok, svátek, blesk; bratr, kmotr, komár, vítr, večer, svár, dar; pán, čeledín, havran, skřivan, člen, sen, čin, čbán, komín; děd, drozd, medvěd, brod, led, plod, úd; chrt, bažant, plot, list, štít;

holub, dub, zub, hrob; orel, posel, kozel, hejl, topol, popel, kostel; otčim, chrám, dým, hrom, strom, chlum; sup, chlap, čáp, kovkop, strop, snop, lep, sloup; kos, pes, chuďas, les, vlas, hlas, klas; lev, páv, tetřev, hřbitov, rov, splav, hněv; Francouz, plaz, bez, vůz, mráz.

2. Z jmen vlastních může býti pochybnosť jen o těch, náleží-li pod vzor had, která jsou zakončena souhláskou *s* anebo *z*. Ale jako už praveno, že souhlásky tyto jsou tvrdé tam, kde nepovstaly změžděním, platí pravidlo to i o jménech vlastních; jména tedy, jako: Kraus, Maks, Hess, patří pod vzor had, a tak i slovo Francouz, které staří od nepaměti skloňovali sice podle muž, ve kterém však *z* jest pouhou obměnou německého *s*, a toto původní, tvrdé. Ze slov na *l* těchto osm: anděl, manžel, účel, vrchol, popel, kotel, týl mají *l* vždycky tvrdé, náleží tedy sem a nikoliv pod vzory muž, meč. Pravíme tedy: u pana Krausa, pana Krausa, pane Krause; ó můj anděle, manžele, k dobrému účelu, na vrchole, v popele, v kotle, vrcholy, kotly.

3. V mluvení i v písmě bedlivě šetřiti jest u životných rozdílu mezi nominativem a akkusativem množného čísla. Nominativ předpisuje za příponu měkké *i* anebo *-ové*, akkusativ tvrdé *y* a nic jiného. V nominativě množného čísla musí se tedy souhlásky h, ch, k, r, n, d, t změžďovati a měkčiti, v akkusativě však byla by to hrubá chyba. Pravíme tedy: to jsou koželuzi anebo koželuhové, ale na otázku koho jenom: koželuhy, stěžuje si na drahé koželuhy; — to jsou divoši a černoši anebo divochové a černochové, ale: vyzval k sobě

divochy a černochy; sedláci přechovávají vojáky, vojáci týrají sedláky; raci se jedí, raky chytáme, raky jíme; v létě štípají komáři, vyhoď síťku na komáry; páni a čeledíni anebo: pánové a čeledínové snášejte se vespolek, a: došlo na pány i na čeledíny; havrani a skřivani jsou ptáci, a: známe ptáky havrany a skřivany; medvědi jsou dravci, a: byla honba na medvědy; chrti rychle běhají, a: myslivci mají chrty; bažanti jsou kuři čili slepice, a: liška dáví bažanty; drozdi vlítli mezi kohouty, a kohouti vlítli mezi drozdy; Turci a Tataři myslili, že sousední Poláky snadno si podrobí, ale udatní Poláci pobili hrdé Turky a prchlivé Tatary; Češi, Poláci, Srbové a Chorváti jsou Slované, a: povede Čechy, Poláky, Srby a Chorváty za praporem svobody.

Ale i po souhláskách obojetných b, f, l, m, p, s, v, z jest rozdílu mezi nom. a akk. mn. č. pilně šetřiti, ačkoliv tu předcházející souhláska slyšitelně se nemění: Na střeše sedí holubi, sestřelil holuby; supi neb supové přemohou někdy orly, orli n. orlové přemohou někdy supy; posli n. poslové dosud se nevrátili, pošlu podruhé všecky tři posly; čápi požírají hmyz, a někdy vídáme čápy hnízditi na střechách; kosi n. kosové jsou užiteční ptáci, známe kosy co užitečné ptáky; psi jsou nejvěrnější zvířata, držíme psy, aby nám hlídali náš majetek; pávi jsou jen pro okrasu, pávy chováme jen pro okrasu; lvi zdržujou se na pouštích, lvy je lze ochočiti.

4. V genitivu a tím i v ostatních pádech vynechává se v mnohých případech pohyblivé *e*: orel orla, pondělek pondělka, nehet nehtu atd.

5. V genitivu a tím i v ostatních pádech dlouhá kmenová samohláska některých jmen, větším dílem jednoslabičných, se krátí: Bůh Boha, dvůr dvoru, vůz vozu, stůl stolu, vůl vola, kůl kolu, dům domu, mráz mrazu, práh prahu, chléb chleba, déšť deště, vítr větru, sníh sněhu. Slovo pán krátí veskrz *á* v jednotném čísle, když stojí co přídavek u jména vlastního anebo obecného: pan mistr, pan Kolovrat; následuje-li dvakrát za sebou, jen v druhém se krátí, v prvním

nekrátí: pánu panu Janu Žižkovi z Trocnova. Co přívlastek nekrátí se ve rčení: pán Ježíš, pán Bůh.

6. Z doby, kdy ještě nebylo rozdílu mezi životnými a neživotnými, zachovala i některá neživotná v gen. jedn. č. *a:* chléb, oves, sýr, popel, svět, oběd, ocet, večer, zákon, život, klášter, kostel, hřbitov . .; pravíme tedy: tu jest na prodej chléb, ale: dost chleba, kousek chleba; u oběda, do světa, do kouta, výjimka ze zákona, šel do kláštera, do kostela, pole blíže hřbitova atd. — Tuto příponu zachovala také jména měsíců na *en:* leden, březen, duben, květen, červen, srpen —: ledna, března, dubna atd., dále slovo únor: 28. února. — Také jména dnů na *ek:* pondělek, úterek, čtvrtek, zejtřek. Pátek má *a* jen ve rčení: do pátka. — Jména měst, vesnic, vrchů, nejsou-li vypůjčena od jmen obecných, mají v gen. jedn. č. také dosud příponu *a:* do Brandejsa, u Mnichova, blíže Londýna, od Krakova, sláva města Říma atd. Jsou-li však vypůjčena od jmen druhových, obecných, mají jako tato jenom *u:* do Písku, do Brodu, blíže města Dubu, u Habru, od města Břehu, nedaleko Mostu (Brüx) atd. Jen tato čtyry: Tábor, Náchod, Kámen, Újezd, ačkoliv jsou vypůjčena od jmen obecných, mají přece *a:* do Tábora, u Náchoda, do Kamena, nedaleko Újezda atd.

7. V dativu toliko životná mají také příponu -ovi: píšu bratrovi; toto -ovi jména vlastní přijímají vždycky, a když s nimi jsou spojena také jména obecná a křestná, mají tato *u* a jména vlastní -ovi: urozenému pánu panu Josefu Korneliovi. Přípona -ov- jest stupňována z -u (sr. str. 22, u).

8. Akkusativ jedn. čísla býval u životných roven nominativu; z té doby zachovalo se rčení: byli za jeden člověk a pro Bůh m. obdobného: za jednoho člověka a pro Boha. Něco jiného však jest rčení: přisámbůh. Zdeť nemůže bůh býti akkusativ proto, že předložka při se váže s lokálem: při kom, při čem; muselo by tedy býti: při samém Bohu. Musí tu tedy bůh býti nom., při jest akk. od slova pře (rozepře), a v celém rčení dlužno si přimysliti slovo: suď, jako

říkáme dosud: suď to sám Bůh milý. Jest tedy přisámbůh tolik co: při tu (suď) sám Bůh.

9. Přípona vokativu jest *e*, avšak po h, ch, k také *u*: vrahu, hochu, draku. Toto *e* jest ouzké, a proto před ním široké souhlásky se změžďujou: Bože, přijď svatý duše, člověče; z toho patrno, že liché jest pravidlo, aby *r* měkčilo se jen tehdá, předchází-li před ním souhláska: bratře, kmotře, a že tedy rovněž dobře jest: pane profesoře, Čestmíře, Vojmíře. Zachováváme-li tu *r* před *e* přece, děje se to jen způsobem tím, jako to činíme na př. i u časoslova bráti: beru, bereš, bere v. bereš, beře, a v lok. mn. č.: darech, větrech m.: dařech, větřech. Syn co bývalý u-kmen má vždycky jen: synu, a Jan přehlaseně: Jene.

10. V lokále jest *ě* starší a tedy lepší nežli *u*. Patří pak toto *ě* původně k životným rovnou měrou jako k neživotným. Není tedy proč u životných se ho štíditi. Po l, s, z jest místo *ě* jenom e: v kostele, v lese, na voze. Mělo-li by předcházeti r, přechází měkkosť lokálového *ě* v toto r: v klášteře m. v klášteře. Proměny souhlásek h, ch, k jsou zde tytéž jako před vokativním e: stoh: ve stoze (anebo ve stohu), kožich. v kožiše (anebo: v kožichu), rok: v roce.

11. V množném čísle v nom. a vok. u životných předepsáno jest i, é a ové. Kde by *i* nebylo snesitelné, tvořme nom. mn. č. příponou ové: duch duchové (nikoliv: duši), svědek svědkové, krtek krtkové, tvor tvorové; zůstává pak toto -ové i u neživotných, když je zosobujeme, což jest záhodno činiti vždycky u jmen znamenajících pojmem svým něco životného: sbor sborové (lépe než sbory), národové, zástupové, stavové. — Příponu é mají jména národů a občanů na (krátké) -an: Slované, Římané, Číňané, Pražané, měšťané; křesťané, pohané; u starých bylo též: Tataré. Ze slov na l mají v nom. mn. č. é: anděl, apoštol, konšel, manžel; ze slov na d: soused a žid: andělé, apoštolé, konšelé, manželé; sousedé, židé (ale akkus. ovšem ne jinak než: anděly, apoštoly, konšely, manžely, sousedy, židy). Manželé jsou muž a žena,

manželové ženatí muži. — Druhotvary -ěnín v. -an, jako měštěnín, Slověnín a obdobná tomuto přípona -ín ve jménech národův, jako: Srbín, Rusín, Turčín mění se v nom. mn. č. takto: Slověnín, Říměnín, měštěnín atd. zní v nom. mn. č.: Slověné anebo Slované, Říměné anebo Římané, měštěné anebo měšťané; Srbín, Rusín, Turčín atd. zní v mn. čísle: Srbové, Rusové, Turci jako od nezdlouženého jednotného Srb, Rus, Turek. Jest tedy zcela chybně: dvořeníné m. dvořané, ačkoliv jednotné číslo vedle dvořan zní také: dvořenín. Jména bytostí životných, užíváme-li jich o věcech neživotných, mají příponu neživotných: beran berani, ale: dřevěné berany; Turek Turci, ale: turek turky (dýně); lenoch lenoši, ale: lenochy u židlic a lavic . . .

12. Genitiv mn. č. má příponu -ův, odsutě -ů; poněvadž pak -ů jest samohláska široká, nesmějí se před ní tvrdé souhlásky změžďovati; jest tedy: podruhův, hochův, vojákův atd. Tato přípona -ův žije sem tam zkaženě co úch: koupil deset volůch m. volův anebo odsutě: volů. — Starý gen. mn. č. býval roven nomin. jedn. č.: Vyřítilo se na ně tisíc Pražan, pohubil všechny voje Tatar, nyní: Pražanův, Tatarův. Z té doby zachováno dosud rčení: do těch čas kde já budu, od těch čas jsem tam nebyl.

13. Čtvrtý pád mn. č. nesmíme másti s pádem prvním; viz č. 3.

14. O lokále mn. č. připomenouti sluší jen tolik, že přípona -ech nemůže státi po souhláskách h, ch, k; ne tedy: na rohech, v hochech, v krokech, nebrž s druhou příponou: na rozích, v hoších, v krocích. Vedle ech a ích dovoleno užiti také ženské (a všeruské i polské) přípony ách tam, kde by ech a ích bylo titěrné a nepěkné: m. v holečcích tedy raději: v holečkách, m. v ráčcích raději: v ráčkách.

15. Také v instr. mn. č. dovoleno jest užiti přípony jmen ženských, když by příponou -y mohl vzniknouti dvojsmysl, jako na př. kdybych řekl: mlátil snopy cepy, trhal zuby nehty, cvočky přibíjejí podešve; tuť lépe vzíti na pomoc

koncovku ženskou (všeslovanskou): mlátil snopy cepami, trhal zuby nehtami, podešve přibíjejí cvočkami. Obecný lid má tu skoro veskrz příponu -ama: stromama, hadama, sudama atd., což by bylo zkažené dvojné číslo m. stromoma, hadoma, sudoma. Pravidelný instr. mn. č. v jazyku spisovném jest však toliko s příponou -y: vítr klátí stromy, tygr zápasil se třemi hady, proběhl několika domy.

16. Slováci a Poláci u podstatných jmen mužských krom našeho rozdílu mezi životnými a neživotnými rozeznávají také jména osobná od neosobných, dávajíce i těmto příponu neživotných. Pravidlo toto dobře hodilo se Kollárovi do verše: Holuby jsou takové, že milují hejno spolkové (m.: holubi jsou takoví). Tento cit vedl nejspíše také ty, kteří psávali často už v nominativě: červy, hmyzy, plazy.

II. Vzory *muž* a *meč*.

§. 65. Koncovky jsou: c, č, š, j, ď, ň, ť, ř, l (měkké). Sklonění těchto mužských jmen měkkých jest vlastně přehlasené sklonění mužských tvrdých. Přehlasování toto není důsledné ani v staré češtině ani nyní. Skloňujeme-li muž podle jeho původního vzoru had, máme v gen. a akk.: hada muža, *a* však po měkké souhlásce přehlaseno v *e:* muže; dativ a lokál: hadu - mužu, přehl.: muži, ale: hadovi mužovi nepřehl.; vok. býval u měkkých mužských na *-u:* mužu, Záboju, přehl.: muži, Záboji; gen. mn. č.: hadův mužův (ve staré češtině přehl.: mužev), dativ: hadům mužům (ve staré češtině přehl.: mužem rovně s instr. č. jedn.); u tvrdých akk.: hady, po měkkých však y ze všech širokých samo jediné nikdy nesmí následovati, pročež jest přehlaseně: muže, v instrumentále pak: muži. U neživotných jest podle ryba v nom. mn. č.: sud-y, u měkkých přehlaseně: meč-e.

Jednotné číslo.

1. pád. č. nom.	muž	meč
2. pád č. gen.	muž-e	meč-e

3. pád č. dat.	muž-i, ovi	meč-i
4. pád č. akk.	muž-e	meč
5. pád č. vok.	muž-i! (e!)	meč-i (e)
6. pád č. lok.	muž-i, ovi	meč-i
7. pád č. instr.	muž-em	meč-em

Množné číslo.

1. pád č. nom.	muž-i, ové	meč-e, ové
2. pád č. gen.	muž-ův, ů	meč-ův, ů
3. pád č. dat.	muž-ům	meč-ům
4. pád č. akk.	muž-e	meč-e
5. pád č. vok.	muž-i, ové	meč-e, ové
6. pád č. lok.	muž-ích	meč-ích
7. pád č. instr.	muž-i, (mi)	meč-i, (mi).

§. 66. Poznámky ke vzoru muž, meč.

1. Příklady: zloděj, Dunaj, pastýř, učeň, vězeň, **piskoř**, ohař (pes slidič), pekař, tovaryš, slepýš, dědic, panic, jezdec, pěvec, rytec, zajíc, sobec (egoista), hlídač, palič, vítěz, Mojžíš, Jonáš; háj, voj (vojsko), pokoj, klíč, měchýř, talíř, pilíř, konec, kotec, střevíc, krajíc, měsíc, bič, chtíč, rýč, kotouč.

2. Ze slov na l mají toto l měkké podstatná jména, odvedená od časoslov příponou -tel: učitel, kazatel, hlasatel, cvičitel atd. Z jiných s měkkým -l a tedy sem náležících užívá se nejvíce těchto: cíl, jetel, hýl, hřídel, chmel, chramostýl (hranostaj), kachel, koukol, korbel, král, kužel, mandel, mol, motýl, pytel, svízel, šindel, topol, trupel, uhel (ale úhel = kout patří ke tvrdým), zřetel.

3. Přípony tohoto vzoru přijímají také jména časoslovná s koncovkou -ce, jako: soudce, správce, obhájce, strážce, vůdce atd. Ta bývala a buďtež i nyní dvojího rodu: mužského a ženského; v rodě mužském skloňujte se podle muž, s vok. rovným nominativu, a s bezpřívlastkovým instr. mn. č. také na -emi: soudcemi, správcemi, obhájcemi, strážcemi vedle: těmi soudci, dobrými správci, statečnými

obhájci, bdělými strážci atd., v ženském pak rodě skloňujte se docela podle vzoru země. Také dativ a lokál takových slov raději přibírá příponu *i* (podle země) nežli příponu -ovi. Sem náleží i slovo rukojmě, které též, když jest rodu ženského, skloňuje se podle země, když jest rodu mužského, obyčejně podle muž, leda že instr. mn. č. vždycky zůstává rukojměmi podle země. Ale i ostatní pády jsou lepší od země.

4. Slova: kotel, popel, kořen, hřeben a všecka na -men, jako: plamen, kámen, ječmen, pramen, kmen jdou v jednotném čísle podle vzoru meč, přijímajíce však v gen. také *a*, v množném pak čísle skloňujou se podle vzoru sud.

5. Jako u tvrdého sklonění zachovala se i zde u sklonění měkkého památka, že starý akkus. jedn. čísla roven byl u obou těchto sklonění nominativu; jako u sklonění prvního říkáme dosud: pro Bůh, tak i zde je: vsedl na kůň, budme za jeden muž, a u Slovákův: jíti za muž, t. j. vdáti se. Nynější akkusativ jedn. č. prvních dvou sklonění (jmen mužských) jest vlastně genitiv; jakou příponu akkusativ původně měl, toho se nám nezachovala památka. — V počtech a v přírodovědách jest několik jmen utvořených příkladem životných, jako: jmenovatel, čitatel, a několik jiných, která se často skloňujou též podle muž, přijímajíce v akkus. jedn. a v nom. i vok. mn. č. též příponu -e a -é: jmenovatele, činitele; jmenovatelé, činitelé; tak i pískovec, jehlanec atd. nom. mn. č. -i anebo -e.

6. Ve vok. jedn. č. jména na ec mají če: ujec ujče; tak i strýče, biřiče, paniče, dědiče od strýc, biřic, panic, dědic; ale od dědič ovšem: dědiči. Podstatná jména na -ce mají vokativ podle svého původního vzoru země, totiž jako nominativ: pane správce! proti čemuž velmi často se chybuje.

7. Množné číslo. V nominativě mn. čísla podstatná jména rodič a kůň, a král ve rčení: tři krále, přijímají příponu neživotných: rodiče a koně. Ale rodič má také: rodiči n. rodičové, jen že s pozměněným významem. Slova na -tel přestávají přijímati příponu -é, ale když ji přijímají, jest ji dobře rozeznávati od akkusativního (krátkého) -e: jsou dobří učitelé

a máme dobré učitele (jako: známe ty muže vinaře a nikoliv: mužé vinaře!). Nezní tedy 4. p. mn. č. jinak než jako 4. p. jdn. č.

8. Starý gen. mn. č. jako u prvního sklonění bylo i zde jméno samo; z těch dob zachovaly se dosud genitivy: do kořán n. do kořen, z kořen, (mnoho) loket, (několik) tisíc, přátel, peněz.

9. Slova: kněz, kůň, peníz, přítel, den, týden skloňujou se v jedn. č. podle svých vzorů; v mn. se částečně odchylujou; — celé jich sklonění jest toto:

Jedn. č. 1. kněz, 2. kněze, 3. knězi knězovi, 4. kněze, 5. (knězi) kněže, 6. knězi knězovi, 7. knězem.

Mn. č. 1. kněží knězi knězové, 2. kněží, lépe knězův, 3. kněžím, lépe knězům, 4. kněží a kněze, 5. kněží a knězi knězové, 6. kněžích, lépe knězích, 7. kněžími, lépe knězi.

Jedn. č. 1. kůň, 2. koně, 3. koni koňovi, 4. koně, 5. koni, 6. koni koňovi, 7. koněm.

Mn. č. 1. koně koni koňové, 2. koní koňův, 3. koním koňům, 4. koně, 5. koně koni koňové, 6. koních, 7. koňmi a koni.

Jedn. č. 1. peníz, 2. peníze, 3. penízi, 4. peníz, 5. penízi! 6. penízi, 7. penízem.

Mn. č. 1. peníze, 2. penízů (mincí), peněz (geldes), 3. penízům (mincím), penězům, 4. peníze, 5. peníze, 6. penízích (mincích), penězích, 7. penízi (mincemi), penězi.

Jedn. č. 1. přítel, 2. přítele, 3. příteli, 4. přítele, 5. příteli, 6. příteli, 7. přítelem.

Mn. č. 1. přátelé, 2. přátel přátelův přátelů, 3. přátelům, 4. přátele, 5. přátelé, 6. přátelích, 7. přáteli. (Pozor: přátelé jsou. a: přátele znám.)

Jedn. č. 1. týden, 2. téhodne týdne, 3. témudni týdni, 4. týden, 5. týdni, 6. témdni týdni, 7. týmdnem týdnem.

Mn. č. 1. tédni týdny, 2. týchdní týdnů, 3. týmdnům, týdnům, 4. tédni týdny, 5. tédni týdny, 6. týchdnech týdnech, 7. týmidni týdny týmidněmi týdněmi.

Přítel psávali staří vždycky a někteří novější píšou po nich v akk. a instr. mn. č.: přátely, zabíhajíce pod vzor had. — Místo týdny atd. píšeme také zvučnější neděle: dvě neděle, čtyři neděle, šest neděl. Jednotné číslo si spletli někteří, jinak i v pravopise velmi soudní lidé, ku podivu tak, že píšou: to

témdní (podle znamení)! Loket má v instr. mn. č. lokty a loktmi.

II. Skloňování ženské.

§. 67. Podstatná jm. ženská dělíme na dvoje skupení; do skupení prvního řadíme ta, jež se končí samohláskou *a*, *ě*: ryba, země; do skupení druhého ta, jež se končí (měkkou) souhláskou: kosť, daň. Samohláska *ě* ve skupení prvním jest přehlasené -ja: zemja zemje země, dle čeho se má vzor země ke vzoru ryba tak, jako u mužských podstatných muž a meč ke vzorům had a sud. Ryba a země jest tedy původně skloňování jedno. Jedno bylo též skloňování vzorův kosť a daň, a podstatná jména sem slušící končila se původně samohláskou *ь*, jež později v ъ seslabena konečně jen co měkkosť předcházející souhlásky žije: kosti dani, kostъ danъ, kosť daň. Z toho patrno, že by se tu obměkčování poslední souhlásky ani v mluvě ani v písmě zanedbávati nemělo; nesprávné jest tedy: zpověd, zed, pout, a má býti: zpověď, zeď, pouť. Do tohoto druhého skupení dostalo se pod vzor daň také mnoho ženských jmen, patřících pod vzor země: hráz m. hráze, věž m. věže, postel m. postele atd.

I. Vzor: *ryba*.

§. 68. Skloňování:

	Jednotné číslo:	Množné číslo:
1. p. č. nom.	ryba	ryby
2. p. č. gen.	ryby	ryb
3. p. č. dat.	rybě	rybám
4. p. č. akk.	rybu	ryby
5. p. č. vok.	rybo	ryby
6. p. č. lok.	rybě	rybách
7. p. č. instr.	rybou	rybami.

§. 69. Poznámky k tomuto vzoru.

1. Příklady: huba, hudba, osoba, chyba; škola, křížala,

kvíčala, Ludmila; pohroma, sláma; chalupa; kosa, krása, rosa, stoklasa; sláva, doubrava, podkova, oprava, Morava, Sázava, Jihlava, zpráva; slza, bříza;

váha, dráha, ostruha; moucha, střecha, macecha; dýka; závora, mezera, důvěra, sekyra; žena, stěna, pradlena, švadlena, skalina, výšina; křivda, svoboda, pravda; pata, čistota, slepota, robota.

2. Pod tento vzor náležejí také jména mužská, zakončená samohláskou -a: vévoda, družba, sluha, rada, pastucha, vladyka, Jiskra, Žižka. V jednotném čísle odchylujou se toliko dativem a lokálem pod vzor had: vévodovi, radovi, družbovi m. staršího: vévodě, radě, družbě. V čísle množném přestupují pod vzor had, ale poslední dva pády lépe jest bráti od vzoru náležitého: ryba. Celé tedy sklonění mužských jmen na -a jest:

Jedn. č.: nom. sluha, gen. sluhy, dat. sluhovi, akk. sluhu, vok. sluho, lok. sluhovi, instr. sluhou;

mn. č.: nom. sluhové, gen. sluhův (sluh), dat. sluhům (sluhám), akk. sluhy, vok. sluhové, lok. sluhách, instr. sluhami.

Jména, vycházející v -ta a -sta, mají v nom. a vok. mn. č. -i a -é, řídčeji -ové: Husita Husit-i Husit-é Husit-ové, basista basist-i basist-é basist-ové.

3. Přípona dativu a lokálu jest *-ě*, změžďujou se tedy před ní souhlásky *h*, *ch*, *k* v *z*, *š*, *c*, *r* měkčí se v *ř*, a po l, s, z zaměňuje se ě samohláskou e: noze, mouše, kočce, můře; stodole, rose, koze.

4. Vokativ jednotný jmen vlastních jest často roven nominativu: pane Straka m. pane Strako, Anna m. Anno; v řeči obecné: holka, kmotra m. holko, kmotro.

5. V gen. mn. č. vsouváme *e* do skupenin těžko vyslovitelných: matka matek, jizva jizev, sestra sester, sosna sosen, hádka hádek, panen m. pann, Anen m. Ann, perla perel. Z té příčiny chybně jest psáti suma, rada s dvěma *m* a *d*.

6. O krácení dlouhé kmenové samohlásky viz pozn. na str. 25.

7. Obecná mluva chybuje v 6. pádě pravíc: botech m.

botách a v pádě 7. č. mn. slovem doba, pravíc: těma doby m. těmi dobami.

II. Vzor *země*.

§. 70. Skloňování:

	Jednotné číslo:	Množné číslo:
1. p. č. nomin.	země	země
2. p. č. genit.	země	zemí
3. p. č. dativ	zemi	zemím
4. p. č. akkus.	zemi	země
5. p. č. vok.	země!	země!
6. p. č. lokál	zemi	zemích
7. p. č. instrum.	zemí	zeměmi.

§. 71. Poznámky k tomuto vzoru:

1. Příklady: krmě, káně, koupě, role, příze, jeskyně, louže, vůně, šíje, vůle, naděje, pře, rozepře, píle, koule n. kule, žíně (rosshaar, ne: koňský vlas!), meze, večeře; toliko v množném čísle užívána jsou: pomyje, okuje, plíce, dvéře, hrábě, kleště, sáně, sáze anebo saně, saze.

2. V příčině pravopisné velmi důležity jsou instr. jedn. č. a gen. mn. č., majíce dlouhé í: tou zemí a těch zemí, tou duší a těch duší, tou žíní a těch žíní.

3. Jména zakončená slabikami -ice a -yně mají v gen. mn. č. dosti na -ic a -yň, upomínajíce takto na svůj starší vzor žena: lavic, ulic, hromnic, letnic, jeskyň, bohyň, kuchyň, hospodyň. Některá dvouslabičná krátí zároveň dlouhou slabiku: svíce svic, kštice kštic, lžíce lžic, a tak i: míle mil, chvíle chvil. Slovo práce má zvykem v instr. jedn. č. a v gen. mn. č.: prací, v instr. mn. č.: pracemi, v dat. a lok. mn. č.: pracím, pracích a prácem, prácech; jest to podle pravidla, že slova dvouslabičná krátí kmenovou samohl., když jich o slabiku přibývá anebo ubývá, anebo když poslední slabika stává se dlouhou. Tím také jest: dvéře, dveří, dveřím, dveřích; ale též jen: dveřmi, ačkoli tu nic z toho pravidla není, ba právě

naopak mělo by se dloužiti, jsouc staženo ze: dveřemi; koule kulí kulím kulích kulemi anebo i: koulí koulím koulích koulemi; staří měli též instr. volí od vůle. Košile má v gen. mn. č. košil, neděle má neděl i nedělí s tím rozdílem, že neděl znamená tolik co týdní č. týdnů, nedělí však více svátečných dní toho jména.

4. V dat. mn. č. jména svátků a měst mají -ům: hromnice hromnicům, letnice letnicům, vánoce vánocům, Litoměřice Litoměřicům. Také dvéře přijímá často příponu -ům m. -ím: dveřům anebo dveřím; hranice též: hranicím i hranicům.

5. V dat. a lok. mn. č. bývá po sykavkách a po *l* přípona -em a -ech vedle -ím a -ích: železnicem, silnicech, dušech, houslech.

6. V instr. mn. č. podle dvéře dveřmi také neděle má častěji nedělmi než nedělemi (ale nikoliv neděli, jak často slýchati u lidu obecného: před šesti neděli m. před šesti nedělmi).

7. Slova z latiny vypůjčená a místo lat. koncovky -io a -ia staženě koncovkou -í opatřená, jako: resolucí, kvitancí, biblí atd. říkáme i píšeme nyní raději se zakončením podle vzoru země: resoluce, kvitance, bible, administrace, redakce. Addicí, subtrakcí, multiplikací, divisí atd. ustoupila i krom toho názvům českým: sčítání, odčítání, násobení, dělení . . .

§. 72. Druhé skupení podstatných jmen ženských obsahuje ta, jež se končila původně samohláskou -i, jako: milosť, daň, a mnoho, odsutím samohlásky -e zkažených a ze vzoru země sem přenesených: díž m. díže, tíž m. tíže, kratochvíl m. kratochvíle; proto také množné číslo takovýchto jmen svého původního vzoru země se drží, s nímž i vzor daň se shoduje.

III. Vzory: *kosť* a *daň*.

	Jednotné číslo:		Množné číslo:	
1. p. č.	nom.	kosť, daň	kost-i,	dan-ě
2. p. č.	gen.	kost-i, dan-ě	kostí,	daní
3. p. č.	dat.	kosti, dani	kost-em,	dan-ím

4. p. č. akk.	kosť,	daň	kost-i,	dan-ě
5. p. č. vok.	kosti,	dani	kost-i,	dan-ě
6. p. č. lok.	kosti,	dani	kost-ech,	dan-ích
7. p. č. instr.	kosti,	dani	kost-mi,	dan-ěmi.

§. 73. Poznámky ke vzorům kosť a daň.

1) V jednotném čísle rozeznávají se tyto vzory od sebe toliko pádem 2., v čísle však množném ve všech pádech, poněvadž vzor daň tu má všecky pády od vzoru země. Jest tedy:

2. p. jedn. č.: kosti, daně;
1., 4. a 5. mn. č.: kosti, daně;
3. a 6. mn. č.: kostem daním, kostech daních;
7. p. mn. č.: kostmi, daněmi.

Nejlepší klíč, jehož se tu můžeme držeti, jest, pamatovati si, která slova jdou podle daň. Podle daň totiž skláněji se:

na *c* jenom klec a obec;

na *č*: chatrč, okroč (wurstwagen), úboč (stráň), kleč (kosodřevina), a několik nyní už neužívaných;

na *d* a *ť* káď, loď (lépe než loď lodi, neboť jest to zkaženo z lodija), labuť n. labuď; dále jména ženská

na **j, š, šť, ž, el, eň, ev.**

Na š jdou výjimkou jména myš a veš podle kosť;

na ž jdou výjimkou jména lež, otěž, rež podle kosť.

Ostatně bez mála všecka tato jména měla v staré češtině v gen. rovněž -i.

Odsutím -e bývají kažena a tedy od vzoru země pod vzor daň přenášena: hráz, tvrz, nesnáz, zdvíž, stráž, díž, tíž, stříž, chýž, mříž, přítrž, věž, skrýš, vrš, výš, souš, peleš, louš, poušť, tloušť, káň, kratochvíl, postel, krůpěj . . .

Příklady ke vzoru daň:

dlaň, kázeň, bázeň, báseň, koudel, mládež, mláz, chvoj, kolej, šlapěj, Pešť, obrv, krev, kotev, pánev.

2) Všecka ostatní skloňujou se podle kosť: hloub hloubi,

loub loubi loubem loubech loubmi, leb lbi, otep otepi otepem otepech otepmi, step stepi stepem stepech stepmi, slup (příprava k lovení ryb) a Slup (část města Prahy) slupi Slupi, směs směsi, ves vsi vsem vsech, náves návsi, hus husi husem husech husmi (proto sem tam u lidu posud: husejm, husejch); noc noci nocem nocech nocmi, věc věci věcem věcech věcmi, čeleď čeledi, mládě mládi (u starých také tolik co naše: mládí), píď pídi, měď mědi, odpověď odpovědi, čtvrť čtvrti, chuť chuti, závěť závěti (i závět závětu), česť cti, zvěsť zvěsti zvěstem zvěstech zvěstmi, smeť smeti, ozim ozimi, Chrudim Chrudimi, Vlašim-i, Kouřim-i, Příbram-i, Velim-i; — louč louči, řeč řeči řečem řečech řečmi, seč seči, tluč tluči, žluč žluči; lež lži lžem lžech lž(e)mi; pláň zní už v nom. také pláně; zeleň zeleni, hůl holi holem holech hol(e)mi, mysl mysli myslem myslech mysl(e)mi, sůl soli, běl běli, ocel oceli, sběř sběři, tvář tváři i tváře, zvěř zvěři i zvěře, obuv obuvi, Boleslav Boleslavi, Čáslav Čáslavi, Vratislav Vratislavi (u historiků však právě naopak: do Boleslavě, u Čáslavě, ale nikoliv: Boleslavy, Čáslavy atd., neboť tu by nom. musel zníti: Boleslava . . .).

3. Za starodávna skloňovala se podle vzoru daň, s ožívající kmenovou souhláskou, také jména máti, neti a dci; nyní jméno dci z dъh-ti m. dъh-ter s ožilou kmenovou samohláskou přestoupilo co nový tvar pod vzor ryba: dcera, a jen dat. a lok. jedn. č. zní dosud po staročesku: dceři. Druhá pak dvě slova mají skloňování toto: 1. máti a neti nebo mať a neť, 2. mateře neteře, 3. mateři neteři, 4. mateř neteř, 5. máti neti, 6. mateři neteři, 7. mateří neteří. Množné č.: 1., 4., 5. mateře neteře, 2. mateří neteří, 3. mateřím neteřím, 6. mateřích neteřích, 7. mateřmi neteřmi.

4. V instr. mn. č. podle vzoru kosť, kdyby se sběhly souhlásky těžko vyslovitelné, béře se přípona -emi, -ěmi: lžemi, zděmi m. lžmi, zdmi.

5. O instr. jedn. a gen. mn. č. obou vzorův platí totéž co u vzoru země: jest tu dlouhé *i:* nemohl vydržeti bolestí,

pracuje dnem nocí, nauč se snášeti všeliké nehody s vesclou myslí, lidé zjezdilí umějí mnoho řečí, drží sklad rakví.

6. Podle vzoru kosť ve množném čísle skloňujeme také jméno děti; dále jména: lidé a hosté, krom nom. a vok. Host a choť, když jsou rodu ženského, skloňujte se obě pravidelně podle svého vzoru kosť: má milá host a choť, mé milé hosti a choti, mou milou host a choť, s mou milou hostí a chotí. Host, je-li rodu mužského, má se skloňovati v jedn. čísle jako mužské choť podle muž; nepravidelně přestupuje se ztvrdlou koncovkou pod vzor had.

Dítě. Jedn. č.: dítě, dítěte, dítěti, dítě, dítě, dítěti, dítětem; mn. č.: děti, dětí, dětem, děti, děti, dětech, dětmi.

1. Hosté a lidé, 2. hostí a lidí, 3. hostem a lidem, 4. hosti a lidi, 5. hosté a lidé, 6. hostech a lidech, 7. hostmi a lidmi.

III. Skloňování střední.

§. 74. Skloňování jmen středních obsahuje skupení kmenův otevřených: slovo, poljo, znamenijo, a skupení kmenův, zavřených původně souhláskami n, s, nt: sěme-n, kure-nt, nebe-s. Z prvního skupení *o* po tvrdých souhláskách zůstalo: slov-o, po měkkých přehlaseno: polje polě pole, ve znamenijo nejprve přehlaseno a pak vypuštěním souhlásky j staženo: znamenije znamenie znamení. Máme tedy pro první skupení vzory tři, pro skupení druhé vzor jeden, poněvadž přípony pádové jsou stejné a jen ožívající kmenové souhlásky jsou jiné.

I. Vzory: *slovo, pole* a *znamení.*

	Jednotné číslo:			Množné číslo:		
1.	slovo	pole	znamení	slova	pole	znamení
2.	slova	pole	znamení	slov	polí	znamení
3.	slovu	poli	znamení	slovům	polím	znamením
4.	slovo	pole	znamení	slova	pole	znamení
5.	slovo	pole	znamení	slova	pole	znamení
6.	slově(u)	poli	znamení	slovích	polích	znameních
7.	slovem	polem	znamením	slovy	poli	znameními.

§. 75. Poznámky ke vzoru slovo.

1. Příklady: zlato, vojsko, jezero, mýto, síto, kolo. Slovo dítko jest v mn. č. rodu ženského: dítky a skloňuje se tu podle ženy: dítky, dítek, dítkám, dítky, dítky, dítkách, dítkami.

2. Lokál po retnicech (b, m, p, v) a zubnicech (n, d, t) má ě: na dřevě, v písmě, ve hnízdě, v sukně, v blátě. Po l, s, z jenom e: v sedle, v mase, v železe. ch a r mění se tu v š a ř: v rouše, na jaře (ne *v* jaře!), v stříbře. Slova na -cko a -sko mají raději -u: v Hradecku, ve vojsku; praví se však též: v Hradečtě, ve vojště, kteréžto poslední pád si spletli mnozí tak, že ho pokládají za nominativ a píšou: to vojště, k vojšti, do vojště!!

3. V genitivě mn. č., kdyby se tu vyskytlo skupení souhlásek těžko vyslovitelné, vsouvá se *e:* jablko jablek, jídlo jídel, sukno suken, pásmo pásem. Dlouhá kmenová samohláska se krátí v: jádro jader, péro per, jméno jmen, léto let, a i: letech, lety.

4. Lokál mn. č. má po hrdelnicech příponu ách m. ích a ech: klubkách, městečkách, rouchách; i po r, n, l bývá raději ách: na bedrách, v jezerách, v kamnách, v kolách.

5. V instr. mn. bývá m. -y také všeslovanské -ami, rovněž jako u vzoru pole přípona -emi, kdyby toho zřetelnosť žádala.

§. 76. Poznámky ke vzoru pole.

1. Příklady: moře, hoře, lože, plece, líce (ne podle země, neboť není rodu ženského, jsouc přehlaseno z líco, rusky = osoba), Labe, srdce, dřevce, slunce.

2. Nebe toliko jednotným číslem patří sem, v množném ke vzorům druhého skupení. Vejce má v gen. mn. č.: vajec; v staré češtině bylo také: srdec . ., což ukazuje na společný vzor slovo rovněž jako dosavadní krátký gen. mn. č. jmen na -iště: spálenišť, ohnišť, strnišť.

3. Poledne má v lok. mn. č. s předložkou *o* příponu -ách: o polednách.

4. Jména věcí na -iště slýchati v obecné mluvě skloňo-

vána se vsutým -et a -at: ohniště ohnišťata. což ovšem nesprávné jest.

§. 77. Poznámky ke vzoru znamení.

1. Příklady: obilí, údolí (staré: obilé, údolé), proutí, peří, svědomí, kázaní, ležení, psaní, pomezí, předměstí, zboží, náměstí, vítězství, bohactví, kupectví, plavectví, lékařství, lakomství, účastenství, hedbávi, zdraví, nádobí (ale: ta nádoba, ty nádoby), pondělí. Kamení, listí nemůže se vázati s číslem množným, jsouc, jako peří, proutí atd., jméno hromadné a nedopouštějíc tedy čísla množného; chybně tedy jest: to jsou listí, lítaly kamení, nebrž musí býti: to jest listí anebo to jsou listy, lítalo kamení anebo lítaly kameny.

2. Podle tohoto vzoru jde také ženské jméno paní (za starodávna též pradlí, švadlí), ale v jedn. č. zůstává i v instr. beze změny. Mužské jméno září má pravidelné skloňování podle znamení.

3. Ve množném čísle vyskytuje se přípona vzoru znamení také u mnohých podstatných mužského rodu; zvláště nalézáme od zlatého věku až do novější doby tato: Češí, Vlaší, hoší, mniší, Bavoří, Uhří, červí, čertí: nyní však ustoupila oblíbenějším mužským příponám -i a -ové: Češi, Čechové, červi, mniši atd. Toliko bratří a kněží vleče se dosud s touto příponou, koní a koním jen co gen. a dat. mn. č. Toto -í u jmen mužských jest původem svým přehlasené a stažené -ija, kterým za starodávna tvořila se hromadná jména r. ž.: knězija, bratrija, přehlaseně a staženě: kněží, bratří; nyní bychom utvořili: ta kněž a ta bratř, Slováci od brat praví: bratia (m. bratija), od Slovák ta Slovač. Vyslovujíce tedy množnosť už svým pojmem, nemají takovéto hromadné tvary čísla množného, a shledáváme-li je přece také v čísle množném podle znamení, jest to důkazem, že spisovatelé už si nebyli hromadného významu jich vědomi. Tvary tyto skloňujou se tedy v jedn. č. jako paní, čísla mn. nemají. Z toho patrno, že by nemělo časoslovo vázati se s nimi jinak než v čísle jednotném, rovně jako se slovy kamení, listí a jinými hro-

madnými. Ve skladbě však poznáme, kterak právě proto, že slova hromadná vyslovují už sama sebou množství, mohou se vázati také s číslem množným.

§. 78. Druhé skupení jmen středních obsahuje kmeny, zavřené původně hláskami n, s, nt. V jednotném čísle jdou tato jména s ožívající kmenovou souhláskou podle pole, v čísle množném s ožívající kmenovou souhl. podle slovo takto:

Jednotné číslo:		Množné číslo:	
1. símě	kuře	semena	kuř-a-t-a
2. semene	kuřete	semen	kuř-a-t
3. semeni	kuřeti	semenům	kuř-a-t-ům
4. símě	kuře	semena	kuř-a-t-a
5. símě	kuře	semena	kuř-a-t-a
6. semeni	kuřeti	semenech	kuř-a-t-ech
7. semenem	kuřetem	semeny	kuř-a-t-y.

§. 79. Poznámky ke vzoru símě.

1. Dosud skloňuje se tak jen těchto několik slov: břímě, písmě, plémě, rámě, týmě, čísmě (= číslo anebo písmě na místě čísla užívané), slémě (příční trám u stavení). Všecka však tato slova s ožilou kmenovou souhláskou přestupujou i v jednotném čísle pod vzor slovo, krátíce přitom dlouhou kmenovou samohlásku: břemeno, písmeno, plemeno, rameno, semeno, temeno, čísmeno, slemeno. Sem náleží i staré imě, vlastně ímě, později imeno, nyní: jméno, kdež náslovné *i* zaměněno s *j*, poněvadž čeština náslovného *i* nesnáší, a *e* zdlouženo proto, že slabika -mé- stažena jest ze dvou: i-me-; stažení však činí pravidelně slabiku dlouhou.

2. Nebe jen v mn. č. zachovalo kmenové s: nebe-s-a, nebes, nebesům, nebesích, nebesy.

§. 80. Poznámky ke vzoru kuře.

1. Tak skloňujeme nyní jména bytostí věku mladistvého: pachole, děvče, vnouče, zvíře, dobytče, hádě, kůzle, osle, jehně, house, kotě, štěně, lvíče.

2. Kníže a hrabě v č. jdn., když se mluví o osobách dospělých, mají nyní obyčejně gen. m. akk., jako všecka životná mužská: viděl jsem hraběte, knížete m. viděl jsem hrabě, kníže. Dítě jen v jedn. č. skloňuje se podle kuře; v mn. jest rodu žnsk. a přestupuje pod vzor kost: děti, dětí, dětem, děti, dětí, dětech, dětmi.

3. Z neživotných patří sem: doupě, poupě, vole, chvoště č. koště, krátče (tramlík, stichbalken) a zemče, ale ne vejce a ne jména na -iště!

§. 81. *Zbytky čísla dvojného.*

1. Jako v jiných příbuzných jazycích, tak i ve slovančině dvojné číslo za starodávna jen tři přípony mělo: jednu pro nom., akk. a vok., druhou pro gen. a lok., třetí pro dat. a instr., a sice:

u mžsk. tvrdě zakončených:	člověky,	člověkú,	člověkoma
u střdn. a žnsk. tvrdě zakonč.	rybě, slově,	rybú, slovú,	rybama, slovoma
u mžsk. měkce zakončených:	muža,	mužú,	mužema
u stř. a žnsk. měkce zakonč.:	duši, poli,	dušú, polú,	dušema, polema.

2. Skloňování jmen, v dvojném čísle dosud užívaných:

1. prsa	ruce	(nohy)	oči	uši
2. prsou	rukou	nohou	očí	uší
3. (prsům	rukám	nohám)	očím	uším
4. prsa	ruce	(nohy)	oči	uši
5. prsa	ruce	(nohy)	oči	uši
6. prsou	rukou	nohou	očích	uších
7. prsma	rukama	nohama	očima	ušima.

Pády ozávorkované jsou vzaty z čísla množného, poněvadž dvojné číslo jich není v užívání; v 3. p. slýchati též zkaženinu: rukoum, nohoum, prsoum, a dále i: kolenoum, ramenoum, což pak není ani číslo dvojné ani množné, a vloudilo se teprv nedávno do spisův českých. Oko a ucho nemají

pravidelného dvojníku oce, use, okú, uchú, okoma, uchoma, nebrž dvojné číslo jich béře se od nepaměti od kmenův oč a uš, dativ pak očím, uším m. očima, ušima teprva pozdější době se vyskytuje.

3. Přirozeným způsobem zachovaly dvojné číslo také číslovky dvě a obě; u všech ostatních částek řeči dvojník zanikl kromě instr., jenž zní pravidelně takto: hadoma sudoma, mužema mečema, rybama zeměma kostma daněma, slovoma polema znameníma; u ostatních sklonných částek řeči tak, jako u obecného lidu jich číslo množné: náma, váma, mýma, tvýma, našima, vašima, dobrýma atd.

4. Poněvadž u ostatních částek řeči dvojník už v 16. stol. zanikl, béře se až na instr. k podstatným jménům čísla dvojného přívlastek a přísudek čísla mn. v rodě ženském: ruce bolely, oči neviděly, uši neslyšely; u mužských životných v čísle dvojném by byl množný přívlastek a přísudek ovšem s příponou mužských životných: dva člověky šli.

§. 82. *Nepravidelnosti podstatných jmen.*

Podstatná jména jsou nepravidelná buď nadbytkem tvarův a kmenův anebo nedostatkem jich. Odtud pravíme, že podstatná jména jsou buď *nadbytná* anebo *schodná*.

1. Nadbytná: slovo sloveso, tělo těleso, kolo koleso. Mění-li přitom skloňování, slovou přestupnosklonná: břímě břemeno, símě semeno, příjmí příjmení, máti matka matera, dci dcera, neť netera, pradlí pradlena; hráze a zkaženě hráz, palub (podle kosť) a paluba (podle ryba). I jednotlivými pády přestupujou některá z jednoho skloňování do druhého, jako na př. kámen v gen. kamene podle meč anebo kamena podle sud (had), dat. kameni podle meč anebo kamenu podle sud, lokál kameni podle meč anebo kameně podle sud; dcera podle žena, ale dat. a lok. dceři od staršího dci podle daň. Jiná mění své sklonění teprva v čísle mn., jako na př.: člověk podle had, lidé podle kosť; nebe podle pole, nebesa podle

símě; dítě podle kuře, děti podle kosť. Mnoho takových jmen, zmatečně u některých písařův z jednoho vzoru pod druhý přenášených, jest v poznámkách k jednotlivým vzorům vytisknuto schvalně písmem proloženým. — Mění-li podstatná jména změnou tvaru také rod, slovou přestupnorodá: břich břicho, velryb velryba, zvěsť (zpráva) a zvěst (kdo něco zvěstuje, sr. blahověst), roucho (šat) a roucha (šátek, prostěradlo, utěradlo). Obyčejně změnou rodu mění se také skloňování: tětiva tětivo, způsob způsoba (podoba), záklop záklopa; louka louky a luka, oblak oblaky oblaka, hon hony hona, borek borky borka (u lidu dosud i: schoda, lesa, to jsou samá hora), kouzlo kouzla kouzly; a u jmen toliko množných: jikry jikra, játry játra, sádky sádka, jatky jatka. Někdy bývá takováto nadbytnosť jazyku velmi prospěšná, přispívajíc k leposti, jako ve všech případech právě uvedených; jindy bývá pouhým porušením jazyka, jako na př. když zanedbáním měkkosti i rod i skloňování se mění: místo leb, gen. lbi, obuv gen. obuvi (podle kosť) když se praví: leb lbu, obuv obuvu (podle sud), m. hosť podle muž a v mn. č. podle kosť když se praví host podle had atd. Slovo holub jest pouhým zanedbáním měkkosti (holub') tak změněno, že kdyby náhodou už s původní měkkostí nebylo bývalo rodu mužského, už bychom toho z češtiny samé ani nepoznali. Jména choť, tesť, hosť, když jsou rodu mužského, sklánějí se podle muž v jedn., podle kosť v č. mn. (s nom. a vok. hostie, chotie, testie, později: hosté, choté, testé, nyní jen: hosté, choti, testi), ale už v nejstarších dobách zabíhala pod vzor had; v rodě ženském sklánějí se táž jména podle kosť. Ochránce, přímluvce, obhájce, soudce atd., jsou-li rodu mžsk., mají v instr. jdn. č. ochráncem, přímluvcem, obhájcem, soudcem; v rodě žnsk. však: ochránci, přímluvci, obhájci, soudci; o rod ženský u takovýchto jmen jest zvláště proto státi, že takto pomůžem uskrovnit počet podstatných ženských s nepěknou koncovkou -kyně.

Některá podstatná bývala rodu ženského, jako: mosaz mosazi, ocel oceli, nyní je někteří chtí míti spíše rodu mžsk.:

mosazem, ocelem, a naopak: loupež, krádež, koupel, zvěř bývala rodu mužského, nyní jsou r. žnsk.

2. Schodná jsou podstatná jména nedostatkem čísla. Tak některá mají toliko číslo jednotné: člověk, dítě, k nimž (místo člověci, děťata) jest množné číslo lidé, děti, jiná zase mají toliko číslo množné, jako na př. tato mužská: mlsky, slevky n. slívky (abguss), stočky (neige); — ženská: dudy, dvéře, kleště, necky, nůžky, oddavky, odpustky, plíce, housle, hrábě; — střední: kamna, vrata, ústa (jednotné č. jen ve rčení: s-ousto, sousto), játra, ňádra, záda. Jiná mění v čísle mn. svůj význam, a to buď výhradně, buď případně: okov (vědro k vážení, t. j. nabírání a vytahování vody) a okovy (pouta), spodek spodky, písek písky (písčiny), důtka (u soukeníků co se dotká, a slova, jimiž se citu dotýkáme) a důtky (švihlíky na kárání tělesné), žeň (die ernte) a žně (die erntezeit), spravedlnosť (die gerechtigkeit) a spravedlnosti (werke der gerechtigkeit), smrť (der tod) a smrti (todesarten, todesfälle), neštěstí (unglükk) a veliká neštěstí (grosze unglükksfälle); — jména hromadná vyslovují v mn. č. druh: ovoce a rozličná ovoce (verschiedene arten von obst), hrách a hrachy, žito a žita.

Skloňování jmen vlastních vůbec a cizích jmen podstatných zvláště.

§. 84. Domácí jména vlastní skloňujeme pravidelně podle vzoru, ku kterému svým rodem a zakončením přirozeně náleží: Vojtěch podle had, Klenovic podle muž, Ludmila podle žena, Očko podle slovo atd. Cizí jména podstatná, jak vlastní tak obecná, hleděl si lid náš proměniti vždycky tak, aby se buď celým tvarem aneb aspoň zakončením stala přiměřenými zákonům zvukoslovným, které domácími slovy jeho vládnou. Tak máme kostel z lat. castellum, kříž z lat. crux, oltář z lat. altare, polštář z něm. polster, Paříž z franc. Paris (vyslov: Parý), Řím z lat. Roma, Ambrož z Ambrosius, Anežka z Agnes,

Jiří z Georgius, Ondřej z Andreas, Vavřinec z Laurentius. Kde tedy v národní a ve spisovné mluvě takovéto zčeštěné tvary se ujaly, jest se jich držeti napořád: Jidáš, Jonáš, oltář, tanec; ve vyšším slohu však budiž dovoleno vraceti se i k původnímu tvaru jmenovatele: Judas Iškariotský.

Jiný dávný způsob, skloňovati jména cizí, jest, šetřiti tvaru cizího a skloňovati pravidelně čistý jejich kmen: Kristus Krista, Klemens Klementa, Herodias Herodiady, Nero Nerona. Vedle toho však snažila se čeština zachovati co možná také nominativ, připínajíc přípony pádův tomuto a nikoliv samému kmeni: Herodes Herodesa, Mars Marsa, Felix Felixa, bakchus bakchusa, Athos Athosu. Anebo užívala obou těchto tvarů, totiž i čistého kmene: Tóma Tomy, Matěj Matěje, i kmene, opatřeného příponou nominativní: Tomáš Tomáše, Matiáš Matiáše.

Kde takovéto tvary dosud se zachovaly, anebo kde jména mají dva tvary: latinský a řecký zároveň, dlužno spisovateli posouditi, který z nich kdy má voliti, na př. Venus Venery podle ryba nebude psáti do kalendáře, nebrž jen v pojednání o starožitnostech římských; do historie nenapíše: císař Matěj, nebrž: císař Matiáš, Apollo bude skloňovati: Apollina v rozpravách o věcech římských, ale: Apollona, když mluví o věcech řeckých.

Probereme nejprve skloňování jmen latinských a řeckých podle vzorův podstatných jmen domácích.

I. Skloňování jmen řeckých, latinských a barbarských.

§. 85. *Vzory had a sud, muž a meč.*

1. Podle těchto vzorův skloňujou se jména latinská a řecká s nominativní koncovkou -us, -os, -er, -eus, -ys, která v dalším skloňování se odsouvá: Romulus Romula, Augustus Augusta, Homeros Homera, Alexander Alexandra, Teucer Teukra, Achilleus Achillea. I jména krajin, ostrovův a měst, jdouce jinak co neživotná podle sud, mají v gen. příponu -a

přestupujíce z rodu ženského v rod mužský: z Aegypta, do Korintha.

Příklady: jména osob mužských: Hesiodus, Kroisos n. Crœsus, Aischylos, Menander; jména krajin, ostrovů a měst: Epirus, Bosporus, Hellespontus, Rhodus, Lemnos, Samos, Tarsus, Tyrus, tartarus (podsvětí = peklo) gen. tartaru; množná: Delphi, gen. Delph, dat. Delphům, akk. a instr. Delphy, vok. Delphi, lok. Delfech.

2. Předchází-li před nominativní koncovkou samohláska anebo souhláska j, mívají lok. přehlasený, v č. mn. sklánějí se podle muž a meč, ale poslední kmenové -e snese také -y. Jména na -eus co u-kmeny mají podle syn synu ve vok. -u. Tak se skloňujou i jména mužská na -ys.

	Jedn. č. životných			Mn. č. životných
nom.	Dareios	Achilleus	Atys	Achai-i, -ové
gen.	Dareia	Achillea	Atya	Achaiův
dat.	Darei-u, -ovi	Achille-u, -ovi,	Aty-u, -ovi	Achaiům
akk.	Dareia	Achillea	Atya	Achaie
vok.	Dareie	Achilleu	Aty	Achai-i, -ové
lok.	Darei-i, -ovi	Achille-i, ovi	Aty-i, -ovi	Achai-ích
instr.	Dareiem	Achilleem	Atyem	Achaii.

	Jedn. č. neživotných		Mn. č. neživotných
nom.	Chios	Halys	Veje
gen.	Chia	Halya	Vej
dat.	Chiu	Halyu	Vejům
akk.	Chios	Halys	Veje
vok.	Chios	Haly	Veje
lok.	Chi-u, -i	Haly-u, -i	Vejích
instr.	Chiem	Halyem	Veji.

Příklady: Mardonius, Virgilius, Horatius, Pompejus, Demetrius, Musæus, Archelaos, Timotheos, Argeii; neživotné: Keos (ostrov), Teos (město), Kos (město). K Achilleus: Odysseus, Theseus, Peleus, Atreus. K Atys: Telys (král Sybaritský),

Kotys (král Lydský), Ardys (syn Gygův); k Halys: Othrys (vrch v Thessalii), Korys (řeka v Arabii).

Pozn. Zeus má sklonění toto: nom. Zeus, gen. a akk. Dia, dat. Diu, Diovi, vok. Zeu, lok. Dii, Diovi, instr. Diem. — Latinské Juppiter má v gen. a akk. Jova, dat. a lok. Jovu, Jovovi, vok. Jove, Juppitere, instr. Jovem.

3. Jména rodu mužsk. zavřených kmenův 3. lat. a řecké dekl., jejichž kmene ke skloňování českému potřebného dobudeme, odhodíme-li příponu genitivu latinského a řeckého: Phryx Phryga, Thrax Thraka, Kyklops Kyklopa, Pelops Pelopa, Arkas Arkada, Paris Parida, Agis Agida, Osiris Osirida, Kalchas Kalchanta, Ajas Ajanta, Thales Thaleta, Xenophon Xenophonta, Alkimedon Alkimedonta, Machaon Machaona, Poseidaon Poseidaona, Apollo Apollina (u Řekův: Apollona), Cicero Cicerona, Nero Nerona. Jména osob na -es a -kles koncovku *s* často odsouvají a skloňují se podle Dareios: Ares gen. Area, Patrokles Patroklea, heros heroa; anebo 2. zachovávají celý nom.: Herodes Herodesa, Patrokles Patroklesa, Herakles Heraklesa, Polydeukes Polydeukesa, heros herosa; nejčastěji však 3. odsouvají koncovku -es: Sokrates Sokrata, Polydeukes Polydeuka, Herakles Herakla, Herkules Herkula, Demosthenes Demosthena, Apelles Apella s Apellem; zvláště to činí jména vlastní na -ides a -iades: Euklides Euklida Euklidem, a jména barbarův: Astyages Astyaga Astyagem, Phraortes Phraorta Phraortem. (Srovn. pozn. na str. 120.) Dále od vzoru žena jména lat. a ř. 1. dekl. na -ias: Pausanias, Lysanias. Pausania, Lysania, Pausaniem, Lysaniem.

4. Podle dub sklánějí se místní jména lat. a ř. 3. dekl. kmene zavřeného: Trapezus Trapezuntu, Amathus Amathuntu, Selinus Selinuntu, Pessinus Pessinuntu, Sulmo Sulmonu, Krcton Krotonu, Tunes Tunetu, Helikon Helikonu, Cithæron Cithæronu, acheron acherontu, Thermodon Thermodontu.

Výjimkou také jména místní téže dekl., když přestupujou do rodu mužského: Babylon - do Babylona, Lacedæmon - do

Lacedæmona, Karchedon - z Karchedona. Dále jména 4. lat. dekl., jsou-li rodu mžsk.: luxus luxu.

5. Přestoupením našich i-kmenův rodu mžsk. do třídy a-kmenův (host pod muž a host pod had) přestupujou z části pod vzor muž také mužské i-kmeny 3. lat. a ř. dekl., zavřené příponou -is: Datis, gen. a akk. Dat-ě, dat., vok. a lok. Dati, instr. Datem. Tak i mužská jména: Adonis, Apis, Amasis, Prytanis (král Spartánský), Smerdis (mag). Jména s koncovkou -ris, potom jména řek, vrchův a měsícův mají v gen. -i: Tiberis, g., d., v., l. Tiberi, akk. Tiber, -i, instr. Tiberem. Tak i: Sesostris, Osiris; Liris, Tigris, Phasis, Tanais; Lucretilis; Aprilis, October, November atd. Jinak přestupujou tato jména i pod tvrdé vzory had a sud: Sesostris, Sesostra, Sesostrovi, nomin. a akkus. Tiber n. Tiberis, gen. Tiberu, dat. Tiberu; dualis, gen. dualu, d. dualu; Osiris Osirida atd.

6. Jména osob čísla množn.: Samnité, gen. Samnitův, Arpinaté, gen. Arpinatův jdou podle had.

§. 86. *Vzor žena a země.*

1. Podle vzoru žena sklánějí se podstatná jména mužská a ženská latinské a řecké první deklinace, když před nominativní příponou -a, -e, -as, -es mají souhlásku anebo samohlásku *o*, a podle starých nepřehlaseně i mužská na -eas.

Jdn. nom. musa, gen. musy, dat. a lok. muse, akk. musu, vok. muso, instr. musou.

Mn. nom., akk., vok. musy, gen. mus, dat. musám, lok. musách, instr. musami.

Příklady: synagoga, parasanga (dat. a lok.: synagoze, parasanze); jména osob ženských: Hekuba, Helena, Here, Penelope (dat. a lok.: Hekubě, Heleně, Heře, Penelopě), Chloe; jména míst: Aetna, Korsika, Creta, Sparta, Synope, Aige; jm. místní množná opatřená místo řecké přípony -ai a lat. -æ příslušnou českou -y: Athény, Theby, Thermopyly, Syrakusy.

Jména osob mužských přestupujou s dat. a lok. také pod vzor had, vok. jest čistý kmen:

Nom. Midas, Anchises, gen. Midy, Anchisy, dat. Midě,

Anchise i Midovi, Anchisovi, akk. Midu, Anchisu, vok. Mida, Anchise, lok. Midě, Anchise a Midovi, Anchisovi, instr. Midou, Anchisou.

Příklady: jména osob mužských: satrapa, Sulla, Skytha, Leonidas, Epaminondas, Pythagoras, Perdikkas, Aeneas, Phileas; jména rodová na -ides, -iades: Aeacides, Peleides, Atreides, místo kterých se však raději užívá české koncovky -ovic, -ovec: Aeakovic Aeakovec, Peleovic Peleovec, Atreovic Atreovec atd. podle našich: Kublajevic, Klenovic, Přemyslovic.

Pozn. Jména vlastní na -es přestupujou zhusta i pod vzor had: Philoktétes Philoktéty a Philoktéta. Zvláště to platí o jménech vlastních na -ides a -iades: Alkibiades Alkibiada, Miltiades Miltiada, Euripides Euripida. Rovněž tak podle had sklánějí se vlastní jména barbarův (tak říkali Římané a Řekové všem jiným národům): Astyages Astyaga, Mithridates Mithridata, Xerxes Xerxa, Kambyses Kambysa.

2. Podstatná jména ženská, mají-li před nominativní koncovkou samohlásku, přestupujou s některými pády přehlasením pod vzor země:

J. č. N. idea	Mn. č. idey, idee	Mn. č. Platæe
G. idey, idee	ideí	Platæí
D. idei	ideím	Platæám
A. ideu, idei	idey, idee	Platæe
V. ideo	idey, idee	Platæe
L. idei	ideách, ideích	Platæách
I. ideou	ideami	Platæami.

Příklady: jména osob ženských: Medea, Pythia, Artemisia; jména míst: Elateia, Troja, Minoe n. Minoa, a množné: Aigaie n. Aegæe.

3. Podstatná jména ženská zavřených kmenův lat. a ř. 3. dekl., nejvíce na -as, -is, -ys m. -ads, -ins, -yds: Demeter Demetry, Ceres Cerery, Venus Venery, Juno Junony, Artemis Artemidy, Pallas Pallady, Ilias Iliady, Hellas Hellady, Troas

Troady, Doris Doridy, Argolis Argolidy, Salamis Salaminy, Karthago Karthaginy, Eleusis Eleusiny.

Jména místní přestupujou zhusta do rodu mžsk. a sklánějí se podle sud s genitivem obyčejně na -a: Babylon - do Babylona, Lacedæmon - do Lacedæmona, Karchedon - z Karchedona (viz str. 118, 4).

4. Podle vzoru země skloňujou se všecka jména rodu žnsk. na -lis, -sis a -ys: n. Neapolis, g. Neapole, d. Neapoli, akk. Neapoli, v. Neapole, l. Neapoli, instr. Neapolí; — æsthesis; Tethys, g. Tethye, d. Tethyi, akk. Tethy, v. Tethyi n. Tethys, l. Tethyi, Tethyí. Genitiv bývá také podle kost: Syrtis, Bubastis, poesis, mathesis, gen.: Syrti, Bubasti, poesi, basi, mathesi. V instr. mají také -ou, zvláště jména na -ris: Tomyris Tomyrou, Syrtis Syrtou.

§. 87. *Vzory kost a daň.*

Podle vzoru kost sklánějí se jména rodu žnsk. z třídy i-kmenův 3. řecké deklinace a podle vzoru daň či mateř ženská jména 4. lat. dekl.

	Jednotné číslo		Množné číslo	
nom.	Leto	tribus	tribue	idus
gen.	Letoi	tribue	tribuí	iduí
dat.	Letoi	tribui	tribuím	iduím
akk.	Leto	tribus	tribue	idus
vok.	Letoi	tribus	tribue	idus
lok.	Letoi	tribui	tribuích	iduích
instr.	Leto-í, -ou	tribuí	tribuemi	iduemi.

Podle vzoru Leto sklánějí se jména osob žnsk.: Sappho, Io, Kalypso, Dido, Klio, — jména věcná: Argo (koráb), Pytho (město), echo (ozvěna), eos (záře ranní). Patrno, že zakončení těchto jmen není jazyku našemu přiměřeno, a proto někteří gramatikové radí, abychom nepohodlný takový kmen jazyku našemu přiměřeně zjinačili a třeba i od původního rodu odstoupili; tak prý gen. od Sappho lépe jest Saffy od přimyšleného kmene Saffa; jiní zase chtí, aby některá taková nepři-

měřená jména rozšiřovala kmén: Leto - gen., dat., vok., lok. Letoni, akk. Leto n. Letoň, instr. Letoní, Isis gen. Isidy, dat. a lok. Isidě, akk. Isis n. Isidu, vok. Isi, instr. Isidou. Jiní by takovéto i-kmeny nejraději přenášeli s prodlouženým kmenem pod žena: Leto Letony Letoně, čímž by však nominativ nejvíce byl zatemněn. (Sr. str. 121, 4. pod vzorem země.)

§. 88. *Vzor slovo a pole.*

Podle slovo skloňujou se jména rodu středního s lat. nom. koncovkou -um a řeckou -on, lat. střední na -en, řecká stř. na -a (m. -at), -os a -e. Jde-li před -um samohláska, zabíhají s lok. jdn. č. pod vzor pole, v mn. pak čísle jmen těchto jakož i jmen na -e jen nom., akk. a vok. jde podle slovo, ostatní pády podle pole:

	Jednotné číslo		Množné číslo	
n.	metrum	museum	metra	musea
g.	metra	musea	meter	museí
d.	metru	museu	metrům	museím
a.	metrum	museum	metra	musea
v.	metrum	museum	metra	musea
l.	metře	musei, -u	metrech	museích
i.	metrem	museem	metry	musei.

n.	nomen	drama	epos	nomina	dramata	eposa
g.	nomina	dramata	eposa	nomin	dramat	epos
d.	nominu	dramatu	eposu	nominům	dramatům	eposům
a.	nomen	drama	epos	nomina	dramata	eposa
v.	nomen	drama	epos	nomina	dramata	eposa
l.	nomině	dramatě	epose	nominech	dramatech	eposech
i.	nominem	dramatem	eposem	nominy	dramaty	eposy.

Příklady k metrum: substantivum, adjectivum, Saguntum, Tarentum, Tusculum; množná: Ekbatana gen. do Ekbatan, Baktra gen. do Bakter, Leuktra gen. z Leukter, Arbela gen. u Arbel;

k museum: evangelium, participium, gymnasium, ažio;

jména krajin a měst: Latium, Samnium, Artemisium, Sigeum (mys), Heraion (město).

Příklady k nomen a drama: pronomen, poëma, aroma, dogma; jména měst: Anxur, Tibur, řek: Elaver, Iader (gen. Elavera, Iadera).

Jména stř. na -os tvoří pády také od kmene na -es vypuštěním koncovky *s* a skloňují se pak podle museum: epos gen. epea, Argos Argea.

Příklady na -e: Præneste, Sorakte; množná: bakchanalia, saturnalia, terminalia.

§. 89. K dokonalosti jazyka přísluší, aby se jména skloňovala. Ale jsou v každém jazyku slova, která se neskloňujou; tak na př. jména písmen a cizí jméno Delta jsou neskloná. I v samé bibli jména osob a míst často se neskloňují, na př. do Sichem, při Medaba, naproti Rabba, od Ezebon až do Ramot, ke Galgala. Někdy si pro větší jasnost pomáhali skloňovanými přídavky příslušných jmen obecných: město, řeka, hora, potok, jako: do města Dodone, pod horou Hermon, k vrchu Akrabim, od údolí Achor, ku potoku Kána, u potoku řečeného Tbera. V tom i my jich následujme, zacházejíce tak i se slovy z jazyků nových, našemu nepříbuzných, jako na př. maďarského a tureckého, když skloňování jich náležitě provésti nelze. Ale vazeb latinských a řeckých, jako: řeku Tigrim, modla bohyně Veneris, do Phœnicen, proti Gnidum atd., jazyk český nyní již nesnáší.

II. Skloňování jmen vlastních vůbec a novověkých cizích zvláště.

§. 90. Vlastní jména domácí a zdomácnělá cizí, dále pak novověká jména cizí: francouzská, italská, německá, maďarská atd., skloňujeme podle rodu a podle toho, jaká přípona k jich vyslovení nejlépe se hodí.

U nových mužských jmen vlastních jsou koncovky s, z, x tvrdé, nevznikše teprv snad změžďováním dvou souhlásek

jiných, a náležejí tedy bez rozmýšlení ke vzoru had: Kraus, Francouz, Max - Krausa, Francouza, na Francouzy, u Maxa, pro Maxa. Jména takováto pod vzor muž přenášeti, jest zbytečné rozmnožování přehlásek, kterých má čeština beztoho už tak dost. Pohyblivé *e* u jmen podle had i muž řídčeji se vysouvá než by mělo, a proto slýchati i Fabera m. Fabra, a Rubše, Klimše velmi zřídka vedle Rubeše, Klimeše.

Německá na z = c a tz = c jdou podle muž, poněvadž souhláska *c* nebyla u nás nikdy tvrdou.

§. 91. Mužská jména s koncovkou a skloňujou se podle žena s 3. a 6. pádem podle had: Žižka, Žižky, Žižkovi, Žižku, Žižko, Žižkovi, Žižkou. V množném čísle přestupujou pod vzor had s nom. a vok. na -ové: Jiskrové, Jiskrův, Jiskrům, Jiskry, Jiskrové, Jiskrech, Jiskry.

Předchází-li před koncovkou a souhláska měkká, jako: Hodža, Váňa, mělo by nastoupiti skloňování přehlasené (podle země), ale dávným zvykem zůstávají i takováto jména pod vzorem žena, kdež potom v gen. místo *y* píše se *i* měkké a souhl. n, d, t nesmějí před ním býti ještě zvláště znaménkem měkkosti označovány: Hodža Váňa, Hodži Váni, Hodžovi Váňovi, Hodžu Váňu, Hodžo Váňo, Hodžovi Váňovi, Hodžou Váňou.

§. 92. Mužská jména s koncovkou e trojako se skloňují: buď 1. podle muž s pravidelným vokativem od vzoru země: Franke, Krause, Fichte, Goethe, Bonaparte, Janke, Rilke, Thomé, Calve; nom., gen., akk. Franke, dat. a lok. Frankovi, Kraus-ovi, -i, vok. Franke, Krause, instr. Frankem, Krausem; — 2. je-li jméno to zakončeno dvěma -e, jde úplně podle vzoru had, a přípony skloňovací oddělují se dělítkem: Allee, Allee-a, Allee-ovi, Merimée Merimée-a Merimée-ovi, Merimée-em; do biblického jména Noe vkládá se m nebo l: Noema, Noela; — anebo 3., má-li takovéto jméno povahu jména přídavného, může zůstati buď pod vzorem muž (s vok. rovným nominativu) anebo přijímá přípony jmen přídavných: Milde, Milde-ho, Milde-mu, Milde-m. Dělíme-li přípony od

jména odsuvníkem (apostrofem), dejme pozor, aby nepřešel co délka na předcházející samohlásku; dobře tedy buď: Milde-ho anebo Milde'ho, ale špatně: Mildého!

§. 93. Mužská jména zakončená v -i a -y přijímají přípony jmen přídavných, zvláště když i sama tvaru přídavného jsou; neskloněnými mohou zůstati, jsou-li místněji určena přívlastkem anebo přídavkem: Kisfaludy (Kišfoludy), Kisfaludyho, Kisfaludymu, s Kisfaludym; Szmrecsány (Smrečáni), Smrečániho, Smrečánimu, Smrečánim; Antonelli, Antonelliho, Antonellimu, Antonellim.

§. 94. Mužská jména zakončená v -o (Otto, Sluníčko, Srdínko) přestupujou od svého vzoru slovo s 2., 4. a 7. pádem obyčejně pod vzor žena: 1. a 5. Otto, 2. Otta a Otty, 3. a 6. Ottovi, 4. Otto a Ottu, 7. s Ottou. Tak i jména italská, jako: Torquato Tasso, Lodovico Ariosto. V čísle množném jdou podle had.

§. 95. *Jména místní.* 1. Jména místní z jazyků románských skloňujeme buď dle jejich staršího tvaru, jako Masilie (francouzsky nyní: Marseille), anebo skloňuje se jako u jmen osobních jejich nynější jmenovatel podle toho, jakou příponu znění jeho nejlépe snese: Bordeaux (dle vyslovení: Bordó), do Bordeaux-a; Oxfordshire (Oxfordšír), do Oxfordshire-u; Greenwich (Grýnič), u Greenwich-e, ke Greenwich-i.

2. Jména místní jen v mn. č. užívaná, jak česká tak cizí, jdou podle ženy: Čechy, Čech, Čechám, Čechách, Čechami; Alpy, Alp, Alpám, Alpách, Alpami. Některá však přestupujou v dat., lok. a instr. do skloňování mužského: Dolany, Dolanům, v Dolanech, Dolany; Uhrům, Uhry, v Uhřích a Uhrám, Uhrami, Uhrách; ve Vlaších, v Rakousích; v Kladrubech, Klatovech, Poděbradech. Často však znamenáme krajiny tvary přídavnými na -sko a -cko: Rakousko, Slovensko, Turecko, Řecko, Hradecko, Německo, skloňujíce je podle slovo.

3. Německá jména zemí na -en pozbývají tohoto -en a přijímají českou příponu mn. č.: Hessen Hessy, Franken Franky, do Frank; jména měst a míst pozbývajíce -en sklo-

ňujou se dále buď v č. jedn.: Ellwangen do Ellwangu, podle sud, anebo mohou už v nom. přijímati koncovku ženských jmen širokých (y) a skloňovati se pak pravidelně podle ženy: Tubinky do Tubink (anebo i: [město] Tubink, do [města] Tubinku).

II. Jméno přídavné.

§. 96. Přídavná jména jsou trojí:

buď 1. mají zakončení hlavních tří vzorův jmen podstatných had sud, žena, slovo, t. j. v rodě mužském tvrdou souhl., v rodě žnsk. samohl. -a, v rodě stř. samohl. -o, jako na př. bratrův (podle had), bratrova (podle žena), bratrovo (podle slovo); sestřin sestřina sestřino; rád ráda rádo, živ živa živo, bos bosa boso, mrtev mrtva mrtvo atd., a ta slovou přídavnými *neurčitými*. Náležejí k nim také všecka příčestí minulého času činného i trpného rodu: byl byla bylo, bil bila bilo, bit bita bito, volal volala volalo, volán volána voláno, nesen nesena neseno atd.

Anebo 2. mají koncovku -ý pro mužský rod, koncovku -á pro ženský a koncovku -é pro střední rod: dobrý dobrá dobré, slabý slabá slabé, velký velká velké, a ta slovou přídavná jména *určitá s tvrdým zakončením;*

anebo 3. mají koncovku -í pro všecky tři rody: (ten, ta, to) dnešní, (ten, ta, to) dolejší, (ten, ta, to) tamější; rybí (měchýř), rybí (žluč), rybí (oko); vlčí (mák), vlčí (hlava), vlčí (pole); kozí (sýr), kozí (brada), kozí (mléko), a ta slovou přídavná jména *určitá s měkkým zakončením.*

A) Přídavná jména neurčitá.

§. 97. Přídavná jména neurčitá, majíce zakončení hlavních tří vzorův jmen podstatných, měla původně i totéž skloňování: had má v gen. had-a, tedy i: bratrův má: bratrov-a, v dat. jest had-u, tedy i: bratrov-u, nom. a vok. mn. č.: had-i,

tedy i: bratrov-i, akk. mn. č.: hady, tedy i: bratrovy; sud má v nom., akk. a vok. mn. č. sudy, tedy i bratrovy; žena ženy ženě, tedy i: bratrova bratrovy bratrově; slovo slova slovu, tedy i: bratrovo bratrova bratrovu. Takové skloňování nazýváme jmenným, a o přídavných jménech neurčitých tedy pravíme, že mají skloňování jmenné. Avšak už ode dávna přijímají takováto jména přídavná v některých pádech přípony zájmena *on*, a tu pravíme, že pády ty jsou ze skloňování zájmenného; tak pád 7. m. a stř. r. č. jdn. (bratrovým m. bratrovem) a celé mn. č. všech tří rodův mimo pád 1., 4. a 5. (bratrových, bratrovým, bratrovými) jsou pády zájmenné (podle: tvých, tvým, tvými). Poněvadž koncovky přídavných neurčitých jsou tvrdé podle hlavních tří vzorův jmen podstatných, rozumí se, že skloňování jich se jmény měkce zakončenými zůstane přece vždycky totéž. Ostatní podrobnosti vysvitnětež ze vzoru samého:

Skloňování přídavných jmen neurčitých:

Jednotné číslo:

	rod mužský		rod ženský		rod střední	
1. 5.	otcův	a matčin	otcova	a matčina	otcovo	a matčino
2.	otcova	a matčina	otcovy	a matčiny	otcova	a matčina
3.	otcovu	a matčinu	otcově	a matčině	otcovu	a matčinu
4.	otcova (u neživ. stejně s nom.)	a matčina	otcovu	a matčinu	otcovo	a matčino
6.	o t c o v ě		m a t č i n ě			
7.	otcovým	matčiným	otcovou	a matčinou	otcovým	a matčiným

Množné číslo:

1. 5.	otcov-i, -y	a matčin-i -y	otcovy	a matčiny	otcova	a matčina
2. 6.	o t c o v ý ch		m a t č i n ý ch			
3.	o t c o v ý m		m a t č i n ý m			
4.	o t c o v y		m a t č i n y			
7.	o t c o v ý m i		m a t č i n ý m i.			

Pro cvičení probereme skloňování takovýchto přídavných neurčitých s podstatnými jmény všech vzorů:

I. Skloňování mužské:

1. tvrdé

1. životné	2. neživotné
strýcův syn	bratrův dům
strýcova syna	bratrova domu
strýcovu synu	bratrovu domu
strýcova syna	bratrův dům
strýcův synu!	bratrův dome!
strýcově synu	bratrově domě
strýcovým synem	bratrovým domem
strýcovi synové	bratrovy domy
strýcových synův	bratrových domův
strýcovým synům	bratrovým domům
strýcovy syny	bratrovy domy
strýcovi synové!	bratrovy domy!
strýcových synech	bratrových domech
strýcovými syny	bratrovými domy

2. měkké

1. životné	2. neživotné
hrdinův oř	kupcův plášť
hrdinova oře	kupcova pláště
hrdinovu oři	kupcovu plášti
hrdinova oře	kupcův plášť
hrdinův oři!	kupcův plášti!
hrdinově oři	v kupcově plášti
hrdinovým ořem	kupcovým pláštěm
hrdinovi oři	kupcovy pláště
hrdinových ořův	kupcových pláštův
hrdinovým ořům	kupcovým pláštům
hrdinovy oře	kupcovy pláště
hrdinovi oři!	kupcovy pláště!
hrdinových ořích	kupcových pláštích
hrdinovými oři	kupcovými plášti.

II. Skloňování ženské:

1. žena	2. země	3. kost a daň
ujcova zahrada	králova země	otcova starost
ujcovy zahrady	královy země	otcovy starosti
ujcově zahradě	králově zemi	otcově starosti
ujcovu zahradu	-královu zemi	otcovu starost
ujcova zahrado!	králova země!	otcova starosti!
v ujcově zahradě	v králově zemi	v otcově starosti
ujcovou zahradou	královou zemí	otcovou starostí
ujcovy zahrady	královy země	otcovy starosti
ujcových zahrad	královych zemí	otcových starostí
ujcovým zahradám	královým zemím	otcovým starostem
ujcovy zahrady	královy země	otcovy starosti
ujcovy zahrady!	královy země!	otcovy starosti!
v ujcových zahradách	v královych zemích	v otcových starostech
ujcovými zahradami	královými zeměmi	otcovými starostmi.

III. Skloňování střední.

1. slovo	2. pole	3. znamení	4. kuře
mužovo slovo	matčino pole	poslovo psaní	pánovo hříbě
mužova slova	matčina pole	poslova psaní	pánova hříběte
mužovu slovu	matčinu poli	poslovu psaní	pánovu hříběti
mužovo slovo	matčino pole	poslovo psaní	pánovo hříbě
mužovo slovo!	matčino pole!	poslovo psaní!	pánovo hříbě!
mužově slově	matčině poli	poslově psaní	pánově hříběti
mužovým slovem	matčiným polem	poslovým psaním	pánovým hříbětem
mužova slova	matčina pole	poslova psaní	pánova hříbata
mužových slov	matčiných polí	poslových psaní	pánových hříbat
mužovým slovům	matčiným polím	poslovým psaním	pánovým hříbatům
mužova slova	matčina pole	poslova psaní	pánova hříbata
mužova slova!	matčina pole!	poslova psaní!	pánova hříbata!
mužových slovech	matčiných polích	poslových psaních	pánových hříbatech
mužovými slovy	matčinými poli	poslovými psanímí	pánovými hříbaty.

Příklady: Golčův Jeníkov, Jindřichův Hradec, Kardašova Řečice, Mnichovo Hradiště.

Slovo dítě a dítko jest v jedn. č. rodu středního, v mn. č. děti a dítky rodu ženského; podle toho bude přídavné jméno přivlastňovací u dítě a dítko přijímati v příslušných pádech přípony hlavního vzoru středního (slovo), u dítky a děti přípony hlavního vzoru ženského (žena):

Jedn. č. 1. Sestřino dítě anebo dítko, 2. sestřina dítěte an. dítka, 3. sestřinu dítěti an. dítku, 4. a 5. sestřino dítě an. dítko, 6. v sestřině dítěti an. dítku, 7. sestřiným dítětem an. dítkem.

Mn. č. 1. sestřiny děti an. dítky, 2. sestřiných dětí an. dítek, 3. sestřiným dětem an. dítkám, 4. sestřiny děti an. dítky, 5. sestřiny děti an. dítky! 6. v sestřiných dětech an. dítkách, 7. sestřinými dětmi an. dítkami.

Pozn. Přijímají-li podstatná neživotná příponu životných, váže se s nimi i přídavné jméno s příponou životných: bratrovi domové, kupcovi plášťové, což ovšem jen u mžsk. v nom. a vok. mn. č. jest možno.

§. 98. Přídavná jména na -ův -ova -ovo a -in -ina -ino slovou přídavná jména *přivlastňovací* a tvoří se jen od jmen bytostí životných rodu mžsk. a žnsk. Před -in -ina -ino tvrdé souhlásky přirozeným způsobem se změkčují a hrdelnice změ-

ždují: kmotra - kmotřin, macecha - macešin, matka - matčin atd. Od jmen neživotných, jako: lunin svit, způsobem Jihoslovanův jen básníci někdy tvoří přivlastňovací přídavná. Jazyky germánské a románské přivlastňovacích přídavných nemají pomáhajíce si genitivem.

§. 99. Přivlastňovací přídavná s koncovkou -ův -ova -ovo vznikla z množného genitivu jmen podstatných; často ji zastupuje podstatný tvar na -ovic, který není též nic jiného než starý množný genitiv a proto právem zůstává nesklonným: sládkovic syn, mlynářovic děvče, sládkovic syna, mlynářovic děvčete. Pravidelný dativ na -ům zachován dosud v některých způsobech mluvení: šel k Budinovům, k Strakovům, sládkovům, (stč. i: Tatarovóm vedle: Tataróm). -ův i -ovic znamená tady rodinu.

§. 100. Staří užívali přídavných neurčitých i tam, kde my nyní téměř výhradně jen určitá klademe: pěvce dobra (hada; my nyní dobrého) milujú bozi, z črna (nyní: z černého) lesa vystupuje skála; ale dosud: z plna hrdla . . . Bylať pak přídavná neurčitá i s měkkým zakončením: člověč, člověča, (člověčo) člověče, páň, páňa, (páňo) páně, od kteréhožto páň gen. „páně“ dosud žije, ale vždycky jenom v tvaru tomto a tudíž nesklonně: chrám Páně, léta Páně, a mimo to u přídavných přivlastňovacích jiných: dům páně Trčkův, u domu páně Trčkova, k domu páně Trčkovu; kniha páně Kubatova, knihy páně Kubatovy, knize páně Kubatově, knih páně Kubatových atd.

Nyní užíváme přídavných neurčitých jen v přísudku: jest zdráv, živ, bos, laskav, práv, povědom, žádostiv, hotov, vesel, silen, sám, jest zdráva, živa, bosa, laskava, slaba, sama, zdrávo, silno, slabo, veselo, samo. Týž tvar mají také příčestí minulého času činného i trpného rodu. Jest tedy:

jsem silen - jsme silni, chlapec chodil bos - chlapci chodili bosi; posel králův nebyl tu povědom - poslové králové nebyli tu povědomi, za dobré skutky bývá odměněn, za špatné trestán - za dobré skutky bývají odměněni, za špatné trestáni, zahradníkův pomocník přesadil strom - zahradníkové pomocníci přesadili stromy, včera byl ještě zdráv a dnes už jest mrtev - včera byli ještě zdrávi a dnes už jsou mrtvi; dub stál sám - duby stály

sam*y*, les šuměl - les*y* šuměl*y*, krov promokl - krov*y* promokl*y*, bratrův nůž nebyl ještě nabroušen - bratrov*y* nože nebyl*y* ještě nabroušen*y*; jsem silna - jsme siln*y*, byla sama tak laskava - byl*y* sam*y* tak laskav*y*, sousedova stodola vyhořela - sousedov*y* stodol*y* vyhořel*y*, ctnost byla vždycky chválena a velebena - ctnosti byl*y* vždycky chválen*y* a velebeny; slovo bylo zrušeno - slova byl*a* zrušen*a*, psaní bylo zapečetěno - psaní byl*a* zapečetěn*a*, to holoubě bylo nakrmeno - ta holoubata byla nakrmena.

Tak i pád čtvrtý:

zastihl jsem bratra ještě živ*a*, otce ještě živ*a* (hada), matku ještě živ*u*, tetu shledal jsem mrtv*u*, radost jeho viděl jsem zmařen*u*, uzřeli jsme jej ztrýzněna, ji ztrýzněnu, dítě to ztrýzněno. uzřeli jsme je (mužské) ztrýzněny (podle hady), ženské ztrýzněny (podle ženy), knížata ztrýzněna (podle slova). Řeč tvá tě známa činí (řeknu o mužském), řeč tvá tě znám*u* činí (o ženské), známo (o středním); v mn. č.: řeči vaše známy (o mužských) vás činí, (v žensk. rodě též tak, protože had a žena mají akk. mn. č. náhodou stejný). Mějte syna mého poručen*a*, mějte syny mé poručen*y*; mějte dceru mou poručen*u*, mějte dcery mé poručen*y*; mějte dítě mé poručen*o*, mějte děti mé poručen*y* (ale: pacholátka poručena). Propustil jej svobodn*a*, ji svobodn*u*, je svobodn*o*; mn. č.: je svobodny (mužský i ženský rod), je svobodna (střední rod, tedy: pacholátka, robátka atd.). Měl ruku o stůl opřen*u*. Měj hřívnu svou k vytěžení dobrého zisku obrácenu. Před napravováním zlomených kostí měj lékař všecky věci hotov*y*, kteréž k tomu příslušejí. Vizme sebe sam*y*!

Činím se vám poručena, poručeni, činím vám je poručeny atd. jest způsobem latinským řečeno místo: poroučím se vám, poroučím vám jej atd.

§. 101. Dativ jedn. čísla neurč. rodu (podle slov*u*): veselu, zdrávu, živu atd. klade se dost často s časoslovem býti v stažených souvětích, totiž ve větách takových, které staženy jsou podle vzoru: nelze mi zdrávu býti, nezasloužím spasenu býti, místo: nelze mi abych zdráv byl, nezasloužím abych spasen byl; m. není možná člověku, aby byl se vším spokojen — jest staženě: není možná člověku, býti se vším spokojenu (3. pád podle slovo). Tento dativ, táhna se k časoslovu býti, zůstává pak ovšem i když jméno osoby jest v č. množném: Nelze nám býti veselu; dětem náleží býti poslušnu.

§. 102. Krom nom. a akk. obou čísel a všech rodů přídavných neurč. zachoval se co zvláštnosť ve spojení se statn. jm. také 6. pád ve rčení *na bíle dni*, které tedy znamená tolik co „na bílém dni,“ a kdež bíle jest 6. pád neurčitého bíl či běl (od bílý). 7. pád s příponou neurčitých máme čistě zachovaný ve rčení jako: mnohem, málem, před nedávnem. před krátkem atd. od mnoho, málo, nedávno, krátko atd. (podle slovo). Z toho patrno, jak chybné jest, takovéto tvary psáti s é. — Zbytky genitivů a lokálů přídavných jmen neurč. jsou na př.: do-cela, do-čista, do naha, z-hola, z-husta, z-řídka, za živa, za sucha, od malička; (v)cele, v nově, na krátce, v brzce, krásně, slavně, dobře, kdežto zase dlouho, často, přímo, vysoko, horko atd. jsou akk. stř. r.

Pozn. 1. Přídavná jména přivlastňovací slýcháme velmi zřídka správně jmenovati, nerku-li dobře skloňovati. Tak někteří mají všecko na -ovo, ať jest to rodu jakéhokoliv: Karlovo (!) kniha m. Karlova kniha, Jirovo (!) dům m. Jirův dům. Jiní zase aspoň v mžsk. a žnsk. r. dobře jmenujou, ale špatně skloňujou; říkají dobře otcova vinice, ale špatně: na otcový vinici m. na otcově vinici; Karlův kabát, ale: v Karlovým kabátě m. v Karlově kabátě atd.

Pozn. 2. Nejstarší tvar přídavných přivlastň. zachoval se ve jménech místních: Lvov (Lvův vrch, polsky: Lwów = Lvův), Žižkov, Bavorov, Jitčin (Jičín). — Ruská jména vlastní na -ov a -in skloňujou někteří i v 7. p. s příponou -ým: s Demidovým, s Vyzinýmm . ., prohlašujíce nejstarší tvar: s Demidovem, s Vyzinem atd. za chybný. Je-li tomu tak, pak by bylo i: Lvovem, Žižkovem chybně a mělo by býti: Lvovým, Žižkovým.

B) Přídavná jména určitá.

§. 103. Spojením přídavných jmen neurčitých se starým ukazovacím zájmenem j ja je (ten ta to) povstala přídavná jména určitá. Ukazovací zájmeno j ja je skloňovalo se jako on ona ono, tedy: jeho, jemu, jej, jich, jimi, je; přídavná neurčitá ovšem jako had sud, žena, slovo. Majíce toto na paměti provedeme snadno skloňování obou živlů:

zdráv+j, zdráva+jeho, zdrávu+jemu, zdráva+j, zdrávé+jem,

zdrávem+jím; mn. č.: zdrávi+ji, zdráv*)+jích, zdrávům+jim, zdrávy +je, zdrávech+jich, zdrávy+jimi; staženě pak máme: zdravý, zdravého, zdravému, zdravý (u životných však jest nyní gen. m. akk. zdravého), v zdravém, zdravým; mn. č.: zdraví, zdravých, zdravým, zdravé, zdravých, zdravými. — V ženském rodě: zdráva+ja, zdrávy+jej, zdrávě+jej, zdrávu+ju, v zdrávě+jej, zdrávú+jú; mn. č.: zdrávy+je, zdráv+jich, zdrávám+jim, zdrávy+je, v zdrávách+jich, zdrávami+jimi; staženě: zdravá, zdravéj, zdravéj, zdravú, v zdravéj, zdravoju; nyní odsutě a rozpuštěně: zdravá, zdravé, zdravou, v zdravé, zdravou.

Dle toho snadno jest provésti také rod střední a spojení starého zájmena j, ja, je s neurčitými přídavnými měkkými, jako na př. člověč, bož.

Skloňování přídavných jmen určitých:

I. určitá s tvrdým zakončením II. určitá s měkkým zakonč.

Rod mužský	ženský	střední	Rod mužský	ženský	střední
		Jednotné číslo:			
1. silný	silná	silné	boží	boží	boží
2. silného	silné	silného	božího	boží	božího
3. silnému	silné	silnému	božímu	boží	božímu
4. silného, -ý	silnou	silné	božího, -í	boží	boží
5. silný!	silná!	silné!	boží!	boží!	boží!
6. silném	silné	silném	božím	boží	božím
7. silným	silnou	silným	božím	boží	božím
		Množné číslo:			
1. silní, -é	silné	silná		boží**)	
2. silných	silných	silných		božích	
3. silným	silným	silným		božím	
4. silné	silné	silná		boží	
5. silní, -é	silné	silná		boží	
6. silných	silných	silných		božích	
7. silnými	silnými	silnými		božími.	

*) Starý genitiv množný byl roven jednotnému nominativu.
**) Pro všechny tři rody stejně.

§. **104**. Jako u mužských podstatných a tedy i u přídavných neurčitých 4. pád jedn. i mn. č. při neživotných bytostech roven jest nom., tak i u přídavných určitých obojího zakončení: na rozcestí stojí silný dub, a: porazili silný dub; stály silné duby, a: porazili silné duby.

Nom. mn. č. u podstatných životných a tedy i u přídavných neurčitých, když k takovým podstatným jménům náleží, jest krátké úzké -i, a tvrdé souhl. se před ním přirozeně změkčujou, hrdelnice pak změžďujou: rak raci, hoden hodni, drah drazi, hluch hluši; bude se tedy i u tvrdých určitých v mžsk. r. při mužských podstatných životných v nom. mn. č. tvrdá souhl. měkčiti a hrdelnice změžďovati: veliký rak - velicí raci, hodný hoch - hodní hoši, dobrý bratr - dobří bratři, drahý přítel - drazí přátelé, hluchý stařec - hluší starcové. Po souhláskách obojetných změna tato není slyšitelna: slabý člověk - slabí lidé, rychlý posel - rychlí poslové, slepý hudebník - slepí hudebníci, churavý muž - churaví muži. Takovýto nom. rozeznává se znamenitě od akk. mn. č.: chytil veliké raky, pochválil hodné hochy, navštívila dobré bratry, ztratil drahé přátele, podporoval hluché starce; nakrmil ty slabé lidi, poslal rychlé posly, poslouchal slepé hudebníky, odehnal churavé muže. — Skupenina sk mění se v příčině této v št: slovanský národ - slovanští národové, a skupenina ck v čt: baltický Slovan - baltičtí Slované. — Že změžďování a obměkčování jde pouze jen před příponou *í* (v nom. a vok. mn. č. u životných), rozumí se samo sebou; ne tedy: křesťanštích, nebrž před tvrdou zase tvrdě: křesťanských.

Druhá přípona, -é, ve vzorci u nom. a vok. množn. č. uvedená, náleží neživotným: vysoké stromy, šlechetné mravy, dobré příklady, silné a prudké větry atd. Mají-li však podstatná neživotná příponu životných, dostává ovšem i přídavné jméno příponu životných: vysocí stromové, šlechetní mravové, dobří příkladové, silní a prudcí větrové atd.

Příklady: silný slon, slavný muž, chytrý chlapec, moudrý starosta, chudý žák, křehký člověk, český šlechtic, německý

učenec, slovanský obyčej, anglický výrobek, vzácný host, pilný jinoch, možný pán, valný lán, chrabrý občan, zasloužilý měšťan, český kovář, leklá ryba, hluchá pěnice, mocné slovo, křivé dřevo, nebeské znamení, pošetilý chlapec, Čech jest nejdále na západ proniklý Slovan, poctivý, hrubý, zlý, pilný, známý, krotký, takový, lakomý, zlatý, zralý, celý, zkřehlý.

§. 105. Přídavných jmen určitých začalo se v novější době užívati více než sluší, totiž skoro vždycky i v přísudku, ač tam patří z pravidla přídavná neurčitá, pokud zvyk užívání jich v tomto tvaru ještě dopouští: jsem vesel, ale ne: ten rolník jest pokročil, nebrž: pokročilý (chci-li vyjádřiti vlastnosť a ne činnosť).

Následními příklady budiž užívání přídavných určitých a neurčitých názorně provedeno:

pilný jinoch jest vesel	poslušná dívka jest šťastna
veselý jinoch jest pilen	šťastná dívka byla poslušna
pilní jinoši jsou veseli	poslušné dívky jsou šťastny
veselí jinoši jsou pilni	šťastné dívky byly poslušny

smutné dítě je nemocno
nemocné dítě je smutno

smutné děti jsou nemocny
nemocné děti jsou smutny.

Cvičení:

divoký pták seděl na vrchu a byl postřelen,
divocí ptáci seděli na vrchu a byli postřeleni;

silný muž spěchal v boj a byl šťasten,
silní muži spěchali v boj a byli šťastni;

horský potok šuměl, a bystrý tok jeho byl čist a jasen
horské potoky šuměly, a bystré toky jejich byly čisty a jasny
horští potokové šuměli, a bystří tokové jejich byli čisti a jasni;

kůň u mne doma velmi teskliv stojí
koně u mne doma velmi tesklivy stojí;

nelíčená ctnosť byla vždy lásky hodna a velebena
nelíčené ctnosti byly vždy lásky hodny a velebeny;

lidská chuť bývá rozlična (-ná), někdy všeho jemného prázdna
lidské chuti bývají rozličny (-né), někdy všeho jemného prázdny

rozlehlá země byla rovna a úrodou naplněna
rozlehlé země byly rovny a úrodou naplněny;

neopeřené holoubě bylo krmeno
neopeřená holoubata byla krmena;

široké pole to jest na obilí bohato
široká pole ta jsou na obilí bohata;

to dlouhé psaní jest opsáno, složeno a zapečetěno
ta dlouhá psaní jsou opsána, složena a zapečetěna.

§. 106. Podle vzoru silný skloňujou se také jména významem podstatná, ale tvarem (zakončením) přídavná; v mužském rodě: hlásný, vrátný, hajný, ponocný, polesný, zlatý (jeden zlatý, dva zlaté), potom jména vlastní, jako: Jablonský, Kamenický, Jesenský, Plachý, Slaný (rozuměj: pramen); v rodě ženském všecka právě uvedená (mimo Slaný) a jiná, jako: Blatná, Hluboká, Vysoká, komorná, krámská, panská, kupcová, správcová; v rodě středním: mostné, přívozné, zpropitné, tržné, vstupné, výslužné, Slané (rozuměj: město), Vysoké atd.; Veselý, Veselá, (ale Veselí dle znamení).

Kupcová, správcová a jiná taková ženská jména přídavná vznikla patrně z přivlastňovacího přídavného: kupcův kupcova kupcovo, správcův správcova správcovo. Stojí-li taková jména sama o sobě anebo ve spojení se slovem paní, přestupujou pod vzor silná přijímajíce jeho koncovky a vystupujíce na jevo jakožto něco samostatného: paní kupcová anebo jen: kupcová; ale: žena kupcova. Podle toho bylo za starodávna též: králová a císařová, místo čehož novější spisovatelé píšou: královna a císařovna, kteréžto poslední tvary znamenaly starým: dceru krále či královu a dceru císaře či císařovu. Z toho

také jde, proč příjmení ženských mají dvojí koncovku: krátkou pro ženské nevdané: Anna Mysliborova, a dlouhou pro vdané: Anna Mysliborová. U příjmení, která už sama tvar určitých přídavných mají, jako: Podhajský, Stránský atd., říká se o nevdaných: Marie Podhajských, o vdaných: Marie Podhajská. Neskloňovati příjmení ženských anebo dávati jim dokonce přípony jmen mužských, jako: Marie Podhajský atd., příčí se úsilno duchu českého jazyka. Jak se rozumí samo sebou, má králová v gen.: králové, a tento genitiv máme také ve jménech měst: Králové Dvůr a Králové Hradec (t. j. Dvůr paní králové a Hradec paní králové, jí věnem daný). Nesmíme tedy toto „Králové" skloňovati jako by to bylo určité přídavné jméno podle vzoru silný, nebrž tento genitiv zůstane, a jen jméno Dvůr a Hradec se skloňuje: Králové Dvůr a Králové Hradec, do Králové Dvora a do Králové Hradce, ku Králové Dvoru a ku Králové Hradci, na Králové Dvůr a na Králové Hradec, Králové Dvore a Králové Hradci, v Králové Dvoře a v Králové Hradci, Králové Dvorem a Králové Hradcem. Ale Králův Dvůr (u Berouna) skloňuje se ovšem docela podle synův: Králův Dvůr, do Králova Dvora, ku Královu Dvoru, Králův Dvůr, v Králově Dvoře, Královým Dvorem.

§. 107. Přídavná jména určitá s měkkým zakončením (podle b o ž í) jsou:

1. všecka *vztažná*, utvořená od podstatných jmen životných bytostí, zvláště zvířat: had - hadí, medvěd - medvědí, kohout - kohutí (obyč.: kohoutí), srna - srní, ryba - rybí, kura - kuří, orel - orlí, vrabec - vrabčí, věštec - věštčí, zajíc - zaječí, hrabě - hraběcí (m. hrabětí), od hovado se zpětnou přehláskou: hovězí, tele - telecí;

2. přídavné tvary odvozené od časoslov pomocí přípon: -oucí, -ící: nes-oucí, vez-oucí, hoř-ící, hlásaj-ící, miluj-ící; -ší, -vší: nes-ší, vez-ší, hoře-vší, hlása-vší, milova-vší; -cí : pi-cí, kry-cí, kraje-cí, leha-cí, vyšiva-cí, utěra-cí;

3. všecky srovnavatele a svrchovatele: větší, lepší, horší, menší, bělejší — a přídavná, která srovnavacími příponami

od příslovek a předložek pocházejí: nyn-ější, někd-ější, zd-ější, vezd-ější, prot-ější, vedl-ější, včer-ější, tam-ější (ne: tam*n*ější!);

4. všecka na -ní.

§. **108.** Rozdíl mezi přídavnými na -ý a -í, -ný a -ní jen zvykem v některých případech vztahuje se také k významu: zimný pokoj a zimní pokoj, jarný čas a jarní čas, skalný vrch a skalní vrabec, obecná škola a obecní škola, správný muž a správní rok, mravný hoch a mravní příklad, hutný vzduch a hutní práce, přehledný obraz a přehlední obrazec. V nejstarší době takovéhoto významového rozdílu nebylo; byl jenom rozdíl co se týká kmene: od nesklonných částek řeči, totiž od předložek a příslovek, znamenajících prostoru a čas, a tudíž i od podstatných, jež prostoru a čas znamenají, tvořila stará čeština přídavná s příponou -ní: dnes dnešní, před přední, zad zadní, zvlášť zvláštní, ráno ranní, noc noční, jitro jitřní, večer-ní, střed-ní, spod-ní, vrch-ní, dol-ní . . Ale od samých slov prostor a čas je prostorný a časný; od místo: místný i místní. Neznačí tedy naprosto jména přídavná na -ý, -ný j e n obsažnosť, přídavná na -í, -ní j e n vztažnosť; ryzí zajisté obsahuje ryzosť, ale přece náleží pod vzor boží, poněvadž poslední souhláska jeho jest měkká, změžděna ze skupeniny dj: ryždь; tak i cizí má -í nikoliv proto, že se vztahuje k cizině, ale proto, že *z* jest tu měkké: štuždь. Ale drzý, v němž *z* jest původní a tudy tvrdé, zůstává ovšem pod vzorem silný.

Není tedy proč, přídavným jmenům na -ní proti přídavným na -ný nadržovati; kde není příčin svrchu uvedených anebo kde zvyk ještě nečiní rozdílu, tam buďte přídavná tvořena příponou tvrdou. I přídavná jména cizí přetvořovali staří příponou tvrdou: malade - malátný, subtilis - subtilný; čehož i my se držme všude tam, kde zvyk ještě neučinil rozdílu anebo kde by výslovnosť příponou měkkou nebyla stížena.

§. **109.** Také podle vzoru boží skloňujou se jména významem podstatná, ale tvarem měkká přídavná: bližní, kočí, krejčí, lovčí (jägermeister), náhončí, příchozí, správčí, sirotčí,

výběrčí atd. Sudí (m. soudce), markrabí, purkrabí, Brikcí, Jiljí (lépe: Egid), Jiří jen tehdy jdou podle boží, nejsou-li určena přívlastkem: sudího, sudímu, sudím. Jsou-li určena přívlastkem, jako: nejvyšší sudí, svatý Jiří atd., skloňujou se podle znamení: nejvyššímu sudí, k sv. Jiří.

Krom toho přijímají také cizí jména mužská přípony jmen přídavných, jako: Antonelli, Kisfaludy, Nádasdy, Királyi (Král), Milde, Thomé, Calvé. (Viz §§. 92 a 93.)

§. 110. Srovnávání jmen přídavných.

Srovnávána mohou býti jen přídavná jména vyslovující takové vlastnosti, jakých vyšší anebo nižší stupeň mysliti si lze; nemohu tedy srovnávati na př.: věčný, časný, celý, mrtvý, němý, boží, bratrův atd.

Přídavná jména srovnáváme třemi příponami: -ší, -ější a -ějí a předponou (nad, naj) nej. „bledý“ je *položitel*, „bledší“ *srovnavatel*, „nejbledší“ *svrchovatel*. Tvrdé souhlásky se před těmi příponami přirozeným způsobem obměkčují a hrdelnice změžďují. Nejstarší zdá se býti přípona -ějí, z ní vznikla silnější přípona -ější, a z této teprva zkrácená -ší.

Příponu -ší přijímají nepravidelní srovnavatelé: lepší, horší, větší, menší a delší (jejichž položitelé jsou: dobrý, zlý, velký, malý, dlouhý).

Raději -ší než -ější přijímají přídavná jména s koncovkami dý, hý, chý: mladý mladší, drahý dražší, tichý tišší. Jen vetchý má vždycky: vetšejší.

Přídavná s příponami -ký, -eký, -oký připínají srovnavací příponu -ší k samému kořeni, t. j. koncovky -ký, -eký, -oký se vypouštějí docela, a dlouhá kmenová samohl. se krátí: krátký kratší, blízký bližší, nízký nižší, úzký n. ouzký užší, daleký další, hluboký hlubší. Přídavná na -eký a -oký nikdy jiné přípony nepřijímají nežli -ší, ne tedy: vysočejší. Mnoho srovnavatelů máme s koncovkou -čí, jako: trpčí, hezčí tenčí, měkčí, lehčí. Jsou to zbytky z dob, kdy srovnavatel tvořil se také příponou -ějí, -ěja, -ěje, sklesle či staženě: -í,

Prve však si pamatujme, že přípona tato připíná se ke kmeni, a ne až k samému kořeni. Bude tedy na př. od trpký nejprve: trpk-ější, změžděno: trpčejí, sklesle: trpčí. Přídavných jmen na -ký, -oký se to však netýká: ta přestávají na příponě -ší: daleký další, vysoký vyšší; tak i řídký má jen řídší (vlastně skráceně: ředší; str. 25). Horký a hořký má srovnavatele: horčí a hořčí anebo s tělnatější příponou: horčejší a hořčejší. Svatý má teď se zpětnou přehláskou: světější.

Všecka ostatní přídavná nejraději mají příponu -ější, dopouštějí však nejednou též příponu -ší: slabší, tupější, tmavější, bělejší; snadný má snadnější i snazší, krásný krásnější, ve starší češtině také: krašší.

Pozn. U příkladův snazší a krašší pamatujme si toto pravidlo: hrdelnice h, ch, k změžďujou se před příponou srovnavatele vždycky v sykavky hustší čili druhým stupněm, totiž v *ž, š, č*: drahý dráž-ší, plachý plaš-ší, křehký křeh-čí. Z *h, ch, k* jest tedy hned *ž, š, č*. Jiné však souhlásky měkčí se pouze prvním stupněm: *d* tedy v *z*, *s* v *š*; nemohu tedy říci: snaž-ší, nebrž snaz-ší (*d* v *z*), ale od vysoký ovšem vyš-ší, od krásný krašší. Vedle snazší, krašší psávali staří také: zazší, mlazší, ačkoliv zase od rád jen radší. My nyní pravíme raději: zadnější, krásnější, mladší.

§. 111. Svrchovatel tvoří se od srovnavatele předponou -nej: lepší nejlepší, chladný nejchladnější, kluzký nejkluzčí. Jinak vyslovujeme svrchované srovnání také, když k položiteli přidáme příslovky: velmi, převelmi, hodně, tuze, náramně, nemálo, anebo když jej spojíme s předložkou pře (předobrý, přemilý); staří psávali také: dobře veliký, dobře dlouhý. Německé *zu* jest po česku příliš, pře- i při-: příliš dobrý, předobrý, přidobrý anebo přídobrý, přimalý anebo přímalý, přislabý anebo příslabý, přistarý anebo přístarý.

III. Zájmeno čili náměstka.

1. Zájmena osobní.

§. 112. Osoby rozeznáváme tři: první, která mluví: já, my; druhou, ku které kdo mluví: ty, vy; třetí, o které se mluví: on, ona, ono; oni, ony, ona. Krom toho máme ještě zájmeno se, které všecky tři osoby a obě čísla v sobě zavírá, t. j. táhne se i k prvé i k druhé i k třetí, dle toho, kolikátá osoba jest podmět: vidím se v zrcadle, mýlíš se v té věci, hledí se zachovati; procházíme se, nedivte se, mají se za nejlepší.

§. 113. Skloňování zájmen osobných.

Jednotné číslo:

1. já	ty	on	ona	ono	—
2. mě, mne	tě, tebe	jeho, ho	jí	jeho, ho	se, sebe
3. mi, mně	ti, tobě	jemu, mu	jí	jemu, mu,	si, sobě
4. mě, mne	tě, tebe	jej (ji)	ji	je	se, sebe
5. —	ty	—	—	—	—
6. mně	tobě	něm	ní	něm	sobě
7. mnou	tebou	jím	jí	jím	sebou

Množné číslo:

1. my	vy	oni, -y	ony	ona	—
2. nás	vás	jich	jich	jich	sebe
3. nám	vám	jim	jim	jim	si, sobě
4. nás	vás	je	je	je	se, sebe
5. —	vy	—	—	—	—
6. nás	vás	nich	nich	nich	sobě
7. námi	vámi	jimi	jimi	jimi	sebou

1. Delších tvarův: mne, tebe, sebe, mně, tobě, sobě atd. užíváme 1. tam, kde osobní poměr důrazněji než obyčejně vytknouti třeba, tedy zejmena když dvě osoby postaveny jsou proti sobě, jako: s o b ě tím škodíš a ne m n ě, anebo na za-

čátku vět, jako v příkladě právě uvedeném a v odpovědech: Komus to dal? Jemu, tobě; 2. tam kde k pádům těm přívlastek vztahovati se má: odpusť mně ubohému, dal jsem to jemu samému; 3. po předložkách: ke mně, k tobě, zůstaň u mne. Všude jinde náleží klásti kratší tvary, a mají-li staří ve verších na př.: Té Bože chválíme, Ti Bože se kořímе, a i mimo verše skoro všude: sobě, tedy ovšem jest i nyní básníkům dovoleno uchýliti se od tohoto pravidla, ale v řeči nevázané nemístným užíváním delších tvarův hyzdí se řeč; směšné zajisté jest, psáti: myslím sobě, neboť nemohu mysliti někomu jinému. Ani po předložkách nebývají vždycky tvary delší: povím to na tě, jednání šlo před se; pustil to mimo se; — „zase“ není také nic jiného než složenina z předložky za a zájmena se; co příslovku píšeme „před se“ staženě: přece.

2. Všecky předložkami řízené pády zájmena on, ona, ono opatřujeme vsuvným *n*, které ve spojení s prvým jich živlem přirozeně změkne: od njeho, u njeho, k njemu = od ňeho, u ňeho, k ňemu, a poněvadž po zubnicech n, d, t měkkosť přechází na následní *i* a *e*, píšeme: od něho, u něho, k němu, s ním.

3. Náměstka se, sebe táhne se vždycky k nom. věty, pročež sama nominativu míti nemůže: já se znám, ty se znáš, on se zná, vztahuje se ale vždycky jen na svou vlastní osobu, t. j., osoba slovesa a osoba náměstky jest jedna a táž: já se vidím n. vidím se, ty se vidíš n. vidíš se, my se vidíme n. vidíme se . . . V němčině děje se to jen ve třetí os.: er kennt sich, sie kennen sich, a i tu ve mn. č. jen tenkrát, nerozumí-li se, že činnosť v časoslově vyslovená přechází s jednoho na druhého, když se potom praví: sie kennen einander (vespolek).

§. 114. Poznámky k jednotlivým pádům.

Číslo jednotné.

1. Ve skloňování první osoby dlužno rozeznávati přísně pád 2. a 4. od 3. a 6. Pád 2. a 4. jest mne a mě: to se

týká mne (mě), ptali jste se mne (mě), byl u mne, spraví to za mne, nehněvej se na mne . . .; pád 3. jest mně a mi, 6. jenom mně proto, že nestojí nikdy bez předložky, po předložkách však klademe z pravidla tvary delší: byli při mně, nebude památky po mně.

2. Místo 2. p. 3. osoby rodu mžsk. a stř. kladou mnozí i v řeči i v písmě pomateně 4. p. mužský, nerozeznávajíce otázky koho, čeho od koho, co. Bojím se jej, vážím si jej, lituju jej, ujmi se jej atd., zajisté jsou pády čtvrté; ale báti se, vážiti si, litovati, ujati se atd. nemůže se vázati s pádem 4., poněvadž se netážeme: koho, co se báti, koho, co si vážiti, koho, co litovati, nebrž: koho, čeho se báti, koho, čeho si vážiti, koho, čeho litovati, koho, čeho se ujati. Řekneme tedy a napíšeme správně: bojím se ho, vážím si ho, lituju ho, jest mi ho líto (po německu: o něj), škoda ho jest (po německu: o něj); ujmi se ho; padl sníh, ale mnoho už ho nebude. — Čtvrtým pádem stř. rodu, užívaným v řeči obecné správně toliko v Domažlicku v Čechách a pod Jihlavou k Telči na Moravě, chybují spisovatelé často, kladouce tento p. 4. i tam, kde sloveso žádá pádu 2., tedy i ve větě záporné. Dobře ovšem jest: Že ovoce nahnívalo, přeložila je matka, aby neshnilo docela; Sestra ohřívala jídlo; ohřála je dosti? Dřevař štípe dříví sekerou a řeže je pilou; Křivdu činí zlatu, kdo je olovu rovná; Dožínali obilí až je dožali; Rolník vsypal obilí do pytle, a mlynář je vysypal; Konáme-li dílo bídně, dostáváme za ně bídnou odplatu; Štěstí může oklamati jen toho, kdo na ně spoléhá, — ale na otázku čeho, koho nemůže býti „je," nebrž gen. „ho": Jak bohatství nabyl, tak ho pozbude; Jest tak krásné počasí, musíme ho užiti; Dítko Vám umřelo; jest mi ho srdečně líto, škoda ho jest; Tato matka neobjímá svého dítěte v září slunce, nechová ho, neusmívá se na ně . . . — I po předložkách, které se dost naléhavě o druhý pád hlásí: bez, od, do, u, okolo, krom, ze, vídáme pád 4. místo 2., a mluva obecná tu vždycky chybuje. Druhý pád od on a ono zní zajisté: jeho

a ho, po předložkách užíváme však tvaru delšího, a nemůže tedy býti jinak než: bez něho, od něho, do něho, dle něho, u něho, okolo něho, krom něho, z něho. Naopak zase místo 4. p. mžsk. kladli i staří chybně po příslušných předložkách pád 2.: na něho m. na něj, pro něho m. pro něj, za něho m. za něj, před něho m. před něj, nad něho m. nad něj atd.

3. Čtvrtý pád m. r. má dva tvary: jej a ji. Tento druhý tvar žije však už jenom ve složení s předložkami: na-ji, pro-ji, za-ji, ve-ji, po-ji atd., se vsutým n: na-nji, pro-nji, za-nji, ve-nji, po-nji, staženě: naň, proň, zaň, veň, poň. V předložkách souhláskou zavřených ožívá před tímto j i jejich bývalé ň: před-e-ň, nad-e-ň, přes-e-ň, v-e-ň, s-e-ň (já se ň [= s něj] nejsem = nemohu se mu vyrovnati silou). Chybné jest užívati tohoto skráceného tvaru s předložkami řídícími gen., jako na př. doň místo do ňho, neboť gen. zní vždycky jen (ho) jeho, skráceně jho. Místo tvaru jej kladou spisovatelé velmi zhusta a obecná mluva vždycky gen. ho a jeho: viděl jsem ho m. viděl jsem jej. Že by toto „jej“ mělo se klásti jen co 4. p. mžsk. r. neživ., „jeho“ a „ho“ u živ., nezakládá se na pravdě, neboť akk. jest tu jen jeden: stč. ji a novoč. jej. Jesti tedy dovoleno užiti i o živ. gen. jeho a ho jen potud, pokud i u podst. jmen mžsk. životných v jdn. č. místo akk. klademe gen., původního tvaru pádu 4. neznajíce. Pravíme tedy i o životných mžsk.: jeho n. ho jen tam, kde by toho lepost slohu žádala.

4. Čtvrtý pád rodu žnsk. matou po předložkách s pády jinými; 4. pád tu jest jediný s krátkým *i*, a poznáme jej podle toho, že místo něho můžeme si mysliti „tu“; podle „tu“ jest totiž také „ju“, což přehlaseně nemůže zníti jinak než zase krátce: ji.

5. Lokál obecné češtiny: ňom m. něm nesprávný jest.

6. Sedmý pád jedn. č. m. a stř. rodu (jím) píšeme dlouze, aby se rozeznával od 3. p. č. mn. Jiné příčiny tu není. Předložkou nesmí býti opatřen, mluvíme-li o něčem co o nástroji

kterým, anebo o místě kudy se co děje: Ďábel jím lomozil tři hodiny; hází míčem, až jím okno roztluče; kdybych se stal králem, byl bych jím jen proto rád, abych mohl míti mnoho krásných zahrad. Ale: Mluvil jsem *s ním*, šel jsem *s ním* atd. vždycky s předložkou *s*, neboť tu naznačena společnosť. Ode dávna však předsouvá se instrumentálu *n* i tehdá, když tento pád co pouhý nástrojník anebo místník stojí bez předložky: (zatřes tou jabloní) proč bych *ní* třásl (m. proč bych jí třásl); to to ní trhlo (m. to to jí trhlo); Agar vody hledat chodila, aby *ní* syna svého Imaele napojila. Toho však potřebí není v 7. p. č. mn.

Číslo množné.

8. V 3. os. mn. č. jest *oni* pro mužská životná, *ony* pro ženská a tedy i pro mužská neživotná, *ona* pro střední, tedy jako u přídavných neurčitých. Pravíme tedy: Když přijdeš mezi vrány, musíš krákorati jako *ony*; Nech *oni* tebou se spravují a ne ty jimi (když mluvíme o mžsk.), a: Nech *ony* tebou se spravují a ne ty jimi (o žnsk.); o stromech pravíme: ony, ale ovšem: oni, předchází-li tvar s -ové: stromové.

9. V 2. p. mn. č. vyskytuje se od počátku 15. století také jejich m. jich, kdež je- není než neobdobná předrážka. Německým způsobem vynechávají toto „jich“ co doplňku ke „kolik“ a j. i mnozí Češi, jako bylo chybně vynecháno na př. ve větách: Téměř všichni plazi rozmnožujou se vejci, ale nekladou *jich* tolik jako ryby; Kolik lidí přišlo přitom o život, a kolik *jich* oň ještě přijde!

2. Zájmena přivlastňovací č. přisvojovací.

Přivlastňovací zájmena jsou: můj, tvůj, svůj; náš, váš jejich; jeho, její.

§. 115. Skloňování přivlastňovacích zájmen můj, tvůj, svůj.

Jednotné číslo:

1. a 5.	můj, tvůj, svůj	má, moje, tvá..	mé, tvé, své, moje
2.	mého, tvého, svého	mé, mojí, tvé..	mého, tvého, svého
3.	mému, tvému, svému	mé, mojí, tvé..	mému, tvému, svému
4.	mého, můj, tvého ..	mou, moji, tvou	mé, tvé, své, moje..
6.	v mém, tvém, svém	v mé, mojí, tvé	v mém, tvém, svém
7.	mým, tvým, svým	mou, mojí, tvou	mým tvým svým

Množné číslo:

1. a 5.	moji (mí), než. moje, mé ..	mé, moje ..	má, moje ..
2.	mých, tvých, svých	mých	mých
3.	mým, tvým, svým	mým	mým
4.	mé, tvé, své, moje, tvoje, svoje	mé, moje	má, moje
6.	v mých, tvých, svých	mých	mých
7.	mými, tvými, svými	mými	mými

§. 116. Proti náměstkám těmto jen dvojako se chybuje:

1. mate se nom. a vok. mn. č. životných s neživotnými (čili s pádem 4.): moje bratři m. *moji bratři* přijeli z Prahy, a v středním rodě nevědomky říkají též: mý slova a mé slova m. *má slova;* . . Synové tvoji moji jsou.

2. klade se německým způsobem velmi zhusta chybně můj, tvůj, jeho, kde má býti svůj. Čech totiž, kdykoliv jest majetníkem sám podmět (subjekt, nominativ, kdo), přivlastňuje mu náměstkou *svůj*, ať jest osoba kterákoliv a číslo jednotné anebo množné. Čechovi zajisté něco jiného jest: „Václav přišel o jmění svou nedbalostí“ a: „Václav přišel o jmění nedbalostí jeho;“ „Každý rád vidí česť otce svého a matky své“ a „Každý rád vidí česť otce jeho a matky jeho,“ „Hádá dle skutků svých“ a „Hádá dle skutků jeho.“ Z toho patrno, že nemůžeme říci: „Pan polesný byl pochválen za jeho snahu,“ neboť za cizí snahy nebýváme chváleni, nebrž

jenom za snahy *své*. Rovněž tak nesmyslna jest věta: Výbor má za svou povinnosť, panu B. díky vzdáti za blahodárné působení *své*, neboť tu má zase býti: „jeho.“ — I v množném čísle jest vždycky: my své, vy své, oni své, ačkoliv i v dobrých spisech nalézáme způsobem latinským a německým: my naše, vy naše. Tímto cizím způsobem vloudilo se i do otčenáše: „jakož i my odpouštíme vinníkům našim“ m. *svým*; .. Každému své milo; Svůj k svému (suum cuique, jedem das seinige).

3. Chybně kladou někteří podle němčiny „svůj“ tam, kde má býti pouhé osobní zájmeno „si“; sie wählten ihn zu ihrem präsidenten jest tedy u nás: zvolili *si* jej za předsedu.

Vedle stažených: mých, tvých, svých vyskytlo se v nejnovější době také zase nestažené: mojich, tvojich, svojich.

§. 117. Skloňování přivlastňovacích zájmen náš, váš.

	Číslo jednotné:			Číslo množné:		
rod	mužský	ženský	střední	mužský	ženský	střední
1. a 5.	náš	naše	naše	naši, naše	naše	naše
2.	našeho	naší	našeho	našich		
3.	našemu	naší	našemu	našim		
4.	našeho, náš	naši	naše	naše		
6.	v našem	v naší	v našem	v našich		
7.	naším	naší	naším	našimi.		

Jako u můj, tvůj, svůj v 1. p. mn. č. o živ. mžsk. bytostech jest si pamatovati: moji, tvoji, svoji, tak i zde jest zase: naši, vaši; dobře tedy pravíme: moji, tvoji, naši, vaši sousedé, ale: moje, tvoje (staženě: mé, tvé), naše, vaše sousedy; ale vždycky: moje, tvoje (staž.: mé, tvé), naše, vaše domy. Ty's častokrát, když souženi bývali otcové *naši*, spomáhal jim.

§. 118. Mimo: můj, tvůj, svůj, náš, váš máme ještě přivlastňovací zájmena: jeho, její a jejich. Jeho jest 2. p. od osobního zájmena on a ona, její a jejich jsou sesílené genitivy: její m. jí od ona, jejich m. jich od oni, ony, ona. Jeho

a jejich se tedy nemůže dále skloňovati, a slýcháme-li přece někdy: jejichho, jejichmu, jest to důkazem, že řečník si není genitivu „jejich“ povědom. Její naproti tomu hned od svého vzniku ke konci 14. stol. (z dřívějšího genitivu jej a ze zájmena ji, anebo z druhého gen. jeje) skloňuje se podle boží. Pravíme tedy: její dům, jejího domu, jejímu domu, v jejím domě, její sestra, u její sestry, s její sestrou, u jejích (Aniných, Mariiných) sester, jejím (Aniným, Mariiným) sestrám, s jejími (Aninými, Mariinými) sestrami. Přivlastňujeme-li tedy jen jedné osobě ženské, zní přivlastňovací náměstka: její, a skloňuje se podle boží. Jest tedy na př. v jejích šatech tolik co v šatech té neb oné ženské osoby, od „její“; v jejich šatech však tolik co v šatech těch neb oněch osob, ať mužských nebo ženských, od náměstky on, ona, ono. Kde tedy nemůžeme na místě jejich říci jich, jest toto jejich řečeno o jedné ženské osobě, a tedy: jejích (podle božích): Rektor byl správcem obce učení Pražského, hajitelem *jejích* práv; Člověk zůstane i v budoucnosti ve spojení s přírodou, bude se mu i na dále podříditi poměrům *jejím*.

3. Zájmena ukazovací.

§. 119. Skloňování ukazovacích zájmen ten, ta, to; onen, ona, ono; týž, táž, též; sám, sama, samo.

	Jednotné číslo:			Množné číslo:		
1.	ten,	ta,	to;	onen, ona, ono	ti, ty, ta;	oni, ony, ona
2.	toho,	té,	toho;	onoho, oné, onoho	těch,	oněch
3.	tomu,	té,	tomu;	onomu, oné, onomu	těm,	oněm
4.	toho,	tu,	to;	onoho, onu, ono	ty, ty, ta;	ony, ony, ona
6.	v tom,	té,	tom;	v onom, oné, onom	těch;	oněch
7.	tím,	tou,	tím;	oním, onou, oním	těmi;	oněmi.

Ten, ta, to ukazuje k osobám neb věcem bližším, onen, ona, ono k osobám neb věcem vzdálenějším: Kain zabil Abela; tento byl povahy mírné a tiché, onen povahy zpurné

a zlostné. V mn. nom. a vok. mžsk. jest zase rozdíl mezi životnými a neživotnými: lidé ti a oni, stromy ty a ony (ale ovšem: stromové ti a oni).

Pro větší důraz místo ten ta to, onen ona ono pravíme také: tento tato toto, onenno onano onono, kteréž *to* a *no* ve všech pádech se připíná: tohoto, tomuto, této, tito, tyto, onino, onyno, oněchno . . .

§. **120.** Ukazovací zájmeno týž, táž, též skloňuje se jako přídavné siln-ý, -á, -é, přibírajíc k jeho pádovým příponám své důrazové *ž* nebo plné *že*: týž člověk, téhož člověka, témuž člověku, s týmž člověkem; táž ryba, též rybě, touž rybu, s touž rybou. Velmi zhusta píšou nyní i sami gramatikové ten samý, ta samá, to samé (derselbe, dieselbe, dasselbe). „Pro to samé," „tím samým" atd. jest tolik co německé eben deswegen, eben darum: jest člověk z míry dobrý, ale tím samým (anebo: pro to samé) i slabý. Chybně klade mnohý spisovatel „týž" také všude m. pouhého ten, ta, to, ba i kde německé derselbe jest pouze naše on anebo kde se ani nevyjadřuje: „Nezbývalo by nic jiného, než aby N. byl požádán, by týž své vládě přikázal . . ." Zde tímto „týž" má se rozuměti onen N., a proto jest zde „týž" nemístné; kdyby se měl rozuměti někdo jiný než N., stačilo by pouhé tento.

Kde by toho zřetelnosť žádala, jest záhodno spojiti týž táž též s ten ta to; jako na př. v jedn. nom. a akk. rodu stř.: totéž slovo; anebo se béře plné důrazové -že: téže rybě. Ve spojení obou ukazovacích náměstek: ten ta to s týž táž též obě části se skloňují: titíž, tytéž, tatáž. Řídčeji a jen k obtížení jazyka předkládá se ukazovacímu týž táž též jednoduché tý tá té: týtýž, tátáž, tétéž, kde pak první částka se neskloňuje: týtýmž způsobem auf die nämliche art m. týmž způsobem; jen týtýž n. tytýž vyskytuje se častěji m. sice, někdy, druhdy.

§. 121. Ukazovací zájmeno sám, sama, samo náleží tvarem svým k přídavným neurčitým, zabíhá však i v jdn. č. také pod vzor silný:

	Jednotné číslo:			Množné číslo:
1.	sám	sama	samo	sami samy sama
2.	samého, sama	samé, samy	samého, sama	samých
3.	samému, samu	samé	samému, samu	samým
4.	samého, sama, sám	samu	samo	samy samy sama
6.	samém	samé	samém	samých
7.	samým	samou	samým	samými.

Shoduje se tedy v některých pádech s přídavným samý, samá, samé, což znamená v němčině lauter: on sám, ona sama, ono samo; samý písek, samá voda, samé víno; sám pil samé víno, sama pila samou vodu, viděl jsem jej sama (i samého) samé víno píti, viděl jsem ji samu samou vodu píti, nalezl jsem je samy; od něho samého nabýváme samých dobrých zpráv.

4. Zájmena tázací: kdo, co, který a čí.

§. 122. Kdo jest složeno z *kъ* a *to;* ve skloňování toto *do* či *to* se odsouvá, *ъ* ožívá co *o* a přípony pádů berou se od ten. Naše „*co*“ jest vlastně starý 2. p. če-so nyní čeho (jako z bysom máme bychom) od starých nominativů *če* a *č.* Z če-so vzniklo stažením čso a co (jako z česti čsti a z toho cti). Ale staré *č* a *če* dosud žije po předložkách: na-č, pro-č, za-č, načež, pročež, začež, oč, ve-č, se-č, v-ni-ve-č (= v nic). Nic stojí místo ni-co. Kdo i co mají jen skloňování jednotné. Nominativu kdo a co užívají mnozí také v čísle množném, píšíce na př.: ti kdo by chtěli . . ., lidé, co tady byli . . ., avšak lépe jest: již, kteří . . . „Kdo“ říkáme o osobách, „co“ jen o věcech, o osobách nepatřičně.

1. Kdo, 2. koho, 3. komu, 4. koho, 6. kom, 7. kým.
1. co, 2. čeho, 3. čemu, 4. co, 6. čem, 7. čím.

Podle ňom m. spisovného něm jest i tu slýchati v lok. čom m. spisovného čem.

Ký a který patří skloňováním pod vzor „silný.“ Tázacího ký užíváme výhradně jen ve výkřikách, v…ých z řeči lidu obecného, a proto zachovává i ve sklonění tvary z mluvy obecné: Kýho výra m. kého výra, kýho šlaka, ký kozli m. cí kozli. U „který“ zase pamatovati jest 1. p. č. mn. mžsk. živ. a neživ.: kteří lidé to pravili? které domy to vyhořely? Akk.: které lidi máš nejradší?

Čí skloňuje se pravidelně jako přivlastňovací její podle boží: čí dům, čího domu, čímu domu, čích domův, čích domech, čími domy.

O složeném s e č pamatovati jest, že tu předložka *s* znamená mocnosť, mohoucnosť, aby někdo něco vykonal; nesmí se tedy slůvko seč nadto ještě spojovati se slovy, která zase něco takového znamenají, nesmím tedy říci: „Chránil jsem tě, opatroval, seč mi bylo možno,“ nebrž: seč jsem byl (s co jsem byl), bez předložky pak ovšem: co jsem mohl.

V obecných zájmenech nikdo, někdo, něco, kdosi, cosi, ledaco n. lecco atd. kdo a co pravidelně se skloňují: někoho, kohosi, ledačemu, lecčemu, ledačím, lecčím.

5. Zájmena vztažná: jenž, ký a který.

§. 123. Jenž obsahuje v sobě tři živly: ukazovací zájmeno *ji* čili *i*, které tu asi tak přešlo v *je* jako v je-hla místo jihla, ihla; přísuvku *n*, kteráž i v ten, onen se vyskytujě, a konečně příklonné -ž místo staršího -že. Staří nejednou užívali i pouhého je-n a dosti dlouho nedali hlásce n vniknouti do nom. žnsk. a stř. a v množném čísle ani do nom. mžsk., píšíce stále v jdn. č. mžsk. jen anebo jenž, stř. jež, žnsk. jaž, přehlasene jež, v množném: mžsk. již, ž. jež, stř. jaž, přehl. jež. V pozdější době mužský tvar jedn. č.: jenž, usadil se na místě všech ostatních, i v č. mn., což jest podle ta, ona, ono, ti, ty, ta, (od on-en) oni, ony, ona

Ústřední knihovna pedagogická

docela neústrojné i chybné. Dobře skloňujeme zájmeno jenž jež jež podle on ona ono, přisouvajíce pádům jeho důrazné -ž, neboť pády obou těchto zájmen jsou vzaty od starého j, ja, je. Jest tedy:

Jednotné číslo:			Množné číslo:
rod m.	ž.	stř.	m. než. a žnsk. stř.
1. jenž	jež	jež	již jež jež
2. jehož	jíž	jehož	jichž (jejichž*)
3. jemuž	jíž	jemuž	jimž
4. jejž	ji	jež	jež
6. němž	níž	němž	nichž
7. jímž	jíž	jímž	jimiž.

Otče náš, jenž jsi na nebesích, posvět se jméno tvé. Člověk jest tvor, jenž na zemi sice žije, ale jehož snahy zde nikdy ukojení nedojdou, jemuž jest jiná vlast připravena, jejž Bůh k jinému životu povolal. Život tento, v němž truchlíme a se radujeme, jest jen prostředek, jímž do života nadzemského vcházíme. Ctnost je dcera nebes, jež někdy sice pronásledována bývá, již ale přece konečně čeká odměna. Leč, jíž jsi se dopustil, jest brána, jíž snadno jiné nepravosti proklouznou. Květina, jež se ti včera tak líbila a již jsi tak bedlivě očistil, dnes uvadla. Pokuta jest přísná pomsta, jíž k trestání přicházejí všelicí výstupkové lidští.

Zdvojené ženské přivlastň. vztažné zájmeno jejíž, které se pak pravidelně skloňuje podle boží:

Matka, jejížto láska k dětem nikdy neochladne, jejímuž oku bystrému žádné nebezpečí neujde, jejíhož srdce každá pohroma dětí milených bolestně se dotkne, pod jejímž neustálým pečováním dítky vzrůstají v ctnostné a prospěšné členy člověčenstva, zasluhuje naši nejhlubší úctu.

Někteří chtí, aby toto jejíž zůstalo nesklonné co stálý genitiv: Dcera, o jejíž otci mluvíte, kniha, v jejíž listech mnoho pravdy, m. o jejímž otci, v jejíchž listech. Podle toho, kde můžeme zaměniti toto nesklonné jejíž, poznáme také,

*) Pro všechny tři rody stejně až dolu.

má-li skloněné jejichž míti *i* anebo *í*, vztahuje-li se tedy jen k jedné osobě ženské, anebo k osobám mnohým: Dívka, na jejíchž lících ruměnce kvetou; Dívky, na jejichž lících ruměnce kvetou. Vůbec: od jejího a jejíž bude jejích a jejíchž, ale od oni, ony, ona jenom jejich, jejichž.

Jako genitivem zájmena osobního chybujou mnozí i gen. vztažného zájmena jenž, matouce jej s akk.: Dle náhledu, jejž tito botanikové se přidržují m.: Dle náhledu, jehož . . .

Pozn. Střední jež to kladeno zhusta příkladem zájmena co od druhé polovice 14. stol. z všeobecna k rodu a číslu kterémukoliv: pán, ježto anebo co zde včera byl; lidé, ježto anebo co včera tak zmokli. Když znamená tolik co neboť, poněvadž, píšou je někteří pro rozdíl s *š*: ješto; na místě toho zavládlo však nyní neporozuměním skoro výhradně „jelikož," které vlastně nemá nikde míti místa, kam se nehodí jeho druhý tvar: kolikož anebo pokud: Dostal tolik ran, jelikož zasloužil; Básník, jelikož básník (něm.: als solcher) ledaco si dovolí.

§. 124. Nejstarší památka jazyka českého, Rkp. Zelenohorský (Sněm a Libušin súd), z 9. stol., má místo a vedle jenž třikráte tázací ký, a to vždy bez příklonného -že: Volta muža, ký by vládl vám po želězu; Ustavite ima nový nález, ký by smieril rozvaděna bratry. Tak i v Rkp. Kralodvorském (z 13. stol.) v básni Záboj: Ty pěješ jako Lumír, ký slovy i pěniem pohýbal Vyšehrad.

Vztažné zájmeno který, která, které klademe nyní míchaně vedle a místo jenž, jež, jež: Vol si jen takové lidi za přátele, kteří tě v neštěstí neopustí, jichžto věrnost jsi zkusil, kterým se vždycky svěřiti můžeš, a již n. kteří ode všech lidí jsou váženi.

6. Zájmena obecná.

§. 125. Každý znělo za starodávna ky-žďo anebo ký-žďo (žďo m. žďą od žьdati, stč. žďáti = čekati). Skloňovala se tedy první část a druhá zůstávala beze změny; v nynějším převráceném každý zůstává první část beze změny: každ-ého, -ému, -ým . . .

Protivou neb opakem předešlého jest žádný od žádati, tedy tolik co žádaný. Proto starší spisovatelé užívali tvaru žádný vždy se záporným *ni* anebo *i*: nižádný, ižádný, nižáden, ižáden.

Ostatní obecná zájmena viz na konci §. 122.

IV. Číslovka.

§. **126.** Číslovky jsou:

1. základní: jeden, dva, tři, čtyři . . . sto, tisíc, milion;
2. řadové: prvý, druhý, čtvrtý, desátý, stý, tisící . . .;
3. druhové: dvojí, trojí, čtverý atd.;
4. násobné: jednoduchý, dvojnásobný, trojnásobný, dvojný, podvojný, potrojný . . .;
5. obecné: všechen, mnoho, málo, kolik, tolik, několik . . .

1. Číslovky základní.

§. **127.** Ze základních číslovek skloňuje se jeden, dva a oba takto:

Jednotné číslo:			Dvojné číslo:		
1. jeden	jedna	jedno	1. dva dvě dvě	oba obě obě	
2. jednoho	jedné	jednoho	2. dvou	obou	
3. jednomu	jedné	jednomu	3. dvěma	oběma	
4. jednoho	jednu	jedno	4. dva dvě dvě	oba obě obě	
6. jednom	jedné	jedné	6. dvou	obou	
7. jedním	jednou	jedním	7. dvěma	oběma	

Mn. č. 1. jedni jedny jedna; 2. jedněch; 3. jedněm; 4. jedny, jedny, jedna; 6. jedněch; 7. jedněmi.

Pády, ve kterých se chybuje, jsou tu vytčeny tučnějším písmem. Místo krátkého dva, oba slýchati i vídati o živých bytostech mužských často dlouze: dvá, obá (z dvaja, obaja).

V mn. čísle jeden jedna jedno přestává býti číslovkou základní a přestupuje do třídy číslovek druhových.

Také následující dvě číslovky tři a čtyři mají své zvláštní skloňování, ale až na gen. a instr. stejné:

1. tři čtyři, 2. tří čtyř, 3. třem čtyřem, 4. tři čtyři, 6. třech čtyřech, 7. třemi čtyřmi.

I tu o životných mužských bytostech užívají také delšího nom.: tří čtyří m. stč. trie a čtyrie. U čtyři i v písmě vyskytuje se o neživotných a ženských také: čtyry, a v lok. a v instr. pouhé r m. ř: čtyrech, čtyrmi. — Ve „tři“ má lid v gen.: třech, t. j. beře skloňování zájmenné místo jmenného.

Pozn. Podle „dvěma“ i všecky ostatní sklonné částky řeči: jméno podstatné, přídavné a zájmeno má v instr. dvojné číslo, víme-li najisto, že se mluví o dvou osobách, o dvou věcech. „Se svýma dobrýma tetama“ znamená tedy právě toliko tety dvé; „strany, mezi kterýma vznikl spor“ jsou právě toliko strany dvě.

§. 128. Číslovky od 5 do 99, jsouce vlastně podstatná jména žnsk. r. podle kost, mají za pád 1., 4. a 5. své jméno samo; ve všech ostatních pádech přijímají příponu -i. Čteme tedy: od pěti do devadesáti devíti, částka zl. 45 = částka čtyřicetipěti zlatých (něm.: betrag per anebo von 45 fl.). Ve složení s jinými slovy klademe číslovky 2 . . . 99 do gen.: pětičlenný. Tak tedy i u číslovek tři, čtyři, což jest si pamatovati zvláště s číslovkou tři, která má v gen. í: třínožka, tříhlavý atd. U číslovek od 5 do 99, když se vysloví jak tuto: od pěti do devadesáti devíti, někteří dělají tečku píšíce: „od 5. do 99.“, což ale jest vlastně: od pátého do devadesátého devátého, neboť tečka náleží jen k číslovkám řadovým.

Číslovky: dvacet, třicet a čtyřicet jsou staženiny z dvadeset, tři-deset a čtyři-deset. Tvar desát v padesát, šedesát, sedmdesát, osmdesát, devadesát je starý mn. gen. (podle: do těch čas, do kořán, přátel, pět tisíc). Od 21—99 počítáme: dvacet jeden, třicet dva, . . . devadesát devět. Staří způsobem číslovek jeden-na-deset . . . devět-na-deset skládali i zde:

jeden mezi desítma, dva mezi desítma . . ., staženě: jedenmecítma, dvamecítma . . . Desítma je tu dvojný instr., neboť se rozumějí dvě desítky: jeden mezi dvěma desít(ka)ma . .

§. 129. Sto skloňuje se podle slovo, tisíc podle meč. Ve spojení s číslovkou dvě má sto dvojné číslo: dvě stě, ale dále ovšem „sta“: tři sta, čtyři sta atd. Lokál jest jenom: stu. — Tisíc mívá mn. gen. také ještě po starodávnu: deset tisíc. Nepravidelně píšeme: před sto lety, ve sto letech m. před stem let, ve stu let . . .

2. Číslovky řadové.

§. 130. Prvý jest starší než první. Místo druhý bývalo vterý, kteréž dosud zachováno jest ve slově úterý, t. j. druhý (vterý) den, a ve slově vteřina m. latinského sekunda (druhá minuta, minuta ještě dále dělená). Od „sto“ zní řadová: stý, podle silný, a od „tisíc“ tisící podle boží.

§. 131. Od čtvrtý počínajíc zachovaly se u číslovek řadových v rodě mžsk. a stř. také zbytky někdejšího jich skloňování jmenného ve spojení s číslovkou půl, kteráž v tomto spojení zůstává nesklonnou: do půl pát-a vědra, v půl šest-u lokte, k půl osm-u stu zlatých atd. od neurčitých nominativů: pát páto, šest šesto, osm osmo atd. podle otcův (otcova) otcovo. V rodě žnsk. jsou vždycky tvary určité: půl páté, do půl páté (hodiny), k půl páté (hodině). Obecná mluva klade gen. i místo dativu: k půl čtvrta korci m. k půl čtvrtu korci. Spisovný pak jazyk sám v instr. přestává na gen. číslovky řadové: s půl devátá grošem nemohli vyjíti.

Pozn. 1. Půl a čtvrť v nom. a akk. mají příslušné podstatné v gen.: půl hodiny minulo, čtvrť neb půl hodiny počkám. Žádá-li však věta jiného než 1. anebo 4. pádu, zůstává půl a čtvrť nesklonné a podstatné jméno položí se do pádu, jehož věta právě žádá: stalo se to před půl letem, před čtvrť letem, vrátím se v půl hodině, budu tady ve čtvrť hodině. Co slovo samostatné skloňujeme čtvrť podle kost: v jedné čtvrti města; zkažené ženské půl snad jen v lok. podle kost: v poli (in der mitte, in der hälfte).

Obě ty číslovky mají druhotvary: čtvrť čtvrtka, půl pola (neústrojně změkčeno: půle), půlka, polovice. Ze skloňování podle dub zachovaly se od půl pády: od-polu, do-pola, na-po-s-pol, s-polu. Dvojný genitiv p o l o u slýchati ještě v obecných příslovkách: od-polou, do-polou, běžných vedle mžsk. a žnsk.: od-polu, do-pola, od-poly, do-poly.

Pozn. 2. Spodní číslo čili jmenovatel zlomků vyslovujeme jmény podstatnými, odvozenými od řadových číslovek příponou -ina: třetina, čtvrtina, tisícina; od stý jest setina. Dlouhé *á* řadových číslovek, pošlé beztoho z *e* anebo *é*, přehlasuje se před tímto -ina zase v *e*, *é*: pětina, devětina, desetina (anebo: devítina, desítina); jen -nást z nadeset a -sát ve složených zůstávají nepřehlasené: jedenáctina, devadesátina.

3. Číslovky druhové.

§. 132. Jeden jedna jedno jest zároveň číslovkou druhovou. Místo ní říkáme též: jednaký jednaká jednaké podle silný. Místo dvojí říkáme též dvojaký -á -é, m. trojí trojaký -á -é. Všecky ostatní druhové číslovky mimo čtverý jsou utvořeny z číslovek řadových příponou -erý: paterý, šesterý, sterý, tisícerý. Místo čtverými jest v instr. mn. č. čtvermi. Místo určitých přípon užíváme u „čtverý“ atd. h r o m a d n ě též přípon neurčitých, jmenných: čtver čtvera čtvero, pater patera patero. Tvary ty se skloňujou pak úplně dle svých vzorů a mají platnosť podstatných jmen. Jen místo instr. panuje nom.: se čtvero pacholaty (m. se čtverem pacholat).

Skloňujme pro cvik: desatero božích přikázaní.

Místo dvoje, oboje, troje v r. stř. pravíme též staženě: dvé, obé, tré tam, kde nevíme anebo nechceme přirozeného rodu určiti anebo kde mluvíme hromadně: dvé, tré bratrů, dvé holoubátek; stromek bavlny jest listu na tré rozděleného.

Pozn. K číslovkám druhovým přidávají mnozí činem nadbytným také ještě slovo druh: písmo trojího druhu, m. trojí písmo.

4. Číslovky násobné.

§. 133. Prvá číslovka násobná jest: jednoduchý -á -é; ostatní složeny jsou z tvarů číslovek druhových a ze slova

„násobný“: dvojnásobný, trojnásobný, čtvernásobný, pateronásobný. Také odvozujou se číslovky násobné příponou -ný, kdež pak ode dva až po pět obyčejně se předpíná ještě předložka po: dvojné číslo (lat.: dualis), dvojná vrata, podvojný groš (doppelgroschen), potrojné řady (dreifache reihen), počtverný vůz (viersitziger wagen). Krom toho jest také přípona atý, itý ve: dvojatý, trojatý, dvojitý, trojitý.

5. Číslovky obecné.

§. **134.** Číslovky obecné tvarem svým náleží buď do oboru jmen přídavných, anebo do oboru jmen podstatných a příslovek. Do oboru přídavných jmen určitých: každý, žádný (nižádný), mnohý, všeliký, všelijaký, všelikerý, všelikteraký, málokterý (wenig, paucus), některý, kolikátý n. koliký, tolikátý n. toliký, několikátý n. několiký (etlicher), několikerý, mnohonáctý (mnoho na deset, polsky: kilkanaście a podle toho: kilkadziesiąt = několikanácte). Samo sebou se rozumí, že všechny tyto číslovky se skloňujou podle svého vzoru silný.

Obecné číslovky s tvarem přídavných jmen neurčitých byly také: mnoh mnoha mnoho, mál mála málo, kolik kolika koliko, tolik tolika toliko, několik několika několiko. Nyní však jich neužíváme než toliko v rodě středním, a to jen dvou prvních v plném tvaru: mnoho, málo; u ostatních i známku středního rodu obyčejně odsouváme: kolik, tolik, několik m. koliko, toliko, několiko. Tyto neurčité číslovky mají troje sklonění:

buď 1. jdou docela podle svého vzoru slovo a mají pak ovšem příslušné podstatné jméno v 2. p.:

mnoho lidí, u mnoha lidí, k mnohu lidí, mnoho lidí, v mnohu lidí, s mnohem lidí; málo zrn, do mála zrn, k málu zrn, málo zrn, v málu zrn, s málem zrn; tolik hlav, do tolika hlav, toliku hlav, tolik hlav, v toliku hlav, s tolikem hlav atd.; kdo si mála neváží, po mnohu nech nebaží; v náději mnoha neopouštěj mála, bez mála (es fehlte nicht viel), na mále, na mnoze, mnohem, málem . . .;

anebo 2. mají krom nom., akkus. a vok. příponu -a, a podstatné jméno přijde do pádu toho, kterého žádá příslušné časoslovo anebo předložka:

u tolika měst, *k* tolika městům, *v* tolika městech, *s* tolika městy; *do* několika hodin, *k* několika hodinám, *v* několika hodinách, *s* několika hodinami; *od* několika dní.

Jediné „málo“ zůstává nezměněno: proti málo nepřátelům, v málo dnech, před málo věky;

anebo 3. kolik, tolik, několik skloňuje se pravidelně, ale ne s povahou statného jména, t. j. statné jméno k němu příslušící stojí také v tom pádu, v kterém tolik, kolik, několik, totiž v tom, jakého věta vymáhá:

od několika let, k několiku lidem (zu etlichen leuten), v tolika zemích.

Jenom instr. zní: před několika sty lety, s několika lidmi.

Neurčitá obecná číslovka byla také veš vša vše. Mužský její rod zachoval se ve složení: vesmír, t. j. všechen mír, všechen svět (Rusům dosud mír znamená tolik co naše svět); střední rod zachován také: vše. Jinak v mužském a v ženském rodě pravíme: všechen všechna, všecek všecka, všecken všeckna, a v stř. vedle vše také častěji: všecko, všechno, všeckno. Skloňování jde podle on ona ono:

	Jednotné číslo:	Množné číslo:
1. a 5.	všechen všecek všecken	všichni všici všickni
	všechna všecka všeckna	všechny všecky všeckny
	všechno všecko všeckno	všechna všecka všeckna
2.	všeho vší všeho	všech a všechněch
3.	všemu vší všemu	všem a všechněm
4. živ.:	všeho, neživ: všechen	
	všecek všecken	všechny všecky všeckny
	vši všechnu všecku všecknu	
	všechno všecko všeckno	všechna všecka všeckna
6.	ve všem, ve vší, ve všem	ve všech n. ve všechněch
7.	vším vší vším	všemi n. všechněmi.

Ve slově vesmír skloňujeme obě částky: všehomíra, všemu míru, ve všem míru, vším mírem.

Z oboru jmen podstatných a příslovek jsou číslovky obecné: množství, síla, hojnost, nedostatek, ostatek, dost, trochu, trošku, drobet, drobátko, více, méně, drahně.

§. 135. Poznámky k číslovkám obecným.

Mezi žádný a nikdo jest rozdíl jako mezi lat. nullus a nemo anebo v něm. keiner a niemand.

Rozdíl mezi každý a všeliký vysvitniž z vět: všeliké namáhání, tělesné pohybování v té nemoci budiž zakázáno; všeliké léčení jest tu bez účinku; král slíbil, že dá rozkaz, aby vojsko zdrželo se všelikého přechmatu. Ve větách těchto bylo by „každý“ na místě nepatřičném.

Všeliký jest tolik co každý; všelijaký náleží k čísl. druhovým.

„Více“ kladou písaři až příliš často místo i vedle už; tu si pamatujme, že proti více stojí méně (my se více neuvidíme m. my se už neuvidíme). Též tak zhusta a mnohem hůře kladou více m. několik (bylo tam více členů jednoty N. m. několik členů). Ale že by bylo vícero a vícerý špatně proto, že proti tomu neříkáme méněro a méněrý, nemůžeme podle kolikero kolikerý, několikero několikerý atd. připustiti.

Cvičení číslovkami. Dosud jsem mluvil toliko s jedním učitelem. Alexandr jedním rázem přetal uzel gordický. Jedni plakali, druzí se smáli, a i dívky jedny plakaly, druhé se smály. Všickni vykřikli jako jedněmi ústy. Dvěma uměním jsme velikými díky povinni: písařství a plavectví. Držel se kruhu oběma rukama. Na Příkopech jest dům nazvaný „u tří lip“. Ze Slovanův mluvil jsem s třemi neb čtyřmi Poláky. Do čtyř svícnů dejte svíčky voskové, v ostatních dvou už jsou lojové. Rusové přišli s šedesáti tisíci, sedmi sty, osmdesáti devíti vojáky Rakousku na pomoc. Roku tisícího osmistého šedesátého sedmého anebo: osmnáct set šedesátého sedmého. Pravda ta jest nade vši pochybnost vyvýšena. Proti málu byli silni, proti mnohu slabi.

V. Sloveso čili časoslovo.

§. 136. Sloveso vypovídá o podmětu co dělá anebo co se s ním děje. Nejprve jest při něm hleděti na rod, a ten jest trojí:

1. rod *činný*, když podmět něco působí nebo-li činí: žák píše;

2. rod *trpný*, když podmět předmětem jest činnosti odjinud vycházející: bývá zkoušen, jest chválen;

3. rod *střední*, když činnosť od podmětu vycházející na něj sám se vrací: bojím se, modlím se. Slovesa rodu středního nazýváme jinak slovesy *zvratnými*, podle zvratného zájmena „si," „se." Jsou však také slovesa střední, která oznamují pouze, v jakém stavě podmět se nachází, a ta k označení rodu nemají zvratného zájmena „se," t. j. jsou skutečně slovesy středními: kráčím, padám, žiju, mru, bdím, ležím, hořím, spím. Zvratným zájmenem tvoříme zhusta i rod trpný: výstupkové trestají se, a jest tedy činiti rozdíl mezi zvratnými slovesy rodu středního a zvratnými slovesy rodu trpného: staví se hluchým, dům se už staví.

Zvratným zájmenem „se" naznačujeme také obapolné n. vzájemné působení dvou neb několika podmětův, kde činěním prvého druhý a naopak činěním druhého první trpí: chlapci se perou (vespolek č. jeden druhého), ženy se vadily (jedna s druhou), nepřátelé se nenávidí. Slovesa tato a jiná činná v takovém případě nazýváme *vzájemnými*. Slovesa zvratná a vzájemná jsou jen obyčejná slovesa činná a střední zvratně n. vzájemně užívaná nebo užitá, a nelze jich tedy za zvláštní rody považovati.

Přechází-li činnosť ve slovese obsažená od podmětu čili 1. pádu na předmět v pádě 4. bez předložky, jako na př.: učitel chválí žáka, pošli mi tu knihu, pravíme, že sloveso jest *přechodné;* jestli však činnosť podmětu směrem takovým nepřechází, nazýváme sloveso *nepřechodným*, jako jsou všecka slovesa střední. Nepřechodná jsou dále buď *podmětná*, když činnosť přestává na podmětě samém: běžím, voda teče; anebo

předmětná, když činnosť podmětu na předměty v gen., dat. anebo instr. se táhne: litujeme ubohého děvčete, k večeru dojdeme Prahy, učíme se všem slovanským nářečím, opomítáme bohatstvím.

Dále rozeznáváme slovesa podmětná čili (nezvratná) střední od sloves přechodných, když tato z oněch stupňováním vznikají, jako na př.: mru - mořím, vru - vařím, piji - pojím, bohatiti bohatil - bohatěti bohatěl atd., a nazýváme v této příčině slovesa přechodná *příčinnými*.

§. 137. Slovan velmi zevrubně určuje děj, t. j. zdali děj trvá nebo-li ukončen jest, zdali se opětuje bez přestávky, anebo-li s přestávkami počítá jenom doby anebo konečně má-li toliko jednu dobu. Podle toho dělíme slovesa nejprvě na *skonalá* a na *neskonalá*.

I. Skonalá znamenají okamžení, kterým činnosť ve skutek vchází, a jsou dvoje:

1. *jednodobá*, když jednotný děj v jeho okamžitosti na jevo stavějí: seknu, hodím, střelím, raním (einen hieb, wurf, schuss, eine wunde machen);

2. *končicí*, když ve složení s předložkami směr a vztah děje v jeho okamžitosti vypisují: do-nesu, od-nesu, po-nesu, s-nesu, u-nesu, roz-střílím, vy-střílím.

Pozn. Jednodobá i končicí tvarem času přítomného vyslovují budoucnosť. Užívá se jich toliko o minulosti a budoucnosti.

II. Slovesa neskonalá oznamují činnosť, jak se v běhu svém vyvinuje. Jsou pak troje:

1. *trvací*, když jednotný děj v běhu a trvání svém zprosta se vypisuje: nesu, jdu, mluvím, miluji;

2. *pokračovací*, když se děj nepřetržené, bez přestávky, opětuje: házím, bodám, — anebo když snažnosť, děj ve skutek uvésti, vypisujeme: upevňuji, t. j., snažím se upevniti;

3. *opětovací*, když děj po více méně dlouhých přestávkách se opětuje: házívám, bodávám.

Pozn. 1. Sloves neskonalých užívá se o všech časech o minulosti, přítomnosti i budoucnosti.

Pozn. 2. Zvláštní způsob sloves trvacích jsou slovesa *počínavá*, která v sobě pojem počínání nesou: blednu, bohatnu.

§. 138. Při slovese rozeznáváme dále způsob a čas, do kterého výrok padá. Způsob jest trojí: oznamovací, rozkazovací a žádací; čas též trojí: minulý, přítomný a budoucí.

I. Způsob *ukazovací*, když výrokem něco skutečného na jevo stavíme, má sám jediný všecky tři časy, které podle činnosti skonalé, neskonalé a předchodné mají tyto názvy:

A) Časy činnosti neskonalé:

1. čas přítomný: chytám, chytávám,
2. minule neskonalý: chytal jsem, chytával jsem (imperf.),
3. dávnominule neskon.: byl jsem chytal, byl jsem chytával.
4. budoucně neskonalý: budu chytati, budu chytávati.

B) Časy činnosti skonalé:

1. budoucně skonalý: chytím (futurum exactum),
2. minule skonalý: chytil jsem (perfectum),
3. dávnominule skonalý: byl jsem chytil.

Pozn. Časy přítomný a budoucně skonalý jsou prosté, t. j. tvarem slovesa samého vyslovené, časy ostatní jsou opsané, t. j. pomocí slovesa býti utvořené.

II. Způsob *rozkazovací*, když se výrok způsobem rozkazu pronáší; má tvary dva, jsa

1. rozkazovací neskonalý: chytej, chytávej,
2. „ skonalý : chyť.

III. Způsob *žádací* neboli optativ, když výroky činíme o věcech pouze myšlených anebo o věcech závislých na možných okolnostech. Tvary jeho jsou:

1. Optativ času minulého:

a) minule neskonalý: chytal bych, chytával bych,
b) minule skonalý : chytil bych.

2. Optativ času dávnominulého:

a) dávnominule neskonalý: byl bych chytal, byl bych chytával,
b) dávnominule skonalý : byl bych chytil.

Pozn. Způsob ukazovací, rozkazovací a žádací slovou jinak způsoby *určité* proti způsobu neurčitému č. infinitivu.

§. 139. K způsobům počítají se také jména slovesná: infinitiv, supinum, příčestí a přechodník.

I. Způsob *neurčitý* čili infinitiv:

1. neskonalý: chytati, chytávati,

2. skonalý : chytiti.

II. Způsob *dostižný* č. supinum: 1. neskonalý: chytat, chytávat; 2. skonalý: chytit.

III. *Příčestí* č. participium, tak zvané, že má příčast jména příd.; jest 1. rodu činného, 2. rodu trpného;

rodu činného:

1. neskonalé: chyta-l, -la, -lo; chytáva-l, -la, -lo;

2. skonalé : chyti-l, -la, -lo;

rodu trpného:

1. neskonalé: chytá-n, -na, -no; chytává-n, -na, -no; kry-t, -ta, -to;

2. skonalé : chyce-n, -na, -no; ja-t, -ta, -to.

IV. *Přechodník* č. transgresiv:

1. současný, a to přítomně neskonalý: nes-a, -ouc, -ouce; chytaj-e, -íc, -íce;

2. předchodný, jehožto způsoby jsou:

budoucně skonalý: vstan-a, -ouc, -ouce; chyt-ě, -íc, -íce,

minule skonalý : chyti-v, -vši, -vše,

minule neskonalý: chyta-v, -vši, -vše; lez, -ši, -še;

3. následný, který se takto opisuje:

následně neskonalý: chtěj-e, -íc, -íce chytati, maj-e, -íc, -íce chytati, chystaj-e, -íc, -íce se chytati,

následně skonalý : chtěj-e, -íc, -íce (maj-e, -íc, -íce, chystaj-e, -íc, -íce se) chytiti.

Pozn. Příčestí a přechodníky jsou tvarem jména přídavná neurčitá, jež určitými činíme připínajíce k tvrdým koncovkám přípony vzoru silný, k měkkým přípony vzoru boží: přišel přišla přišlo - přišlý přišlá přišlé; chycen, -a, -o: chycen-ý, -á, -é, kryt, -a, -o: kryt-ý, -á, -é; chytaj-ící, chyti-vší, lez-ší. — Infinitiv a supinum jsou vlastně odtažná jména podstatná, infinitiv tvar dativu, supinum tvar akkusativu.

§. **140**. Mimo rod, způsob a čas oznamuje mluvící při slovesech také osoby a číslo. Osoby máme tři dvou čísel: jednotného: vez-u, vez-eš, vez-e a množného: vez-eme, vez-ete, vez-ou; dvojné tu docela zaniklo. Slovesa, vyslovují-li pouze děj, neoznamujíce podmětu, od něhož pochází: blýská se, hřmí, svítá, prší, mrzne, jest zima, slovou *neosobnými*. I osobných užíváme často neosobně, původce-li činnosti jmenovati buď nechceme neb nevíme: pije se, zahálí se, bije čtyry hodiny (mlatek n. kladivo bije).

§. **141**. Slovesa podle rodův, způsobův, časův, osob a čísel ohýbati slove *časovati*. Dle infinitivu, hlavně za příčinou časování, dělíme slovesa na šestero tříd.

I. První třída obsahuje slovesa, která infinitivní příponu -ti připínají bezprostředně ke kmenu samému, jenž vystupuje na jevo v čase přítomném, jako: nes, ved, plet, moh, bi v nesu, vedu, pletu, mohu, biji; kmenová samohláska (mimo moci a jeti) se dlouží a poslední souhláska, je-li zubnice neb hrdelnice, podstoupí příslušné změny: bí-ti, nés-ti, ved-ti vés-ti, plet-ti plés-ti, moh-ti moc-i, pek-ti péci.

II. Druhé třídy slovesa připínají infinitivní příponu -ti ku kořeni pomocí slabiky -nou-, jako: vi-nou-ti, sek-nou-ti, pad-nou-ti.

III. Třetí třídy slovesa mají před infinitivní příponou samohlásku *i*: nos-i-ti, čin-i-ti, pros-i-ti.

IV. Čtvrté třídy slovesa mají před infinitivní příponou dvojhlásku *ě*: vid-ě-ti, hoř-e-ti (m. hor-ě-ti), um-ě-ti, hov-ě-ti, šediv-ě-ti.

V. Pátá třída má před inf. příp. samohlásku *a*, přehlasením *e*: vol-a-ti, děl-a-ti, sek-a-ti, ház-e-ti.

VI. Šesté třídy slovesa mají před inf. příp. slabiky -ova: mil-ova-ti, kup-ova-ti, jmen-ova-ti, kral-ova-ti.

Následující nyní tabulka poskytuje přehled jednotlivých těchto tříd, a potřebné doklady s vysvětlením položíme hned potom v pořádku jak třídy a vzory za sebou jdou.

			I. třída					II.
		osoba	Přípona -ti spojena jest přímo se samým kmenem					Mezi nou
Infinitiv			nés-ti	péci	pí-ti, pnu	píti, piju	tříti	vi-nou-ti
čas přítomný	j. č.	1.	nes-u	pek-u	pn-u	pij-u, -í	tr-u	vin-u
		2.	nes-eš	peč-eš	pn-eš	pij-eš	tř-eš	vin-eš
		3.	nes-e	peč-e	pn-e	pij-e	tř-e	vin-e
	mn. č.	1.	nes-eme	peč-eme	pn-eme	pij-eme	tř-eme	vin-eme
		2.	nes-ete	peč-ete	pn-ete	pij-ete	tř-ete	vin-ete
		3.	nes-ou	pek-ou	pn-ou	pij-ou, -í	tr-ou	vin-ou
způsob rozkazovací	j. č.	2. a 3.	nes	pec	pn-i	pij, pí	tř-i	viň
	mn. č.	1.	nes-me	pec-me	pn-ě-me	pij-me píme	tř-eme	viň-me
		2. a 3.	nes-te	pec-te	pn-ě-te	pij-te, píte	tř-ete	viň-te
přechodník přítomný		r. m.	nes-a	pek-a	pn-a	pij-e	tr-a	vin-a
		r. ž.	nes-uc	pek-uc	pn-uc	pij-íc	tr-uc	vin-uc
		r. stř.	nes-uc	pek-uc	pn-uc	pij-íc	tr-uc	vin-uc
		m. i. stř.	nes-ouce	pek-ouce	pn-ouce	pij-ice	tr-ouce	vin-ouce
přechodník minulý		r. m.	nes	pek	pia-v	pi-v	tře-v	vinu-v
		r. ž.	nes-ši	pek-ši	pia-vši	pi-vši	tře-vši	vinu-vši
		r. stř.	nes-ši	pek-ši	pia-vši	pi-vši	tře-vši	vinu-vši
		m. i. stř.	nes-še	pek-še	pia-vše	pi-vše	tře-vše	vinu-vše
příčestí činné		r. m.	nes-l	pek-l	pia-l	pi-l	tře-l	vinu-l
		r. ž.	nes-la	pek-la	pia-la	pi-la	tře-la	vinu-la
		r. stř.	nes-lo	pek-lo	pia-lo	pi-lo	tře-lo	vinu-lo
		r. m.	nes-li	pek-li	pia-li	pi-li	tře-li	vinu-li
		r. ž.	nes-ly	pek-ly	pia-ly	pi-ly	tře-ly	vinu-ly
		r. stř.	nes-la	pek-la	pia-la	pi-la	tře-la	vinu-la
příčestí trpné		r. m.	nes-en	peč-en	pia-t	pi-t	tře-n	vinu-t
		r. ž.	nes-ena	peč-ena	pia-ta	pi-ta	tře-na	vinu-ta
		r. stř.	nes-eno	peč-eno	pia-to	pi-to	tře-no	vinu-to
		r. m.	nes-eni	peč-eni	pia-ti	pi-ti	tře-ni	vinu-ti
		r. ž.	nes-eny	peč-eny	pia-ty	pi-ty	tře-ny	vinu-ty
		r. stř.	nes-ena	peč-ena	pia-ta	pi-ta	tře-na	vinu-ta

§. 142. U první třídy českých sloves připíná se tedy infinitivní přípona -ti přímo ku kořeni, kterýž je takto sám s proměnami nepatrnými zároveň kmenem, a to kmenem infinitivným i přítomným, tak že všecky tvary časovací jen na něm samém osnovány jsou. U ostatních tříd připíná se

časovacích.

třída	III. tř.	IV. třída		V. třída			VI. třída
kmenem a infinitivní příponou -ti jest:							
	i	**e** nebo **ě**		**u**			**ova**
trh-nou-ti	čin-i-ti	um-ě-ti	hled-ě-ti	vol-a-ti	maz-a-ti	hn-á-ti	mil-ova-ti
trh-nu	čin-im	um-im	hled-ím	vol-ám	maž-u, -i	žen-u	miluj-u, -i
trh-neš	čin-íš	um-íš	hled-íš	vol-áš	maž-eš	žen-eš	miluj-eš
trh-ne	čin-í	um-í	hled-í	vol-á	maž-e	žen-e	miluj-e
trh-neme	čin-íme	um-íme	hled-íme	vol-áme	maž-eme	žen-eme	miluj-eme
trh-nete	čin-íte	um-íte	hled-íte	vol-áte	maž-ete	žen-ete	miluj-ete
trh-nou	čin-í	um-ějí	hled-í	vol-ají	maž-ou, -í	žen-ou	miluj-ou,
trhni	čiň	uměj	hleď	vol-ej	maž	žeň	miluj
trhněme	čiň-me	uměj-me	hleď-me	vol-ejme	maž-me	žeň-me	miluj-me
trhněte	čiň-te	uměj-te	hleď-te	vol-ejte	maž-te	žeň-te	miluj-te
trhn-a	čin-ě	um-ěje	hled-e	volaj-e	maž-e	žen-a	miluj-e
trhn-ouc	čin-íc	um-ějíc	hled-íc	volaj-ic	maž-íc	žen-ouc	miluj-ic
trhn-ouc	čin-íc	um-ějíc	hled-íc	volaj-ic	maž-íc	žen-ouc	miluj-ic
trhn-ouce	čin-íce	um-ějíce	hled-íce	volaj-ice	maž-ice	žen-ouce	miluj-ice
trh	čini-v	uměv	hledě-v	vola-v	maza-v	hna-v	milova-v
trh-ši	čini-vši	uměvši	hledě-vši	vola-vši	maza-vši	hna-vši	milova-vši
trh-ši	čini-vši	uměvši	hledě-vši	vola-vši	maza-vši	hna-vši	milova-vši
trh-še	čini-vše	uměvše	hledě-vše	vola-vše	maza-vše	hna-vše	milova-vše
trh(nu)l	čini-l	uměl	hledě-l	vola-l	maza-l	hna-l	milova-l
trh(nu)la	čini-la	uměla	hledě-la	vola-la	maza-la	hna-la	milova-la
trh(nu)lo	čini-lo	uměla	hledě-lo	vola-lo	maza-lo	hna-lo	milova-lo
trh(nu)li	čini-li	uměli	hledě-li	vola-li	maza-li	hna-li	milova-li
trh(nu)ly	čini-ly	uměly	hledě-ly	vola-ly	maza-ly	hna-ly	milova-ly
trh(nu)la	čini-la	uměla	hledě-la	vola-la	maza-la	hna-la	milova-la
trže-n	čině-n	uměn	hledě-n	volá-n	mazá-n	hná-n	milová-n
trže-na	čině-na	uměna	hledě-na	volá-na	mazá-na	hná-na	milová-na
trže-no	čině-no	uměno	hledě-no	volá-no	mazá-no	hná-no	milová-no
trže-ni	čině-ni	uměni	hledě-ni	volá-ni	mazá-ni	hná-ni	milová-ni
trže-ny	čině-ny	uměny	hledě-ny	volá-ny	mazá-ny	hná-ny	milová-ny
trže-na	čině-na	uměna	hledě-na	volá-na	mazá-na	hná-na	milová-na

infinitivní přípona pomocí samohlásek a slabik: a, ě, i, nu, ova, a kmenem infinitivným jest u nich tedy tvar známkami těmito opatřený: vol-a, vid-ě, nos-i, min-u, mil-ova. Nestačí však všem slovesům k tvoření tvarův časovacích kmen pouze infinitivný, jako na př. u slovesa milova, jenž stačí k tvoření minu-

lého příčestí činného i trpného rodu a min. přechodn.: milova-l, milová-n, milova-v, ale nikoli k tvoření rozkazovacího způsobu a přítomného přechodníku, kteréž odvozeny jsou od přítomného kmene: miluj. Máme tedy slovesa jednokmenná a slovesa dvoukmenná; u dvoukmenných jest kmen přítomný základem přít. času ukazovacího a rozk. zp. s příčestím a přechodníkem téhož času, kmen infinitivný základem všech ostatních tvarův časovacích (samých minulých).

§. **143**. Kromě kořene a kmene rozeznati možná v časování: 1. sponu, 2. přípony osobné, 3. známky časův a 4. známky způsobův.

Sponou nazýváme samohlásku mezi kořenem a příponami osobnými, časovými a způsobovými: nes-*e*-š, vol-*a*-l, nes-*e*-n, vol-*á*-n, vol-*a*-v. Sponu poznáme už v přít. čase, a dle toho, má-li ji sloveso v přít. čase nebo-li nemá, rozeznáváme časování sponové a bezesponové. Časování bezesponové mají nyní už jen čtyři slovesa: dáti, jísti, věděti a býti, kde přípony osobné atd. přímo ku kořeni a kmeni se přirážejí: dá-m, jí-m, ví-m, jes-m (jsem).

§. **144**. Osobné přípony jsou jen v přít. čase oznamovacím; zněly a znějí dílem i nyní takto:

Jdn. č.:	1. os.	mi, mъ, m	Mn. č.: my, me, m
	2. os.	si, ši, š	te
	3. os.	ti, tъ, ť, t	ntъ

m prvé os. jdn. č. zachovala jen slovesa časování bezesponového: dá-m, jí-m, ví-m, jse-m (m. jes-m); u všech ostatních *m* se sponou *a* smoutila kyrilčina v ą, jež stará čeština proměnila v *u:* z nesam tedy nesą a nesu, z volajam: volają a volaju. Nynější čeština zná se k *u* jen u těch, která mají v 2. os. sponu *e:* beř-e-š, pij-e-š, miluje-š, píš-e-š: beru, piju, miluju, píšu, přehlaseně také: piji, miluji, piši; všecka ostatní, která v 2. os. před š mají á nebo í, vrátila se k *m:* volám, chytím.

Přípona -si zachovala se jen v j-si m. jes-si; u všech

ostatních sloves m. někdejšího si a ši je už jenom š, tedy m. vie-si, nese-ši, pije-ši jenom: víš, neseš, piješ.

Přípona třetí osoby: ti (tь, t) a t také jen v jediném jest a jesti se zachovala, jinde všude odpadla: nes-e, kyr. nese-tь.

Přípona prvé osoby mn. č., zájmeno my, v starší češtině připíná se v tomto tvaru nezměněném, později však obyčejným zaměňováním hlásek *y* a *e* vyskytuje se co -me: vezemy - vezeme, bijemy - bijeme, hořímy - hoříme, anebo, kde spona s předchodnou samohláskou se nestáhla, také docela odsutě: vezem, bijem, milujem.

Příponu 3. os. mn. č., nti, kyrilčina s předcházející sponou *a* smoutila v *ą*: nes-ą-tь, piš-a-tь, m. nes-a-nti, piš-a-nti, kteréž ą přehlasila v ę u sloves, majících před ostatními osobnými příponami samohlásku *i*: nos-ę-tь m. nos-ą-tь. Stará čeština zaměnila ą a ę čistými hláskami *ú* a *ia* (u těch, jež před ostatními osobn. příp. mají *i*): nes-ú, píš-ú, nos-ia, odkud v nové češtině rozpuštěné: nes-ou, po měkkých přehlasené: píš-í a u oněch posledních z přehlaseného ia, totiž z ie, staženě í: nosí. Slováci drží se dosud staré češtiny.

§. 145. Známkou rozkazovacího způsobu jest *i*, kteréž po samohláskách přestrojujeme v *j*: bij místo bii, kuj místo kui, kryj místo kryi. Samohláska *a* se před ním zpětně přehlasuje: volej, hádej m. volaj, hádaj. Po souhláskách buď zůstává: padni, mři, kdež pak v množn. č. se zaměňuje samohl. ě: padněme, mřeme, anebo přechází v předcházející souhlásku: hoď, čiň m. hodi, čini, u sloves první třídy kmene zavřeného a též v třetí třídě odsouvá se docela: nes, vez, nos, voz, ožívá ale v jdn. č. před důrazným ž: nesiž, veziž, nosiž, voziž, vodiž. Dlouhá kmenová samohl. v rozk. zp. se krátí: oznámiti oznam oznamiž, síliti sil siliž, ráčiti rač račiž, říditi řeď řediž (nesprávně: řiď, řidiž).

§. 146. Přípon časových, jimiž bychom minulý neb budoucí čas označovali, právě tak nemáme, jako nevíme, byly-li jaké zvláštní přípony k označení času přítomného. Jediná

památka přípony prostého (neopsaného) času minulého zachovala se v bys, bysme, byste. Jest to souhláska *s*, která však mezi dvěma samohl. mění se v *ch*, tak že 1. os. jdn. č. zní: by-*ch*-ъ, 1. os. mn. č.: by-*ch*-o-mъ m. (já) by-s-ъ, by-s-o-mъ. Z třetí os. jdn. č., by-s-t, zanikla jako u všech sloves mimo jest přípona osobná a časová též, tak že zbylo pouhé otřené: by, kteréž znamená též os. 2. V třetí os. mn. č. měla kyrilčina vypuštěním druhého živlu (t) osobné přípony a přehlasením: by-š-ę, stará čeština by-ch-u. Takovýto prostý minulý čas, jenž už záhy ustupoval časům opsaným: miloval s e m m. milovach, milovali s o u m. milovachu atd., žil prý ještě v 16. stol. v ústech lidu českého. Moravčina a slovenčina také ještě se nevzdálila přípony té, užívajíc její obměny *ch* s činným příčestím min. č.: já-ch šel, chodila-ch, a tak mluví též lid polský ve Slezsku.

§. **147.** Supinum rozeznává se od infinitivu tvrdým t a krácením kmenové samohlásky: milovat, nest, bit, a užívá se ho pravidelně po slovesech, jež znamenají hnutí anebo úmysl: jdu spat. Povaha jeho co jména podstatného jeví se tím, že řídí genitiv: jdu lovit ryb, pospíchám oznámit mu té radostné zprávy.

§. **148.** Příčestí minulého času jest dvojí: činné na *l*, trpné na *n* a *t*. Tvoříme z něho minulý a dávnominulý čas obou rodů, spojujíce s ním přítomné a minulé tvary pomocného slovesa býti: hledal jsem, byl jsem hledal, jsem hledán, byl jsem hledán. Přípona činného příčestí (l) spojuje se přímo s kořenem anebo kmenem infinitivným: nes-l, minu-l, viděl. Starší čeština u sloves 1. třídy kmene zavřeného v rodě mžsk. s nynější češtinou obecnou *l* odsouvávala: nes, vez, ved, řek m. nesl, vezl, vedl, řekl.

Z přípon trpného příčestí min. času mají t slovesa kořene anebo kmene vycházejícího v i, y, u anebo zavřeného nosovkami *m* a *n*: bi-t -ta -to, kry-t -ta -to, vinu-t -ta -to; nosovky se ruší v (i)a: ja-t -ta -to, pia-t -ta -to od jm-u a pn-u. U všech ostatních panuje *n*, a to se sponou *e* u sloves

prvých dvou tříd kořene zavřeného a u všech 3. třídy: nes-e-n nesena neseno, tř-e-n třena třeno, trž-e-n tržena trženo, čin-ě-n činěna činěno, noš-e-n nošena nošeno. Jinde jsou známky tříd, ě, a, ova, zároveň sponami: vid-ě-n -a -o, děl-á-n -a -o, kup-ová-n -a -o.

Příčestí trpné od sloves nepřechodných má význam činný: propade-*n*-ý propadnu-*t*-ý, minu-*t*-ý, srostený, zamrznutý. Takováto příčestí znamenají, že podmět ve svrchované míře opatřen jest vlastností, přiměřenou stavu slovesem vyslovenému. Jiná ponášejí se významem na přídavná od infinitivu anebo přechodníku příť. času, jako ležatý, stojatý = ležecí, stací anebo ležící, stojící. Téhož významu jest i několik přídavných, též od sloves nepřechodných, na utý, utný (útný): mrzutý, smrdutý, tekutý, visutý, (mohutý, slovutý =) mohutný, slovutný (se vsutým n tak jako udatný m. staršího udatý od úd).

Starodávná přípona trpného příč. času příť., jež ale velmi časně vyhynulo (poslední příklad u Štítného, v 14. stol.), jest -m. Zbytky jeho zachovaly se v přídavných jménech: znám -a -o (od znáti), vědom -a -o (od věděti), vidom -a -o (od viděti), lakomý od zastaralého lakati = lačným býti, pitomý od zast. pitati (krmiti), zřejmý m. zřejemý od zříti, a několik jiných.

§. **149.** Přechodníky máme co do tvaru dva: jeden pro čas přítomný a budoucí: leza, bera, mna, tra, vstana, sedna, volaje, druhý pro čas minulý: uvinuv, zavolav, dohoniv. Překrásný tento tvar českého slovesa klademe ve stažených větách, vynechavše spojky: a, když, až .. anebo vztažná zájmena: jenž, který. Proto slovesný tvar, jenž tato slůvka pomíjí, tak říkaje přechází, nazván jest přechodníkem; na př. místo: chodím a čtu pravíme krátce: chodě čtu; vstanu a půjdu k otci = vstana půjdu k otci. Známka přechodníku příť. a budoucího jest po tvrdých souhláskách m., ž. a stř. r.: -a, -ouc (za starod.: -uci): jsa jsouc, buda budouc; v mn. č. jen: -ouce: jsouce, budouce; po měkkých souhláskách m., ž.

a stř.: -e (-ě), -íc (za starodávna -ěci): pij-e, -íc, chyt-ě, -íc, miluj-e -íc; mn. č. jen: -íce: pijíce, chytíce, milujíce.

Přechodník přítomný odvozujeme od přítomného kmene, a tento zase nejlépe ustanovíme podle třetí osoby mn. č. a v pochybných případech od rozk. zp.: vedou - veda vedouc vedouce, tlukou - tluka tlukouc tlukouce, jmou - jma jmouc jmouce, kryjí n. kryjou - kryje kryjíc kryjíce, mrou - mra mrouc mrouce, vinou - vina vinouc vinouce, bodnou - bodna bodnouc bodnouce, mluví - mluvě mluvíc mluvíce, visí - vise visíc visíce, letí - letě letíc letíce, hledají - hledaje hledajíc hledajíce, káží n. kážou - káže kážíc kážíce anebo od rozk. způsobu kázej: kázaje kázajíc kázajíce, berou - bera berouc berouce, kupují n. kupujou - kupuje kupujíc kupujíce.

Přechodník minulý tvoříme od kmene infinitivního příponou -v, -vši, -vše: vinuv vinuvši vinuvše, činiv činivši činivše, milovav milovavši milovavše; celý den pracovavše nic jsme nepopadli. U sloves kmene zavřeného vysouvá se *v*: nes nesši nesše, ved vedši vedše, pek pekši pekše, trh trhši trhše.

Na Moravě lid posud přechodníků užívá: ida dom zmokl jsem, viza (= vida) že nemůže s místa pomohl jsem mu. V Čechách zná se lid k přechodníkům jen v některých způsobech mluvení a tu zase jen co k tvarům příslovkovým, nedbaje ani na rod ani na číslo: modlím se kleče, jím sedě, píšu stoje, hraju leže (a dokonce chybně s předložkou *v*: v leže!) praví mužský i ženská anebo jich více m.: kleče klečíc klečíce, sedě sedíc sedíce, stoje stojíc stojíce, leže ležíc ležíce.

Přípona přechodníku přítomného byla prvotně -nt; od nesu tedy: nesant, což se srovnává úplně s lat. portans (gen. portan*tis*) a s něm. trag-e-*nd*. Proměňovala pak se až na nynější tvar svůj takto:

u tvrdých:	mžsk.:	nesant		žnsk.:	nesantji	
		nesan			nesanci	
		nesą			nesaci	
		nesy		stč.:	nesuci	
	česky:	nesa			nesúc	
				nč.:	nesouc	
u měkkých:		pišant	nosant	ž.:	pišantji	nosantji
		pišan	nosan		pišanci	nosanci
		piša	nosa		pišaci	nosaci
		píšę	nosę	stč.:	píšaci	nosaci
	stč.:	píša	nosa		píšeci	noseci
	nč.:	píše	nose		píšíc	nosíc.

Pozorujeme přehlásku po měkkých souhláskách a dloužení slabiky tam, kde po ní odsuta samohl. *i*. Tvaru ženského, jenž jest stejný s rodem středním, užívají spisovatelé též pro mužský rod tam, kde tento od 3. os. jdn. č. času přítomného oznamovacího se neliší: bijíc, píšíc, kupujíc, poněvadž mužský přechodník bije, píše, kupuje stejně zní s 3. os. přít. č.

Pozn. Přípony infinitivu, supina, příčestí a přechodníkův jsou přípony jmenné. Podstatná a přídavná příponami těmito odvozená jsou větším dílem pozůstatky z pradávných dob jazyka. (V. §. 30—37, 39—43 a zvláště §. 42.)

Poznámky k jednotlivým třídám.

První třída.

§. 150. Slovesa této třídy jsou kmene zavřeného a kmene otevřeného. Rozdíl ten jeví se nejpatrněji v infinitivu: **slovesa kmene zavřeného zachovávají dlouhou kmenovou samohlásku i ve složení trojslabičném** (tedy ve složení s předložkami slabiku tvořícími anebo se zápornou částicí „ne“): nésti snésti - přinésti, donésti, unésti; vézti svézti - přivézti, dovézti, nevézti; péci zpéci - upéci, napéci, dopéci; klásti - naklásti; kvésti - vykvésti atd.; **slovesa kmene otevřeného krátí dlouhou**

kmenovou samohl. ve složení trojslabičném: bíti sbíti - vybiti, píti (piju) - upiti vypiti, znáti - uznati, neznati atd. Jen *u* zůstává dlouhým: vysouti, obouti, přeplouti. U sloves podle vzoru tříti délka zůstává: mříti umříti, mlíti semlíti, dříti vydříti; jen u mlíti praví se též: semleti, domleti, pomleti v. semlíti, domlíti, pomlíti.

§. 151. 1. Podle vzoru nesu časujeme slovesa, jichžto jednoslabičný kmen zavřen jest souhláskami s, z, t, d; p, b, v:

nésti nesu, pásti pasu, třásti třasu n. třesu;

vézti vezu, hrýzti hryzu, lézti lezu;

kvésti kvísti kvetu, plésti pletu, másti matu, mésti metu, hnísti hnětu, čísti čtu, růsti rostu;

vésti vedu, přísti předu, krásti kradu, břísti bředu, klásti kladu, bůsti bodu, housti hudu, (blésti bledu faseln);

ze sloves retnicemi zavřených jen některé zbytky zůstaly ještě pod vzorem nésti; infinitivy kořenův retnicemi p a b zavřených přijímají pro lepší vyslovení vsuvku s: záb-s-ti m. zábti (přít. č.: zebu), dle čehož bylo i hriebsti, skúbsti, tépsti. Nyní přenášíme sloveso hřebsti pod vzor činiti: pohřbiti, ostatní pod vzor volati: skubati, tepati. S jednotným č. přítomného času však zůstává tepati přece raději v třídě první: tepu, tepeš, tepe. Kořeny zavřené retnicí *v* byly: živ, plév, šiv a běžné (jen s předložkou ob a z-) uv; starší spisovatelé znají se nejednou ještě ku přítomnému času živu, živeš, živе atd. Nyní slovesa ta přišla o svůj poslední živel kořenný a přestoupila co slovesa kmene otevřeného pod vzor bi-j-i.

2. Příčestí trpné vloudilo se dle mluvy obecné i do spisův s *š* a *ž*, jako: nešen, vežen m. **nesen, vezen**. Obměkčování takové jest tu neústrojné, neboť by pak i v přít. č. před sponou *e* sykavky *s* a *z* musely se měniti v hustší *š* a *ž*, čemuž není tak; pravíme jen: nes-e, vez-e, nes-e-te, vez-e-te. Třásti, pásti, másti zachovávají *á* i v přech. a činném příč. min. času: třás, pás, mát, třásl, pásl, mátl. Nosovka ę v někdejším tres vystupuje pravidelně na jevo co (ie) í v (triesti)

třísti, co *á* v třásti třás třásl, co přehláska *é* v třesu, třes, třesa, třesen.

3. Od kvet m. cvьt jest infinitiv dvojí; buď správně kvísti podle čьt čísti, kde ь také ožívá co í, anebo důsledně podle ostatních zubnicemi zavřených: kvésti. V minulém čase ь v čьt ožívá co e: četl a tak i v odtaženém podstatném: čes-t; jest tedy i z cvьt jen **kvet** (**kvetu, kvetí, kveta, kvet . . .**). Sloveso růsti mělo by v příť. čase míti: rot-u anebo rod-u, jest však rost-u od někdejšího přítomného kmene ros-t.

§. 152. Podle vzoru péci peku časujeme slovesa, jichž kmen zavřen jest hrdelnicemi *h* a *k*: vrci vrhu, stříci střehu (bewachen), stříci střihu (mit der scheere schneiden), moci mohu, žíci žhu (místo žehu), síci seku, (síci sahu jen v dosíci), téci teku, tlouci tluku, vléci vleku, říci říku (místo řeku). Před sponou *e* rozlišuje spisovná čeština hrdelnice *h* a *k* v hustší sykavky *ž* a *č* (ale nikoliv před samohl. širokými!): vrhu vržeš vrže vrženie vržete vrhou, tluku tlučeš tluče tlučeme tlučete tlukou; vržen, tlučen. Říci říku rozlišuje výjimkou jen prvním stupněm: rceš, rceme, rcete; v trpném příč. a v odvozených odtud slovech rozlišuje pravidelně: řečen, určený (= umluvený, tedy ustanovený), uřčený (der beschrieene), vyřčení an. vyrčení. Co řeknu, uřknu, vyřknu atd. přestupuje do 2. tř. pod trhnouti, co určiti do 3. pod činiti. — Známka rozk. zp. v řeči spisovné rozlišuje hrdelnice jen prvním stupněm v *c* a *z* a zaniká: tluc tlucme tlucte, vrz vrzme vrzte, střez střezme střezte, pomoz pomožme pomozte; známka rozk. zp. se drží v říci říku: rci a v žíci žhu: žži (m. žzi). — Zanikající ve způsobech času příť. pohyblivé *e* z ь (žhu, říku m. žehu, řeku . . podle čtu m. četu, čьtu) vyskytuje se v těžko vyslovitelných bez něho tvarech času minulého: žehl řekl, žehla řekla (ale od četl zase: čtla čtlo . .). — Moh dlouží *o* v *ů* před sponou *e* v příť. čase: mohu můžeš může můžeme můžete mohou. — Od **střehu stříci** utvořili si někteří chybně střežiti místo strážiti a proto místo **střehu střež-eš -e -eme -ete střehou, střez, střehl, střeha střeh**

vídati až příliš často: střežím střežil . . . Podle třásl třás, pásl pás, mátl mát pod vzorem nésti máme i tu dlouze: tloukl tlouk a m. střehl také: střáh střáhl.

§. 153. Vzor p n, pъn (píti, pnu). 1. Kmen sloves tohoto vzoru jest zavřen nosovkami *m* a *n*. Kmeny tyto jsou im (jm), žm, pn, tn, čn, žn m. jъm, žъm, pъn, tъn, čъn, žъn. Nosovka zůstává však jen před samohláskou: jm-u jm-eš j-mi jm-a, pn-u pn-eš pn-i pn-a, před souhláskami se ruší: jęti, pęti, místo čeho v češtině mezi tvrdými souhl. nastoupilo a, á, ia, mezi měkkými přehlasně: (e, ě, é) í: jal jat jav jíti, pial piat piav píti. — Do žm vkládáme pro lepší výslovnosť souhlásku d: ždíti ždmu, ždal ždat ždav. Čn číti vyskytuje se pouze ve složeninách: za-číti za-čnu, po-číti po-čnu, na-číti na-čnu . .

2. Infinitivy sloves žíti (žnu), píti (pnu), číti (čnu) znějí stejně s infinitivy sloves otevřených kmenův: ži-, pi-, či-, a infinitiv kmene im (jíti jmu) stejně s infinitivem jíti jdu. Proto volí někteří od kmenův nosovkami zavřených nové tvary podle vin-outi: jmouti, pnouti atd., jiní tu, kde by dvojsmysl měl vzniknouti, chvalitebněji ruší nosovky veskrz a praví: jati pojati zajati (po)jal (po)jav (za)jav, piati napiati (na)pial (na)piav na(piat), žati požati atd. Ostatně možno slovesa tato kmene zavřeného od příslušných kmene otevřeného ve trojslabičném infin. rozeznati také délkou: napíti napnu - napiti napiju, dožíti dožnu - dožiti dožiju, počíti počnu - počiti počiju. (U jíti však nemůže tohoto rozdílu býti, neboť jíti jdu co kořen zavřený zachovává dlouhou: dojíti dojdu.)

3. Ve složení s předložkami kořen im dvojako vystupuje na jevo; po předložkách otevřených: na, po, za atd. vsouvá se k odstranění průzvu souhl. j: naj-íti (na-j-ati) na-j-al, za-j-íti (za-j-ati) zajal; po předložkách zavřených: od, s, vz vsouvá se pravidelně n: od-n-jíti od-n-jal, s-n-jíti s-n-jal, vz-n-jíti vz-n-jal, staženě: odníti odňal, sníti sňal, vzníti vzňal. Bývalé ъ předložek těch ožívá co e ve skupeninách souhlásek těžko vyslovitelných: sejmu, odejmu, podjíti n. podjati podejmu.

Ve vz-íti (m. vzęti, nehmen) n se nikde nevsouvá a prvý živel *i* zaniká ve způsobech času příť.: vez-mu vez-mi vez-me; ve způsobech času minulého: vzal vzav vzat jest bytně obsaženo co měkkosť v samohl. *a*, neboť toto jest z *ę*, a *ę* zase z *ьn*. Douti má dmu podle pnu, ale s jiným významem také: duju podle piju.

§. 154. Vzor píti piju. 1. Slovesa tohoto vzoru rozeznávají se od ostatních této třídy tím, že jsouce kmene otevřeného přijímají k odstranění průzvu vsuvku j ve způsobech času příť.: bi-j-u bi-j-eš bi-j-e bi-j-íce. Patří sem slovesa, jichž kmen vychází v samohl. i, y, u, ě, e, a: bi, hni, pi, vi s přehlasenými bli, či, kli (zobati a klížiti), pli; kry, my, ny (chřadnouti), ry, ty, vy; ku, plu, ru (reissen, raufen), slu, snu, su; dě, chvě, pě, smě, spě, pře, se, ze; ba (mluviti), ta, zra. Dě, hře, o-kře, vě a j. zabíhají s infinitivnými tvary také do třídy 5.: díti se dálo se, hříti hřáti, okříti okřáti, víti váti. Z nosových přešlo sem kle (m. klъn); plu a slu v ozn. zp. příť. času k odstranění průzvu buď také jako ostatní vsouvají j: pluju, sluju, an. rozpouštějí *u* v *ov:* plovu, slovu. Od tru máme jen podstatné rtuť místo truť, jinak přešlo co stupňované tráv-iti, otráv-iti atd. pod činiti.

2. V rozk. zp. ij a yj stahujeme také v *í* a *ý:* pí, bí, krý, mý (podle dobrý z dobryj); obecná čeština, jako v dobrý, tak i zde rozpouští ý v ej: krej, mej.

3. Trpné příč. min. času u sloves kořene vycházejícího v *a* a *ě* jest na *n:* zrá-n-í, pě-n-í; plě a kle, přenesená sem první odsutím *v* a druhé zrušením nosovky, mají trpné příč. min. času podle svých prvotných vzorů nes a pn: plen a klet klat (méně správně plet a klen).

4. V příč. min. času v době klasické nekrátili ou: plouti ploul, slouti sloul; nyní častěji po příkladu jiných samohl. se krátí: plul, slul, kul, kut. Ze sloves na *a* a *ě* dlouží se krátká jinde samohláska u těchto: hraji hrál hrán, kaji se kál se po-kán-í, laji lál láno lání, taji tál tán tání, zraji zrál zrán zrání, naději se nadál se (ne)nadání, přeji

přál přán přání, směji se smál se smání, věji vál vát vání, zeji zál. Takováto slovesa, s dlouhou kmenovou samohl. v min. příčestí, zachovávají dlouhou kmenovou i ve složeném trojslabičném infinitivě.

§. 155. Vzor tr tříti. Podle vzoru toho časujeme slovesa kořene zavřeného tekutýma souhláskama *l* a *r*: ml, dr, mr, pr, str, vr, zř. Tvary způsobův přítomných přišly dávno o kořennou samohlásku před r; tru tři a tra stojí tedy m. teru, teri a tera. Před l samohl. ta se drží: melu mel melme melte, mela. V tvarech od kmene inf. odvedených, tedy v inf. samém, v činném a trpném příč. min. času a v přech. min. času kořenná samohl. co *e* a *í* ožívá, *r* a *l* pak se přesmykují; tříti mlíti, třel mlel, třen mlen, třev mlev stojí tedy m. terti melti, ter-l mel-l, tern meln, terv melv. Trpné příč. min. času bylo též na t, čehož důkazem dosavadní mlet, obyčejnější než mlen, a trt-iny čili drt-iny. Od pl zachovalo se toliko: pl-n-ý bez ožilé kořenné samohl.; tak zaniká tato i v určitých příčestích: u-mr-lý, ne-vr-lý, o-tr-lý, trdlice místo trlice, proti: mře-l, vře-l, tře-l. (Sr. §. 170.)

§. 156. Slovesa prvé třídy jsou vesměs neskonalá a sice trvací; skonalými, a sice končicími stávají se ve složení s předložkami. Co do směru činnosti je jich mnohem více přechodných nežli nepřechodných.

Druhá třída.

§. 157. Slovesa této třídy jsou též kořene buď otevřeného buď zavřeného: vi-nouti, trh-nouti.

§. 158. Vzor vi-nouti. Slovesa tohoto vzoru jsou buď přenesená od vzoru pi-ji: dou-ti dunouti, klíti klínouti (zobati), plíti plínouti, líti línouti, plouti plynouti, slouti slynouti (na slovo vzatým býti), souti sunouti, víti n. váti - vanouti, víti vinouti, říti (jako jelen říčeti) řinouti, táti tanouti; anebo se vyznačují tím, že retnice jich kořene před n jest vysuta: hnouti m. hbnouti (sr. o-heb-ný), hrnouti m. hrbnouti (od starého hřebsti hřebu - hrabu), hynouti m. hybnouti sr. hebnouti,

u-snouti m. u-spnouti (sr. se-pnu), tonouti m. topnouti (sr. topiti); u jiných jest vysuta i zachována, s významem obyčejně pozměněným: kanouti kápnouti, klenouti klepnouti, kynouti kývnouti, přilnouti přilípnouti, oslnouti (o)slepnouti; — trnouti srovnej s trpěti, šinouti s něm. schieben. — (Vy)řknouti jest od říci řku, vz-po-menouti a zapomenouti od man ve mn-ěti mín-iti, od manouti známe prvotný tvar jen z ruského mať = hýbati, kývati.

§. 159. Vzor trh-nouti. Slovesa tohoto vzoru jsou význačna tím, že minulé příčestí a minulý přechodník tvoří také podle první třídy bez nu: trhl trh, pročež i tu hrdelnice se změžďují před sponou e (v trpném příč. min. času): táhnu tažen, dosáhnu dosažen, postihnu postižen, zapřáhnu zapřažen, za-mknu za-mčen, do-tknu do-tčen, na-dchnu na-dšen, tisknu tištěn. Několik se jich sem také z třídy té dostalo: dosíci - dosáhnu, síci seku - seknu, pásti (padu) - padnu, vlásti (vladu) vládnu. Jiných zde ponejprv se vyskytujících uvedeme několik v §. následujícím. Vynechávati nu v tvarech minulých tam a tehda, kde a kdy toho jest potřeba, je tak starodávné jako vsouvání ho do sloves, kam původně ani nepatří, jako ve všech slovesech předešlého §., kde k vůli tomuto n zaniká poslední živel kořenný. Z dob těch máme od o-hnouti (m. o-hb-nouti) o-b-lý m. o-hb-lý (o-hb-nu-lý) proti o-h-nu-l, ná-h-lý m. na-hb-lý (na-hb-nu-lý) proti na-h-nu-l. Odtud i Kollárovo: pohly m. pohnuly a krajinomluv: nahla nahli atd. m. nahnula nahnuli.

§. 160. Proti třídě první obsahuje třída druhá mnohem, více sloves nepřechodných nežli přechodných a co do trvání děje kromě trvacích (§. 158 od dunouti až tanouti a mn. j.) i skonalých tak hojně, že se zdá, jako by třída tato od prvopočátku byla měla nejkratší čili okamžité děje označovati, ku kterémuž konci jich kmen vysouváním kořenných souhlásek a samohlásek co možná jest skrácen. Kromě skonalých a sice jednodobých, jako: bodnu, drbnu, klesnu, kousnu, lehnu, padnu, říznu, sednu, trhnu, vrhnu, křiknu tknu, hnu a j. objevují se tu poprve i počínavá, pošlá nej-

více od jmen přídavných: schnu, moknu, hluchnu, blednu, chřadnu, slabnu, mladnu, stárnu, sladnu, řednu, chudnu, bohatnu . .

Třetí třída.

Vzor: čini-ti.

§. 161. Co do trvání děje obsahuje tato třída slovesa

1. jednodobá, nejvíce prvotná, t. j. taková, jež v třídě této ponejprv se vyskytují: hodím, chytím, chopím, koupím, kročím, lapím, mrštím, praštím, pustím, raním, skočím, slíbím, střelím, strčím, vrátím, vtípím se, chybím (chybiti; chyběti viz v třídě 4.);

2. trvací, a to a) prvotná: bráním, děsím, dojím, hájím, lovím, mluvím, nutím, prosím, robím, rmoutím, vadím se, učím, udím; b) odvedená stupňováním od sloves středních, čímž pak nabývají významu příčinného, stávajíce se tudy přechodnými: hnojiti, mařiti a moříti, plaviti, slaviti, točiti, vařiti, rostiti, saditi, sušiti, baviti, z-o-taviti, po-ložiti, buditi, zvoniti (jejichž střední jsou: hniti, mříti, plouti, slouti, téci, vříti, růsti, sednouti, schnouti, býti, týti, lehnouti, bditi m. bděti, zníti m. zvěněti), od jiných částek řeči odvedená všechna: bouřiti, brázditi, děliti, chváliti, krmiti, mlátiti, barviti, čepiti, rybařiti, soliti, běliti, černiti (něco jiného: běleti, černěti!), vážiti, množiti a mn. j. Takovýmtéž stupňováním dostala se sem: pojiti od píti, kloniti od klen- klepnouti, modliti m. moliti od mlíti, svítiti od svitnouti;

3. pokračovací všecka též stupňováním odvedená, ale přitom směr činnosti svých prvotných sloves neměnící, t. j., bylo-li sloveso prvotné nepřechodným, zůstane i zde nepřechodným, bylo-li přechodným, zůstane přechodným i zde: brodím, chodím, nosím, strážím, vodím, vozím, vláčím, klopím (od břeh, jdu, nesu, střehu, vedu, vezu, vleku, klenu a klepnu) atd.

Co do směru působení jsou všecka přechodná, mimo některá, znamenající větším dílem hýbání.

§. **162.** Jako u vzoru peku v třídě 1. a u vzoru trhnu v tř. 2. před sponou e nastupuje i zde v trpném příčestí min. času změžďování a změkčování. Poslední kmenové *i* tohoto vzoru skleslo totiž před sponou *e* v *j*: čini-ti činj-en, kteréžto s předcházejícími souhláskami působí tyto proměny:

1. *d* a *t* (zde tedy dj a tj) změžďuje se pravidelně v *z* a *c* tam, kde před nimi nestojí jiné souhlásky: hoditi hozen, roditi rozen, **hraditi hrazen**, souditi souzen, chytiti chycen, platiti placen, světiti svěcen. Ale zůstává: deděn, kaděn, cítěn, pečetěn, číděn; voditi má voděn, ale: sprovoditi sprovozen;

2. *s* v *š* a původní *z* v *ž* též jen po samohláskách: **nositi nošen, kaziti kažen**, voziti vožen i vozen, plaziti jen plazen, spasiti spasen. Z *d* pošlé *z* nikdy dále neměkne: od-cizen, ob-mezen (štuždь, medja); *c* také ne: baciti bacen;

3. skupeniny st a sl mění se v šť a v šl, též s častými výjimkami: pustiti puštěn, mysliti myšlen; ale: kreslen, ctěn (m. čestěn). Skupeniny zď a žď se nepřetvořují, poněvadž zz a žz se příčí ústrojí našeho jazyka; zůstává tedy jen: hyzděn, drážděn.

4. Po retných souhl. b, p, v a po tekutých l, ř jest pouze en m. ěn: **loven, lapen**, huben, mámen, chválen, tvořen.

§. **163.** Krácení dlouhé kmenové samohl. v inf. viz na str. 28 č. 9, §. 145 a §. 154.

Čtvrtá třída.

V infin. dlouží se při jednoslabičných kmenech *ě* v *í*, v přít. č. jen u jedné části sloves v 3. os. mn. č. se vsuvným j se drží: umějí, u druhé zaniká: hledí (z hledia).

§. **164.** Vzor u m é-ti. Dle tohoto vzoru časujeme slovesa odvedená od jmen podstatných a přídavných; mimo uměti a úpěti vynikají tím, že jsou vesměs počínavá: běleti, bohatěti, bujněti, domácněti, hubeněti, kameněti, lačněti, lakomětі, malátněti, mrtvěti, mrzačeti, obecněti, pitoměti, re-

zovatěti, šcdivěti, tučněti, vetšeti (od vetchý = starý), želeti, chyběti a mn. j.

§. 165. Vzor hleděti. Dle vzoru tohoto časujeme

1. slovesa prvotná čili ta, jež poprve pod touto třídou se objevují: bdíti, čníti, čpíti, dlíti, hověti, hřmíti, kypěti, museti, pníti, viseti, rdíti se, svrběti, smrděti, strměti, tlíti, veleti, u-zříti, zníti m. zvaněti a několik jiných;

2. z druhé třídy bez stupňování kmenové samohl. sem odvedená: po-blednouti - hleděti, od-letnouti - letěti, lnouti m. lpnouti - lpíti, mrznouti - mrzeti, sednouti - seděti, stydnouti - styděti se, trnouti m. trpnouti - trpěti, váznouti - vězeti, vrtnouti - vrtěti, — kleknouti - klečeti, mlknouti - mlčeti, vy-běhnouti - běžeti, lehnouti - ležeti, prchnouti - pršeti, po-slechnouti - slyšeti, vříslnouti - vřeštěti, šustnouti - šustěti, pisknouti - pištěti a j.

Tak dlužno odváděti nejspíše i tkvíti a stkvíti od tknouti. Po-zř-íti je z první třídy z pod vzoru tř-íti.

Slovesa třídy této, co do směru působení, jsou nejvíce nepřechodná.

§. 166. Báti se a státi, nestaženě bojati se a stojati, stupňovaná z prastarého bí (timere) a sti (seslabeného ze sta), zachovala v tomto staženém tvaru někdejší samohlásku *a* m. prvotného, u ostatních sloves tohoto vzoru nyní běžného *e*. Zbytky někdejšího časování sloves tohoto vzoru s *a* místo ě jsou na př. leža-tý, stoja-tý, hořál-ek, hořa-vina. Nynější časování s *ě* není tedy přehlasením z *a*, nebrž vracením-se k původnímu *ě*.

Přítomnými tvary jde báti se věrně podle vzoru: boj-ím, boj, boj-e se; u státi rozkazujeme chybně dlouhým stůj m. stoj.

Pátá třída.

§. 167. Slovesa třídy páté časujeme na základě dvou kmenův: infinitivního a přítomného. Jsou buď kořene zavřeného anebo otevřeného jako slovesa třídy první, s níž mimo

vzor volati i v přítomném čase se shodují: mazati mažu s nésti nesu s příslušnými přehláskami v přít. přechodníku, hřáti z hře-jati hře-ju s pí-ti piju; při kořenech tekutými hláskami zavřených a při všech jež nedopouštějí v přít. čase přehlásky, pozorovati i tu zajímavou, se vzorem tr tříti společnou věc, že kmenová samohláska zde větším dílem podle mlíti melu ožívá v přítomných tvarech; minulé tvary osnovány jsou na zvláštním kmeni.

Co do času, obsahuje třída ta jen dvě skonalá slovesa: nechati a bezesponové dáti; všecka ostatní jsou neskonalá:

1. prvotná trvací: konati, skoumati, žádati, hřáti;

2. odvedená *a)* pokračovací: táhati, míjeti, po-bízeti, u-hášeti, při-nášeti;

3. odvedená *b)* opětovací: těšívati, mluvívati.

Pokračovací rozeznávají se od stejně zakončených, též odvedených sloves 4. třídy: *a)* mimo klaněti se, stavěti, vraceti, mizeti, věšeti, veskrz dlouhou kmenovou samohláskou, *b)* činností nejvíce přechodnou (ve 4. tř. z odvedených málo které jest přechodné) a hlavně smyslem pokračovacím.

§. **168.** Vzor volati. Pod tento vzor náleží slovesa dvojí: jedna, majíce před třídní známkou souhlásku tvrdou, řídí se úplně vzorem, stahujíce mimo 3. os. mn. č. -aja v á; druhá, před známkou třídní majíce souhlásku měkkou, stahují mimo 3. os. mn. čísla -aja v -í a přehlasujou *a* v *e:* vracajam - vrac-ím, -íš, -í, -íme, -íte, -ejí; vrac-eje, vrac-eti, vrac-ev, vrac-el, vrac-en. Shodují se tedy s prvním vzorem 4. třídy: uměti, kamž je mnozí také přenášejí. (Viz částečně: I, 3; II 1; pak: II, 2, b; III, 2, 3; IV.)

Tak se časuje:

1. mnoho prvotných: čekati, dělati, chovati, chystati, kochati se, konati, motati, mrhati, o-dolati, ptáti se, pykati, rouhati se, sedlati, skoumati, žádati, žehnati;

2. mnoho ze všech dosavadních tříd odvedených, mezi nimiž kovati, plovati n. plavati a snovati, vzniklá rozpuštěním kořenné hlásky *u* v *ov* a *av* co do trvání děje se ne-

mění. Jiná přestoupením do této třídy stávají se pokračovacími takto:

I. Z první třídy:*)

1. Od vzorův nesu a peku stupňováním kmenových samohlásek: *a* v *á*, *i* v *í*, *y* v *ý*, *u* v *ou:* pasu - pásati, střihu - stříhati, hryzu - (o)hrýzati, tluku - (vy)tloukati; *o* v *á:* mohu - (po)máhati, bodu - bádati (pozorovati, skoumati), ale od rostu jen vyrostati a vyrůstati m. vyrástati. Prvotné *e* buď zůstává bez obměny, buď přechází v *ě*, *í*, *é:* metu - metati a namítati, přemítati, teku - těkati, peku - (o)pékati, vleku - (na)vlékati, pletu - (za)plétati, ř(e)ku říkati, ž(e)hu žíhati; *e* m. ę mění se v *á:* třesu - (o)třásati, předu - (za)přádati; *e* m. ь v *ě* n. *í* u jediného kvetu - (od)květati (za)kvítati, všude jinde v *í:* čtu (m. čьtu) čítati. Tak ožívá ь i u sloves odvedených

2. od vzoru pnu: pnu - (na)pínati, (čnu) - (po)činati, tnu - (s)tínati, žnu - (po)žínati; mnu - (vy)mínati, ždmu - ždímati; ъ co *ý*: dmu - (na)dýmati, co *í:* klnu - (za)klínati.

3. Od vzoru piju stupňováním a vsouváním souhlásek *j*, *v* k odstranění průzvu: baju - bájeti, (po)bíjeti, (po)píjeti, (za)hnívati, pěti - (z)pívati, (po)krývati, duji - (na)douvati. U těch, která pod vzor piju přešla odsutím posledního živlu *v*, tento ožívá: šiv - (vy)šívati, živ - (u)žívati, uv - (ob)ouvati.

4. Od vzoru tru přestupujou sem slovesa stupňováním samohlásek *l* a *r* v *íl* a *ír:* mlíti - (vy)mílati, tříti - (u)tírati, vříti - (za)vírati, dříti - (vy)dírati, příti - (o)pírati, stříti - (pro)stírati.

II. Z druhé třídy:

1. Od vzoru vi-nu tak jako v 1. třídě od piju: vinouti - (s)víjeti, minouti - míjeti, (od-po)činouti - (od-po)čívati. Tak i s těmi, jichž kořen přišel o poslední souhlásku:

*) Kde odvedená slovesa jen s předložkami jsou v užívání, ať si laskavý čtenář místo námi tu a dále položených pro větší cvik skládá také s předložkami jinými: na, po, o, v, s, za, do, od, u, z, pře-, při, pro, vz-.

h(b)nouti - (vy)hýbati, kynouti - kývati; v (u)sínati souhláska ta neožívá. Od jiných tvoříme opětovací, přenášejíce je do tř. šesté.

2. Od vzoru trhnu:

a) připnutím třídní známky přímo ku kořeni: (do)běhnouti - běhati, křiknouti - křikati n. kříkati, (do)hlednouti - dohlédati, máknouti - makati, (u)mlknouti - (u)mlkati, mrznouti - (za)mrzati, páchnouti - (za)páchati, padnouti - padati, prchnouti - prchati, sáhnouti - sáhati n. sahati, táhnouti - táhati n. tahati, sednouti - sedati, tk-nouti - tkáti, (z)hltnouti - hltati;

b) rozlišením posledního živlu kořenného a tudy přehlasením třídní známky a v e: (po)bíd-nouti - (po)bízeti, (mh-nouti) - mizeti dle táhnouti - tázati, líknouti - léceti n. líceti (osidla klásti), (po)hlednouti - (po)hlížeti (neústrojně: pohlížeti), máknouti - stč. máceti, nyní nepřehlaseně: makati, od hrdnouti bylo (z)hrzeti;

c) stupňováním krátkých samohlásek: zdvihnouti - zdvíhati, stihnouti - stíhati, svitnouti - svítati; lehnouti - líhati (do)léhati, (z)hlednouti - hledati (do)hlédati (do)hledati a hlídati; — stupňováním polohlásek ъ a ь v *í, ý, y*: mh-nouti - míhati, (po)lk-nouti - (po)lykati, (za)mk-nouti - zamykati, tk-nouti tý-kati se, sch-nouti - (vy)sychati, (na)dch-nouti (na)dýchati; v (z)hasínati od hasnouti drží se *n* z 2. třídy.

III. Z třetí třídy (činiti):

1. připínáním třídní známky přímo ke kořeni samému: chyt-iti - chyt-ati, hlásiti - hlásati, lapiti lapati, loupiti loupati, míšiti - míšeti, obyč. míchati, praštiti - práskati a praštěti; věziti - vézeti náleží pod činiti a hleděti.

2. stupňováním kmenové samohlásky: patřiti - pátrati, praviti (roz)právěti, kaliti - káleti, kročiti - kráčeti, cloniti - (za)cláněti, točiti - (s)táčeti, krojiti - krájeti, kloniti - klaněti, spořiti - (při)spářeti, kropiti - (s)krápěti, topiti - (po)tápěti, děliti - (u)díleti, činiti - (při)číněti, mluviti - (o)mlouvati, rušiti - rouchati;

3. nejčastěji zároveň rozlišením poslední kmenové souhlásky: buditi - (o)bouzeti (osočovati), choditi - (vy)cházeti, kliditi n. klíditi - uklízeti, studiti - (o)stouzeti; — (pře)kotiti káceti, tratiti - (z)tráceti, (u)tráceti, hasiti - (u)hášeti, nositi - (s)nášeti, věsiti - věšeti, kaziti - (pře)kážeti, raziti - (u)rážeti, voziti - (s)vážeti; — pustiti - pouštěti, jezditi - (vy)jížděti, mysliti - (pře)mýšleti.

IV. Ze čtvrté třídy:

1. od vzoru uměti žádné;

2. od vzoru hleděti: *a*) nejprve ta, která se vyskytují dříve ve třídě druhé pod vzorem trhnouti, jako na př. běhati od běžeti anebo běhnouti, hledati a (do)hlédati i dohlížeti od hleděti anebo (do)hlednouti, sedati od seděti anebo sednouti, líhati n. lehati a s-po-léhati od ležeti an. lehnouti atd.; — *b*) se vsutým *v* k odstranění průzvu: dlíti - (pro)dlívati n. (pro)dlévati, zníti (za)znívati. Z hřměti (m. grъměti) jest hřímati. Voněti*) už prvotně patří do 5.; pokračovací od něho jest: (za)váněti.

V. Z páté třídy samé:

od vzoru hnáti: a) stupňováním plných samohlásek: žen-u - (vy)háněti; *b*) stupňováním polovičních samohlásek *l* a *r* a oživáním ъ a ъ: bráti - (vy)bírati, stláti - (u)stílati, (po)slati, (po)sílati an. (po)sýlati (podle toho, odvádíme-li je stupňováním anebo oživením ъ: sъlati), zváti (místo zъvati) - (na)zývati i (na)zívati, rvu - (u)rývati, štvu - (po)štívati.

§. 169. Vzor mazati. Mnoho sloves tohoto vzoru přešlo sem z prvých čtyr tříd způsobem, jejž jsme byli vyložili v §. předešlém. Časujeme je na základě dvou kmenův: mazi a maza. V tvarech přítomných rozlišujou se poslední kmenové souhlásky působením poslední kmenové samohlásky *i* takto:

sykavky *s* a *z* v *š* a *ž*: kousati kouši, řezati řeži;

zubnice *t* a *d* v *c* a *z*: řehtati řehci, hlodati hlozi;

*) Dle svědectví prof. Hattaly.

hrdelnice *h*, *ch*, *k* v *ž*, *š*, *č*: strouhati strouží, dýchati dýši, plakati plači;

skupeniny *zd* a *sk* v *žď* a *šť*: hvízdati hvíždi, pískati píšti.

Starší spisovatelé si v pravidelném časování sloves pod tento vzor spadajících velmi libovali, z nichž ta, jež dosud buď z části anebo cele dle tohoto vzoru se časují, vytištěna jsou níže písmem proloženým; ostatní přestoupila celým časováním pod vzor volati:

česati, tesati, kasati, křesati (od křísiti), kousati, kysati, plesati, psáti (píši); kázati, lízati, řezati, tázati (z táh-nouti, jako mizeti m. mizati z mh-nouti);

chlemtati, metati, řehtati, reptati, šeptati, trestati, klokotati, klopotati, rapotati (klappern), štěbetati, třepetati...; hlodati;

strouhati, dýchati, páchati; plakati, pykati, skákati (od skočiti);

hvízdati, pískati, tleskati, získati n. zýskati (složeno z jednoduchého iskati = hledati a z předložky *z* m. kyr. изъ anebo вьзъ: iziskati, вьzyskati, po odsutí krajní samohlásky se pak dlouží: zí- a zý-; krom toho žije iskati s předsutým *v* m. *j* v obecném víškati = hledati v hlavě);

bublati, kašlati, mumlati, šeplati; kárati od kořiti, orati, párati, žebrati, žehrati, stonati; — drápati, chápati (od chopiti), chrápati, kopati, sypati, štípati, tepati; dlabati, dloubati, hrabati, hýbati, škubati, zobati; dřímati, klamati, lámati (od lomiti).

Plakati a stonati časujou se (obdobou: mohu) takto: plači pláčeš pláče pláčeme pláčete plačí; stoni stůněš stůně stůněme stůněte stoní; plač, stoň (nesprávně: stůň).

§. 170. Vzor hnáti - ženu. Kmen přítomný: žen, infinitivný: hna.

1. Sem náleží kmeny: kol a kla, (po)sl a (po)sla, stel a stla, ber a bra, der a dra, per a pra, žer a žra; rv a rva,

řv a řva, zov i zv a zva, žv a žva, štv a štva, plv a plva; lh a lha, ss a ssa (cicati), cp a cpa. (Sr. vzor tříti tru a §. 155.)

2. Starší spisovatelé *e* před r (ber-u) ve všech sponou *e* opatřených osobách přít. času dloužili a *ŕ* tam i v rozk. způsobě obměkčovali: beru, béřeš, béře . . . berou, beř; též tak dloužili *o:* koli, kůleš, kůle . . . kolí (obdobou stonati a moci).

Lháti lhu lžeš lže lžeme lžete lhou zabíhalo 1. a 3. osobou také pod vzor mazati: lži a lží. (Po)slati má v přítomných tvarech šl a u klasických spisovatelův dle nepěkného meli přehlasené pošli jako koli a steli, (v 3. osobě mn. č.: pošlí, melí, kolí, stelí).

§. 171. (Dodatek k §. 168.) Slovesa 3., 4. a 5. i 6. třídy přestupujou pod vzor volati, když se stávají opětovacími. Tu vsouváme mezi jejich infinitivní kmen a třídní známku 5. třídy vsuvku *v* a dloužíme poslední jejich živel kmenový: volati volávati, tesati tesávati, psáti psávati, sedati sedávati, kopati kopávati, cpáti cpávati, lháti lhávati, činiti činívati, choditi chodívati, bdíti bdívati, boleti bolívati, obětovati - obětovávati, opakovati - opakovávati . .

Šestá třída.

§. 172. Vzor milova-ti, milu.

Třída šestá obsahuje dva druhy sloves:

1. odvedená od jmen podstatných, několika přídavných a příslovek, při čemž se dlouhá kmenová samohl. krátí: boj-ovati, bída běd-ovati, dík děk-ovati, jméno jmen-ovati, práce prac-ovati, pán pan-ovati, král kral-ovati, obcovati, hodovati, nocovati, škodovati, věnovati, žalovati, žertovati, rád radovati se a j.;

2. odvedená od jiných sloves, nejčastěji z třídy 3. a 5., zřídka z 2. a 4., nemůže-li se od nich tvořiti sloveso se smyslem opětovacím dle třídy páté:

a) z 2. třídy jen málokteré bezprostředně, než raději

teprv z tvaru jeho ve třídě páté*): trhnouti trhati - (vy)trhovati, (dvihnouti) zdvíhati - (vy)zdvihovati, sáhnouti sáhati - (ob)sahovati, táhnouti tahati - (vy)tahovati, hrnouti (v 5. tř. slovensky: shŕňať) (s)hrnovati, vinouti (v 5. tř. slovensky: roz-víňať) roz-vinovati;

b) u přenášení sloves 3. třídy do 6. dlouhá kmenová samohl. se krátí a poslední souhl. kmenová se měkčí a rozlišuje tak jako v trpném příč. min. času, ale nic jinak: louditi - (vy)luzovati, říditi - (na)řizovati, souditi - (od)suzovati, hraditi - (na)hrazovati; — rmoutiti - (za)rmucovati, (roz)nítiti - (roz)něcovati, zlatiti - (po)zlacovati, svítiti - (o)svěcovati; — dusiti - (u)dušovati, hlásiti - (o)hlašovati, mísiti - (s)měšovati; — hroziti - (po)hrožovati, kaziti - (na)kažovati; — jistiti - (u)jišťovati, hostiti - (za)hošťovati; — hyzditi - (z-o)hyžďovati; — kloniti - (s)kloňovati, plniti (na)plňovati; — patřiti - (s)patřovati, ostřiti - (z)ostřovati; s-hromážditi - s-hromažďovati, cítiti - (po)cifovati, na-vštíviti na-vštěvovati; ob-meziti - ob-mezovati; slíbiti slibovati, (o)známiti - (o)znamovati;

c) ze 4. třídy jen ta, která se nemohou státi pokračovacími anebo opětovacími ve třídě 5.: hověti - vy-hovovati, kypěti - (pře)kypovati; trpěti trpívati, ale: (u)trpovati, mlčeti mlčívati, ale: u-mlkovati;

d) z 5. třídy krácením kmenové samohlásky: otáleti (m. otdáleti) - oddalovati, sáhati - (za)sahovati, (po)díleti - (po)dělovati, poroučeti - (od)poručovati, pro-bouzeti - pro-buzovati, vrhati - (za)vrhovati a j.

Slovesa pod 1. jsou trvací, slovesa pod 2. pokračovací a opětovací.

Časování bezesponové, nepravidelné a kusé.

§. 173. Časování bezesponové, totiž takové, kde přípony osobné a známky časův a způsobův připínají se přímo

*) Podstatný důvod k tomuto tvrzení jest, že mnozí i od sloves, jichž poslední kmenová souhláska jest tvrdá (2. tř.), odvozujíce do 6. třídy změkčujou ji: hrnouti - shrňovati, rozvinouti - rozvíňovati, jakoby od hrněti, vyvíněti, kde čárka nad samohláskou r znamená délku jako u ostatních samohlásek.

ku kořeni a kmeni, máme nyní toliko u čtyr sloves: býti, dáti, jísti, věděti.

1. Bý-ti.

§. **174.** Býti tvoří své časy a způsoby od kmenův jes, bud a by. Jes je přehláska z jas a toto opatřeno předsutým j k odstranění samohlásky v násloví m. as. *By* neliší se podstatně od bud než jen hláskou *d*, a proto slýchati byl vedle bul (v Domažlicku), a m. spisovného nabudu, pobudu slýchati obecně nabydu, pobydu.

Jes časujeme podle nes, by podle pi(ju), bud podle ved.

I. Přít. čas oznamovací: jsem m. jes-m, jsi m. jes-si, jest; jsme, jste, jsou (m. jesme, jeste, jesú).

Přechodník přítomný: jsa, jsouc; jsouce.

II. Z bud máme:

1. tvarem přítomný, významem ale budoucí čas: budu, budeš, bude, budeme, budete, budou.

2. Rozkazovací způsob: buď, buďme, buďte.

3. Přechodník budoucí: buda, budouc, budouce, místo kterého však užíváme stále přechodníkův přítomných: maje, chtěje od míti a chtíti.

III. Od by vznikají infinitiv a časy minulé:

1. zastaralý minulý čas:

bych, bys bysi, by m. byst, bychom, byste, by m. bychu.

2. Infinitiv: býti.

3. Přechodník minulý: byv, byvši, byvše.

4. Činné příčestí minulé: byl byla bylo.

5. Trpné příčestí minulé: byt v bytí.

§. **175.** „Jsem“ jest m. jesem a toto m. jesm se vsutým e pro lepší vyslovení (sr. pásem m. pásm, písem m. písm). Jseš m. jsi vzniklo způsobem časování sponového (nes-e-š). Jest samo jediné ze všech sloves má zbytek přípony 3. os. jdn. čísla; celá ta přípona zachována jest v důrazném jesti a jestiť (kde poslední *ť* = ti = tobě). V obecném *je* podle

ostatních sloves přípona osobní (ti) odpadla a i poslední živel kořene zanikl; tento kratší tvar spojuje se od nepaměti se zápornou částicí *ne* vsuvkou n: ne-je, ne-n-ie, stažením: ne-n-í. S touto zápornou částicí skládají se všechny tři kmeny ve všech osobách a číslech; ale s předložkami skládáme jen kmeny by a bud: do-byti dobyl dobyv do-budu, na-byti nabyl nabyv na-budu na-buda, u-byti ubyl ubyv u-budu u-buda, při-byti přibyl přibyv při-budu při-buda atd.

Do jiných tříd přenáší se *by* jako jiné kmeny otevřené vzoru pi(ji): bý-v-ati (se vsutým *v*), bav-iti (stupňováním kořenné hlásky y samohláskou a), baviti - za-bávěti za-bavovati, bývati - bývávati.

2. Dá-ti.

§. 176. Od kmene dad, utvořeného zdvojením kořene: da-da a odsutím posledního *a*, jen 3. os. mn. č. přít. času ozn. zachovala se beze spony: da-dí, kde *í* je zbytek přípony osobné, vzniklý stažením z ie: dad-ie, a toto přehlasením z ia; ale již i v samém Rkp. Kralodv. jest: bozi da-j-ú podle vzoru volati. Tak i přítomný přechodník od tohoto zdvojeného kmene: dada dadouc dadouce podle vedu ustupuje tvarům od kmene někdy pouze infinitivného *da* dle vzoru volati: da-je, -jíc, -jíce.

3. Jed- jísti.

§. 177. Kmen „jed“ jest přehlasené kyrilské jad a toto m. ad. Poslední živel drží se v přít. č. oznam. jen v třetí os. mn. č.: jedí; ve všech ostatních zaniká a druhý živel se dlouží: jím, jíš, jí, jíme, jíte. V rozk. zp. rozlišuje se poslední živel v *z:* jez, jezme, jezte, v inf. v *s:* jísti podle ved - vésti. Jinde se drží:

přechodník přítomný: jeda jedouc jedouce,
přechodník minulý: jed jed-ši jed-še,
činné příč. minulé: jed-l, -la, -lo,
trpné příč. minulé: jed-e-n, jed-e-na, jed-e-no.

4. V ě d-ě t i (a jeho základné: viděti).

§. 178. Sloveso toto časujeme na základě dvou kmenův: přítomného v ě d, který vznikl stupňováním z vid, a infinitivného v ě d ě též tak z vidě. Kmen věd srovnává se přítomnými tvary s jed, ale má o přítomné trpné příčestí více:

přít. čas oznamovací: vím, víš, ví, víme, víte, vědí;
způsob rozkazovací: věz, vězme, vězte;
přechodník přítomný: věda vědouc vědouce;
trpné příč. přít.: věd-o-m, věd-o-ma, věd-o-mo.
Infinitiv: věd-ě-ti;
přech. minulý: věděv, věděvši, věděvše;
činné příč. min.: věděl věděla vědělo;
trpné příč. min.: věděn věděna věděno.

§. 179. Vidě-ti náleží k slovesům nepravidelným, ale pro příbuznosť s věděti budiž uvedeno zde. Přechodník času přít. jest od kmene vid: vida vidouc vidouce, způsob rozk.: viz, vizme, vizte. Ve zp. rozk. v tvaru důrazném zůstává od viděti i věděti poslední kořenná souhláska změžděna: vežiž, viziž, pročež někteří u obou sloves těch přijímají tři kmeny: vid věd, vidě vědě, viz věz. Mimo to mají obě slovesa tato trpné příč. přít.: vidom a vědom; podstatná jména od inf. kmene vid a věd: závisť, pověsť jsou stejně tvořena. Vědíti, zapovědíti atd. m. věděti, zapovědeti jsou právě tak nepěkné jako vidín, vědíno . .

§. 180. Č a s o v á n í n e p r a v i d e l n é nazýváme to, ve kterém slovesa pro tvary některých způsobův a časův přestupujou z jedné třídy do druhé. Takové časování mají slovesa: jeti, jíti, státi, chtíti, míti, spáti.

1. J e t i má přít. č. jedu jedeš jede, jedeme jedete jedou; — rozk. zp.: jeď jeďme jeďte; přít. přech.: jeda jedouc, jedouce (tedy stejně jako u jísti); přech. minulý: jev jevši, jevše; příčestí činné: jel jela jelo; příč. trpné: jet jeta jeto.

2. J í t i má přít. č.: jdu jdeš jde, jdeme jdete jdou; rozk. zp.: jdi jděme jděte; přech. přít.: jda jdouc, jdouce.

Od kořene šed (před širokou samohláskou *š* v *ch: chod*) vypůjčuje si přech. minulý: šed šedši, šedše; činné příč. minulé bez d: šel šla šlo. (Trpné příč. min. mělo kdysi šes-t m. šed-t a co stažené š-t žije ve jménech: příští a záští. „Příští" co jméno příd. hodí se dobře m. nemístného mnohdy „budoucí." Příští = příchod, záští = zajití, co zašlo, tedy = nenávisť, hněv, nepřízeň.) Stupňovaný tvar „chod" jest smyslu pokračovacího.

3. Státi: stanu staneš stane, staneme stanete stanou; rozk. zp.: staň staňme staňte; přech. příč.: stana stanouc, stanouce; příč. činné: stal stala stalo; přech. minulý: stav stavši, stavše. Tak jdou též složená: dostanu, nastanu, ostanu n. zůstanu, vstanu atd.

Od slovesa toho dlužno rozeznávati jiné s dlouhou kmenovou samohláskou: státi stojím stojíš stojí, stojíme stojíte stojí; rozk. zp.: stoj stojme stojte (obyč. chybně: stůj . .); stál stála stálo; stáv stávši, stávše; stání. Dostáti slovu = wort halten.

4. Chtíti: chci chceš chce, chceme chcete chtí (a nenáležitě chtějí); rozk. zp.: chtěj chtějme chtějte; přech. příč.: chtě chtíc, chtíce a chtěje chtějíc, chtějíce; chtěv . ., chtěl . ., chtěn . .

5. Míti: mám máš . . mají; maje majíc, majíce, měv; měl . .; příčestí trpné: jměn n. jmín, což mnozí matou s jmenován.

6. Spáti: spím spíš spí, spíme spíte spí (neústrojně: spějí podle chtějí, náležejí, návidějí a několika jiných); spi spěme spěte; spě spíc, spíce.

§. 181. Kusá slovesa jsou: díti, prý, vece, věru a vari.

1. Dím díš dí, díme díte dějí. Složená: převzděti, oděti, poděti — převzděju oděju poděju, převzděj oděj . .; převzděje oděje, převzděv oděv; převzděl oděl, převzděn oděn atd.;

díti se tolik co stávati se, časuje se takto: děje se, dějí n. dějou se, děj se, dálo se; tak i: nadíti se an. nadáti se. Od udáti se: událo se, událosť;

2. prý přestrojeno jest vysutím, přehlasením a stažením z praví (praí, praj, prej, prý);

3. vece jest m. veca a toto zastaralý minulý čas od vecati (říkati), nyní větiti (praviti);

4. věru jest snad m. věřím, jako moravsko-slovenské reku a chcu od říci a chtíti;

5. vari, varite n. varte jest rozk. zp. od starého variti (varovati).

§. 182. Obecná připomenutí.

1. Jako čisté a správné užívání tvarův jména podstatného, tak i přísné šetření prvotných tříd u slovesa pomáhá nejen k leposti jazyka, ale blížíme se tím i ostatním nářečím slovanským. Pokud tedy o tvaru některém není výslovně řečeno, že přešel naprosto pod vzor anebo do třídy jiné, budiž časován dle vzoru, ku kterému vlastně a skutečně náleží.

2. Jiná věc ovšem jest, přenášíme-li slovesa z třídy do třídy proto, abychom naznačili trvání děje. Žádný jazyk, leda řecký, nemůže vysloviti trvání děje tak přesně jako jazyk slovanský. Zvláště tedy překládajíce z němčiny vmysleme se dobře v děj užitého slovesa; ich trage není jenom nesu, ale také nosím, nosívám; er kommt není jenom přijde, ale také přichází, přicházívá; ich gehe může býti jdu, chodím, chodívám, chodívávám, ač v těchto opětovacích tvarech i sám Němec hledí si pomoci opisováním: ich pflege zu kommen, ich pflege zu gehen. Počínavá slovesa vyjadřuje pomocí werden: stárnu ich werde alt, dokonaný děj: ich bin alt geworden oznamuje Čech slovesem složeným s předložkami: sestárnul jsem. Jen pro některé naše sloveso počínací má i Němec význam prostý, neopsaný: blednu: ich erblasse. Tak i dokonané děje od ostatních sloves trvacích pronáší Slovan velmi pěkně pomocí předložek se slovesy takovými v jedno slovo spojených: snídati, posnídám; ich hatte gefrühstükkt

= byl jsem snídal; als ich gefrühstükkt (das frühstükk eingenommen hatte), gieng ich aus = posnídav, nasnídav se, vyšel jsem si; bis ich werde gefrühstükkt haben = až se nasnídám.

3. Snažnosť v našem slovese pokračovacím vyslovenou dává Němec na jevo řčením: im begriffe sein, sich anschikken a p.: eben waren sie im begriffe wegzugehen právě odcházeli.

4. Němec užívá odtažitých jmen podstatných od sloves odvedených, Slovan béře sloveso samo; Němec užívá slovesných jmen podstatných s předložkami, Slovan přechodníkův: Beim weggehen drükkte er mir die hand: odcházeje tiskl mi ruku; durch ihren auf- und untergang bewirkt die sonne tag und nacht slunce vycházejíc a zapadajíc den a noc činí.

5. Velmi bedlivě rozeznávati jest slovesa střední od jejich tvarův příčinných: mříti mru sám, ale mořím, mařím jiného, něco; schnouti schnu sám, ale suším něco jiného; hasnouti hasnu (= umírám) sám, ale hasím, uháším, zháším svíci, světlo, oheň, žízeň; skrotnouti skrotnu skrotl sám, ale: krotím, krotil, skrotil jiného; vězeti vězím vězel sám kdesi, ale věziti vězím vězil = činím aby kdo vězel, držím jej ve vězení, ve vazbě; růsti rostu sám, ale rostiti rostím užitečné a příjemné rostliny a byliny. Tak i činná slovesa 3. třídy, když přestoupivše do 4. pod vzor uměti stávají se počínavými, činíce k třídě 4. rod trpný:

zemdliti	zemdlím	oni zemdlí	zemdlil	=	mdlým učiniti
zemdleti	zemdlím	zemdlejí	zemdlel	=	„ se státi;
bohatiti	bohatím	oni bohatí	bohatil	=	bohatým učiniti
bohatěti	bohatím	bohatějí	bohatěl	=	„ se státi;
ztupiti	ztupím	oni ztupí	ztupil	=	tupým učiniti
ztupěti	ztupím	ztupějí	ztupěl	=	„ se státi;
zpěniti	zpěním	oni zpění	zpěnil	=	pěnou učiniti
zpěněti	zpěním	zpěnějí	zpěněl	=	„ se státi.

Mnohá mají počínavý tvar raději z třídy 2.: bohatnouti, chladnouti, sladnouti.

6. Třída 4. vzor uměti a třída 5. přehlasený vzor vraceti mají 3. os. mn. č. přít. času ozn. na -ejí, -ějí, třída

3. a vzor hleděti třídy 4. jen -í. Kdo tedy ví, do které třídy a ku kterému vzoru sloveso náleží, nemůže chybiti. Podle uměti jdou všecka počínavá, nejvíce od přídavných a podstatných odvedená, podle vraceti pokračovací odvedená zdloužením kmenové samohlásky (mimo pět před §. 168). Ta tedy všecka mají v 3. os. mn. č.: -ějí, -ejí, ostatní jdou podle jiných vzorů a mají jen -í. Ona slovesa prvního druhu mají také už v rozk. zp. *ej*, *ejme*, *ejte*; tato druhá jsou v rozk. zp. jednoslabičná: hoď - oni hodí, házej - oni házejí, střel, oni střelí - střílej, střílejí; vrať, oni vrátí - vracej vracejí; kroč, oni kročí - kráčej, kráčejí; val, oni valí - válej, válejí; (vy)praviti (vy)praví - vyprávěti, vyprávějí; nos, oni nosí - snášej, snášejí; choď, oni chodí - docházej, nacházej se - docházejí, nacházejí se; (vy)rob, oni (vy)robí - vyráběj, vyrábějí. Smějí, rozumějí.

Nepravidelná mají: vidí, vědí, chtí, spí, dějí.

Boleti, veleti, vězeti, mrzeti, zníti, museti, slušeti, náležeti přijímají už v klasické době také -ejí.

7. Před sponou e rozlišujou se hrdelnice a *r* měkne, ale nikoliv před u: vrhu vrhou, tru trou, beru berou; nikoliv tedy beřu, beřou!

8. Třída 3. a 4. má trpné příčestí min. času na -ěn; budou tedy i přídavná jména určitá a jména podstatná odtud odvedená míti ě: ěný, ění. Jen po retnicech u sloves třetí třídy měkkosť docela zaniká: tupiti tupen tupený tupení, chopen chopený chopení, koupen koupený koupení, lapen lapený lapení, slíben slíbený slíbení, mluvení, chybiti chybeno chybení; ve 4. tř. však zůstává: tupěti ztupěl ztupělý tupění, hovění, kypění, trpěný trpění, tkvění, chyběti chybění; ale přece jest i tu: utrpení. V první třídě před sponou *e* nikde se neobměkčuje: nesen nesený nesení, bude tedy také jen: čten čtený čtení.

Hlava třetí.

Nesklonné částky řeči.

I. Příslovka.

§. 183. Příslovky určujou kde, kdy a jak se co děje. Dělí se tedy významem svým na příslovky místa, času a způsobu. Příslovky způsobu dělí se pak zase na příslovky jakosti, kolikosti a vztažnosti.

Původem jsou buď prvotné anebo odvedené, jednoduché anebo složené. Prvotné jsou na př. ba, ni, ne, ně- a obě části složeného ne-bo. Ostatní jsou buď nepřímé pády jmen podstatných, přídavných, zájmen a číslovek, anebo tvary slovesné.

§. 184. Příslovky z pádův jmen sklonných, nejvíce s předložkami:

1. genitivy:

místa: shůry, zdola (zbytečně: seshora, zezhora [dle výslovnosti] a zezdola) a naopak: zdůly, shora; svrchu, od zpodu, s vysoka, s předu, ze zadu, s té strany (diesseits), s oné strany (jenseits), s druhé strany (jenseits a anderer-seits), do vnitř, ze vnitř (lépe: zevně), ze dna, dopola dopoly dopolou, od pola od poly od polou, spolu;

času: s večera, z jitra, zejtra n. zýtra (m. zajtra, t. j., za jutra), záhy (= [za]-v-čas[u], za mhy), z dávna, ode dávna, za starodávna, za sucha, za čerstva;

způsobu a míry: zejmena, zpaměti, zrychla, zvolna, zprosta, zhruba, zcela, zřídka, zhusta, ztěžka, znenáhla (zponenáhla), z nova, z černa, z běla, z modra, do naha, do čista, dokonce; bezděky, bezděk (od neužívaného v jdn. č. děka); docela, dopola dopoly dopolou, odpola odpoly odpolou; dosti n. dosť (m. do syti);

2. dativy:

místa: tu, tuto, zadu, domu, dolu anebo (rozpuštěním dativního *u* v *ov*: domov, dolov, po odsutí *i* v plné příponě

ovi: domóv, dolóv, rozpuštěně: domuov, doluov, staženě: domův, dolův, odsutě) domů, dolů;

způsobu: po tichu, po česku, po pansku, poznovu, po-(z)nenáhlu;

3. akkusativy:

místa: daleko, blízko, vysoko, nízko, přímo, v pravo, v levo, napřed, napříč, naproti, okolo (odtud podstatné: okolí, chybně od vůkol: vůkolí!), vůbec, vstříc (v ústrety; stretnouti = potkati); vzdělí, vzšíří, vztlouští, vzhloubí, vzvýší, (v)zpět, vznak, vzhůru, povrch, pozpod, uvnitř, vůkol, všudy vůkol (ringsherum);

času: dnes (den ś, t. j. den sien = den ten), letos (leto ś, t. j. léto ś = léto sie = léto to), dávno, dlouho, brzo, to (dann);

způsobu a míry: snadno, nesnadno, kruto, darmo, nadarmo, mnoho, málo, trochu, trošinku, trošičku, drobet, naprosto, na zeleno, na žluto, na rychlo, na jevo, naskrze, napřed, napořád, zároveň (unter einem), nazpaměť, nahlas, nakvap, navzdor, naopak, nazbyt, opět, opravdu, ve-směs, zajisté, poprvé, po druhé (erstens, zweitens);

příčiny: proč, pročež, proto, protož;

4. lokály:

místa: doma (m. domai), venku, dole, hluboce, vně (zvenčí), vnitř (v-n-utri; sr. útroba), vnitřku, nahoře, po straně, popředu, po zadu, po boku, po vrchu, pozpodu, porůznu, přitom;

času: včera (m. včerai), loni i v loni, pozejtří, měsíčně, ročně; v tom, potom;

způsobu a míry: krásně, čistě, jistě, jistotně, dobře, rychle, tajně, svědomitě, soukromě (od soukromý), při nejmenším, namnoze, na mále, naschvále a (odsutě) naschvál, lze a nelze (od lehý, t. j. lehký), ovšem;

5. instrumentály:

místa: horem, dolem, svrchkem, zpodem, vnitřkem, středem, stranou, kolem, místem, místy;

času: časem, časy, jednou, zatím, mezitím, předevčírem, předvčerejškem;

způsobu a míry: kvapem, honem, rázem, šmahem, náhodou, najednou, celkem, úprkem, hurtem, předkem m. předně n. zvláště, mnohem více, pěšky, mlčky, přátelsky, vojensky, česky, německy, podtají, podkradí, stěží, soukromí, jednou (nesprávně: jedenkrát).

Pozn. Od jmen přídavných na cký a ský znějí příslovky s krátkým y, ode všech ostatních končí se na *o*, *e* neb *é*: umí řecky, latinsky; letos je draho, bylo tam mokro (nominativy stř. rodu neurč. příd.), jemu jest blaze, pohlízí nevinně. Tak i od lehý, t. j. lehký, lokál: lze a nelze, což mnozí chybně za tvar časoslovný považujíce časovali: lzelo, nelzelo m. bylo lze, nebylo lze.

§. 185. Příslovky zájmenného původu, o nichž není na jevě, které by pády byly:

1. tak, jak a jako, jinak, kterak, onak, kolik, tolik a toliko m. tako, jinako, kterako, onako, koliko (což jsou akk. stř. rodu jdn. čísla podle draho, snadno, skoro . .). Kam, tam, sem, onam, jinam m. kamo . . . (dativy mn. č. se starší příponou -mo). Sice z kyrilského sikъ (taký) jest lokál jako blízce, na-mnoze, velice atd. a přichází též o poslední živel: sic. Též, také, kéž, tolikéž (v nejnovější době: taktéž) jsou určité tvary stř. akk. Tu a již m. již, odsutě už, jsou akk. žnsk. rodu. V přece n. přec m. předse a v zase n. zas je*) *se* spíše stř. akk. zastaralého ukaz. zájmena s nežli zvratného se, sebe, tedy tolik co před to, za to.

2. Příponami de, dě, da n. dá, dy, d, ď vznikají příslovky místa a času z kmenův zájmen tázacích a ukazovacích a z obecných ves a jin:

kde, někde, nikde, onde, jinde, všude;

(s-dě, nyní:) zde, ale dosud: po-z-dě (m. po-s-dě); vezde (m. veš-dě) ve přídavném vezdejší (každodenní);

teda, te-h-da, one-h-da (m. tegda, onegda, a toto m. tekda, onekda), jinda;

*) Dle prof. Hattaly.

kady, kudy, tady, tudy, všady, všudy, vždy (m. veš-dy), vždy-cky; druhdy = jindy; z kedy je kdy; tedy, te-h-dy, one-h-dy, tudy (daher);

d: ka-d, ku-d, ta-d, tu-d a závažnější tvary: kavad, savad i tavad an. kavád atd. jen s předložkami: do, od, po; odjinad, odjinud, odonad, odonud; odevšad, odevšud. (V ud, ad m. kyr. ad = ond ukryto je zájm. on, v ovad, avad kyr. zájmeno ovъ (= ten); — hned, snad, za-d, pře-d, na-d, o-d, po-d (d jest tu nejspíše obměnou někdejší ablativní přípony t);

ď: teď a snad tuď v tudíž (tuď již?).

§. 186. Z příslovek číselného původu není na jevě, které by pády byly, nejprve o tvarech s krát: dvakrát, třikrát atd., kde krát je podst. jm., jehož kořen žije také ve přídavném krátký a ve slovese š-krt-ati, podle čeho by se naše krát i původním smyslem srovnávalo se slovenským i polským raz od řez-ati. Je-li pak e v dvakráte atd. příponou mn. č. podle loket lokt-e anebo jen toho původu co v jedenáct-e atd. m. jedenáct, není dosud ustanoveno. Prv a prva v te-prv, teprva, stč. tepruv jest neurč. řadová číslovka (kyr. prъvъ). Jen a jenom jest m. jedno a jednom, užívaných ještě v době klasické.

§. 187. Příslovky slovesné: a-rci, bodej (bohdej = bůh dej), chtěj nechtěj, samochtě (samovolně, dobrovolně); hádám, myslím, tuším = snad, pravda m. pravda jest, věru (věřím), třeba m. třeba jest atd. Trpná příč. přít. č. jsou kro-m n. kromě (m. kryjom od kryti) a mi-m-o (přímo od mi v mi-nouti). Mnoho jiných příslovek z trpného příčestí přít. času jest na př. bodmo, darmo, kradmo, kloňmo, kolmo, o-kroč-mo, letmo, padmo, stojmo, tajmo (min.: tajn-o, -ě), po tajmo; u jiných však, jako: čtvermo, velmi (od velí = veliký) jest toto mo a mi obměnou množného instr. na -mi.

§. 188. Srovnávání příslovek.

Příslovky srovnáváme příponou *-ějí*, jejíž neurč. mužský tvar zní **-ěji**, středně **-ěje**, staženě e aneb ě, které se pak u některých docela odsouvá, jako: dobře - lépe a lép, zle

- hůře a hůř, dlouho - déle a dél, málo - méně a méň, mnoho - více a víc, blízko - blíže a blíž, daleko - dále a dál, - hluboko - hlouběji hlouběji a hloub, široko - šířeji šíře a šíř, úzko - úžeji úže a už, těžko - tíže a tíž, nízko - níže a níž, vysoko - výše a výš, draho - dráže a dráž, tuze - touže a touž, záhy - záže a záž, hustě - hustěji houště a houšť, snadno - snáze a snáz, posledně n. naposledy - posléze a posléz, zadně n. vzadu - záze a záz, (předně - příze a příz, tvrdě - tvrze tvrz); brzo - brž v nýbrž a jakobrž, jinde se m. něho říká dříve a dřív (od dřevně) a spíše, spíš (od spěch v naspěch a spěšně). Na místě příslovek užívaná podstatná jména tma a zima mají tměji a ziměji.

Tak i u spěšně, předně, tvrdě a u všech ostatních jest nyní vždycky nestažená přípona -ěji: spěšněji, předněji, tvrději, pěkněji, čistěji, moudřeji, střídměji, později, běleji, černěji, krásněji, hezčeji atd. Rád má raději, radší, radše a rads; radší jest určitý tvar přídavný, jehož u všech sloves užíváme dle obdoby jiných, jako: celý jsem promokl m. cele jsem promokl. Podle zřídka užívaného radše jest i od jinak srovnavatel: jináče, odsutě: jináč, ale má význam položitele.

Obecná čeština srovnavatele na -ěji tvoří příponou ejc: spěšnějc, krásnějc, a i stažené srovnavatele příslovkové ráda si takto přetvořuje: dálejc, vícejc. Hláska c vzata jest sem od přechodníků, jež také nic jiného nejsou než pouhé příslovky. I v nesrovnávaných příslovkách mívá obecná čeština ejc: zasejc, pořádejc.

Jako u přídavných tvoříme i u příslovek svrchovatel ze srovnavatele předponou nej-, pře- a t. p.

II. Předložky.

§. 189. Většina předložek je temného původu; z jmenných tvarů už v nejstarší češtině vystupují co předložky: mezi, stran, kraj, kolkol; z příslovek: krom, mimo a j. Některé řídí toliko jeden pád, jiné řídí dva pády, a opět jiné řídí tři pády.

I. Předložky jednoho pádu jsou:

1. akkusativu: mimo, ob, po (voda mi šla po kolena), přes, pro, skrze, vz (vzhůru);

2. dativu: k, proti (protiv);

3. genitivu: bez, dle, podle, vedle, do, od, u, z, kol, kolem, kolkol, okolo, vůkol, místo, na místě, stran, strany, s strany, krom a kromě, vně (vně domu = mimo dům, venku, auszerhalb), prostřed;

4. lokálu: při.

Mimo má v řeči obecné správněji gen. jako krom. Skrze znamená také příčinu, a není tedy chyba, pravíme-li: skrz něj přišel jsem k ourazu. Přes německým způsobem slýchati zmateně místo *o:* mluví přes knihu m. mluví o knize; srovnej: mluví o plotě přes plot; žádá-li sloveso věty jiné vazby, jest chybné jedno i druhé: divíme se něčemu, smějeme se něčemu (jen Němec diví a směje se über etwas).

II. Předložky dvou pádův (podle rozdílu v otázce):

1. akk. a lokálu: na, o, v;

2. akk. a instr.: nad, pod, před, mezi.

III. Předložky tří pádův (podle rozdílu v otázce):

1. akk., dat. a lokálu: po;

2. akk., gen. a instr.: s, za.

Po s dat. nyní jen u neurč. příd. jmen: po česku, po domácku, po tichu. *S* s akk. jest na př.: vody s dostatek, nemohl s nic býti, já s něj nejsem, nejsem s tu věc, nejsem s to, abych to vykonal m. nestačím tomu n. k tomu.

Kde by zavřené předložky se souhláskou následující těžko bylo vysloviti, ožívá v nich poslední bývalá samohláska ъ: obe-jíti, ke komu, ku Praze, beze všeho, ode dneška, ze stříbra, ve spisech, nade všemi, přede-slati, se sestrou.

O skládání předložek s podstatnými a s přídavnými str. 84, 5. a níže 2.; o nerozlučných co předponách také 53 před č. 2.

§. 190. Se slovesy píšou se i rozlučné předložky dohromady. Všecky pak se dlouží, nabývá-li sloveso s nimi složené jiného ponětí než vyslovovalo nesložené anebo i složené, ale s předložkou krátkou: náležím, záleží, návidím, závidím,

přídržím, přísluším, přísedím, závisím, souvisí (spojeno jest). Dle toho jest příležeti chybně m. přiléhati: hrad přiléhá k samému vrchu. I dloužením samé kmenové samohlásky přenášíme takto slova do oboru jiného ponětí, jako na př. stálý od stalý, dokonálý od dokonalý, náhlý m. nahlý. Ve slovesech pojdu a půjdu jest dloužení předložky zmateno; ve slovesech z-ů-stanu m. z-o-stanu, zůstavím m. z-o-stavím atd., v půjčiti m. požičiti čili požitčiti od požitek dlouhosť předložek *o* a *po* je pouze eufonická, t. j. pro lepší výslovnosť.

Pokud předložky mění trvání děje slovesem vysloveného, jest každému Čechu z domova známo. Ve složení s dvěma i třemi předložkami nabývají slovesa namnoze tak jemného několikanásobného vedlejšího ponětí, že jiným jazykům těžko jest všecko to zevrubně a určitě vyjádřiti: dovybírám, povybírám, zprobíjím, pozajímám, zpřebrazuji, poodmykám, pozotvírám, zpřerážím, poodřezávám, zpodrývám, zpodsívám, poschovávám, nadovádím se, navyháním se, navymýšlím, naposmívám se, ponapravuji, napomáhám, spoléhám (m. vzpoléhám) atd.

III. Spojka.

§. 191. Spojky jsou taková slůvka, kterými spojujeme věty a slova a vyznamenáváme, v jakém poměru tato slova a tyto věty jsou. Významem jsou buď souřadné anebo podřadné, původem buď prvotné anebo odvedené, mezi nimi mnoho příslovek.

I. Souřadné: 1. slučovací: a, i, ani, aniž, také, též, tolikéž (gleichfalls; nyní méně správně: taktéž), také i, též i, k tomu, i - i, ani - ani, nejen - ale i, netoliko - ale i, než i, nebrž i, nebrž i také, jak - tak atd.; — 2. dělicí: jednak - jednak, brzo - brzo, někdy - někdy, dílem - dílem, na díle - na díle, něco - něco atd.; — 3. řadicí: nejprve, potom, pak, (tož), teprv, naposledy, posléze atd.; — 4. vykladací: a, a to (und zwar), totiž, jako; — 5. odporovací: ne, a ne, ale ne,

ne - ale, ne - než, ne - však; — 6. omezovací: a, pak, však, než, ale, nebrž, jednak, však, s tím se vším (trotz alle dem), nicméně však; — 7. rozlučovací: nebo, anebo (aneb), nebo - nebo, leč - leč, buď - buď atd.; — 8. příčinné: nebo, zajisté (má v tomto významu [= nebo] vždycky druhé místo ve větě), však, sic jinak, sic bez toho; — 9. výsledné: proto, protož tedy, tudy, odtud, podle toho, z toho.

II. Podřadné: 1. místa a času: kde, kdekoli, kam, kamkoli, kady, kudykoli, odkud, pokud (také zdlouženě: dokavad, pokavad, ale ne s ď), jak, jakž, jak jen, jak brzo, jak rychle, jakmile, když, co, dříve než, jeliž, až jeliž (tolik co: kolikž, pokud, zřídka = poněvadž, ješto, protože); — 2. příčiny a důvodu: a, ano, jako, ješto (ježto), jelikož (viz jeliž), když, poněvadž, ať, a tím, že, až, -li, jestliže (skráceně: jestli), ač; — 3. připouštivé: ač, jakkoli, budiž tak že . .; — 4. srovnavací: jakož, rovně jako, co, nežli, než jako; — 5. poměrné: kolik - tolik, jelikož - tolik, čím - tím, podle toho - jakž; — 6. omezovací: pokud, jelikož, co, ješto; — 7. vylučovací: leč, leč že, jedině leč, krom že, toliko že, mimo to že, jediné ač atd.

IV. Citoslovce čili mezislovce.

§. 192. Mezislovce jsou zvuky způsobené rozličnými pohnutími a city, když se tyto mysli zmocňujou. Jsou mezislovce radosti a žalosti, libosti a ošklivosti, žádosti a opovrhování, vzvolání a zamítání: a, ach, aha, ejhle, ha, haha, he, hej, hle, hlehle, hlele, oho, hola, ou, čehý, hat, inu, na, nate, nuže, hejsa, hopsa.

Také napodobující slůvka a hlaholy patří sem: titi páti, tintili vantili, trara, hop, buch buch, plesky třesky, bác atd. Dále jména podstatná: běda, bohužel, pohříchu; slovesa: bohdá, bohpomozi, nastojte (t. j., nestojte), nevídáno, přísámbůh atd.

Díl druhý.

V ě t o s l o v í.

Část prvá:

Kterak slova co členy vět se poji.

Hlava prvá:

Kolikeré věty jsou.

§. 193. Pravého života docházejí slova teprv co členy vět. Věta jest myšlenka slovy buď ústně neb písemně na jevo daná. Větami mluvíme, slovy jen jmenujeme osoby a věci, vlastnosti a působení. Slova jsou jen tělem věty, myšlenka jest její duší. Proto nazýváme slova odedávna jinak také částkami řeči.

§. 194. V každé větě rozeznáváme 1. osobu neb věc, o které mluvíme, čili podmět, 2. to, co o podmětě pravíme, co mu přisuzujeme, čili přísudek, a 3. to, čím se přísudek ku podmětu vztahuje, vztah přisudku k podmětu čili sponu; na př. ve větě „člověk je smrtelný“ jest „člověk“ podmětem, „smrtelný“ přísudkem, „je“ vztahem tohoto přísudku k podmětu čili sponou. Tyto tři částky slují hlavními členy čili hlavními částkami věty. Nebývá však vždycky každý člen zvláštním slovem vysloven; tak na př. ve větě „ty jsi byl vesel“ máme vztah dvěma slovy vyslovený: „jsi“ a „byl“, a v celé větě tedy čtyři zvláštní slova; ve větě „žák píše“ máme vztah vyslovený pouhým *e* v přísudku „píše“; „chod-í-m“ jest jen jedno slovo a přece úplná věta, ve které

koncovka *m* vyslovuje podmět *(já)*, kmen chod označuje působení podmětu přisouzené č. přísudek, *í* konečně oznamuje vztah přísudku k podmětu, jest tedy sponou; ve „jdi“ jest podmět (ty) vyjádřen pomocí *i*, které jest zároveň sponou, činnosť pak podmětu samého vyslovena jest kmenem id či eufonicky jd.

Podmět a přísudek jest obsahem věty, spona jenom její formou.

§. 195. Věty nemající žádných jiných členův kromě hlavních stojí na nejnižším stupni vyvinutí a slují holými, na př. včely sbírají. Když se však k těmto hlavním částem, k jedné nebo k oběma, jiné vedlejší části připojí, jako na př. *pilné* včely *neunavně* sbírají *med*, tedy sluje takováto věta rozvinutou, přioděnou anebo rozšířenou.

Záleží-li věta jen z jednoho podmětu a přísudku, ať holého anebo zaoděného, nazývá se jednoduchou, jako: každý učedník od kazu začíná; obsahuje-li věta jeden toliko podmět a více přísudkův anebo jeden přísudek a více podmětův, tedy slove staženou neboli svinutou: nebe a země pominou (dva podměty), Karel jest pilný a poslušný (dva přísudky).

Dvě věty, ze kterých má každá svůj vlastní podmět a přísudek, činí ve spojení novou větu, a ta sluje složenou: Kdo vlasti nebrání, není jí hoden. Co tě nepálí, nehas. Kdo chce stálý pokoj míti, musí sám pokojným býti. — Splývá-li jich ještě více než dvě v jeden celek, sluje nová z nich věta větou mnohonásobně složenou: Kdo ctí národ, všeho si rád všímá, co mu národ [1]) v paměť uvodí. [2])

Skrácenými větami konečně jmenujeme ty, ve kterých jeden člen buď doprosta je zamlčen, buď dvě věty v jeden celek tak splynuly, že jedna z nich jen jako člen

[1]) podmět je zde „co“, a „národ“ jest 4. pád.
[2]) = uvádí; sr. neuvoď nás v pokušení m. neuváděj.

druhé vystupuje na jevo; mladosť radosť (m. mladosť je radosť); nebe, dary berouc, lepší dává (m. nebe, když dary beře, v tu chvíli kdy dary beře, lepší dává).

Pozn. Poněvadž spona zvláštním slovem se nevytýká, uvádějí se v některých mluvnicích jen podmět a přísudek co hlavní částky vět, sponou pak nazývají se toliko způsoby slovesa býti, není-li toto slovesem pomocným.

I. Věta jednoduchá.

A. Věta holá.

1. Podmět.

§. 196. Podmět stojí vždycky v nominativě, tedy na otázku kdo, co. Slova k vyjádření podmětu původně určená jsou dvě: 1. jméno podstatné a 2. osobní zájmeno. Jména podstatná jmenujou osoby, věci, vlastnosti a činnosti neb stavy osob a věcí, zájmena osobní k osobám odkazují. Mimo to mohou býti podmětem i jména přídavná, ostatní zájmena, číslovky, určité přídavné tvary sloves, infinitiv, jenž obsah slovesa v podobě statného jména vyjadřuje, a konečně každé slovo, každá sylaba a spojení slov, když se o nich jakožto o osobách neb o věcech výrok činí:

Člověk přemýšlí. Knihy poučují. Zahradník zalívá. Růže voní. Já se učím, ty píšeš, on hraje. Bázlivý mnoho nespraví. Spravedlivé se neztratí. Svůj k svému. Každému své milo. Tento (na př. šat) jest zánovní, onen už starý. Jeden sedí, druhý zívá. Učený bývá skromný. Dřímající hlavou kývá. Trpěti jest hořko. Nedůvěřovati jest opatrnosť. Bohatnouti není hřích. *A* jest samohláska, *b* jest souhláska. Darmodej umřel, kupsobě nastal.

2. Přísudek.

§. 197. 1. Slovo k vyjádření přísudku původně určené, a jádrem, podstatou celé věty jest sloveso: Rolník orá. Pes hlídá. Listí opadalo. Květina pokvete. Sucho jest, bylo a bude. Zahřmělo.

Takovýto přísudek nazýváme slovesným.

2. Může však přísudek vysloven býti také jmény podstatným, přídavným, zájmenem, číslovkou a infinitivem, v kterézto příčině vztah jeho ku podmětu vyjadřujeme prázdným slovesem jsem, byl, budu: Já jsem člověk, bratr bude knězem, buďte dobré vůle, byl jsem zdráv, buďme veseli, ty jsi vždycky tentýž, Václav bude druhým, my budeme pracovati. — Je-li přísudkem infinitiv, spojuje se s podmětem také pomocnými slovesy: mohu, mám, chci, smím a p.: Nemohu spáti, mám vycházeti, chci čísti, smím zpívati.

Přísudek těmato dvěma způsoby vyslovený jest přísudek jmenný.

3. Vynáší se však přísudek také závažnými slovesy i jmény zároveň: Dělá se bohatým, staví se nevědomým, narodil se chromý, zdráva lehla, zdráva vstala, chodí bos.

Pozn. 1. Spona „býti“ někdy se vypouští, zvláště v příslovích a větách všeobecných: Věrný přítel jistě útočiště; Zlá rada rádci nejhorší. — I slovesný přísudek někdy se vypouští: Dnes mně, zejtra tobě (totiž: se přihodí).

2. Místo přísudku slovesného klade se také jméno se sponou býti: Pastýři v té krajině ponocovali — pastýři byli v té krajině ponocujíce.

3. Místo přídavného jména v přísudku se slovesem býti klademe též příslovky se slovesy **mám se, chovám se, činím si, počínám si, vedu si, provozuji si**: Zmužilí buďte - zmužile si čiňte. Jest váhavý - počíná si váhavě. Jest velmi ukrutný a pyšný - velmi ukrutně a pyšně si provozuje.

4. K jménu přídavnému přidávají se podstatná jména **člověk, muž, tvor, věc, cosi**: Otec tvůj jest znamenitý - otec tvůj jest znamenitý muž. Krása případna jest - krása věc případná jest. Toť jest nové - toť jest cosi nového.

3. Shoda přísudku s podmětem.

§. 198. Poněvadž přísudek právě k podmětu se vztahuje, musí se s ním co možná srovnávati. Toto srovnávání-se přísudku s podmětem nazýváme shodou. Shoda přísudku s podmětem řídí se těmito pravidly:

1. kde jednoduchý tvar slovesa je přísudkem, srovná se s podmětem v osobě a čísle: Ovoce dozrává. Psi hlídají. — Vysloven-li však přísudek jménem přídavným a tedy i takovým, jež tvarem jménu přídavnému se rovná, označujeme shodu jeho s podmětem v rodě, pádě a čísle. Při jménech přídavných volí se nejraději neurčitý tvar jejich: Jsem zdráv. Jste nuzni. Borovice jsou několikery. Synové tvoji zabiti jsou. Čas nestálý jest.

2. Je-li přísudkem jméno podstatné přechylné, t. j., takové, kteréž i pro mužský i pro ženský rod zvláštním tvarem vládne, jako pán a paní, soused a souseda i sousedka, druh a družka, učitel a učitelka a p., srovnává se přísudek s podmětem v rodě a čísle: historia est vitæ magistra dějepis jest učitelem života, der müssiggang ist der vater alles übels lenivosť je matkou všeho zlého. — Podstatná jména host, choť a všecka na -ce podle země obojího rodu jsou, a shodují se tedy už tímto tvarem s podmětem rodu mžsk. i žnsk.: Byla mou hostí, Libuše byla soudcí. Praví se však také: Řeč je svědek naší vnitřnosti. Pokora je pěstoun všeliké šlechetnosti. — K podmětu rodu středního bývá přísudkem podstatné jméno podle případu rodu jakéhokoli.

3. Chce-li Slovan s někým vyšším anebo méně spřátelením mluviti, vyká mu, t. j., promlouvá k němu dle starodávného, i Francouzům a Angličanům a druhdy i Němcům vlastního zvyku druhou osobou množného čísla: vy. S tímto podmětem shodují se v čísle jen tvary sloves jednoduché a spona „býti“; všecko ostatní bývá v č. jdn.: Jak se má-te? Vy js-te hodn-ý, měl js-te pravdu, vy js-te nepřišl-a atd. Slováci, obecný lid v mnohých místech na Moravě a sem tam i v Čechách klade celý slovesný přísudek do čísla mn.: Vy jste to povídali, a Slovák s Moravanem i o nepřítomných, zvláštní úcty hodných osobách obyčejně třetí osobou mn. č. mluví: pán farár kázali, otec sa radovali; matka přišly z kázaní, já jim (matce) to povím.

4. Nejednou odchyluje se přísudek slovesný číslem od

svého podmětu, je-li tento vysloven jmény hromadnými, jako: lid, národ, zástup, množství, ptactvo, čeleď, obec, chasa atd.:

Ptactvo nebeské hnízda si udělali. Všecken lid té krajiny šli do lesa. Všeliký národ pod světem svými zákony se spravují. Veliká strana lidí nadějí dlouhého života sklamáni bývají.

Vazba ta slove vazbou *podle smyslu* (constructio κατὰ συνεσιν) a týká se též rodu. Tak i

5. s podměty r. stř. kníže, hraběa ž. děti spojujou už staří spisovatelé rádi přísudek mužský: Knížata charvatská přijel-i (m. přijel-a). Knížata poznal-i (m. -a). Všecky děti jej opustili. Novější spisovatelé nakládají tak i s přísudkem u jmen rodu žnsk. a stř., znamenají-li osobu mužskou: jasnosť, veličenstvo, světlosť. — Vazba podle smyslu jest též ve příslovečném rčení: bylo večer, bylo tma, bylo po nás veta, hrůza bylo slyšeti atd., kde Němec má zájmeno *es:* es war finster, es war aus mit uns, es war schauderhaft zu hören.

6. Jsou-li podmětem čísla určitá od pěti až do tisíc anebo neurčitá: mnoho, málo, něco, bez čísla, kolik atd., stojí přísudek v č. jdn. rodu stř.: Bylo jich šest. Padlo jich stodvacet (ne: padli!). Náramné množství lidu pomřelo. (Sr. 4.) Při podmětech polovice, půl, čtvrť klade se rod ženský aneb i střední: Polovice jich držela kopí, toho roku polovice města Prahy shořelo, tu stojím jako by mne umřelo půl.

7. Jsou-li podmětem ukazovací zájmena ten, ta, to a přísudkem jména podstatná, srovnají se tato zájmena s přísudkem v rodě a čísle, anebo kladou se do rodu stř. č. jdn.; spona shoduje se pak ne s podmětem, nebrž s přísudkem: Taťjest památka má, anebo: Toť jest památka má; ti jsou synové moji, anebo: to jsou synové moji; tato jsou knížata česká, anebo: toto jsou knížata česká. To jsou páni, to byla hrůza, to byly hody.

§. 199. Podmět není vždycky v nominativě, nebrž bývá také v gen., a pádem přísudku není vždycky nominativ, než velmi často i instrumentál, totiž:

1. je-li přísudek vysloven záporným slovesem nebyti,

stává podmět m. nom. v gen., přísudek pak v 3. os. jdn. rodu stř.: Není jich. Proti věku není léku. Kde není rady, není pomoci. Nebylo a nebude takového bezpráví. — I tam, kde slovesa nebyti způsobem latinským m. neměti se užívá, je **podmětný genitiv** pravidlem: Lidu obecnému jiného nápoje nebylo; není konce, není čísla, není míry. — Řídčeji přichází podmětný genitiv se slovesy významu podobného jako nebyti: nedostávati se, nezůstati, nenacházeti a nenalézati se: nedostává se vody, nezůstane sledu. Toliko nic bývá pravidelně v nom., v gen. zřídka, a to jen tam, kde něco důrazněji zapírati třeba; „nebylo ničeho“ znamená tedy vlastně tolik co „naskrze“ n. „zhola nic nebylo.“

2. Pádem přísudku nebývá jen 1. a 2. p., nebrž velmi často **instrumentál**, čehož v jiných jazycích není: jest voják, a: jest vojákem. Přísudkový nominativ vlastně podmětu nic nepřisuzuje, nebrž jen pojem jeho jinými slovy opakuje; ve větě: „tělo je stánek duše“ nominativným přísudkem „stánek duše“ podmět jen jinými slovy jest vyjádřen: „tělo“ a „stánek duše“ jest totéž. Přísudkový nom. oznamuje obsah a stálost, jest výměrem (definicí); instr. pak vyslovuje okamžitost, že něco jen jistý čas něčím jest, bylo neb bude: mluvení jest myšlení, bahna jsou pramenové bez toku. Kde však přísudek jen jistou nepodstatnou vlastnosť a ne celý obsah podmětu vyříknouti má, užívá se instr.: Soudce nemá býti přijímačem osob; proč nejsem vlkem aneb liškou, proč jen právě drobnou myškou? — Ale jako v prvním případě, jsou i tu časté výjimky, a jediné toliko zájmeno 3. os., když co přísudek vztahuje se k předcházejícímu podstatnému, stává vždycky v instr.: Kdybych se stal králem, byl bych jím jen proto rád, abych mohl míti mnoho krásných zahrad. (Němčina v tomto případě užívá *es* pro obě čísla a pro všecky tři rody.)

V nominativě zůstává jmenný přísudek také tehdá, vysloven-li podmět infinitivem: Bohatnouti není hřích.

Věta stažená.

§. 200. Je-li ve větě více podmětův, pojí se přísudek takto:

1. pokládají-li se podměty za věc jednu, stojí přísudek v čísle jdn.; pokládáme-li je za věc mnohou, stojí přísudek v čísle množném: Trest a kázeň ukládá se lidem bezbožným. Nebe a země pominou. Smrk a jedle jsou jednostejného přirození.

2. Máme-li podměty za věc jednotnou, a jsou-li rodu rozličného, srovnáváme přísudek s rodem jména nejbližšího anebo nejmocnějšího: Ten den bude země i nebe obnoveno. Žalost a hněv mu síly přispořovala. — Máme-li podměty za věc mnohou a jsou-li rodu rozdílného, stojí přísudek ovšem v č. mn., a v rodě srovnáváme jej s tím podmětem, který jest rodem přednější, přičemž má rod mužský přednosť před ženským a stř., rod ženský před středním: Otec a matka divili se těm řečem. Rozum a ctnosť nejlépe jsou vědomy těch cest. Král i všecko shromáždění obětovali. Propasť a zahynutí nebývají nasyceny. — Jsou-li podměty rodu stejného, rozumí se, že i množný přísudek v rodě tom s nimi se srovná: Moudrý a blázen ve spaní jednostejní jsou. Tehdáž pravda a spravedlnosť na zemi bydlily. Knížetství Opolské a Ratibořské pod léno a manství koruny české postoupena byla.

3. Jsou-li podmětem rozličné osoby, klade se přísudek v číslo mn. osoby přednější, přičemž má přednosť osoba první před druhou a třetí, osoba druhá před třetí: Otec tvůj a já hledali jsme tě. Ty a bratr tvůj mluvte k skále této. Toho vy a váš rod budete užívati.

B. Věta rozvinutá.

§. 201. Věty holé můžeme zaoděti, rozvinouti anebo rozšíriti dvojako:

1. doplňováním pojmů vyslovených slovesy a jmény přídavnými. Řekneme-li na př.: Učitel chválí, řeka činila,

sluha jest věren, pilný jest hoden, zlý se bojí, znamenáme dobře, že výrok jest neplný, a takřka mimovolně vznikají tu otázky: koho, co? komu, čemu? koho, čeho, a nutí nás, abychom ony věty odpovědmi na tyto otázky doplnili. To se stane, řekneme-li na př.: Učitel chválí žáka, řeka činila škodu, sluha jest věren pánovi, pilný jest hoden odměny, zlý se bojí trestu, anebo jakkoliv jinak. Slova: syna, škodu, pánovi, odměny, trestu a jiná podobná, kterými pojem sloves a jmen přídavných doplňujeme, nazýváme předmětem.

2. Chci-li však anebo mám-li ještě zevrubněji mluviti, mohu k jedné, k dvěma anebo ke všem částkám těchto vět ještě jedno anebo několik slov na otázky: jaký, čí, jak, kde, kam, kdy, čím, proč atd. přidati, t. j., mohu je místem, časem, příčinou, nástrojem, látkou a jakostí omeziti a říci na př.: *Náš* učitel chválí *pilného* žáka, anebo: Učitel *třetí třídy velmi* chválí žáka, *syna našeho souseda; Téhož léta* řeka *Vltava v domích obojího města Pražského velikou* škodu činila, atd. A tento způsob, kterým věty holé anebo i doplněné rozšiřujeme, nazýváme určováním, omezováním, slova pak, jimiž se to děje, určovacími neboli omezovacími, a sice ta, kterými se omezuje čili zevrubněji určuje jméno podstatné anebo jiné způsobem podstatného užité, určením přívlastkovým neboli přívlastkem; ta, kterými určujeme sloveso a jméno přídavné, určením příslovkovým.

Předmět, přívlastek a příslovkové určení slují pobočnými částkami věty proti podmětu a přísudku co částem hlavním. Věty, které kromě hlavních také tyto pobočné částky mají, nazýváme rozvinutými, rozšířenými anebo zaoděnými.

V nauce o přívlastku, předmětu a příslovkovém určení obsažena jest celá nauka o jednoduché větě rozvinuté.

Všecky pak poměry tyto pronášíme pády, které dělíme 1. na přímé: nom. a vok., 2. nepřímé: gen., dat., akk., lok. a instr. Pády nepřímé jsou zas buď bez předložek anebo předložkové.

1. Přívlastek.

§. 202. Přívlastkem nazýváme slova, kterými jména podstatná anebo jiné způsobem podstatného jména užité částky řeči omezujeme čili zevrubněji určujeme. Přívlastky dělíme na přívlastky **souřadné**, přilnulé, když se totiž shodujou pádem se jménem určeným: Přemysl, král Český - Přemysla, krále Českého . ., a na přívlastky **podřadné**, závislé, když se neshodují se jménem určeným, jsouce v gen. anebo v jiném pádě bez předložky anebo s předložkou: ušlechtilosť mravů, cesta do Prahy.

I. Přívlastek souřadný.

§. 203. Souřadným přívlastkem bývá:

1. určité a přívlastňovací jméno přídavné (a tedy i určitý přechodník), neosobné zájmeno a číslovka: Můj pán jest dobrý člověk. Věci slané mají moc rozdělující. Čtverá jednéhaždé rostlině moc a čtverý skutek se připisuje. U domu toho patery jsou dvéře, všecky dvojnásobné. Všeliké práce bývá zisk nějaký.

Přívlastky tyto srovnávají se nejen pádem, ale nadto i číslem a rodem s určeným jménem podstatným. Avšak od shody této nejednou se také odstupuje, a to v rodě:

a) při jménech kníže, hrabě, s kterými už staří spojovali i přívlastky rovněž jako přísudky (str. 212, 5) podle smyslu v rodě mžsk.: kníže Kouřimský poslal m. kníže Kouřimské poslalo;

b) střední koncovky *a*, *á* v nom. a akk. mn. č. zaměňovali už i v klasické době (sám Veleslavína) jak u přívlastku tak u přísudku příponami ženskými *y* a *é*: Ukázaly se tři slunce a všecky zdály se býti jednostejné jasnosti a stály tak a potom v jedno se spojily (m. ukázala se, všecka zdála se, stála, spojila se);

c) od shody netoliko v rodě ale i v čísle odstupuje se u číslovek počnouc od pěti až do nekonečna, a potom u čí-

slovek hromadných dvé, tré, čtvero atd. U všech číslovek těchto, jsou-li v nom. anebo akk., dostává se určené podstatné do gen., přísudek ale přichází do 3. os. jdn. stř.: Obé dítek brzo umřelo, všech pět vojáků bylo raněno. — Tak i u číslovek obecných a dosti často i u jmen podstatných, když se jich způsobem číslovek užívá: Patř na ty (m. na ta) nebožátka, vždyť je jich jenom stín (Vr. z Mitr.). Síla lidí se vystěhovalo.

Táhne-li se jméno přídavné k několika jmenům určeným, srovná se s tím, ku kterému se připojí, anebo se opakuje i při druhém: Kázal také některá města a hrady zbořiti. Zpívali vybraní zpěváci a zpěvačky. Ty byliny jisté své krajiny a jistá svá místa si oblibují. — A naopak, táhne-li se k jednomu jménu určenému několik přívlastků, jimiž se kolikosť toho jména znamená, klade se jméno určené do čísla kteréhokoliv: Staré a Nové město Pražské, anebo: města Pražská Staré a Nové; válka mezi králem francouzským a anglickým, anebo: mezi králi francouzským a anglickým.

2. Podstatné jméno co souřadný přívlastek buď s jménem určovacím co nejúžeji se spojuje a takořka v jeden pojem splývá: pan otec, král Vladislav, kníže Bořivoj, Kristus pán, mistr kovář, hrdina člověk, a tu sluje přídavkem; anebo vystupuje trochu samostatněji na jevo, jsouc vlastně pobočná, své samostatnosti pozbavená věta: Orel, král ptactva, byl zastřelen (= orel, který jest král ptactva, byl zastřelen), a tu slove přístavkem neboli přistávkou.

Přívlastek jmenný zaměňuje se často jménem přídavným: člověk hospodář - člověk hospodářský, mistr kovář - mistr kovářský, hrdina člověk - člověk hrdinský, město Praha - město Pražské. — Je-li přívlastkem jméno vlastní, rozvádí se přívlastek často slovy: řečený, jménem, kterýž slove, jemuž jméno jest a p.: Na tom místě stojí ves Vratislav - ves řečená Vratislav, ves jménem Vratislav, ves, kteráž slove Vratislav, ves, jíž jméno jest Vratislav a p.; ve vsi Vratislavi, ve vsi řečené Vratislav, ve vsi jménem Vratislav . . .

Táhne-li se přídavek anebo přístavek na více jmen, klade se v č. mn.: Osadil se mezi Labem a Orlicí, řekami prudkými, hlubokými a velmi rybnými.

II. Přívlastek podřadný.

§. 204. Přívlastek podřadný vyslovujeme

1. **genitivem přivlastňovacím**, jmenujeme-li osobu neb věc, od níž něco pochází anebo jíž něco buď co skutečný majetek buď co jiná jakákoli vlastnosť přísluší: Písně Čelakovského spanilé jsou. Smrť řeči je smrť národa. Tělo jest příbytek duše.

2. **genitivem rozdělovacím**

a) po číslovkách základních, počínajíc od pěti až do nekonečna, jakož i po číslovkách hromadných, neurčitých a jiných částkách řeči způsobem číslovky užitých (§. 203, c): Sto vojákův proti nim vysláno jest. Bylo všeho dosti a nazbyt. Kolik krajův, tolik obyčejův. Lepší hrsť jistoty než pytel naděje. Měl moc peněz (Velesl.). Cent vlny, vědro oleje, sáh šířky, loket délky atd.

b) po zájmenech **co, něco** a **nic**: Nic není nového pod sluncem. V městě něco židův bydlí. Po **co** i přísudek stává v gen.: Co dobrého jest, toho se držte.

Po přídavných ve srovnavateli a svrchovateli gen. rozdělovací až příliš často opisujou předložkou *z* rovněž jako po číslovkách tam, kde jimi jen částku většího celku vytknouti třeba: Mám dva bratry, jeden z nich je vojákem, druhý knězem. Válka domácí všech jiných válek jest nejukrutnější a nejškodlivější (anebo: ze všech jiných válek). Král Midas byl všech lidí nejbohatším (anebo: ze všech lidí, mezi všemi lidmi, nade všecky lidi).

3. **genitivem jakosti**, kterým vlastnosti anebo povahu osob a věcí opisujeme, ale jen tehdá, když jméno vlastnosti omezeno jest přídavným, neosobným zájmenem a číslovkou:

býti dobré, veselé mysli, dobré vůle. *) Jest člověk tvrdé šíje. Slavník byl velikých skutkův, muž veselé tváři. Byli s námi téhož mínění. Oba jsou stejných tváří, vlasů, tétéž postavy a téhož hlasu.

Velmi něžně kladli už staří (Štítný) tento gen. do **instrumentálu vztahu** čili ohledu, kdež pak přívlastek se přenáší k osobě anebo věci, jejíž vlastnosť opsána býti má: blahoslavení chudí duchem m. chudého ducha, jako: blahoslavení čistého srdce. Jak jste různí srdcem, myslí, umem, náhledem. Zelená vlasmi Rusálka, tři zlaté ostím a stéblami klásky, tři sta Mořen ústami černých.

4. **genitivem doplňovacím** po jménech podstatných, odvedených od sloves, anebo po takových, jež se jmény od sloves odvedenými smyslem se srovnávají: důkaz věrnosti, naděje dlouhého života, příčina neštěstí, veliký všech věcí nedostatek, vypravoval o vaší veliké žádosti nás, vladař lidu, láska vlasti atd. Kdyby se nakupilo vedle tohoto genitivu ještě několik jiných, můžeme jej zaměniti předložkami: důkaz o nevinnosti, láska k vlasti, vladař nad lidem. Odtud

5. **genitiv** a jiné pády s předložkami, když se místo, čas, původ, látka, účel a jiné okolnosti určeného jména omezují; přívlastek tento nazýváme **předložkovým, poměrným**: král bez vojska, boháč bez jmění, spanilý a krásný bez umění, učený bez mravův člověk, někteří z Prahy řemeslníci, pořádek cvičení - pořádek v cvičení atd. V němčině opisy takovéto pronášejí se obyčejně jménem složeným: vrata u brány die thorpforte (?), rána po biči působí modřinu nach einem peitschenhiebe bleibt ein blauer flekk, mast na vlasy haarsalbe, šátek na krk halstuch, nit k šití nähzwirn, plášť pro déšť regenmantel, šaty do práce a šaty na svátek alltags- und feiertagskleider, boty do bláta kothstiefel, hra v šachy

*) Slovy těmito vyslovovali staří to, co Němci rozumějí svým laune, muth; slova rozmar a rozpoložení jsou výmysly nové. Jindy pravíme také: Má dobrou chvíli, dobrou hodinu, zlou chvíli, zlou hodinu, zlý den, jest v dobré míře a p.

schachspiel, nástroj o desíti strunách ein zehnsaitiges instrument.

Pozn. 1. Genitiv látky bez předložky jest nyní dosud jenom ve rčení „zlatý stříbra“ v obyčeji; všade jinde jest gen. s předložkou *z* anebo jméno přídavné: domy ze železa an. domy železné, socha ze dřeva an. socha dřevěná, látky z vlny - látky vlněné, látky konopné, listí morušové atd.

Pozn. 2. Mimo pády dosud uvedené, čisté i předložkové, může býti přívlastkem také dativ, zvláště se jmény odvedenými od slov, u kterých by dativ stál: k užitku svých bližních - svým bližním k užitku; předepsati vozkům - předpisy vozkům.

III. Záměna přívlastků podřadných se souřadnými.

§. 205. Z přívlastků podřadných činíme přívlastky souřadné:

1. je-li přívlastkový genitiv jméno osobné, místněji neomezené, proměňujeme genitiv ten v přídavné přivlastňovací na -ův -ova -ovo, -in -ina -ino: město Davidovo, Libušin hrad. V jazycích románských a germánských zůstává genitiv podřadný: patris hortus, des vaters garten; v němčině slýchati nad to při gen. takovém ještě zájmeno sein: des bruders haus, a zcela nesprávně: im bruders seinem hause m. im hause des bruders an. in des bruders hause. Od „Bůh“ zní přivlastňovací přídavné jen: boží. — Je-li však tento gen. spojen s přívlastkem, z pravidla se nemění: Manželka Soběslava Druhého byla dcera Měčislava, knížete Polského. Tak i místo přivlastňovacích zájmen můj, tvůj, svůj, náš, váš, její, čí, něčí nastupuje zase genitiv zájmen těch, mají-li sama přívlastek při sobě: To jest náš obyčej - to jest obyčej nás všech. Nebude se ostýchati velikosti něčí - nebude se ostýchati velikosti někoho takového. — Jen při nesklonném přivlastňovacím tvaru „páně“ zůstává přívlastek souřadný, totiž přídavné přivlastňovací: dům páně Trčkův.

2. Jinak můžeme, hlavně u jmen neosobných a věcných, přívlastky podřadné zaměniti souřadnými, učiníce z nich pří-

davné jméno určité. Takto vznikají souřadné přívlastky znamenající:

a) podmět a majitele jména omezeného:

rouno ovčí, listí dubové, ozdoba lidská, barva tělná, matka včelní, střecha kostelní;

b) předmět činnosti:

známosť boží, vzdělání rozumové, obležení Pražské, spasení lidské, stráž žalářní, žeň pšeničná, měřič lesní;

c) jakosť, její míru a stupeň:

člověk mravný, řeka rybná, pokrmy chutné, hory skalnaté, prut klasovitý, země hlinitá, pták ploskonohý, noc temnoroucha;

d) obsah a látku:

den trhový, hory cínové, les skořičný, vlna hedbávní;

e) účel a původ:

lopata chlebová, rána nožová, sud vinný, stůl početní, dům letní, jehla vyšivací, ústrojí zaživací, nádoba picí, sádlo podhřivní (kammfett), Adam Zalužanský;

f) místo, čas a jiné okolnosti:

trpení křížové, válka německá, odměny nebeské, artikuly Pražské, stany nadhvězdné, práce polní, vítr východní, řeřicha potoční.

2. Předmět.

§. 206. To, čím pojem sloves co přísudků a pojem přídavných co přísudků anebo přívlastků doplňujeme, sluje předmětem: žák píše *úlohu*, *pokoje* milovný člověk jest *chvály* hoden. Předmětem může býti každý podmět, tedy všecka slova a všecka složení slov za osobu nebo věc užitá. Pádem předmětu jest vždy některý z pěti nepřímých pádů, a to buď čistý čili bez předložky, anebo s předložkou. Místo „přísudek anebo přívlastek potřebuje anebo žádá doplňku“ pravíme obyčejně krátce: řídí ten neb onen pád. Slovesa předmětná, žádající ve větě jistící pádu 4., jmenujeme ještě zvláště pře-

chodnými; jména přídavná, pokud vůbec doplňku potřebují, jsou jen předmětná.

a) Předmět u jmen přídavných:

1. **Genitiv** *a)* **účastenství a vědomosti**: blízký záhuby, blízký města; citelný bolesti, lépe: bolesť cítiti (empfindlich für den schmerz); trpěliv křivdy (geduldig gegen unrecht), hoden mzdy, podívání, vidění, spatření, cti, chvály, paměti, pozoru; chtivý vraždy, žádostiv odpočinutí; milovný hudby, svobody, vlasti; následovný dobrých skutkův; pilen školy a svého povolání (beflissen), bedliv rozkazu, pilen obecného dobrého, pozorliv své věci, poslušen otce (dem vater, gegen den vater gehorsam); příbuzný víry a jazyka; byli toho přítomni, všeho sám přítomen býti má; země plná cti a posměchů; kázně vojenské šetrný; účasten pochvaly (des lobes theilhaftig); buďme vděčni toho dobrodění (dankbar für die wohlthat); mysl dobrého povědomá zlé pověsti v posměchu má; spravedlnosti a práv povědomý; znalý, pamětlivý . . . — *b)* **genitiv odluky**, jmenujeme-li předmět, od kterého se co odlučuje: daleký všeho hluku weit von allem lärm; prázden dluhův, všeho smyslu prázden, vlasti prázden (landesverwiesen); prost, svoboden viny; tajný: ta věc nás a krále tajna nebyla; zdrželivý nápojův (enthaltsam von getränken).

Pozn. Poslušný, tajný, vlastní vyskytuje se i s dativem: právům poslušen budu (Velesl.); to jim tajno nebylo (Háj.), moc rostlinám vlastní. Tajný též s předložkou před: obavnosti Israelských před nimi tajné nebyly (Br.). Potřebný s gen. jest lat. indiguus, něm. bedürftig: pomoci byl potřeben; s dat. znamená to, co lat. necessarius, něm. nothwendig: služebník jest potřeben domu tvému.

2. **Dativ** řídí přídavná jména vyslovující náchylnosť něčí k něčemu, pomoc, užitek, poddanosť, podobnosť a jiné těmto podobné anebo i protivné vlastnosti, jako: dobrý, libý, milý, milostivý, rád, příjemný, příznivý, věrný, vzácný; užitečný, pomocný, platný, prospěšný; nebezpečný, odporný,

protivný, škodný n. škodlivý; možný, snadný n. lehký, známý, zvyklý atd.

Dativ s předložkou **k** mají přídavná jména schopný, způsobný, příhodný a přívětivý: mládež k boji schopná, hodiny k učení nejzpůsobnější. Kdo má k čemu příhodný čas, nech na jiný nečeká zas. Buďte přívětivi k hostem. — I podobný vyskytuje se často s k: věc podobná pravdě - podobná k pravdě, podobný jest mu jako by mu z oka vypadl - podobný k sestřenci mému.

Pozn. V jazyku něm. bývá u mnohých těchto jmen přídavných předložka für, gegen, an. Do jazyka českého vloudily se v nejnovější době překlady předložek těchto z nedostatečného mluvnického vzdělání, jako: zvyklý na něco m. zvyklý něčemu, povolný proti tyranům m. povolný tyranům atd.

3. **Instrumentál** řídí vinen, jist, bezpečen, bohat: Ty sám jsi tím vinen, jest nalezen za vinna zločinem; jest tím jist, jsem sebou jist že to ne domnění (Kom.), vojsko jako jisto svým vítězstvím, není svým životem jist; bezpečen pravdou, vítězstvím, bezpečen svým a svých věrných životem, bezpečen sebou před židy (Plácel z Elbinku); země Uherská, bohatá obilím a vínem. — Mimo jist všecka tato přídavná podle jiného smyslu i s jinými vazbami se vyskytují: Nevinný jsem já od krve (= co se týká krve) tohoto spravedlivého (Prefát z Vlkanova); z té tvrdosti jest před Bohem vinen (Št.); — bezpečen ode všeho zlého, od budoucích zlých příhod, od záloh nepřátelských, před zlobivými utrhači. Tak i bohatý na víno, na dobytek, na dědinách (= co se týká dědin, vzhledem k dědinám; Ltp. Tr.), v dědinách (též tak; Velesl.); aj zlata množství, jímž ty i tvoji dědicové budete bohati (Ltp. Troj.).

b) Předmět u sloves.

§. **207.** Slovesa jednoho pádu:

1. Čistý **akkusativ** na otázku koho, co? řídí:

a) slovesa přechodná a příčinná: viděti člověka, krmiti

lačné a napájeti žíznivé, míti pravdu, páchati zlé skutky, mořiti sirotky. Na odpor všelikým pravidlům kladou nyní mnozí m. akk. jdn. č. skoro všude gen. Avšak

genitiv položiti **m. akk.** i jiných pádů jen tehdá jest dovoleno, když působení podmětu nevztahuje se k celému předmětu než jen k jisté částce jeho: dej mi chleba (totiž kus*), nalij vína (něco, trochu), koupil sukna (něco). Řekneme-li: dej mi chléb, nalij víno, koupil sukno, míníme celý chléb, všecko víno, všecko sukno, o kterém je právě řeč. Genitiv tento znamená tedy oddělování části od celku, jest to genitiv *količkosti*. Proto klademe gen. také ve větách *záporných*, neboť i tu osoby neb věci, o kterých jest řeč, odlučujeme, oddělujeme na mysli: Jazyk ošemetný nemiluje pravdy. Chudoba cti netratí. Žádný neví kde svého vzíti. — K záporným slovesům náleží také: nechám (t. j. nestarám se, od: ne a hajati = starati se), zanechám, zanedbám, nenávidím, neboť i ta jsou všecka složena se zápornou částicí „ne“: Nech toho, zanechal díla svého, svých povinností zanedbává, já cesty zlé (mn. č.: cest zlých) nenávidím. Však zápornosť tato nezasahuje do druhé části stažené a spojené se slovesem spojkami než, jedině, ale atd., neboť ta jest jisticí, tvrdicí: Jiných přátel nemám nežli *je*. Tak i u gen. zaměněného m. nom.: Jiné lodičky nebylo než ta jedna. — Do gen. se nekladou ani ve větách záporných slůvka mnoho, málo a jiné výrazy kolikosti: Někteří nechali si díl z toho až do jitra; — rovněž tak po slovech co, něco, nic: Žádný o tom nic nevěděl; co nechci, to činím. Jen kde něco důrazněji zapírati třeba, může „nic“ i v gen. státi: ničeho neumí = zhola nic neumí. — Je-li už předmět genitivem co přívlastkem opatřen, zůstává sám v akk.: Nikdo nevystihnul povahu *lásky* (Koll.).

*) Tento gen. tak se ustálil ve mluvě obecné, že i prvním a čtvrtým pádem jej matou: to jest dobrý chleba, máme pšeničný chleba, zde jest moravský chleba na prodej, což jest právě tak chybné jako kdyby říkali: dej mi Žernosecké vína, slaná vody.

b) z nepřechodných řídí akk. jen slovesa taková jako boleti, svrběti: bolí mě hlava*), svrbí mě oko. Zábsti užívá se obecně také osobně: zebou mě nohy, ruce, anebo neosobně: zebe mě v nohy, v ruce.

2. **Instrumentál** u sloves hýbání: hnouti, hoditi, kroutiti, kývati, lomcovati, mrštiti, mykati, praštiti, strčiti, třásti, vrhnouti, pohrdnouti, zmítati a p.: mrštil hadem, pohrdal dobrým naučením, dal sebou o zem, praštil sebou, co mnou strkáš, ďábel jím lomcoval, zimnice mnou třásla. Jiné jazyky mají tu předmět v akk., toliko němčina také někdy s námi činí rozdíl mezi akk. a instr.: házel kamení do vody - házel po něm kamením; třásti stromem mit dem baume schütteln třásti hrušky birnen schütteln. — U „povrhnouti“ mívali starší spisovatelé skoro výlučně akk., což proti instr. u pohrdnouti a jiných jest nedůsledné. — S vládnouti, panovati, vítěziti spojovali staří Čechové dativ: budeta im (těm dědinám) oba v jedno vlásti; gorě mužem, imže žena vlade (hoře mužům, jimže žena vládne); aby panovala tělu duše, duši rozum (Vlsl.); zvítězil jsem světu; — u všech jest v obyčeji také instr. s „nad“: Bezděčný král nad nimi vládne; panovati nad národy, nade všemi krajinami světa, zvítězil nad nepřáteli. V pouhém instr. jest předmět u vládnouti, když se jeví co pouhý nástroj anebo prostředek: vládnouti rukou, mnohým zbožím, kdo se rozzlobí, nevládne sebou; avšak i: soud nejtvrzší v těch bude, ježto jinými vládnou *Št.* — U pomstiti se, smilovati se je pravidlem instr. s předložkou nad; lid však praví: pomstiti se na někom, mstíti, pomstiti se komu; a Pulkava má: mstí nepravosti otců na dětech. — Instrumentál se slovesy páchnouti, voněti atd. viz v omezení příslovkovém (instr. srovnavací, str. 237); instr. s oplývati, plýtvati též tam (instr. prostoru, str. 233).

3. **Genitiv** *a)* **odluky** po slovesech ubíhání a oddělo-

*) Po německu slýchati též: mám bolení hlavy, anebo dokonce: bolí mí hlava!

vání: ubíhati, ujíti hrozných muk, utíkati nešlechetných věcí, pustiti se dobrého obyčeje, lid boha se strhli, nezniknou jeho pomsty, odstoupiti svého práva (n. od svého práva), stříci se nešlechetnosti, odvážiti se hrdla, opovážiti se nebezpečenství, krve i hrdla; zlý světa se kryje, světa s jeho jazyky se hajme, zhostili se poslušenství (V. br.). Trestu božího neujdeš. Zapomenouti: prvního úmysla zapomněvše šly za muž (Št.) — *b)* gen. **přílnavosti** po slovesech složených s „do“ a p., znamenají-li, že podmět dochází něčeho činností vyslovenou ve tvarech jejich jednoduchých: doběhnouti cíle, dopadnouti dna, domoci se statku, dostati (původně: stáním dojíti) přímluvného psaní, příhodného času, řeč donesla se krále, dorostl svých let, dovtípiti se všeho, dosáhnouti vysokého věku, dojíti Prahy, dovolati se spravedlnosti, pomoci, dotlačiti se pohodlného místa, dožijem se blaženějších dní; (zasloužiti věčné slávy). Sem náleží také jednoduchá i složená slovesa zvratná: chopiti se, držeti se, dotýkati se: chytila se jich pýcha; — dále u starších spisovatelů též slovesa poslouchání a vědomosti: poslouchati, pozorovati . . — dle toho všeho *c)* po slovesech pozbývání, vyhledávání, žádosti, duchovního a tělesného požívání: pozbývati smyslu, potřebné výživy; pohřešovati některých vojáků, potřebovati peněz, strádati čeho v srdci (trpěti tím že není = entbehren), žízniti krve, lačněti chleba, žádati horlivě duchovních věcí, každá práce celého člověka vyhledává; nadíti se odměnné lásky a lítosti, šetřiti pravidel, šetřiti jen povrchních řádů, hleděti obecného dobrého, stříci se neopatrného mluvení, užiti dobré rady, proti novým neduhům požívati nových lékařství; — *d)* po slovesech složených s předložkami u, na, po, při, když činnosť slovesa přechází ne hned na celý předmět, nebrž táhne se po jeho částech anebo rozumí se: něco, málo: lidu zemdleného potěšovali, pravda hlavy své pozdvihla, rozkázal všech obyvatelů k sobě povolati; — *e)* g. **příčiny** po slovesech nepříjemného pohnutí mysli: Boha se nebojí, lidí se nestydí; lekati se ledačeho, hroziti se vlastního skutku, děsiti se i nejmenší hrůzy,

káti se hříchův, nebudu se káti svého bludu (enttäuschen, Št.); ostýchám se ho, želím svých poklesků, kvílili zbitých, žalostím, plači zkázy města, lituji své sestry, škoda jí jest.

4. **Dativ** řídí slovesa na otázku komu, čemu: brániti se (také „proti“), opírati se, zpěčovati, zpíčiti se, diviti se a obdivovati se, hověti, klaněti se, kořiti se, láti laji, líbiti se, modliti se (také s „k“: modliti se Bohu, an.: modliti se k Bohu), chtíti, smáti se, rouhati se, obcovati, učiti se, zvykati, přivykati, rozuměti, radovati se (také gen. se „z“), těšiti se, hoditi se, žehnati atd.; — jest, vede se, daří se (es geht, ergeht): Pane, dlouho-liž se tomu budeš dívati? Nemohli se nadiviti jeho důvtipnosti. Přivykej tomu v mladosti, učíme se uměním svobodným, dobře tomu porozuměl, po skutku lidé tvému myšlení porozumějí. Sám's tomu neštěstí chtěl. Žádosti se rozumu opírají. Protiví se to dobrým mravům. Ty hrozný jsi, a kdo se zpíčí tobě? S radostí a potěšením obcovali službám božím; židé aby neobcovali tomu náboženství; neobcuj cizím hříchům. Strach se smrti rovná. — Sní se mi, zdá se mi, vidí se mi. — Neosobnými tvary slovesa býti (m. míti) naznačujeme nejraději věk osoby neb věci nějaké a čas jisté události: Bylo mi dvacet let, jest tomu tisíc let (es sind tausend jahre her). V porobě nám bude vody dosti.

Pozn. U sloves proloženým písmem tištěných chybujou kladouce buď akk., buď předložky, jichž se tu užívá v němč., anebo celé něm. rčení.

5. **Z pádův předložkových** náleží sem ty, které nejsou určením příslovkovým. Nejdůležitější jsou:

a) **akk. s předložkou „na“**: Nebudouť se na mě hněvati z této řeči (Št.). Spoléhati na hůl (podpírati se). Ne vždycky na dobré zdání jiného spoléhal (Vlsl.). Nedbal jsem na to *Št.* (avšak i: Polané císaře nemnoho dbali *Dal.*). Na někoho šilhavě, přes rameno, po straně hleděti (viz též gen.: hleděti konce, povolání svého; dat. s *k:* hleděti k úmyslu a k vůli (Všehrd), hleděti k někomu jako k tomu, kdož by chtěl

koho úkladem a neprávě o jeho statek připraviti). Nemá se spouštěti ani spoléhati na takovou moc (sr. též gen. odluky: spustiti se naděje; dále: kázal spustiti zlato na osm kusův, zlato ohněm v hromadu spouštěli). — **Akkusativ s předl. „o“**: Kdo stojí o cizí, přichází o své [avšak sr.: Synku, když vejdeš v Turský boj, prvý kdož tě potká, tomu stoj (Dal.); státi *k* právu, *k* soudu; to stůj při nálezu krále Jiřího (dabei soll beobachtet werden die verordnung . .); bydlil tam sám i ti, kteříž při něm stáli = die es mit ihm hielten . .]. Starati se, pečovati o koho, oč = für jemanden, für etwas sorgen, sorge tragen). — **Akk. s předl. „v“**: doufati a věřiti v koho, v co (avšak i: věřiti a doufati čeho, co: co má věřiti *Št.*, čemu: věří jako slovu božímu; sluší stříci se těch, jimž nemůže doufati, by rádi po pravdě stáli *Št.*; ufaje tomu, že mě kostel [církev] opraví *Št.*).

b) **lokál s předložkami na, o, po, v**: přestati na mále, na zdání rozsudího (avšak: přestaňte neužitečných slzí, přestati od sváru), přemýšleti, rozjímati o kom, o čem (rozjímati co); bažiti, dychtiti, toužiti po kom, po čem (toužiti na koho, na co = stýskati si, stěžovati si, těžce co nésti); kochati se v kom, v čem (s kým, s čím, nad čím), ustanoviti se na čem, v čem: na mysli, v tom že . .

§. 208. Slovesa dvou pádův:

1. **Dva akkusativy** řídí u nás jediné státi = cenu míti: ta kniha mě stojí dva zlaté, to vás bude státi hrdlo n. to vás hrdlo stane.

2. **Akkus. osoby a dativ věci** má učiti a jeho složeniny: Řídcí rodičové dítky své čemu dobrému učiti umějí (Kom.). Učiti se českému jazyku. Sr.: Vojtěch chtěl lid pohanských obyčejův odučiti, křesťanským činům zučiti (Dal.).

3. **Akk. osoby a instr. věci** anebo **jen instr.** se zakrytým nom. ve slovese mají slovesa, která znamenají tolik co činiti, tvořiti, jmenovati, ostaviti n. zůstaviti, nechati, slouti a ta, která znamenají přechod z jednoho stavu do

druhého: Vědomosť činí slabého mocným*) (sr.: udělati ze sebe smích). Ustanovil králem Šalamouna. Nejtenší díl učinil světlý a horký a jmenoval ohněm neb světlem (Kom.). Jmenovati co věrností. Nazovu lid lidem svým (Br.). Dům poustkou ostaviti, zůstaviti, zanechati. Nebude ničím jiným než zahradníkem. — S jmény vlastními u jmenovati, slouti atd. trojako se zachází: buď se jim předkládá instr. jménem: Nazvaly ho jménem Obed, neznámými jmény je nazval; buď se nechávají bez proměny: Nebudeš slouti Jakob; anebo konečně, ale velmi zřídka, kladou se do instr.: Jmenoval se Pavlem Tarsenským (Kom.). — Místo „přezvati" a „přezývati" pravíme od nepaměti: **převzděti, přezdívati** (od díti dím) s dat. osoby a nom. věci: Hradu i městu Budeč převzděli. Té hoře Žižka Tábor převzděl.

4. **Akkusativ osoby a „za" s akk. věci** opanoval proti akk. s instr. (č. 3.) ode dávna u sloves voliti, míti, pokládati, považovati, souditi a p.: Čechové si oráčka knížetem volili (Pass.). Tehdy sv. Viktorina biskupem zvolili (Pass.). Zbožný člověk má to sobě za největší utěšení (Št.). Jmín býti za učeného (Kom.). Míti koho nepřítelem (Pl.). Za žert si kladou radu boží *(Br.* Jako psů jich položiti (Vlsl.). Blázen jest, kdož cizozemce dobrým soudí (Dal.). Koho za moudrého souditi.

5. Prositi, žádati **koho oč**; prositi, žádati **od koho čeho****); ptáti se, tázati se **které osoby co, na co, o čem**: Co kdo v modlitbách prosí, vždy jen toho prosi, co je v pateři (t. j., v otčenáši, Št.). Když uprosíš, oč's prosil, poděkuj (Kom.).

---

*) Lat. způsobem praví se též: učiniti koho šťastna, učiniti pozorna atd. m. správného: šťastným učiniti, oblažiti, upozorniti. Ba ani osoby ani čísla někteří nyní nerozeznávají, majíce proti všemu řádu a pravidlu „pozorna" u rodu jakéhokoli a v obojím čísle.

**) Prositi, žádati „zač" jest dle prof. Hattaly méně správné, žádati „na kom" dosti nesprávné. Naproti tomu čteme přece: Počal na otci boje prositi (Dal.). Boha za smilování a ochranu proti Turkům jsme prosili (Vr. z M.). Žádati na Bohu čeho (Br., Háj., Plác., Pref.). Boha za pomoc žádá, žádej zač chceš, žádati starších za pokoj (Br. Fl.). Tak i u ptáti se (viz ku konci: Ptala se na ní o lžících).

Prosili pomoci od Boha (Št., Vlsl.). Žádal od Boha smilování (Št.). Sobě vysvobození, jim spravedlivé pomsty od Boha žádá. Ptal se mě na vás; na pravdu se ptali; tázali jsme se ho; netažte se na příčinu. — V jiném smyslu, k označení vztažnosti: Prosil za svůj dluh pána svého = aby mu jej odpustil (Št.). Pros za nás hříšné. Žádati za někoho für jemanden bitten (Har.) Tak i, zároveň s jinými odchylkami: ptali se tvého zdraví na bohu pohanském (Št.). A tu se jí mladý pán ptal o ty lžice; Mezi jinou řečí ptala se na ní o lžících (Svěd.). Ptáti se o radu. Nebudou se ptáti po ní. Ptal se po lékařství (Br., Vlsl.) Tázati tebe bude o tvých tajných věcech (Vlsl.). O tom tážete mezi sebou (Br.).

6. Akkus. osoby a čistý gen. věci řídí: **chrániti, zbaviti, sprostiti**; u osvoboditi jest obyčejnější gen. s „od.“ u viniti, obviňovati gen. věci se „z,“ u připraviti akk. věci s „o“: Chrániti člověka zlé příhody. Země byla lidí zbavena. O smrti, sprosť mne strastí těchto! Všech platův a daní je osvobodil. Viní jej převráceně z řečí marných. O peníze a statky, o česť a hrdlo, o život je připravil. Ve větě Štítného „Nečiňte žádnému (nikomu) násilí ani koho obviňte křivdou“ jest instr. křivdou té ryzí povahy jako u přídavných vinen, nevinen, povinen, bezpečen.

Pozn. U sloves chrániti, zbaviti, sprostiti, osvoboditi jest pouhý genitiv patrně genitivem odluky; proto kladou se i tu m. gen. také předložky, jež unikání anebo zniknutí znamenají: Chráněn bude od horka, církve své před zlým chrániti slíbil, chrániti před zlou příhodou, ba i: ale zbav nás od zlého.

7. Dat. osoby a gen. věci pamatovati u sloves: přibyti (zunehmen), ubyti (abnehmen), zbýti (übrig bleiben) a dále u chtíti se, zachtěti se, odnechtěti se, zažádati se a p., znamenajících německé: es wandelt ihn lust an, es vergeht ihm die lust atd.: Odnechtělo se mu nočních tulek, zachtělo se mi vína.*)

*) Prvními třemi slovesy často chybujou překládajíce příslušné jich významy do slova z němčiny.

8. **Akkus. osoby a instr. věci** mají slovesa: dařiti, darovati, obdařiti, obdarovati, podělovati — koho čím: Země dařila nás velmi dobrými věcmi s dostatek a nazbyt. Ty také poctivými dary daroval. Obdařil jej zvláštní milostí, obdařil nás uměním a opatrností. Poděliti strany nálezem, právem, rozsudkem = den parteien bescheid, rathschluss ertheilen. — U darovati čítáme nyní častěji: komu co. U poděliti praví se též: „koho oč“: podělil jsem je o statky. — Sděliti (vzděliti) má: „se s někým o něco“ („něčím“): já se s ním o to zdělím, a „se s čím“: zděliti se s každým tajemstvím. Sděliti „komu co“ vyskytuje se teprv od několika let m. hořejších vazeb ve smyslu německého jemanden etwas mittheilen.

9. Dativ zájmen osobných přikládáme i k slovesům podmětným, tedy takovým, která předmětu vlastně nepotřebují; m. už umřel pravíme: už nám umřel. Takovýto dativ zájmena **ti** sklesá v pouhé **t**, přirážené k předcházejícímu slovu: vím*t* já dobře m. vím ti já dobře; následuje-li „je“, splývá s ním dativ ti v **tě**: totě byl cíl práce jeho = to ti jest byl.

3. Příslovkové určení.

§. 209. Přísudky a přívlastky tedy k svému doplnění anebo omezení mívají některý z pěti nepřímých pádů a to buď čistý anebo předložkový. Ale tím nejsou ještě vystiženy všecky ty rozmanité poměry, ve kterých může býti osoba neb věc k působení vyřčenému slovesem anebo k vlastnosti vyslovené jménem přídavným. Jsouť také poměry, jež ustanoviti třeba na otázky kdy, kde, kam, jak, kolik, pokud, proč, kterým původem atd. Odpověďmi na tyto a p. otázky docházíme příslovkového určení přísudku a přívlastku, a sice prostředkem pádů a pomocí příslovek.*) Kde k naznačení poměrův jednoduché pády nestačí, vypomáhají předložky.

*) Příslovek v tomto oddělení zvláště vyčítati nebudeme: jsouť již na str. 197 a d.

A) Příslovkové určení místa.

§. 210. Příslovkové určení místa jest dvojí: 1. na otázku kde, a 2. na otázku kam, odkud, kudy.

I. Místo na otázku „kde“ oznamujeme

1. příslovkami místa: zde, tady . . ., k čemuž za starodávna sloužil čistý lokál, jakž patrno z příslovek dole, mezi;

2. **čistým instr.**: Želva vrchem i spodem skořepinami pokryta jest;

3. předložkami, a to: předložkami genitivu: **blíže** (in der nähe von . .), **nedaleko, u, vnitř, vně** a **kromě** (auszerhalb), **podél, podle, vedle**: Položili se blíže města. Něco u sebe uvážiti. Stalo se to vně kostela. Zemřeli krom vlasti. Podél celého břehu rozestřeny jsou sítě. Sedl podle mne na lavici; — blízko s dat.: Blízko jest Hospodin těm. Ty mi blíže jsi; blízko k: připlynuly blíž k témuž místu lodi; — blízko od: byl blíž od té vlasti ostrov veliký (Ltp. Troj.). Nepřátele blízko od sebe máme jako za kamny. Blízko jest od toho (es ist nahe daran, parum abest *Vlsl.)*; — lokálem s předl. **na, při, po, v**: Na Krakově posádku posadil (Dal.) Na Tetíně, na svém věně, seděla. Co tu na lese činíš? Na soudě, na ouřadě býti, seděti. Při zemi zůstávati. Posadili se při Dunaji. Nebyl jsem při počátku té různice. Při sobě rozvážiti, nebyti, pýchy neměti. Při někom býti, státi = zu jemanden halten. Po líci ji kázal bíti. To jest v dalekém poli. V sobě míti, držeti, zavírati (bestehen aus . ., enthalten). — **instr.** s předl. **nad, pod, před, mezi, za**: Brandýs nad Labem a Brandýs nad Orlicí (an der Elbe, an der Adler). Nad vojskem správu míti. Sedí pod stromem, přede dveřmi. Před rukama = zde (něm. vorhanden). Máte míti před námi (Sie sollen den vorzug vor uns haben). Před mořem = diesseits, za mořem = jenseits des meeres, za městem = auszerhalb der stadt.

II. Směr na otázku kam, kudy, odkud:

1. příslovkami směru: sem, tam, tudy, onudy n. tam-

tudy, okolo, kolem, vůkol, odtud, potud . . — Čisté dativy jsou: domu, dolu.

2. **čistým instr.**: Voda prostředkem města teče. Do kostela samým dymníkem světlo vcházelo (Vlsl.). Nejel Toman doubravou, dal se cestičkou pravou. (Instr. tento nazývá se *instr. prostoru* a rovná se prostornému lokálu s „po"; v. pod 3.)

3. předložkami, a sice: **do, od, s, okolo, kolem, vůkol** s gen.: I naplněn jest dům od jednoho konce do druhého. Obezřel tu zemi od moře. Ssedl s velblouda, spadl se stolice, sňal prsten s ruky. Roznesla se pověst kolkol Prahy. — **k, proti** s dat.: Obrátil se k Uherské zemi (gegen . .) Láska dětí k rodičům (gegen . .). Míří dub proti dubu. — **u, na, v, nad, pod, skrze, o, po, za** s akk.: U veliké přišel nebezpečenství. Na moře jsme s prvním větrem se vydali. Dům jde na ulici. Nohu v krok a ruku v braň = zbraň (Rkp. Kr.). Na široko bylina se rozkládá. Na patu nám našlapuje (er verfolgt uns). Meč po jilce do srdce vtasiti. Po krk ve vodě státi. Šla jsem po vodu (nyní: pro vodu). Uvedl je v poddanosť a pod plat, dostali se pod jho turecké. Za předlouhé stoly sedli. — **Za** s instr.: šel za sestrou. — **po** s lok.: Chodí po kostelích. Rozletla se radosť po vší zemi. Rychle se zdvihni po nich. Hnali se po nepřátelích. Táhli po slunci.

Lokál prostoru zaměňujeme častěji instr. prostoru: chodí lesem, šel zahradou; a vždycky instrumentálem předmětu u sloves **oplývati a plýtvati**, pošlých od plouti: země oplývá strdí (medem) a mlékem = plývá či plove po strdi a mléku.

B) Příslovkové určení času.

§. 211. Příslovkovým určením času označujeme: 1. dobu na otázku kdy, a 2. trvání času na otázku jak dlouho.

I. Doba na otázku kdy.

1. Příslovky času: nyní, teď, někdy, nikdy, vždycky, pořád, neustále, zejtra, dnes atd.

2. Čisté pády: **gen.** s přívlastkem: Roku toho příkrá

zima byla. Času večerního šly všecky společně (o mžsk.: šli všickni). — **akk.**: Narodil se večer, tu středu před sv. Václavem. Přibývá nepřátel den ode dne. — **instr.**: Přemýšleli dnem i nocí.

Rozdíl mezi tímto trojím určením času jest, jako u předmětu činnosti, asi tento: gen. označuje toliko jistou dobu, jakoby částku času, do níž děj padá; akkusativem vyslovený čas obsahuje, zaujímá děj celý; po čase, vysloveném prostředkem instr., děj se pohybuje.

3. Předložkové pády: gen. s předložkou **s**: s neděle (künftige woche) bude sv. Bartoloměje. — **k** s dat.: Umřel té noci k ránu; blizko k čtyryceti letům (Dobr.) — **na, v, při, ob** s akk.: Na určitý den zaplatil. Na obrácení pobodl ho v ruku, na potkání nám dal půtku a postrk. Bylo to v pátek před její smrtí. Zatmělo se slunce při vycházení svém. Nebyl jsem při bitvě, než po bitvě jsem přišel. Objeli to ob jednu noc. — **o, po** s lok.: Rozešel se lid o poledni. Zejtra o tomto čase ke mně pošli. Po něm bratr jeho správu držel.

II. Trvání času na otázku jak dlouho, pokud.

1. pouhý akk., je-li přívlastkem omezen: Celou noc pršelo;

2. předložkami: gen.: **za** (= včas, počas), **od, do, z**: Umřel za věku mladého. Každý člověk lenivý za živa již prachniví. Za chuti dej se do toho. Znám je od šesti let. Do dvou neděl má mu dosti učiněno býti (= spokojen býti, Všehrd). Zůstane tam do živobytí. Z rána, z dětinstva, z dávna. — **na, za, po** s akk.: Na ten čas není úmysl můj vše vyjadřovati; válka na ten čas trvající (Har.). Na časy obyčejné sedají na soudě (Všehrd). Dělá na den. Spravoval zemi za čtyry léta (dosti jest: čtyry léta). To svědectví až podnes u nich skutečně trvá. — **pod** s instr.: Trpěl pod Pontským Pilátem (viz: „za“ s gen.).

C) Příslovkové určení způsobu.

§. 212. Příslovkovým určením způsobu omezujeme: 1. jakosť na otázku jak; 2. kolikosť na otázku kolik, kolikrát, nakolik, po koliku, zač? 3. vztah, vztažnosť čili ohled k něčemu.

I. Jakosť činnosti:

1. příslovkami jakosti: tak, jinak, nijak, dobře, zle, pěkně atd.

2. čistým instr.: Zajíc otevřenýma očima spí. Všecko jest mezi nimi přátelským během urovnáno. Holil bradu obyčejem uherským. Náhlou smrtí umřel, krvavým potem se potil, prosil prosbou velikou, usnul tvrdým snem atd. místo pouhých příslovek: náhle umřel, krvavě se potil . . . Tím způsobem = auf diese art; žádným způsobem to nemůže býti (auf keinen fall), žádnou měrou k té radě přistoupiti nechtěl. Art und weise: Žádosť chvály zdejší může býti trojím činem hřích smrtelný (Št.). Divným činem a způsobením vůz přes dva rozvodnilé potoky přešel.

3. předložkami, a to: 1. genitivu: bez, z: Vášně v nás bez nás povstávají. Z prosta, z ticha, z rychla. — 2. dativu: po tichu, po málu, po česku, po domácku; souditi po zákonu, vládnouti po železu, mluviti po lidsku, vésti si po pohansku. — 3. akk. v, u, na, za: V posměch uvésti. Mluví v tato slova, píše o tom v ten smysl, v hrdlo lžeš. Ve své váze trvati (in kraft bleiben). U velikou sumu to vzrostlo. Na hlavu nepřítele porazili. Na oko to spatřujeme (zřejmě). Kožich na dvé probodl. Jest na spadnutí. Dělal u nás za tovaryše. Jsem s ním za dobré. Sebe samého za nehodna (lépe: nehodným) položil. Chtěl býti arcibiskupem a za toho (tím) se tituloval. Za jedno spolu smýšlejí. — 4. lok. po, při, v (u): Nechati při tom (es dabei bewenden lassen). Při hrdlích zůstati, nechati. Býti u velikém strachu, nebezpečenství. U nás království nejde po rodu. Hledí po očku. Po kom co poslati. — 5. instr.: s; s instr.

je „s“ opak předložky „bez“ a poněkud i zájmena „sám“: šel s matkou - bez matky - sám. **pod**: Jest pod platem, pod stráží. Vloudil se tam pod způsobem poselství, provozuje pod zástěrou práva svůj hněv nad poddanými, pod dobrým jménem ztratiti zlou věc (unter vorspiegelung, unter dem scheine, vorwande, sich den anschein gebend als ob . .). Pod pokutou, pod ztracením hrdla, pod hrdlem (unter der strafe, bei verlust . .).

II. Kolikost (kolik, kolikrát, nakolik, pokoliku, zač . .):

1. příslovkami kolikosti: jednou, dvakrát, málo, mnoho, příliš . .;

2. **čistým akk.** k označení míry a ceny u přídavných dlouhý, hluboký, široký, vysoký, tlustý, daleký, vzdálený a u přídavných: dlužen, starý *): Dva lokte dlouhý, tři pídi tlustý, dvě míle vzdálený, čtyři léta starý. Místo prvých šesti přídavných užíváme v jazyku spisovném také podstatných: dělí, hloubí, šíří, výší, tlouští, dálí s nerozlučnou předložkou „vz“, otřeně: „z“: zdělí, zhloubí, zšíří, ztlouští, zdálí i vzdálí, a m. akk. stává pak obyč. gen.: Most pražský jest zdělí osmiset šedesáti dvou loket, an.: osmset šedesát a dva lokte. Ohrada byla sedmi set kročejův zdělí a tolikéž (ebenso) zšíří. (Sem patří vlastně i akk. času II., 1.) Obilí platí sedm zlatých.

3. předložkami: **do** (až do): Do vůle se těch krmí najedl. Do krve jej zbil. Chudým udílejte i do té sukně a ostatního (posledního) kousku pokrmu; předl. **za, přes, na** (**až na**), **po, s** (s akk.; = beiläufig, im Stande, vermögen): Zač tu knihu ceníte? Nemůže býti ceněna moudrosť za zlato. Stříbra za nic si nevážili. Přes tu chvíli mám s ním co činiti (něm.: jeden augenblikk). Na dvě stě mužů padlo. Dělala u ní na dvacet let i s dětmi. Ráz na ráz, rána na ránu. Po dvě noci se mi zdálo. S píď dlouhý (eine spanne lang). S hrsť mouky (handvoll). Lépe míti s hrsť moci nežli práva s pytel. S potřebu

*) Co přívlastek; v přísudku pravíme raději dativem osoby se slovesem býti: bylo . . mu dvanáct let.

(so viel als man braucht). — **po, v** s lok.: Hodina po hodině míjí. Nám Čechům po mnohém prošení a nabíhání nic dáno není (Vr. z M.). Po pěti a po šesti osobách jsme se spolčili. Rada v pěti osobách (aus fünf personen).

Jakosť s kolikostí spojenou anebo naopak

označujeme často srovnáváním, t. j. vytčením toho, že osoby n. věci působením nebo vlastností sobě se rovnají n. nerovnají.

a) rovnosť kolikosti a jakosti označujeme

1. spojkami **jak, jako, co:** Bezbožníci hynou jako tráva. Pověsť o člověku zlá je co hruda sněhová. Český jazyk cti co zlato. Píšu tak krásně jako ty. (Viz: Skrácená věta příslovková.)

2. **instr.** srovnavacím: Zařval jarým turem (= jako jarý tur, jarý býk). Stojí panáčkem. Víno má chuť sudem. Voní to růží. Plášť mu páchne ohněm. Poskočil jelenem. Leží ladem, ouhorem. Krev potůčkem teče. Mořem rozlilo se před ním veliké množství lidu.

3. předl. **za** s akk.: Peršané oheň za Boha ctili. Světí Turci pátek za neděli.

b) nerovnosť kolikosti a jakosti označujeme

1. srovnavatelem příslovek a přídavných a spojkou **než:** krásněji, krásnější: já krásněji píšu než ty, jsem hodnější než ty. Dvě ruce více unesou nežli jedna. (Viz: Skrácená věta příslovková.) — Mimo „než“ klademe po srovnavateli také pády, a to *a)* čistý **genitiv:** Poslednější věk bývá horší prvního (m. než první). Sebe lepší = lepší než jest sám (něm.: noch so gut); *b)* gen. s „od“ (jako dosud u Horvátů): Los jest větší od koně; *c)* **akk.** s nad: Moudrosť je dražší nade všecko zboží. Co jest rychlejšího nad myšlenky, co sladšího nad med?

2. svrchovatelem: nejkrásněji - nejkrásnější . . .:

V českých dolech kopalo se nejhlouběji v Kutné Hoře. — Místo „než“ po svrchovateli klademe též pády s předložkami **ze, nade** (akk.), **mezi** (instr.): jest ze všech, nade všecky, mezi všemi nejlepší. Staří Čechové měli i pouhý gen.: všech nejspanilejší.

Druhý člen srovnání u svrchovatele obyčejně zamlčujeme: Nejspíše blázen a dítě pravdu poví. — U srovnavatele zamlčujeme druhý člen srovnání jen tam, kde si ho snadno přimysliti možná: Zlé vždycky snadněji se nás chytá (přimysli: než dobré).

Pozn. 1. Oč méně n. více, vyslovovali staří instr.: hřivna méně lotem, což jest viece desieti hriven jedniem grošem (více než deset hřiven o groš). Instr. ten se zachoval ve příslovkách mnohem, málem, a ve spojkách čím - tím.

Pozn. 2. Místo příslovek jakosti a kolikosti jazykův jiných, zejmena německého, má čeština velmi ráda přívlastky, jako: celý, prvý, všecek a vždycky: rád. Příklady: Jsem celý tvůj. Je celý krví zbrocen. Prvá vstala kněžna. Všecken se ještě hrůzou třesu.

Srovnávání děje se také předložkami **nad, pod, přes** b e z srovnavatele a svrchovatele: Nad právo měj smilování. Kníže v tom boji nad míru a obyčej svého **věku** mužnosť svou ukazoval. Má toho nad potřebu. Sloupek nad lojovou svíčku slouží. Benátčané nad jiné národy rozkošem jsou oddáni. Země česká mnohou zvláštností jako růže nad kvítí vyniká. Předčiti koho n. nad koho čím, předčiti komu v čem. Bylo tu pod tisíc koní. To jest příliš a přes potřebu.

III. Vztah č. vztažnosť neboli ohled k něčemu:

1. čistým **instr.**: Jsa rodem Moravan, jsem národem Čech (Palacký). Osobou, věkem a mravy vzácnější byl nad jiné. (Sr. instr. předmětu u přídavných str. 223.) Tělem jest ve škole, myslí vně (drauszen). Helena krásou nad jiné všecky vévodila.

2. **gen.**: jakosti (v. str. 218, 3);

3. příslovkou **strany**, z strany, s strany, v příčině: Ne-

měli nedostatku strany vody. Žádosti Vašnosti v té příčině naplniti nemohu (Žer.). — předložkami **dle, podle, proti, k, na, o, ve, za**: Podle mého domnění, dle mého soudu. Člověk vše dle svého zraku vidí v světle nebo v mraku. Jako zrno písku, tak jest tisíc let proti (= in vergleich mit) dnům věčným. Stříbro za bláto proti moudrosti se počítá. Měkkosť jest lahodná k dotčení (Št.). Mně zle k mysli bylo. Buďte prostí k zlému. Tu valný mor bývá na lidech. Což na mně jest (ich für meinen theil, was mich angeht). Učiním co jest na mně. Pryskyřice na barvě medu podobná. Pověz pravdu, kterak jest o těch šatech samo v sobě. V nohy velmi rychlý, v peníze velmi bohatý, v krvi příbuzný. Bojí se za životy své. (Sem náleží též: žádati zač, styděti se zač, děkovati zač . .; sr. str. 229, 5.)

D) Příslovkové určení příčinnosti.

§. 213. Příčina jest trojí:

1. **příčina věcná**, a ta jest zase dvojí: **činná**, když sama účinek působí: *Teplem* taje sníh; **trpná**, když podmět jí užívá, aby něco vykonal: Měsíc svítí *světlem* od slunce vypůjčeným;

2. **pohnutka**, oznamuje-li to, co podmět k činnosti přimělo: Přinášíme oběti z *lásky*;

3. **základ poznání čili důvod n. důkaz**, vyslovujem-li to, na čem svůj úsudek zakládáme, podle čeho výrok pronášíme: Poznať ptáka po peří a člověka po řeči.

I. Příčina věcná: 1. skutečná, 2. možná, 3. připuštěná.

A) Skutečná:

1. činná, když sama účinek způsobuje, kterým podmět trpí: *a)* **instr.**: Závistivý štěstím svého bližního mře. Síně zlatem a stříbrem všecka se blýštěla; *b)* předl. od, před, pro, z, za (s akk.).: Bohu zač děkovati, za koho se modliti . .

2. Trpná příčina, když jí podmět k dosažení jistého účinku užívá: *a)* **nástroj**: Rod můj bude vás železnou metlou

trestati. Utrhač svým jazykem hůř raní nežli nepřítel svou ostrou zbraní; *b)* **prostředek** (je-li to, čeho se k dosažení jisté věci užívá, věc odtažitá): Rozkoš vábí lahodou a lestí, práce neslibnými způsoby. Vinil jej neposlušenstvím; *c)* **látka** (= to, z čeho se co dělá); tu vyslovujeme vždycky genitivem se „z“: Spojení těla našeho z kostí, chrustaček, svazův atd. složeno jest *Kom.* (Sr. str. 220, pozn. 1.) Měl tu nemoc jenom z lítosti.

Pozn. Osoba co činná příčina sluje **původcem** a pronáší se též často instr., častěji však s předl. od, z, skrze: Od Boha všecky věci svůj byt mají a jím stojí (V. br.). Mnohý skrze malého dojde cíle velkého. Láska z Boha jest.

B) Možná čili výminka.

Možnou příčinu zoveme jinak **výminkou**, a tu v jazycích slovanských opisujeme celou větou, ješto by jinak zněla velmi nemotorně: neříkáme tedy „v pádě (!) se železnice stavěti bude,“ „v případě potřeby.“ nebrž: Bude-li se železnice stavěti, bude-li třeba; něm. widrigenfalls, im entgegengesetzten falle jest krátce: jinak.

C) Připuštěná.

Příčinou připuštěnou, přípustkou, slove příčina bez účinku a pronášíme ji ve větách jednoduchých obyčejně příslovkou **navzdor** a předložkami **přes, proti, při, s** (= ačkoliv jest..): Činiti něco přes zákaz, přes napomenutí, přes zápověď, proti zákazu, proti napomenutí, proti zápovědi. Přes to přese všecko, při tom při všem = nichts desto weniger, trotz alledem. Jest při svých letech dosti jarý. I s svým věkem a s šedinami blázen jest. S tím se vším na nic přijde (trotz alledem).

II. Pohnutka a účel.

Mravní příčinu čili to, co podmět k činnosti přimělo (vůli n. cit), zoveme **pohnutkou**; to, kam se ta činnosť béře, čili účinek té činnosti, sluje **účelem** n. **cílem**.

Pohnutku vyslovujeme:

1. pouhým instr.: Rozkázáním Krokovým mnoho lesův ohněm popáleno jest. (Sr. k, z, na.)

2. předložkami: **z, za, pro, o, strany, na, k**: Zpíval jen z kratochvíle. To se dálo z vyšší moci. Krok z rady Lecha volen jest za kníže. Za vraždným úmyslem ze tmy naň vystoupil. Za tou příčinou sněm držán jest. Na tvé slovo to udělám. Učiním mu to k vůli. Zdali k rozkazu tvému vzhůru vznáší se orlice? Zastavovati se na čem = sich über etwas aufhalten. (Účel:) Za příměřím pozval je na svůj hrad (unter dem vorwande . .). Přicházíval tam o dílo. Jíti na zvědy, na posluchy. Já jsem na to, abych vám to ukazoval. Na počest, na potupu, na znamení lásky. Na vyhranou něco dáti. Na předstihnutou v dar věnec zelený dán byl (Har.). (Účinek:) Na záhubu vlasti války se vedou. Jest jenom na překážku. Na nic dobrého to nevyšlo (es hatte keine guten folgen).

III. Důvod nebo-li důkaz

čili to, na čem podmět úsudek svůj zakládá, pronášíme předložkami: **z, po, dle, podle**: Vím to ze zkušenosti. Po meči a po přeslici (von väterlicher u. mütterlicher seite). Po hlase, po chůzi, po řeči, po tváři poznati. Chovej se podle práva a zřízení zemského. Činiti co z moci svého úřadu.

II. Věta složená.

§. 214. Spojíme-li dvě anebo i více vět jednoduchých v jeden celek, vznikne věta složená. Věty, které v jedno pojíme, slovou členy věty složené. Vyslovuje-li každý člen i sám o sobě úplnou myšlenku, slují ve složení větami souřadnými n. neodvislými: bratr píše a sestra si hraje. Vyslovují-li však věty jen jedna s druhou úplnou myšlenku, tedy sluje druhá věta podřadnou, podřízenou, odvislou a obě vespolek souvětím: bratr píše, když sestra si hraje. Z vět

souřadných jest každá hlavní, z podřízených jedna hlavní a druhá vedlejší č. pobočná.

Aby věty složeny býti mohly, musí jedna s druhou něco společného míti, musí vnitřně čili smyslem jedna k druhé příslušeti. Zevnější spojení jich naproti tomu nemusí vždy vysloveno býti: Pravdu sobě mluvme, dobří spolu buďme. Větším dílem ale myšlenky vnitřně souvisící, když složenou větou vysloveny býti mají, i zevně se spojují, a sice: 1. spojkami, 2. zájmeny a příslovkami, jimiž na větu předcházející ukazujeme: ten - kdo, to - co, tím - čím, tak - jak, tam - kam atd.: Poveďme ho ještě na hrad královny naší, tam se snad upamatuje. Spojky, jimiž hlavní věty spojujeme, slují souřadnými, všecky ostatní naproti tomu podřizovacími.*)

A) Věty souřadné.

§. 215. Věty souřadné mohou státi buď bezprostředně čili beze všeho vnějšího spojení jedna vedle druhé, anebo jsou spolu i zevně spojeny. Spojení toto může býti troje: buď stojí druhá věta vedle prvé anebo proti ní, anebo vyslovuje příčinu toho, co je v prvé řečeno. Podle toho rozeznáváme tři druhy souřadných spojek a vět:

I. Věty se jedna vedle druhé postavují n. spojují:

1. spojkami čistě slučovacími a řadicími: a, i, ani, také, také i; nejen, netoliko - ale i, než i, nebrž i také, kromě toho, potom . .;

2. dělicími a řadicími: dílem - dílem; tu - tu; předně, dále, nejprve, po druhé . .;

3. vykladacími: a, a to, a sice, totiž, jako.

Jdi a rci jemu. Svět se mění a my v něm. Ani nezalkal ani slovíčka z úst svých nevypustil. Měli před sebou všelijakou zvěř, ptactvo, zeměplazy, též dříví, kamení, vodu, oheň. Umí dělati na zlatě a kameni, tolikéž řezati všelijaké řezby. Smrť

*) Spojky viz na str. 203.

nemá zření k darům aniž slyší čí prosby. A v tom ani práce ani pilnosti ani péče nelitovali. Nechtěl se nejenom řemeslu učiti, ale ani žádnému umění. Každý se má varovati nercili zlého činění, ale také podezření. Muž šlechetný nic nešlechetného neřkuli činiti, ale ani mysliti nebude.

Starý pták když mladého létati učí, neženo ho pojednou z hnízda, ale cvičí pomalu nejprv nad hnízdem křidélka roztahovati, potom nad týmž hnízdem se pozdvihovati, pak okolo hnízda se pouštěti, to s ratolesti na ratolesť létati, se stromu na strom, potom teprv s hory na horu, naposledy kdekoli pod nebem volně a bezpečně se proletovati. — Jednak my, jednak nepřátelé zdáli se vítěziti. Tu mne hlava bolela, tu zas noha brněla.

Dal mi díl jeden, a to výborný.

II. Jednu větu proti druhé stavíme:

1. spojkami pouze odporovacími: ne, a ne, ale, však, pak, proti tomu . .;

2. připustitelně odporovacími (omezovacími): přece, zatím, sice - ale; nicméně ale;

3. rozlučitelně odporovacími (rozlučovacími): anebo, buď - buď; sic, jinak . .

Hledím a nevidím nic. Litera zabíjí, ale duch oživuje. Svět nic není než odchovárna naše, škola naše. Po naučeních jest cesta daleká, než po příkladech blízká a platná. Těžko se mnohým zalíbiti, všechněm pak zhola nemožné. Tvé jméno nebude zahlazeno, nýbrž (ja vielmehr. sondern vielmehr) v paměti zůstane. Mysl nemá býti k hříchu puzena, alebrž od něho zdržována.

Pohubil sice, nezničil však osud svazky naše. Mnohý přítelem se nazývá, ale hada v srdci zahřívá.

Hleď si chleba vydělati, sic ho musíš vyžebrati.

III. Vyslovuje-li jedna věta příčinu anebo důvod věty druhé, spojujeme je spojkami příčinnými a závěrnými (výslednými): nebo, proto, tedy, podle toho atd.:

I nám dal Bůh um a ramena, nech je tedy každý vynaloží. Jeden jazyk dal ti Bůh, dvě uši: proto slyšeť víc než mluvit sluší. Tovaryšstvu ničemnému vyhýbej se: porušuje zajisté mravy. Vstaňte a utecme, sic jináč nemohli bychom ujíti hněvu jeho. Provívání také musí míti strom a občerstvování větrem, deštěm, mrazem, sic bez toho mdlí a chřadne. Pilně a rádi se s bylinkami obírají a tudy slavné jméno si způsobili.

§. 216. Když věty souřadně složité mají některé části společné, tedy se stahují. Každou staženou větu lze tedy rozvésti u věty, z nichž povstala. Ve stažených větách sbíhá se

buď 1. více podmětův: Pocty *a dary* oslepujou oči moudrých;

anebo 2. více přísudkův: Všetečný ještě se chlubí a vynáší;

anebo 3. více předmětův: Milujte čistotu a pořádek;

anebo 4. více přívlastkův: Práce tichá *a společná* získá vlasti oslavu.

Pozn. Podměty pojí se mnohdy také spojkou „s“, tak že druhý z nich přichází do sociativu (instr.); v případě tomto váže se přísudek tak jakoby i druhý tento podmět stál v nom.: Přemysl s Libuší se vrátili m. Přemysl a Libuše se vrátili.

§. 217. Vstavka.

Slovo buď samotné anebo s jinými spojené a větu mezi členy jiné věty vstavenou zoveme vstavkou. Vstavka musí s příslušnou větou vnitřně či smyslem souviseti: Jejich mocnář, pán Bůh mu dej věčnou slávu, byl muž vědy a umění milovný. Už se s tebou, Muzo, spolkyně mých zpěvů, rozžehnávám. Ten den (8. listopadu) jest památný bitvou Bělohorskou.

B) Věty podřízené čili souvětí.

§. 218. Věty, kde jedna je částkou čili doplňkem druhé, nazýváme souvětím: Komu v srdci závisť hoří, ten se dobrovolně moří. Ve souvětí rozeznáváme větu hlavní: ten se dobrovolně moří, a větu vedlejší č. poboční: komu v srdci závisť hoří. (Ve větě souřadně složené poznali jsme naopak obě věty složené býti větami hlavními.)

§. 219. Souvětí jest velmi důležitý útvar mluvnický, pomáhaje k leposti a srozumitelnosti mluvy hlavně tam, kde by rozvinutou větou myšlenku vysloviti buď zhola nemožno bylo: Dej těm, jimž dlužen jsi; anebo jen velmi neobratně

a temně, jako na př.: Měli hojnější příčiny k dokazování k nim, jakožto mistrům a učitelům náležité uctivosti a odměnné lásky, v ochotném a štědrém sdílení se s nimi věcmi vezdejšími živnými (V. br.). — Nedostatečnosť rozvinuté anebo i souřadně složené věty nejpatrněji tam vystupuje na jevo, kde u přívlastku, předmětu anebo i příslovkového určení čas, způsob a někdy i osoby zvlášť označiti třeba. Řeknu-li na př.: „Vůdce rozprávěl o bázni vojska před vojnou", jest to velmi neurčitě řečeno m.: Vůdce rozprávěl, že se vojsko před vojnou (totiž prve než vojna vypukne) bojí; anebo: Vůdce rozprávěl, že se vojsko vojny bojí; anebo: že se vojsko bojí, bálo a bude báti vojny; anebo způsobem žádacím: že by se vojsko bálo, bylo bálo vojny (kdyby totiž mluvící v bázeň tu nevěřil). Tak i: Těším se příchodu jeho, všickni se jeho ve zdraví navrácení radovali, žádám od tebe poslušenství a j.

Má-li se tedy poměr časový, způsobový a osobný u přívlastku, předmětu a příslovkového určení zvláště vysloviti, proměníme příslušný člen věty jednoduché ve sloveso a tím rozvedeme přísudek ve větu novou, která proti té části jež měla své sloveso už prve, jest větou podřízenou. Může pak, mimo přísudek slovesem vyjádřený, každý člen věty jednoduché rozveden býti ve větu podřízenou, pobočnou:

a) podmět: Žádného mezi nimi nebylo jeho smrti neželícího - Žádný mezi nimi nebyl, kdo by jeho smrti neželel;

b) přívlastek: Nes zmužile příhody tě potkavší - nes zmužile příhody, které tě potkaly;

c) předmět: dobrořečte proklínajícím vás - dobrořečte těm, kteří vás proklínají;

d) příslovkové určení: pobuďte v lese až do odtržení od vás vojska - pobuďte v lese, dokudžby vojsko od vás neodtrhlo.

§. 220. Máme tedy čtvero pobočných vět: podmětné, přívlastkové, předmětné a příslovkové. Poněvadž ale podmět a předmět pravidelně jmény podstatnými se vyjadřují, zahrnujeme je společným jménem vět podstatných. Dle toho

rozeznáváme tedy krátce věty podstatné, přívlastkové a příslovkové.

Pobočné věty s hlavními slučujeme podřizovacími spojkami a vztažnými zájmeny i příslovkami. Zájmena a příslovky mají dva členy: 1. ukazovací: ten, to, tam, tím atd. pro věty hlavní, 2. vztažný: kdo, co, kam, čím atd. pro věty pobočné.*)

Pobočná věta může státi před hlavní a naopak, anebo může mezi členy hlavní věty vstavena býti: Kdo neseje, ten nevěje - ten nevěje, kdo neseje - ten, kdo neseje, nevěje.

I. Pobočná věta podstatná (t. podmětná a předmětná).

§. 221. Pobočná věta podstatná jest trojí: jisticí: vím, že otec umřel; tázací: pověz mi, umřel-li otec; a řeč nepřímá, když opakujeme anebo znova do řeči přivádíme co jsme již jindy buď sami buď jiní byli jistili: řekl mi, že by otec byl umřel.

Poněvadž podstatná jména jsou srostitá a odtažitá, bude i podstatná věta buď 1. srostitou, opisuje-li takový podmět anebo předmět, který bychom jinak vyslovili jménem srostitým: kdo lže, ten krade = lhář krade; anebo 2. odtažitou, opisuje-li podmět anebo předmět odtažitý: uznávám, že nemůžeš přijíti = uznávám nemožnost tvého příchodu.

1. Podstatná věta jistící

a) srostitá.

§. 222. Srostitou podstatnou větu jisticí spojujeme s hlavní prostředkem zájmen **kdo, který, jenž a co.** Ve větě hlavní stává ten, ta, to, každý, žádný n. nikdo, všecko, nic . .

*) Že i spojky podřizovací původně dva členy měly, dokázal profesor Hattala spojkou „že“, která ve zlomku ev. sv. Jana přichází několikrát co ježe = tože (jiže, jaže, ježe). Podle toho jest: vím, že mě miluješ (= vím *je, že* mě miluješ) = vím *to, že* mě miluješ. Toto „že“ vyvinulo se z původního ukazovacího zájmena „ježe“ podle známých pravidel takto: ježe, jež, ež, že. I ném spojka dasz není původem než stř. rod ukaz. zájmena das, a lat. quod též tak.

Je-li pobočná věta podmětnou, vynechává se v hlavní nom. ten, ta, to; ve předmětné jen akk. „to.“

1. Podmět: Kdo se za svůj jazyk stydí, hoden potupy všech lidí. Kdo moudrosti hledá a nabývá, lepšího zisku dochází než by stříbra a zlata nabyl. O co hádka mezi dvěma povstane, větším dílem třetímu se dostane.

2. Předmět: *a) akkusativ:* Co sto věků bludných hodlalo, zvrtne doba. Co sám sobě uděláš, za to peněz nevydáš. Styď se o to po žebrácku prositi, čeho můžeš vlastní silou dobyti. — *b) genitiv:* Co dobrého jest, toho se držte. Čeho oči nevidí, toho srdce neželí. Nikdy nevol za přítele, koho neznáš srdce celé. — *c) dativ:* Kdo svých darův řádně užívá, tomu platných zásluh přibývá. Kdo svých povinností bedliv bývá, tomu k hraní málo času zbývá. Komu se nelení, tomu se zelení. — *d) instr.:* Čím hrnec za nova navře, tím zapáchá, až se rozrazí. Co neumíš vydobyti, tím se nemáš honositi. — *e) lokál:* Co člověk rád přemítá v srdci, o tom rád mluví.

Pozn. Ve větě pobočné někdy m. nom. a akk. zájmen kdo a který stojí nom. a akk. neosobného zájmena co: Tu jsem uzřel, co (m. kterou) ondy při lípě jsem našel.

Ve větě hlavní pády nepřímé na místě od „ten“ bývají od starého ukazovacího zájmena *ji, ja, je*, které jsou stejné s pády osobního zájmena on, ona, ono: Kdo chce kam, pomozme *mu* tam. Kdo doma dojídá, na vojně *ho* nezabijou.

b) odtažitá.

§. 223. Odtažitou pobočnou větu podstatnou spojujeme s hlavní větou spojkami: **že, aby, ať.** „Že“ se způsobem oznamovacím vyslovuje skutečnost nebo-li jistotu toho, o čem se mluví: povídali mi, že se ti dobře vede, vedlo, povede; pochybuje-li však mluvící o tom, co mluví, stojí „že“ se způsobem žádacím: povídali mi, že by se ti dobře vedlo, bylo vedlo (nyní obyčejně m. „povídali“ a způsobu žádacího: „že prý se ti dobře vede, vedlo“, poněvadž po způsobě žádacím očekává čtenář větu vymiňovací). „Aby“ spojujeme toliko s časy minulými, „ať“ s časem přítomným, a oběma dává mluvící na vědomí, že by se to, o čem mluví, mělo státi,

anebo že si přeje, žádá, aby se to stalo, anebo obává, aby se nestalo.

1. Podmět: Div (je) že neplakal. Nejhorší chyba našeho věku ta jest, že nemoc svou tají a smích činí z léku. Mnohého to k stáří bolí, že zanedbal z mládí školy.

2. Předmět: Všickni národové vždycky se o to starali, aby jazyk svůj rozšířiti a zvelebiti mohli (Vlsl.). Obával se, aby nějaká bouře nepovstala v lidu. O čem chceš, aby žádný nevěděl, žádnému neprav. Nezapomeň, že i chudí tvoji bratři jsou. Dvolte, ať dopovím.

2. Podstatná věta tázací.

§. 224. Přímou otázku vyslovujeme vždycky větou hlavní: Kdo je to? Co děláš? Proměníme-li ji v pobočnou, t. j., podřídíme-li ji hlavní větě jiné, obdržíme podstatnou větu tázací: Nevím, kdo to jest n. kdo by to byl. Rád bych věděl, co děláš.

Tázací podstatná věta, jíž otázky nepřímé vyslovujeme, je též dvojí: srostitá a odtažitá.

Srostitou doptáváme se o podmětě, předmětě a příslovkovém určení a počínáme ji tázacími zájmeny a příslovkami: **kdo, co, kam, kde, kdy, jak, kterak, proč, nač** atd.: Žádný neví, v kterou dobu ponesou ho lidé k hrobu.

Odtažitou tázací větou doptáváme se o tom, co se děje, tedy o přísudku, a spojujeme ji s větou hlavní příklonnými částicemi: **-li, zda, zdali, či**: Otázal se ho, jest-li křesťanem čili není. Čas ukáže, zdali dojde cíle. Není známo, či kdy jeho trýzeň skončí kolo časů.

3. Nepřímá řeč.

§. 225. Když slova svá neb cizí tak opakujeme čili znova do řeči přivádíme, jak jsme je sami anebo jiní byli vyslovili, tedy takovou řeč nazýváme přímou, na př. Dali odpověď: nemáme jedni na druhé co žalovati a dobře se spolu v lásce a naději snášíme. Činíme-li však slova taková závislými na slovese, kterým je ohlašujeme, tedy řeč takovou na-

zýváme nepřímou: Dali odpověď, že jedni na druhé nemají co žalovati a že se spolu v lásce a naději dobře snášejí.

Řeč nepřímá počíná spojkou **že**, spojkou **aby** jen tam, kde vyslovuje rozkaz: Otec řekl synovi, aby se chránil zlých tovaryšů. Způsob jest oznamovací, když mluvíme jako o věci skutečné; žádací, když pochybujeme o skutečnosti toho, co nepřímou řečí vyslovujeme: Vypravují, že by hyena lidské řeči rozuměla (nyní obyčejně skrácenou větou: Hyena rozumí prý lidské řeči).

II. Pobočná věta přívlastková.

§. 226. Přívlastková věta jest trojí:

1. doplňovací přívlastková

když jméno podstatné od předmětného slovesa odvedené k doplnění svému by mělo přívlastek (obyčejně zase jméno podst. §. 204, 4. str. 219) a my přívlastek tento rozvedeme u větu pobočnou, jako na př.: žádal o čest příjezdu k němu - žádal o čest, aby k němu přijel. Doplňovací věta přívlastková spojena je s větou hlavní nejčastěji spojkou **že**, řídčeji **aby**.

To jest důvod, že on z místa svého vypadl. Král odevzdal klíče zámku svého na znamení, že se podrobuje. Obdržel povolení, aby s tím křesťanem bojovati mohl. Nedali mu té cti a chvály, že by je opatrovati mohl. Hlouposť bývá příčina, že se mnohý vypíná (přestaveno m.: Hlouposť bývá mnohému příčinou, že se vypíná).

2. určovací přívlastková č. přídavná.

§. 227. Má-li jméno podstatné anebo přídavné způsobem jeho užité anebo dále zájmeno osobné u sebe ve větě jednoduché za přívlastek jméno přídavné anebo určitý přechodník, můžeme anebo musíme dle okolností tento přívlastek rozvésti u větu pobočnou pomocí vztažných zájmen **který, jenž.** Zájmena tato srovnáváme pak rodem a číslem se jménem, ku kterému se vztahují, pádem naproti tomu visí na přísudku věty, kterou začínají: žena, *kterou* n. *již* jsme ošetřovali, už

umřela; dítě, *kterému* n. *jemuž* se mnoho promíjí, bude nezvedené. Na místě zájmen stávají často vztažné příslovky: **kde, kam, proč** a p.: místo, *kde* jsi se narodil (m. *v kterém*); město, *kam* jsme vešli (m. *do kterého*) atd. — Vedle podstatných přívlastkovou větou určených stávají často zájmena ten, týž, onen.

1. Podmět a přísudek: Národ, jenž se přirozeného jazyka svého odříká, páchá nad sebou samovraždu. Mnohé věci, jichž sobě svět vysoce váží, nic nejsou. Krásný jest zvuk, který vychovaly ruky samé přírody (Koll.).

2. Předmět: *a) Akkusativ:* V čítání historií (dějepisu) bedlivý pozor míti musíme na čas kdy, a na místo kde se co sběhlo. *b) Genitiv:* I rychleji i dokonaleji chápeme a nabýváme těch věcí, kterým se z mládí učíme. Varujme se pilně oněch vrahů, kteří nás jen rozvaditi chtějí (Koll.). *c) Dativ:* Blaze králi, v jehož zemi láska k vlasti panuje.

3. Přívlastek: Strome zlatý, zastiň bolesti a hanobu lidu toho, kterému jsi svatý.

4. Příslovkové určení: Měrou, kterou kdo měří, bude mu odměřeno. V tichu skrytém, kde jí nikdo nezná, vůle ušlechtilá působí.

Pozn. V starší češtině m. který a jenž velmi často kladeno střední *ježto* jako v obecné mluvě dosud *co*. Zájmena tato se pak neskloňují a nepřímé jich pády označují se na spojovaném s nimi zájmeně třetí osoby: Věřitele máš, *ježto ho* (m. kterého) nemůžeš oklamati; mám děla, *ježto z nich* (m. z kterých) velikým kamením mohu střílet. Byli tu ti lidé, cos jim (m. jimž jsi, kterým jsi) vodu zkazil.

Místo „který“ klademe po větách zapírajících anebo pojmem zápornosti blízkých spojku **aby**: Řídký jest člověk v světě, aby nepřítele, odpůrníka, závistníka a pomluvače neměl.

3. nepravá přívlastková.

§. 228. Nepravé přívlastkové věty jsou vlastně hlavní věty jiným jen zevně podřízené, a rozeznávají se od předešlých pravých tím, že se nevztahují k jednotlivým slovům,

nebrž k obsahu věty hlavní. Spojovány bývají s hlavními větami dvojnásobně:

1. Vztažným, do příslušného pádu položeným **co, což** (m. souřadného *a to*):

Dychtíte a toužíte po jmění, *což* (m. *a to*) vám jen většího trápení přidává. Učení se k hádkám svým (na)vrátili, *čehož* (m. *a toho*) mi do pláče líto bylo. Pausky sobě nad stádem božím počínají, k čemuž jim falešní proroci napomáhají. Nic jiného nebylo viděti než laškování rozličná, nad čímž vlastní jeho lidé vzdýchati počali.

2. Můžeme ke hlavní větě (na př.: *Dychtíte a toužíte po jmění)* slovo, které obsah její poněkud opakuje *(vášeň)*, s následujícím, do příslušného pádu položeným „to" přistaviti *(vášeň to)* a ostatek věty (na př. což vám jen většího trápení přidává) způsobem pravé přídavné věty přivěsiti (která vám jen většího trápení přidává). — Takť mohou i všecky pod 1) uvedené věty býti proměněny: Učení se k hádkám svým navrátili, skutek to, kterého mi do pláče líto bylo.

III. Pobočná věta příslovková.

§. 229. Věta příslovková stojí místo příslovkového určení (str. 231—241), a jako toto tak i ona omezuje i přísudek i přívlastek; na př. m. „před východem slunce vstaneme" když pravíme: Vstaneme (prve), než slunce vyjde; m. „i nejlepší, zle užívaná věc škodívá" — i nejlepší věc škodívá, když se jí zle užívá.

1. Příslovkové věty místa.

§. 230. Příslovkové věty místa spojujeme s větou hlavní spojkami **kde**, a má-li naznačen býti směr, spojkami **kam, kudy, odkud, pokud, kamkoli, odkudkoli** atd., k nimž ve hlavní větě hledí často souvztažné tu, tam, tady, odtud, potud a p.

Kde tě rádi vidí, ne často bývej, a kde neradi, nikdy. Myš v stoze, trn v noze, kozel v zahradě, nepřítel v radě, kde to čtvero bývá, tu dobře nebývá. Kam strom obýbáš, tam roste. Tělo táhne se tam, odkud pošlo. Stoj noho! posvátná místa jsou,

kamkoli kráčíš (t. v Slovanstvu). Vyžlata slídí a čmuchají, kudy zvěř běžela.

2. Příslovkové věty času (doby i trvání).

§. 231. U souvětí času rozeznáváme současnosť, předčasnosť a nástupnosť.

1. Současnosť označujeme spojkami **kdy, když, co** (während), **jak, jakž, jak jen**, jak brzo (jak rychle, mile, libě), **ledva, sotva, dokud** n. **pokud**.

Doba: Vyšel na pole, když se chýlilo k večeru. Když se možní množí, chudých přibývá. Jak jen milé pokáže se podletí, na sta kvítků jedna včelka obletí. Sotva že vyšel z domu, bratr jeho přišel z lovu.

Trvání: Věrní dokud na světě jsou, dotud bojují. Každé dílo zdá se těžkým býti, dokud se o ně nepokusíš. Dokud štěstí tobě kvete, tu máš dosti přátel v světě; jak se psota na tě deře, hned se druh od druha beře.

2. Předčasnosť vyslovujeme spojkami **když** (v hlavní větě: teprv, potom), **co** (ve větě hl.: od té doby, od toho času atd., něm. seit der zeit) a někdy i **až** a **jak**:

Když by tě pozval mocný, ucházej, a tím více tě a častěji zváti bude. Potom, když ji v ohvězděné uzřím podobě, slasť a rozkoš věčně pěti budu.

3. Nástupnosť označují spojky: **než, dříve - než, prve - než, spíše - než, až**:

Dříve tuším slunce jasné zvadne, nežli žel můj zchladne. Nechval hodův, až z nich půjdeš.

3. Příslovkové věty způsobu.

§. 232. Příslovkové určení způsobu jest troje: jakosti, kolikosti a vztažnosti. Budou tedy i příslovkové věty způsobu troje dle toho, kterou z těchto okolností zastupují čili opisují.

A) Jakosť.

1. Věty **sprovázecí**, vyslovující jakoť co okolnosť, která hlavní děj sprovází. Jsou buď jisticí anebo záporné.

Sprovázecí věty jisticí, mají-li s větou hlavní podmět společný, skracují se obyčejně **přechodníkem**: Svíce, jiným sloužíc, sama se ztravuje. Sprovázecí věty záporné buď též přechodníkem vyslovujeme, mají-li společný podmět, jako na př. Kdo roste neboje se, zestárne nestydě se; anebo je slučujeme spojkami **aby ne** (zvláště je-li věta hlavní také aspoň dle pojmu záporná), **aniž** (zvláště tam, kde věta hlavní jisticí jest): Může-li kdo choditi po železe řeřavém, aby si nohou nepopálil? Může-li kdo viděti bídu naši, aby se k lítosti nepohnul? (aniž by si nohou popálil, aniž by se k lítosti pohnul). Toto slučování spojkami „aby ne", „aniž" jest vždycky tam, kde věty nemají společného podmětu a tudíž skráceny býti nemohou: Viděli jsme jej pracovati, aniž by byl trochu odpočinul. Odešel ze světnice, aniž jsme to pozorovali.

Němec pojí sousledné věty jisticí spojkou indem anebo též přechodníkem, mají-li společný podmět; věty záporné spojkami ohne zu, ohne dass.

2. Věty **závěrečné** č. **výsledné jakosti**, když jakosť jimi opsaná vystupuje na jevo co následek anebo účinek. Spojky těchto vět jsou: **tak - aby, tím způsobem - aby; tak - že, taký - že:**

Mluv tak, abych ti rozuměl. Nebezpečenství hrozná jedna z druhých rostou tak, že se jim nijak vyhnouti nelze.

3. **Srovnavací věty jakostné**, jimiž rovnosť dvou dějův anebo jakostí buď za skutečnou buď za podmíněnou vyhlašujeme. Skutečnou rovnosť označují spojky **tak - jak . ., taký - jaký**; podmíněnou: **tak - jakby** n. jakoby. V podmíněných ukazovací „jak" často se vynechává.

Jak dudy nadmeš, tak hrají. Jak vidíte růži mříti, tak se bude s vámi díti. Jaká práce, taká pláce. Tak je sladká, tak je milá, jakby růží dýchala, krásná, jakoby se v rajské rose koupala.

B) Kolikosť.

1. Věty **výsledné kolikosti**, vytýkáme-li taký děj, který je výsledkem neboli účinkem toho stupně vlastnosti anebo

působení, kterým podmět vládne. Slučujeme je spojkami: **tak - že, tak - až; tak veliký, tak mnoho, tolik - že n. aby.**

Zima k točnám tak jest velká an. jest taková, že i rtuť zmrzne. Někteří živočichové tak jsou malí, že jich pouhýma očima viděti nemůžeme. Svět není tak velký, aby snesen, ani tak vzácný, aby oželen býti nemohl.

Je-li účinek záporný a přichází-li ve hlavní větě svrchovatel vyslovený příslovkou „příliš“ anebo srovnavatel, slučujeme větu závěrečnou mimo „**aby**“ také často spojkami **než aby**: Člověk ten jest příliš slabý, aby (než aby) stačil takovému namáhání, anebo: Člověk ten jest slabší, než aby stačil takovému namáhání.

Němec v takovéto zápornosti má ve hlavní větě „zu“ a věta pobočná začíná spojkou „als dass.“

2. **Srovnavací věty kolikostné** označují, nakolik vlastnosť anebo činnosť jimi vyslovená vlastnosti anebo činnosti věty hlavní se rovná anebo nerovná. Rovnosť označujeme spojkami **jak - tak, kolik - tolik**; v poměru nerovnosti začíná pobočná věta spojkou **než**, když ve větě hlavní předchází srovnavatel anebo slůvko pojem srovnavatele vyslovující (j i n a k . .).

Jak si usteleš, tak lehneš. Kolik krajů, tolik obyčejů. Tisíckrát umříti volím (t. j., raději chci), nežli býti tam, kde se děje nepravosť. Větší tato věc jest, nežli aby se při ní času a práce litovati mělo (Kom.).

C) Vztažnosť.

Vztažnosť určujeme větami **poměrnými**, obmezovacími a ohlednými.

1. **Věty poměrné** vyslovují, že vlastnosti a působení ve větě hlavní tak přibývá neb ubývá jako v pobočné a naopak. Spojkou jejich je **čím - tím**, po kterých obou stává vždycky srovnavatel.

Čím člověk víc umí, tím více po umění prahne. Čím paměti více svěřovati budeš, tím věrněji toho ostříhati bude; čím méně, tím nevěrněji. Čím jsou vody kalnější, tím jsou lovy valnější.

Pozn. Místo čím - tím se srovnavatelem klademe i **jak - tak** se svrchovatelem: Jakž kdo nejvíce jest účasten dobrého, tak i chvalitebný jest nejvíce. Anebo **kdo - ten** se srovnavatelem an. svrchovatelem: Kdo nejvíce jest účasten dobrého, ten i chvalitebný jest nejvíce.

2. Věty **obmezovací** vytýkají meze, kterých nesmí přestoupiti vlastnosť anebo činnosť vyslovená větou hlavní. Spojky jejich jsou: **potud - pokud** (po něm. in wie fern n. weit - in so fern n. weit), **jelikož, krom, toliko když** n. **že**, u novějších spisovatelův i **natolik - nakolik**, chybně: jak daleko - tak. Ve větách záporných m. „pokud ne“ stává též: **než že, leč**.

Po statcích jen potud bažiti máme, pokud jich k živobytí potřebujeme. Vždycky nacházeli se lidé, kteří přirozenosť bylin, pokud rozumu jejich možné bylo, zpytovali. Sobec nepěstuje vědy, toliko když mu užitek přináší (pěstuje vědu [potud], pokud mu užitek . .). To zlato nezhyne, leč láska mezi námi mine. Nevědí mu vady, leč že jest lehkomyslný. Mně se líbí všude, krom kde jsou leniví lidé. Kmen slove rostlina, jelikož (pokud) se v haluzi rozkládá.

3. Věty **ohledné** spadají namnoze v jedno s větami poměrnými vyslovujíce že vlastnosť neb působení věty hlavní jest dle toho jak ve větě pobočné a naopak:

Soudce ne podle toho, jak on ví, ale jak jest dovoleno podle práva, má soud vydati. Každý podle toho, jak se v čem zná, uznání dochází. Pastýři stáda svá honí jednak po polích, jednak po vrších, jak toho kdy čas káže a potřeba potrav vyžaduje.

4. Přislovkové věty příčinnosti.

§. 233. Příčina co okolnosť přísudku jest trojí: příčina **věcná, pohnutka** a **důvod**. Každou tuto okolnosť můžeme vysloviti větou pobočnou a rozeznáváme tudy věty **příčinné, pohnutky** a věty **dokazovací**. Příčina jest zase trojí: skutečná (věty příčinné), možná (věty výminečné) a připuštěná (věty připouštěcí).

A) Příčina.

1. Pobočné věty, jimiž opisujeme skutečnou příčinu věcnou, nazýváme **příčinnými**. Spojky jejich jsou: **proto - že** (které se však táhne celé do věty pobočné), **tím - že, že,**

ježto, když. Místo „když“, zvláště je-li věta hlavní ze záporné proměněna v tázací jistící, stává ve vedlejší nepříslušně také **an, ana, ano, ani, any, ana.**

Mnohému se proto zle vede, že příliš spoléhá na pečlivost jiných. Slepec chud jest a chudák slep, protože onen nikoho a tohoto nikdo nevidí. Mnohdy povstávají různice tím, že každý odjinud na pravdu pohlíží. Že se ale noc přiblížila, tedy vzal boj své skončení. Med schovával, ježto byl med velmi drah těch dní. Bál jsem se tě, ježto jsi člověk přísný. Když to jinák nemůže býti, již to musím učiniti. Kterak mám péci, ano vody do kolenou.

2. Větu pobočnou, jíž vyslovujeme příčinu možnou nebo-li výminku, nazýváme větou **výminečnou.** Začínáme ji spojkami **-li, jestliže, jestli** (= jest-*li že* = jest-*li co* = jest-*li to co*), **by, kdy, když, kdyby, aby, ač, leč, pakli,** anebo ji vyslovujeme čistým rozkazovacím způsobem. Příklonné „-li“ jest vlastně spojka tázací, „pak“ znamená původně to co příslovky „zase“, „znova“ a nemůže tedy označiti výminku jinak než ve složení s -li; proto se ho nemá užívati jinde než kde už předchází výminečná věta jiná. „Kdyby“ jest složeno z příslovky času „kdy“ a z žádacího způsobu slovesa „býti.“ Výminečný způsob mluvení se tedy u nás vyvinul z rozkazovacího, tázacího a žádacího.

Mládež, má-li sobě i jiným užitečná a prospěšná býti, musí se hned z mládí cvičiti. Vlastního se člověk bojí stínu, má-li na svědomí těžkou vinu. Jestliže kde vody průtoku nemají, dmou se. By kůň o své síle věděl, žádný by na něm neoseděl. Zdaliž zařve lev v lese, když by nebylo žádné loupeže? Dobře by bylo, aby se smířili. Mnohý slovutný čin obyčejným a všedním by činem byl, kdyby znám byl původ jeho. Máme více na péči míti štěstí než neštěstí, ač chceme ctnostně živi býti. Mluvil-*li* jsem zle, svědectví vydej o zlém, *pakli* dobře, proč mne tepeš? — (Rozkaz místo výminky:) Pověz (poviš-li) pravdu, probijí ti hlavu. Svěř se tetě, roznese tě po celém světě. Nehrej, neprobráš.

3. Souvětí **připouštivé**, t. j. takové, které připouští co větě hlavní na odpor jest, vyslovujeme též buď spojkami anebo čistým rozkazovacím způsobem. Od výminečného rozeznáváme je nejsnáze po tom, že hlavní věta jeho (připou-

štivého) buď výslovné buď přimyšlené „přece“ obsahovati musí. Někdy v ní stojí: však, ale. Spojky pobočné věty jsou: **a, ano, ač, ačkoli** (t. j. a co, a cokoli) a jiné složené s **-koli**, jako: kamkoli, kdekoli, **jakkoli**; **by**, obyčejně s příklonným *t*: **byť** (pleonasticky: byťby), **kdyby, třebas, nech, nechať, ať.**

Mnohý statek svůj položil v tisíci, a on stál za tři neb čtyři tisíce. Hledají vody, ano jí není. Tvůj jsem ještě celý, ač nás závisť mnoha krajin dělí. Bohatství nečiní bezbožného šťastným, ačkoli se za takého má (V. br.). Ač žebrák syt, ale mošna nesyta. Jakžkoli kořen není krásen, však všecka krása kmene i ovoce dobré pochází z něho. By mi hráli sto hodin, já se už neobudím, by mi hráli dvě stě let, už nepřijdu na ten svět (Mor. písně). Kdo mi přeje, vím, třeba by mi to do očí neříkal. (Rozkaz m. přípustky:) Peklem jim hroz neb pěkně jich pros, nic při nich nespraví (ausrichten, V. br.). S námi štěstí nech zahrálo na pány neb posluhy, k činům přec každému přálo dosti volné okruhy. Ať se blýská, ať hrom bije, spravedlivý klidně žije.

B) Pohnutka a účel.

Pobočné věty **pohnutky** začínáme jako věty příčinné (viz tam) spojkou **protože**: Mnozí poslouchají zákonův, protože se bojí trestu. — Je-li však to, co podmět k činnosti pohnulo, přimělo, cíl nebo účel, vykládáme tento cíl n. účel větou **účelnou** pomocí spojek **aby, ať** se způsobem žádacím, když nevíme, pobočný-li děj ve skutek vstoupí; anebo „ať“ se zp. oznamovacím, když s důvěrou a jistotou očekáváme, že se to stane. Ve větě hlavní bývá „k tomu“, „proto“, a činnosť podmětu jejího anebo její předmět jeví se co prostředek.

Proto má kovář kleště *(prostř.)*, aby se nespálil. Třeba opatrným býti *(prostř.)* každému, aby ho lakomství nepodtrhlo. Pomoz muži, pomoz v hoři, ať hlad děti neumoří. Cti otce svého i matku svou, ať se prodlejí dnové tvoji na zemi. Nezov přátel svých, ať by snad i oni zase nezvali tebe.

C) Důvod neboli důkaz.

Pobočné věty **dovodicí** čili **dokazovací** vyslovují příčinu logickou a mají se k větě hlavní jako důkaz k úsudku. Spojkou

jejich jest jediné **poněvadž**: Poněvadž neviděl, neuvěřil. Poněvadž odjinud jsme, jinam se táhneme. — Že ale mluvící důvody své obyčejně za pravdivé a skutečné má, vyslovujeme logickou příčinu velmi často jako skutečnou spojkami „proto že“, a naopak skutečnou vyslovujeme i spojkou poněvadž: Duše naše opět k Bohu se vrací, protože od něho původ svůj bere. Oheň horkým býti vyznáváme, že teplostí svou všecko zahřívá.

III. Věta skrácená.

§. **234**. Jednoduché věty skracujeme prostým zamlčením takového členu jejich, který si posluchač anebo čtenář snadno může přimysliti: Bez míření škoda šípu a bez cíle škoda vtipu (t. jest). Netřeba, nemožná, nelze m. není třeba, není možná, není lze. Už nikam nechce (t. jíti).

§. **235**. Souvětí buď též, ale řídčeji, prostým zamlčením některého členu jejich skracujeme, jako na př.: div neošediví m. div je, že neošediví. Častěji však po vypuštění dlužno zbylé části ještě změniti, aby myšlenky nejen stručněji a jadrněji, ale i úplně a rozumně vysloveny byly. To pak děje se tím, že slovesa věty pobočné měníme v infinitiv a v přechodník.

Infinitiv.

§. **236**. Infinitiv, jsa podstatným jménem, a sice odtažitým, jest ve větě pokaždé pádu toho, jehož tato co doplňku žádá: Zrádce není hoden (čeho?) počestně *zemříti* (= počestné smrti); učí se *zpívati* (čemu? zpívati = dativ). Krom toho srovnává se inf. se jménem podstatným také tím, že může býti podmětem, přísudkem, přívlastkem, předmětem a příslovkovým určením.

1. **Podmětem**: V řeči šťastného a vděčného národu básně *psáti* je rozkoš. V Čechách česky *uměť* není velká čest, *neuměť* však česky věru hanba jest.

2. **Přísudkem**: *a)* v opsaném budoucím čase: budu *mi-*

lovati; *b)* tam, kde se ho s pomocným slovesem „býti“ k označení možnosti a nemožnosti užívá (v němč. iní. s „zu“): zde jest knihy dostati, bylo se obávati, nemožno ho najíti*); *c)* tam, kde spona „jest“ tolik znamená co něm. heisst (= znamená). S málem hospodárným býti *jest* svůj statek *rozmnožiti*.

3. **Přivlastkem** bývá inf. nejčastěji u podst. jmen „čas“, „obyčej“, „zvyk“, „způsob“: Jest čas jíti spat. Má obyčej nadávati. U Slovanův byl zvyk brady si neholiti.

4. **Doplňkem** jeví se inf.:

a) s pomocnými slovesy způsobu: dáti, chtíti, kázati, míti, moci, museti n. musiti, ráčiti, smíti, voleti n. voliti:

dám si zazpívati, máme se učiti, chci si vyjíti, račte odpustiti; nic se nedá ve světě skrýti, musí vše na jevo jíti;

b) u sloves pomocným podobných, jako: dovoliti a dopustiti ve smyslu asi jako „dáti“; dbáti, hleděti, snažiti se, usilovati, žádati, dychtěti; zdráhati se a zpěčovati se a jiných znamenajících rozličné stupně chtění a nechtění; stačiti a podařiti se (= moci); slušeti, náležeti, přijíti a jiné obměny pomocných míti a museti; báti a styděti se s příznamem „nesměti“; zabrániti, zakázati, zapovědĕti, uložiti a jiné obměny a protivy pomocného kázati. Dále opisy těmto podobné, jako: povinen, hoden, hotov, třeba, míti chuť, vůli a j.

Dítě, jež si rodičů svých váží, radosť *působiti* jim se snaží. Dal se přemoci všetečnému soudu a domnění obecné chasy. Přišlo mi seděti vedle bratra. Bál se promluviti. Nestyď se vyznati pravdu.

c) u sloves učiti, učiti se, pomoci, počíti, přestati; uměti, vědĕti, znáti, když se jich užívá k označení schopnosti (něm. können a kennen), zapomenouti:

učí ho čísti; počal n. jal se pracovati. Svět světem býti nepřestane. Pravda nezná ustoupiti zlobě. Zřídka náhlé štěstí umí člověk snésti.

*) Lépe než: zde jsou knihy k dostání, bylo k obávání, není k nalezení. Jinak můžeme také říci: na prodej, lze dostati, možno dostati, nelze, nemožno dostati a p.

d) u sloves viděti, slyšeti opisovali staří infinitiv spojkou an, ana, ano, ani, any, ana: uzřel, ano mnoho lidu jde; nalezl je, ani spí atd. V novější češtině dává se jí tu výhost, protože se významem nehodí leč tam, kde může státi její rozvedení „a on", „a ona", „a ono" . . . (Str. 256, 3.)

5. **Příslovkovým určením** jest inf. po slovesech znamenajících hýbání, kde tedy vlastně supinum státi má: pospíchám zvěstovat mu té radostné zprávy.

Přechodník.

§. 237. Přechodník zastupuje příslovkové určení času, způsobu a příčiny. Skracování souvětí pomocí přechodníků neurčitých řídí se těmito pravidly:

1. Dvě věty, které skráceny býti mají, musejí míti společný podmět; když neznáš *(ty)* své vlasti běh, jsi-li *ty* Čech = své vlasti neznaje běh, ty-li jsi Čech?

2. Přechodník musí vždycky rodem, pokud to tvar jeho dopouští, srovnávati se s podmětem: otec naříkaje vypravoval, matka naříkajíc vypravovala, děvče naříkajíc vypravovalo; otcové naříkajíce vypravovali, matky naříkajíce vypravovaly, děvčata naříkajíce vypravovala.

3. Sloveso vedlejší buď naznačuje děj, který s dějem hlavní věty v stejnou dobu spadá (současnosť), buď se dříve sbihá než hlavní (předčasnosť), anebo později (nástupnosť).

a) Současnosť vyslovujeme přechodníkem přítomné neskonalým: otec naříkaje pláče, naříkaje plakal, naříkaje bude plakati (m. naříká a pláče, naříkal a plakal, bude naříkati a plakati).

b) Předčasnosť naznačujeme přechodníkem minulým, stojí-li děj hlavní v čase přít. anebo minulém: chlapec přišed ze školy pláče (m. přišel ze školy a pláče, an.: *po příchodě svém* ze školy pláče), chlapec přišed ze školy plakal (m. přišel a plakal, *po* příchodě svém plakal). Stojí-li ale hlavní děj v čase budoucím anebo přítomném, klademe přechodník budoucně skonalý, totiž odvedený od sloves dokonaných, na

př.: chlapec *přijda* ze školy (tedy: až přijde, *po* příchodě svém) bude plakati; chlapec *chytě* motýle bude se radovati; *budouce* (= až budeme) staršími budeme i moudřejšími. V tom šíp smrti přiletě všemu konec učiní. Nižádný rozsvítě svíci nepřikrývá jí nádobou.

c) Nástupnosť označujeme přechodníkem následným (str. 164, IV, 3.): Král Svatopluk, než sešel se světa, napomínal syny k svornosti = Král Svatopluk, maje sejíti se světa, syny k svornosti napomínal.

1. Skrácená věta podstatná.

§. 238. Ze srostitých vět podstatných stále skrácenými jeví se ty, kde ve hlavní větě, vyslovované slovesy míti, býti, věděti, zamlčeno ukazovací zájmeno anebo: nic, nikdo a p., v pobočné pak větě buď zamlčeno pomocné sloveso „moci“ tvaru určitého, čímž inf. k němu patřivší o samotě zůstal, anebo sloveso pobočné věty z urč. zp. do inf. přeloženo:

Mám dosti co vypravovati = mám dosti toho, co bych vypravoval n. vypravovati mohl; měli nad čím naříkati = měli to, nad čím by naříkali n. naříkati mohli. Měli vždy čím se živiti. Nemají pobožní proč záviděti štěstí bezbožným, poněvadž jim to dlouho státi nebude. Není čeho litovati. Nemáme co jísti. Není kam utéci.

§. 239. 1. Z odtažených podstatných vět nejčastěji skracujeme takové, kterých pobočná věta obsahuje sloveso „býti“ příť. času ozn. a žád. co sponu. Tuť předně zamlčujeme spojku věty pobočné, a sponu překládáme do inf. anebo ji vynecháváme. Jsou-li dotčené věty podmětné, zůstává podmět pobočné v nom. V předmětných naopak překládáme pobočný podmět do akk. (v záporných do gen.). — Přísudek pobočné věty podmětné objevuje se nejčastěji v instr., řídčeji v nom., přísudek věty předmětné též v instr., řídčeji v akk. a gen. Dle toho jest:

Zdálo se, že to jest = Zdálo se *to* (býti). — Poznávám, že rozkazy tvé . . . jsou . . = Poznávám rozkazy tvé (akk.) — (býti).

Zdálo se, že jest to žert = Zdálo se to (býti) žertem. Poznávám, že . . . pravé jsou = Poznávám rozkazy tvé o všech věcech býti pravými (pravé). Co těžkým před časy býti se zdálo, na smích bývá potomkům. Kým mne praví býti lidé? Udatností mysli proti všechněm trápením urozenými a statečnými se býti zjevně dokazovali. Spravedlivějším se pokládal nad Boha. Vyznal jej býti pánem svým, sebe pak služebníkem.

2. Vztahuje-li se přídavný přísudek **pobočné** věty k takému dativu, jenž ve větě hlavní co **logický** podmět (= to, o čem tam jest řeč, ať jest to v pádě kterémkoliv) buď skutečně přichází buď přimysliti se může, objevuje se tento přísudek u Slovanů za starodávna skoro tak často jako u Římanů v dativě (constructio dativi cum infinitivo, syntaktické č. skladebné přitažení). Tento dativ z přísudkového instrumentálu býval druhdy u jmen přídavných tvaru neurčitého, řídčeji určitého. Ještě hustěji však vyskytuje se přídavné přísudkové ve větě stažené v rodě středním co **dativ cíle** m. dat. s předložkami *k*, *po*, a vztahuje se tu k samému infinitivu.

Překáží mi, abych byl vesel = Překáží *mi* veselu býti (m. instr.: veselým býti). Není možná, aby byl člověk se vším spokojen = Není možná člověku se vším spokojenu býti. Není dobré člověku samotnu býti. Všemu lidu poslušnu býti přikázali. Nesluší nám tak nedbanlivým býti (Ctib.). Nelze lidskému životu býti dlouhému (Vlsl.). Žádné věci nedopouští život lidský se všech stran (in jeder beziehung) býti blahoslavené (Hr. z Jel.). — Kázal všem k boji hotovu býti (Ltp. Tr.). Aniž jim dej ve mně tak silnu býti (Št.). Nemá jim dáti obměškánu býti (Št.). Aniž jim dej ve mně tak silnu býti (Št.). Nesluší pannám býti samým, dokud jsou mlady (Št.). Snažnosť přílišná, býti bohatu, oslepuje srdce člověka (Št.).

2. Skrácená věta přívlastková.

§. 240. Z přívlastkových vět skracujeme jen určovací čili **přídavné** a to jen ty, kterým vládne vztažné zájmeno „který," „jenž," „kdo" jakožto nominativ. Jedny z nich jsou rodu činného, druhé trpného.

1. V činných, máme-li je skrátiti, zamlčujeme jen vztažné zájmeno s příslušným ukazovacím, je-li jaké ve větě hlavní, a sloveso určitého způsobu ve větě pobočné zaměňujeme určitým přechodníkem, a to: přítomné přítomným (na -cí), minulé přechodníkem minulým (na -ší) a minulým urč. příčestím (na -lý), budoucí budoucím (rozumí se jen opsaně pomocí „mající“ n. „chtějící“ s inf., poněvadž krom „býti“ jiné sloveso budoucího přechodníka nemá). Tyto tvary přídavných jmen určitých srovnají se pak, co souřadné přívlastky, pádem, rodem a číslem s tou částkou hlavní věty, kterou měla pobočná určovati.

Uposlechli ho všickni vycházející branou města. Viděl jsem lidi vůkol obskakující. Dobrotivosť i také zlobivosť činí člověka v soudu bloudícího. Vyhni se nepříteli, chodícímu pod pláštěm přítele. Při té hře šlo prohraváním o život. Římanům Italii v poddanosť uvedším snadno bylo překonati ostatní národy. Jedno slovo, z rozdílných úst pošlé, jinak a jinak od lidí váženo bývá. Dostane život věčně trvať mající. Proroci předpovídali věci budoucí.

2. V trpných větách přídavných krom ukaz. a vztažného zájmena zamlčujeme i přítomné a minulé tvary spony „býti“ a trpné příčestí min. času srovnáváme pádem, číslem a rodem s tou částkou hlavní věty, kterou pobočná věta měla určovati: Šel k stolům, které již kryty byly = Šel k stolům již krytým. — Má-li pobočná věta přídavná vztažné zájmeno v akk. anebo v zápornosti v gen. (Častokrát jedna jiskra, které v domu zanecháme . .), změníme ji nejprve v trpnou přeložíce toto zájmeno čili tento její předmět do nom. (Častokrát jedna jiskra, která . .), podmět (my) pak do gen. s předložkou „od“ (od nás) anebo do instr. (námi), a rozpustíce přísudek (zanecháme) na trpné příčestí minulé (zanechána) a sponu (byla). Potom se krátí způsobem právě vyloženým:

Častokrát jedna jiskra, (od nás n. námi) neopatrně v domu zanechána, veliký oheň vzbuzuje. Z mezí Bohem vyměřených vystupovati nebudeš. Od poznané pravdy neodstupujem.

3. Skrácená věta příslovková.

§. 241. Příslovková souvětí, mají-li společný podmět, skracujeme pomocí přechodníků (§. 237). Přechodník pomocného slovesa „býti“ často se zamlčuje.

A) Čas.

1. *Současnosť:*

Sedl a usnul = Sedna usnul; sedla a usnula = sednouc usnula; sedlo a usnulo = sednouc usnulo; sedl-i, -y, -a a usnul-i, -y, -a = sednouce usnul-i, -y, -a. Pocestný zahlídna loupežníka skrývá se v honští. Vidouc jej přicházeti vykřikla radostí. Nebe, dary berouc, lepší dává. Co se kopřivou býti strojí, hned ze země lezouc pálí. Ujeda míli, postůj s koňmi chvíli, ujeda tři, čela jim potři, ujeda šest, dej jim jést. Ludvík utíkaje z bitvy zahynul v bahně. Vyjížděje [1]) z domu slyšel jsem rachot hubnů. Sestra z domova odcházejíc [2]) plakala. Sokrates umíraje [3]) přátele těšil. Maje po chvíli navštívím tě.

2. *Předčasnosť:*

Přišed k sousedovi nenašel jsem nikoho doma; přišedši k sousedovi nenašla jsem nikoho doma; přišedše k sousedovi nenašl-i, -y, -a jsme nikoho doma. Nabyv čerstvé síly šel dále; nabyvši čerstvé síly šla dále; nabyvše čerstvé síly šli, šly a šla dále. Vypiv sklenici vody odběhl, vypivši sklenici vody odběhla, vypivši sklenici vody odběhlo; vypivše sklenici vody odběhli, odběhly, odběhla. Pobyvše několik dní v Praze domů se vrátil-i, -y, -a. Lada, vyšedši z vln na svět, modré oči měla. Matka, roztrhši na sobě roucho, kvílením a pláčem všecky kouty naplnila. Unavená poutnice lehši na lavici brzo usnula. Plukové, (jak přitáhli =) přitáhše na bojiště, hned na nepřítele doráželi. Dítě, procitnuvši, nevinně na matku pohlízelo. Israelité, vyšedše z Egypta, dali se Červeným mořem. Rodiče pohledše na syna svého ztýraného do pláče se dali. Zapečetiv listy zazvonil na služebníka; zapečetivši listy zazvonila na služebníka; zapečetivše listy zazvonili, -y na služebníka. Vojsko, poleževši nějaký čas na rovině, táhlo dále na bojiště. Pocestní, nerozuměvše jeho slovům, do hádky

[1]) Als ich eben ausfahren wollte; ich war eben im begriffe auszufahren, da horte ich . .
[2]) als sie im begriffe war die heimat zu verlassen.
[3]) též tak.

se s ním dali. Bořivoj, přijav víru křesťanskou, v Budči školu nařídil. Sebravši pachole střely vrátilo se k svému pánu. Byv od nich laskavě přivítán vypravoval všecko, co se mu přihodilo v zemi řecké.

3. *Nástupnosť:*

Na odpočinutí jíti *maje* vždy čti a slyš něco paměti hodného. Král Vladislav, *chystaje se* ven ze země české vyjeti, obnovil rady v městech Pražských. Král Jan sebrav veliké vojsko vyjel z Prahy, *chtěje* táhnouti do Vlach otci svému na pomoc.

B) Okolnosť (§. 232, 1.).

Kdo nejsa kohout kokrhá, pokoj mrhá. Znenáhla dělaje, víc uděláš. Seneka mezi tunami zlata sedě, chudobu vychvaloval. Motal jsem se nevěda kam jíti. Mluvíce anebo mlčíce, vždycky jsme jim nevhod. Některá zvířata spí stojíce, některá sedíce, jiná ležíce. Vycházeje tiskl mi ruku (beim herausgehen . .). Křičíce co síly měli (während sie aus leibeskräften schrieen) schovali se honem za plot. Neuměje psáti, kterak se podepíšeš?

C) Příčinnosť.

1. *Příčina:*

Vida známého zastavil jsem se, vidouc známou zastavila jsem se, vidouce známého zastavili jsme se, vidouce známou zastavily jsme se. Nemaje vlastního domu musím bydleti v cizím. Maje naději, že se brzy vrátím, nebudu ti psáti. Jsem věda a chtě (= poněvadž vím a chci), a vím jsa a chtě (poněvadž jsem a chci), a chci jsa a věda (poněvadž jsem a vím).

2. *Výminka:*

Zahálky jsa služebníkem, neběduj, žes hadrníkem. Pořádně živi jsouce, dosáhnete dlouhého věku. U větší rozkoši kochati se budeš, maje mne za věrného přítele. Zdržuj nohu svou od domu bližního svého, aby, syt jsa tebe, neměl tě v nenávisti.

3. *Připustka:*

Dobře věda, že chybí, přece se toho nechránil. Jeden z nich moha prospívati nechtěl, druhý chtěje nemohl.

IV. Věta mnohonásobná.

§. 242. Spojíme-li tři anebo i více vět, a to buď samých hlavních anebo hlavních s pobočnými, v jeden celek, vzniká tudy věta mnohonásobná. Prostředky spojování jsou tytéž co u složených vět vůbec. Druhy rozmanitých vět mnohonásobných jsou tyto:

1. Mnohonásobná věta složena ze samých hlavních:

Zlým za zlé splácí lidská pokaženosť; dobrým dobré nahražuje pospolitá spravedlnosť; dobrým za zlé odměňuje se křesťanská dokonalosť. Krásná tichá noc nastala, tisícero lesklých hvězd se třpytilo na obloze nebeské a světlo jejich osvěcovalo rovinu rozsáhlou; tu se ozval záduměivý hlas slavíka v houští, a zpěv jeho se rozléhal po tiché krajině noční. Pracuj každý s chutí usilovnou na národu roli dědičné *); cesty mohou býti rozličné, jenom vůli mějme všickni rovnou. Ctnosť i pouta roztrhává, v ukrutníku plodí strach, volnosť otrokovi dává, krutosť koří se jí v prach.

2. Z jedné hlavní a z několika pobočných:

Spravedlivý jest ten, kdo vždy a v každé době to činí, co mu zákon neb svědomí káže, neohlížeje se na to, zdali mu to zysk neb škodu přináší. Potřebí jest, aby někdy obcování s tebou samým opravovalo vady a nedostatky, vzešlé na tebe v obcování s jinými.

3. Z několika hlavních a z jedné neb několika pobočných:

Prudkosť a oheň ducha vyskytuje se jedině v mladém věku; stáří miluje pokoj a podobá se tiše plynoucí řece, jejížto druhdy rozbouřené vlny olej zkušenosti uvedl v poklid. Člověk, který zná sebe samého, snáze pozná jiného, a kdo nezná jiného, toho jest pouze příčina ta, že nezná sebe samého.

§. 243. Souviseti mohou mnohonásobné věty způsobem čtverým. Pro snadnější přehled této souvislosti označíme hlavní věty velkými písmeny A, B, C . ., pobočné neskrácené malými latinskými písmeny a, b, c; skrácené řeckými α, β, γ. — a, α označují věty podstatné, b, β věty přívlastkové,

*) — na dědičné roli národa n. národní.

c, γ příslovkové. Závorky ( ) znamenají, že věty v nich obsažené jsou jako úsudek anebo podklad, dvojtečka :, že věty za ní následující jsou závěrek anebo doklad oněch vět předcházejících, || větu vstavenou.

1. Hlavní věty jsou vždycky souřadny. Ve složení tomto mohou zase jedny k druhým býti v rozmanitém poměru, jako na př.

$$(A + B + C) : (A + B)$$

Nižší k vyšším poslušenství a uctivosť upřímně prokazujte (A), v ní mezi sebou pěkně se snášejte (B) a náležitě povinnosti a přátelské služby vykonávejte (C): vyšší zase k nižším přívětivě se mějte (A) a poklesky jich trpělivě snášejte (B).

$$A: (B + C + D) + (E + F, c)$$

Perikles v té příčině všecken předešlý život svůj, anobrž i krok proměnil (A): chodil nespěšně a vážně (B), mluvil s každým přívětivě (C), zachoval obličej stálý (D), ruce pod plášť schovával (E) a v těch místech a ulicích toliko se procházel (F), kudy lidé nejvíce k soudům a v radní dům chodili (c).

2. Pobočné věty mohou všecky býti hlavní větě podřízeny.

a, A, a: Kdo sobě sám hanbu činí (a), není hoden (A), aby mu jiní poctivosť činili (a).

a, A, c: Kdo se stará o duši (a), člověkem jest (A), jak sluší (c).

c: (A, a): Pokud svých mravův a povah zlých v dobré nezměníme (c), marnou nadějí se těšíme (A), aby se nám lépe vésti mělo (a).

c: (A, b): Zadychtí-li kdo po slávě (c), nic na světě tak vyvýšeného není (A), na čem by přestal (b).

c: (c, A): Zamiluje-li kdo statek (c), čím ho víc má (c), tím víc žádá (A). Oblíbí-li kdo rozkoše (c), by pak potokové všech libostí skrze něj tekly (c), nikdy neřekne dosti (A).

3. Pobočné věty visí jedna na druhé, t. j., druhá je podřízena prvé, třetí druhé, čtvrtá třetí atd. Prvý případ jmenujeme druhým, druhý třetím, třetí čtvrtým stupněm podřízení, označujíce je, jsou-li věty na nich stojící jednaké čili stejnorodé, takto: a, a^2, a^3, a^4 (= pobočné podstatné, z nichž

a^2 podřízena větě a, a^3 podřízena větě a^2, a^4 podřízena větě a^3); tak i přívlastkové: b, b^2, b^3, b^4 atd., příslovkové; c, c^2, c^3, c^4 atd.; — jsou-li rozličné, totiž podstatné, přívlastkové a příslovkové jedny na druhých závislé, mají podle této své povahy i příslušné jiné označení: a, b^2, c^3, a^4 a přerozmanitě jinak. Příklady:

A, a, b^2, b^3: Není-li to pravda jistá (A), že zde v světě není místa (a), kde by člověk skrýšť měl (b^2), v níž by ho Bůh neviděl? (b^3).

A, c, b^2: Nevěř a mlč (A), když ti připisujou ctnosti (c), jichž do tebe není (b^2).

A (c, a^2): Žádnému se nezalíbíš (A), nečiníš-li (c), co kdy slíbíš (a^2).

(a, a^2): A: Kdo není tím (a), čím ho Bůh stvořil (a^2), není obyčejně ničím (A).

A, γ, a^2: Nezamítej nikdy nešťastného (A), uvažuje to na mysli (γ), že zejtra ty můžeš se státi jeho nešťastnějším (a^2).

(A, γ): γ^2 | b^3 | γ^2: Jak svět činí často (A), jako (činí) děti (γ), do studnice (γ^2), z níž se napili (b^3), házejíce kamení a smeti (γ^2).

(A, c^2): a: I stalo se (A), když jeden ze služebníků pořal dřevo (c^2), že sekera spadla do vody (a). (NB. přestaveno!)

a^2: (A, a): Koho si dobrovolností nenakloníš (a^2), nenaděj se (A), aby ho ukrutenstvím neb strachem naklonil (a). (Též!)

4. Jak hlavní, tak i **poboční** věty, úplné anebo skrácené, podřízené prvním, druhým, třetím stupněm, mohou býti **souřadně** složeny. Označení jejich jest: a+a+a, b+b+b, c+c+c, $\alpha+\alpha+\alpha$, $\beta+\beta+\beta$, $\gamma+\gamma+\gamma$, $a^2+a^2+a^2$, $b^2+b^2+b^2$, $c^2+c^2+c^2$ atd.

A, a, a, a: Znáte tyto kraje zlaté (A), kde je každé místo svaté (a), kde rek vedle reka spí (a), a kde ty hrdinské syny potomstvo věčně ctí? (a).

Perioda čili obvětí.

§. 244. Perioda jest taková věta mnohonásobná, jejíž prvá polovice, **předvětím** zvaná, tak se má k polovici druhé, nazvané **závětím**, jako ve souvětí čili ve větách podřízených

věta pobočná ke větě hlavní. Není tedy obvětí nic jiného než souměrně rozšířené souvětí. Věty v předvětí spojujeme spojkami oznamovacími, v závětí spojkami vztažnými. Kolik oznamovacích a vztažných spojek v obvětí, tolikačlenným pravíme že obvětí jest. Tak jsou na př. periody dvoučlenné, stojí-li v předvětí jednou „jako," „ačkoli," „čím" atd. a v závětí v témž pořádku: „tak," „přece," „čím" atd., tříčleuné, na př. jako . ., jako . .: tak . .; čtyrčlenné (na př. jako . ., jako . ., jako . .: tak, anebo: jako . ., jako . .: tak . ., tak . .). Nejdokonalejší a nejkrásnější obvětí jest to, jehož předvětí tak uspořádáno jest, že i jednotlivé věty jeho dokonale odpovídají těm, kterými je závětí rozšířeno, jako na př. v tomto:

Jako Kristus nebyl na zemi proto, aby stále byl, než jen aby pobyl, pobuda pak, a proč poslán byl, vyřídě, tam se, kde jemu sláva neskonalá připravena, odebral: tak rovně my, účastníci jeho, ne proto jsme tu, abychom byli, než abychom, pobudouce a vyřídíce proč poslání jsme, ubírali se tam, kde nám připraveni jsou příbytkové věčnosti. (Kom.)

Co po mnoha století duch lidský velikého a ušlechtilého dokázal; co spojená millionů síla dovedla; co na věčnosti založeno býti se zdálo: vše hyne, mizí a v černé ssutiny se kácí, veliký, svobodný a slavný svět starý umírá, a v mrtvole lvově líhne se plemeno vosí. (Smetana.)

Jako ve hmotném světě nic nehyne naprosto, nýbrž rušíc se v jednom bytu, zárodkem bývá bytu jinému; a jako plemena křížením, sady štěpováním vždy se více sílí a šlechtí; tak i míšení-se a splývání různých národů zdařívalo i daří se konečně ku prospěchu člověčenstva, hýbajíc a pružíc ducha lidského i zúrodňujíc ho vždy novými živly. (Palacký.)

§. 245. Slovosled.

Jednotlivá slova co částky vět a jednotlivé věty co částky vět složených mohou za sebou následovati pořádkem buď přirozeným, když s myslí pokojnou mluvíme, anebo umělým nebo-li přestaveným, když to neb ono slovo, tu neb onu větu mocněji vytknouti a pozornosť na ně obrátiti

chceme a za tou příčinou od přirozeného slovosledu se odchylujeme.

I. Přirozený slovosled ve větě

1. jednoduché je tento: *a)* podmět, přísudek, předmět: otec miluje syna, otec dal synovi knihu; *b)* spona stává mezi podmětem a přísudkem: Pravda je věčná, zločinec je hoden trestu; *c)* souřadný přívlastek stává pravidelně před jménem, podřízený za jménem, kteréž určuje: kvap je zlý rádce, Bůh není přijímačem osob; však souřadné přívlastky od jmen místních a od jmen stavů neb povolání klademe raději za jménem určeným: na hradě pražském, řemesla ševcovského; tak i, je-li více souřadných přívlastků pohromadě: byl povahy hrdé, zpupné; anebo klademe určené podstatné mezi ně: nejvyšší purkrabí pražský; *d)* příslovkové určení stává i před i za jménem určeným: všecko se *časem svým* vyplácí, žeň bývá *jednou za rok*. Ostatně budiž hleděno též k tomu, aby nestála vedle sebe slova tak, že by bylo těžko je za sebou vysloviti. Tak na př. věta „jak kdy které slovo máme postaviti“ lépe zní, pravíme-li: „jak máme kdy které slovo postaviti.“

2. Ve větách složených nebuďte hlavní do pobočných a pobočné do hlavních vkládány na ujmu srozumitelnosti, jako na př. Kníže Václav soudcům, aby soudy spravedlivě činili, přísně přikazoval m. Kníže Václav soudům přísně přikazoval, aby .. Kde u vět podřízených je třeba vložiti větu pobočnou do hlavní, budiž vložena tak, aby slovesný přísudek věty hlavní byl až za tou pobočnou: Předmět, má-li býti patrný, musí býti celistvý a dobře barvený *) (Kom.). Tak i ve větách mnohonásobných pozor dáti jest, aby pobočné věty v nich stály vedle nejbližšího příslušného členu vět hlavních anebo i jiných pobočných; je-li tedy nesrozumitelné na př.: „Základní tvary řad *jsou* dle toho mimo krychli a kleneč *jehlance* čtverečný, kosočtverečný, jedno-, dvoj- a trojklonný“; anebo: „Do této řady *náleží* tedy mimo klen-

*) Ne tedy, jak i u spisovatelův dosti dobrých shledáváme: Předmět musí, má-li býti patrný, býti celistvý.

čové lichostěny, trojboké jehlance, trojboké a poloměrné šestiboké hranoly *ještě* prvořadé klenče, prvořadý hranol a ukončující plocha," kde „jsou" a „náleží" lépe budou státi před „jehlanec" a „ještě"; anebo: „26 kusů, což činí po 3 zl. 78 zl." m. „26 kusů, což po 3 zl. *činí* 78 zl.", tím nesrozumitelnější to bude v mnohonásobné, jako na př.: „Tento a jiné příběhy ze starých dějin uváděti, kdykoli věc anebo *místo příkladů* ctnosti anebo útěchy v neštěstí *žádati bude*, nebude počínáním pošetilým," kde „žádati bude" patří mezi „místo" a „příkladů." — Ve skrácených větách přídavných, má-li přídavné jméno u sebe doplněk, stává tento mezi jménem omezeným a mezi přívlastkem anebo naopak: meze Bohem vyměřené, zabezpečená dětem jistina, a tak se i dále skloňuje. Zamotaná věta prozrazuje i zamotanou myšlenku; světlá, jasná myšlenka přichází také ve větě světle a jasně na jevo.

II. Umělým slovosledem přestavujeme slova dle toho, jak máme které za důraznější. Důraznější jde napřed:

Národní vzdělanosti možná docíliti dobrými spisy a školami;
Školami a spisy dobrými docíliti možná vzdělanosti národní;
Možná docíliti vzdělanosti národní školami a spisy dobrými atd.

Tím způsobem bývá:

1. sloveso před podmětem: Rozstoupí se mužstvo lesem; — 2. přísudek na počátku věty, za ním pak spona, potom podmět a ostatní části přísudku: Lepšíť (jest) soused blízký nežli bratr daleký; — 3. předměty a doplňky sloves a příslovkové určení na počátku věty, za nimi pak sloveso a někdy podmět: Ničeho před se nebeř bez pilného a bedlivého rozvažování. Roku toho vtrhli Tataři velmi silně do Uherské země; — 4. části, které si podobny jsou, klademe vedle sebe: Hučí divá řeka, vlna za vlnou se valí. Jedni druhých břemena neste.

Jiné vytýkání větových částí jest, když mezi části k sobě příslušící vřadíme části jiné: Téhož léta *veliká* vznikla nevole mezi králem Českým a knížetem Bavorským; anebo když se na počátku věty kladou, kdež potom spojka a zájmeno uka-

zovací následuje za nimi: To právo přirozené jest, syn aby se rodičů bál. Ale úzkosť brány, ta jest ji zdržovala; anebo konečně i, když na konci stojí: Sama vůle bez práce k žádnému dílu a jakémukoli předsevzetí nepostačovala nikdy.

§. 246. O jednotlivých částech řeči poznamenati jest: 1. zápornou částici „ne“ klademe před sloveso určité a spojujeme ji s ním: Nemluvím nic zlého; — 2. tvary příklonné, jako: mě, mi, tě, ti, se, si a p. nestojí nikdy na počátku věty: Učinil mu mnohá dobrodiní; — 3. zvratné zájmeno „se,“ „si“ klademe ve větách hlavních z pravidla za slovesem, ve větách pobočných a v otázkách za spojkou anebo zájmenem tázacím: Aj ta rozmnoži(lo) se Tatar množství. Pravila, že se s ním ráda smluví. Co se ještě soudíte s ním? — 4. tázací spojku „-li“, odporovací „pak“, zavírací „tedy“ a ztvrzující „zajisté“ klademe vždycky za prvním aneb i druhým slovem: Víš-li už o tom? Budu mluviti povolně, vy pak poslouchejte. Hledím si tedy zdaleka. Nejsem zajisté hoden, aby všel pod střechu mou; — 5. pomocné sloveso optativu „bych“, „bys“ atd. ve větách pobočných připojujeme ke spojce: Učinil se, jakoby toho neslyšel.

§. 247. Přízvuk.

Přízvukem nazýváme vyslovování některých sylab, slov a vět silnějším, vyšším hlasem nežli jiných. Máme tedy přízvuk sylab, přízvuk slov a přízvuk vět.

1. Z jednoslabičných slov jen předložky mají přízvuk: do domu, na posteli. Ve slovech víceslabičných jest přízvuk na prvé sylabě, ať je dlouhá nebo krátká: proti, nepřítel, dráha, drahá, jenže ovšem na dlouhé sylabě není tak silný jako tam, kde panuje sám.

2. Přízvuk slov co částek vět a jednotlivých vět co částek vět složených je buď přirozený anebo umělý.

Přirozený přízvuk ve větě holé je na přísudku, ve větě rozvinuté na členech doplňovacích a určovacích. (Příklad

kterákoli věta.) Má-li ale mluvící pozornosť posluchače k některé částce věty zvláště obrátiti, musí ji nejen přízvukem opatřiti než i přestaviti, t. j. musí nejen od přirozeného přízvuku ale i od slovosledu se odchýliti, čili umělého přízvuku a slovosledu se držeti. Proměněním přízvuku a přestavením takovým věta vždy jiného významu nabývá. (Příkladem služ věta: Národní vzdělanosti možná docíliti . . .) Tato rozmanitosť významu vystupuje na jevo nejpatrněji ve přímých tázacích větách, kde vždy ten člen stává s umělým č. úmyslným přízvukem na prvém místě, na který mluvící právě odpověď žádá anebo očekává: Národní *vzdělanosti* docíliti možná . . .? *Možno* docíliti vzdělanosti národní . . .? atd.

§. 248. Dělidla (interpunkce).

Dělidla č. znamení rozdělovací jsou k tomu, aby čtenář viděl a věděl, kde má hlas změniti a kde delší nebo kratší čas přestati.

I. Znamení přízvuku čili hlasoměnná jsou dvě:

1. Znak otázkový (?) po přímých otázkách: Napsal jsi už úlohu? — Po nepřímých otázkách se neklade: Řekni, zdali jsi tu úlohu už napsal nebo ne.

2. Znak podivení neboli výkřičník (!) po citoslovcích a jiných slovech i větách, vyslovujících nějaké pohnutí mysli, jako na př. podivení, žal, radosť a j.: Ach! bohužel! Kýž by to Bůh dal! O, jaká to radosť! — Když k někomu promlouváme: Drahý příteli! Milí rodiče! — Je-li slovo anebo věta, kterým anebo kterou voláme anebo se divíme, v jinou větu anebo mezi jiná slova vstavena, odděluje se také pouze čárkami anebo se klade s výkřičníkem do závorek:

Sémě nesvornosti, bohužel, dlouho bylo mezi námi rozséváno. Anebo i: Sémě nesvornosti, bohužel! dlouho bylo mezi námi rozséváno. Anebo: Sémě nesvornosti (bohužel!) dlouho bylo mezi námi rozséváno. Anebo: Sémě nesvornosti, bohužel, dlouho . . . rozséváno. Ale ne: Sémě nesvornosti, bohužel! dlouho bylo mezi námi rozséváno! Konečně jsi dosáhl svého cíle a stal jsi se (kéž bys na to nikdy nezapomněl!) učitelem a vychovatelem budoucího národa.

Jinak klademe otázku i výkřičník (do závorek) také ke slovům po jiném opakovaným když jim nevěříme, když o nich pochybujeme, když se jim divíme anebo pro jich známou nepravdivosť posmíváme; na př.:

Dali jim svobodu (?), svobodu slova (!), svobodu spolčování (!!), samosprávu (!!!), a země zkvítá moudrou (?) a obezřelou (?) správou. On jest výborný řečník (!), dobrý společník (!) a oblíbený zpěvák (!!).

II. Znamení přestávky:

1. Tečku (.) klademe na konci každé úplné věty, není-li složena s větou následující: Člověk jest živočich nadaný rozumem a svobodnou vůlí. — Je-li věta hlavní složena s větou vedlejší, klademe tečku teprv až za ukončením obou těch vět: Kdybych věděl, že se budeš dobře chovati, zaručil bych se za tebe.

Tečku klademe též ke zkráceným slovům: b. m. = běžícího měsíce, m. r. = minulého roku. — Dále k řadovým číslovkám: 1., 2., 3., 4., 5. atd., t. j.: první, druhý, třetí, čtvrtý, pátý atd. Dějepisci však i u řadových číslovek tečku vynechávají: „Karel IV byl co král český toho jména Karel I a umřel r. 1378", místo: Karel IV. byl . . . toho jména Karel I. a umřel r. 1378. — Za léty se tečka vůbec vynechává, ale za dněmi se klade: Léta 1278 26. srpna zabit jest v bitvě Otakar II., král český. — Tečkou oddělujeme též tisíce: 12.450, 128.456. Mají-li však tisíce ty jen jedno číslo, neklade se tečka: 1642, 5897. — Tečka na horu k číslu napsaná (v tisku: obrácená) znamená desítiny: 18·6 jest tedy osmnáct celých a šest desítin, a jest záhodno, abychom se od pravidla toho neodchylovali.

2. Čárku (,) klademe: *a)* ve větách stažených po stejnorodých členech věty, nejsou-li spojeny spojkou: Strom skládá se z kořene, z kmene nebo pně, z větví, ratolestí a listí. *b)* Ve větách složených dělíme čárkou hlavní věty slučovací, pobočné od hlavních a od jiných pobočných:

Čtenářskými jednotami šíří se vědomosti, a kdo posud ne-

čítal, jednotou spíše k tomu bude povzbuzen. Zvyk bývá tak silný v člověku, že ho ani žádná moc překonati nemůže, ani čas, jenž všecky věci mění, není s to, aby jej přemohl, nýbrž dodává mu ještě nové síly. Páry, ze země stále vystupujíce, ve vzduchu se spojují a co déšť opět na zem padají.

Čárku vynecháváme *a)* před přívlastky takovými, které s určeným jménem v jeden pojem splynuly, za ostatními však ji klademe: „dobrý, pracovitý člověk“, ale: krásný letní dům. Čárka zastupuje tu spojku; kde spojku položiti nemůžeme, neklademe také čárky: Život náš jest veliké, široké kolo (m.: veliké *a* široké kolo); hledá světské ješitné chvály (bez čárky, neboť nemohu říci: světské *a* ješitné chvály). — *b)* Často vypouštíme čárku i ve větách podřadných: Má právo do sněmu voliti a volenu býti. Šířiti se o tom není účelem naším.

Pozn. Chybný slovosled opravovati čárkou jest nová chyba. Jest tedy dvakrát špatně: „Jakkoli mnoho dobrého napsal, přece co nejvzácnější plod muzy *jeho, největšího* povšimnutí zasluhuje báseň N.“ na místě: „Jakkoli mnoho dobrého napsal, přece jakožto nejvzácnější plod muzy *jeho zasluhuje* největšího povšimnutí báseň N.“

3. Střední k (;) klademe k naznačení přestávky takové, která jest větší než následuje po čárce a menší nežli po tečce. Zvláště pak dělí věty příčinné, spojené spojkou „nebo“, a věty odporovací:

Doufám, že se mne v tom zastane; kdyby však toho neučinil, jsem ochoten ustoupiti jinému. Proto ho k tobě posílám, že jest člověk dobrý a přece nouzi trpí; ty pak jsi bohatý a rád uděluješ těm, kteří nemají. Zle jest na tom, kdo pouze tělo ozdobuje, ale o ušlechtění ducha nedbá; nebo tělesná krása brzy pomine, a jen ctnost trvá na věky.

4. Dvoutečka (:) dokládá, vykládá, uvádí obsah, vypočítává, odděluje přímou řeč od nepřímé, předvětí od závětí, všeobecnost od zvláštnosti:

A slyš na zápsí kroků zvuk, a na okénko: tuk, tuk, tuk. Po bažině, po sluji modrá světélka laškují: dvě řady, devět za sebou, jako když s tělem k hrobu jdou. Tu se prvý boj v hromadu srazí; střely dštily jako příval s mraků. Člověk mnoho věcí

potřebuje k vyživení svému: pokrmu, nápoje, oděvu, obuvi, obydlí atd. I řekl mu: Jdi a učiň totéž. (Periody viz na str. 269.)

5. Uvozovku č. husí nožky („ “) klademe před a za řeč přímou. Také jednotlivá slova a příklady dáváme do uvozovek, když jich potřebujeme k vysvětlení a k objasnění (jako zhusta v této knize).

Hříšník bil se v prsa řka: „Pane, odpusť mi!“ Ráčila prý jste o mně užiti slov, „že zle dělám, že dary boží v sobě udušuju.“ — Žvástavý člověk přišel kdysi k Aristotelovi. Nažvástav se k omrzelosti pravil: „Snad jsem ti se svými řečmi obtížný?“ „Ani dost málo,“ odpověděl Aristoteles; „vždyť ani nevím co mluvíš.“

Uvozovky zhusta se vynechávají: I řekl mu: Jdi a učiň totéž.

Má-li ve vypočítávání každá věc svůj řádek a v následujícím řádku opakujeme slovo, které stojí na témž místě v řádku hořejším, klademe na místě opakování toho slova také uvozovku:

Čelakovského Básně,
„ Čítací kniha pro nižší gymnasia,
„ „ „ „ třídy vyššího gymnasia.

6. Pomlčku (—) klademe před slova a před věty takové, místo kterých by čtenář podle smyslu předcházejícího očekával něco docela jiného anebo na něž ho zvláště upozorniti chceme: Rozběhl se, namířil a — dal se do smíchu. Kdo se z mládí nic neučí, k starosti jej — bída mučí. — Dále tam, kde nechceme začínati novým odstavcem, jako právě před touto větou samou a v prvních dvou příkladech pod 5).

Někdy zastupuje několik teček místo pomlčky: . . . ., které znamenají také nedoložená slova, jež byla před krátkem uvedena a jež si tedy čtenář snadno doloží, anebo místo slov, která si přimysliti může (příklady na str. 261/2, 269 a j.).

Mnohdy stojí pomlčka také tam, kde by měla státi

7. závorka ( ) a [ ], jež zavírá vstavku, výklad, doložky a vysvětlivky: Sup (silný dravec) vrhl se na ovci. (Str. 257, 258, 260 a j.)

8. Znaménko rovnosti (=), které čteme: „tolik co“, „to jest“; viz str. 258, 259 a j.

9. Spojovník čili rozdělovník (divis), mezi slabikami, když se slovo děliti musí: u-mřel, za-rděl se, na-dšen, vzpomněl, tedy zvláště na konci řádků; dále pak ve složeninách, když druhá část náleží k několika předním: 2- až 3letý, nebo: dvou- až tříletý.

Krom toho jsou ještě znaménka poznámková: *), **), ***), †), ††), †††), [1]), [2]), [3]), [4]), [a]), [b]), atd. Znaménka tato klademe ke slovům anebo k větám, k nimž dole pod čárou anebo na konec jistého oddělení nebo celé knihy ještě něco dodáváme, buďsi to vysvětlení, anebo doklady, anebo příslušné citáty, anebo jiné takové věci.

Před rokem a dnem znamená hvězdička * bez obloučku) narození, křížek bez obloučku úmrtí: Jan Amos Komenský byl slavný vychovatel a znamenitý učitel (* okolo 1592, † 1671 v Amsterodámě).

Část druhá:

O některých částech řeči zvláště.

Hlava prvá:

O zájmenech.

§. 249. Místo zvratného zájmena „se“, „si“ o vespolné č. vzájemné činnosti dvou podmětů klademe také výrazy: vespolek, spolu, jeden druhé-ho, -mu . ., druh druh-a, -u . ., člověk člověk-a, -u . .:

Tázali se mezi sebou. Pokoj mějte mezi sebou. Rozmlouvali vespolek. Řekli jedni k druhým. Druh o druze nevěděl. Pro velké mlhy člověk člověka před sebou ode čtyř kroků neviděl.

§. 250. Přivlastňovací zájmena, kde přivlastnění podle přirozenosti samo sebou se rozumí, buďte vynechávána: Psal jsem rodičům. Dávám s Bohem všem milým přátelům a známým.

§. 251. Jednostejnosť věcí a jich způsobu značíme ukazovacím zájmenem „týž, táž, též“, jehož místo zastupujou často slova jeden a jednostejný:

Duše vždycky jednostejné podstaty jest. Dobře a zle se míti jednostejné jim jest (= gleichgiltig).

§. 252. Ukazovací zájmeno „sám“ klademe co přívlastek 1. když mezi věcí určenou a mezi činností podmětu skutečného anebo logického není mezery, když tedy

přímo se dotýkají, přímo se střídají a když činnosť přímo, bez prostředku z podmětu vychází:

Stál na samém kraji, seděl u samých dveří (něm. knapp, hart an . ., unmittelbar). Odešel před samým obědem (gerade, eben, im augenblikke). Moudrosť je dar samého Boha (t. j., od Boha a od nikoho jiného: eine unmittelbare gabe Gottes, allein von Gott, von Gott selbst).

2. K naznačení pohnutky, když z podmětu samého vychází, když on sám z vlastní vůle a povahy a ne puzením jiného něco činí (sám od sebe, sám ze sebe):

Sám od sebe v to se dal, sama od sebe země plodí (něm. aus eigenem antrieb, von selbst, seiner (ihrer) natur nebo beschaffenheit nach).

3. Když výhradně k podstatě věci a její bytosti hledíme (sám v sobě, sám o sobě, sám sebou):

To samo o sobě hřích zavírá. Mluv, jak je ta věc sama v sobě? Šlechetnosť sama v sobě chvalitebná jest. (Něm.: an u. für sich, für sich betrachtet, eigentlich, wirklich, absolut.)

Pozn. U čísel řadových vytýká zájmeno „sám“ hlavní osobu z jistého počtu: sám druhý, sám třetí, sám desátý, sám několiký . . — sama n. samého druhého, sama třetího . ., samu n. samému druhému . . (něm. selbander, selbdritter atd.).

§. 253. Tázacího a vztažného zájmena „co“ užíváme také

1. o množství m. kolik, kolikkoli, kolikožkoli; tolik - kolik:

Žádný, co jich tu bylo, nic nevynesl. Co jest toho dluhu? Takž tedy sbírali to každého jitra, každý co sníti mohl (t. j. každý tolik, kolik sníti mohl).

2. o velikosti, stupni a míře v prostoru a čase místo kterak, jak veliký, kterak, jak velice, jak dalece, pokud:

Cos ty bloud (= jaký, kteraký, jak veliký jsi ty bloud). Co jest mi toho líto, že jsem nic neposlal! Odběhl od nás, coby kamenem dohodil (něm. soweit als). Co jsem já tu byl, nikda jsem neslyšel, aby se oč dělili (so lange . .). Co (so viel . . .) já vím, nebyl u nás už přes týden.

§. 254. Místo obecných zájmen někdo, něco, některý

atd. klademe ve větách podmiňovacích také určitá: kdo, co, který . .

Zeptá-li se vás kdo na co, odpovězte. Kdo miluje kterou věc, nic mu při ní a pro ni těžko není. Odpusťte si vespolek, měl-li by kdo proti komu jakou žalobu. Neviděl jsem aby který kterého ranil.

§. 255. K ostatním zájmenům i číslovkám obecným, pokud v užití jich poznáváme zvláštnosť jazyka českého, budtež uvedeny tyto příklady:

A snad by nás byl některého poranil. Ukázal mi těch peněz několik. Některá věc několikerým způsobem viděna býti může. Některý mu poděkoval a některý nic. I vydalo užitek některé stý, jiné šedesátý a jiné třicátý. V tom jí kdosi pobral peníze. Málo kdo od té nemoci umřel. Málo který z nich všecky oudy měl. Jestliže by se kdožkoli toho dopustil a jim jakoukoli překážku činil, k tomu každému přistoupili bychom skutečným trestáním jakožto přestupiteli a rušiteli rozkazu našeho. Kdožkoli chtěl by mezi vámi býti velký, budiž služebník váš (und wenn da einer unter euch, wer es auch immer sei, gross sein wollte . . .).

Pozn. 1. Místo „a nikdo“, „a nic“, „a nikterý“, „a nijaký“, „a žádný“ se záporným slovesem klademe obyčejně „ani(ž) kdo“, „ani(ž) který“, „ani jaký“ se slovesem tvrdicím: Zůstaňte každý ve svém, aniž kdo vycházej z místa svého. Co se nyní děje, jest to co se díti bude, aniž jest co nového pod sluncem. Tolikéž není tehdá nic platna žádná moc lidská ani veliká vojska, ani děla, meče a šípy, ani jaké jiné přípravy válečné.

Pozn. 2. Podle „taký“, „takový“ od „ten“ utvořeno „jinaký“ a „onaký“ od „j“ a „on(en).“ „Onaký“ znamená něco znamenitějšího, lepšího.

Hlava druhá:

O příslovkách.

§. 256. Zvláštní moc příslovek

1. místa a směru:

Jest (rodem) odtud (er ist ein hiesiger). Voda až poonad zasáhala. Nemají odkud odjinud zaplatiti než odtud. Všeho všudy bylo jich dvacet-

pět (im ganzen zusammengenommen). Druhé konce dáš na vrchní kraje náramníku po předu. Od ramene svého vzhůru převyšoval Saul veškeren lid. A bude ta mříže až do polu oltáře. Jdi horem a ne dolem.

2. Času a jeho stran:

Druhdy užitečněji bývá veliké bezpráví přezříti nežli mstíti. Přišla nazejtří (= druhý den) opět, prosíc aby ji šaty vrátil.

3. jakosti a kolikosti:

Ten úřad poněkud (t. j. v jisté míře) i královskému důstojenství rovnati se může. Proč máš tudy na zkázu přicházeti? Hleď, abys nějak pěkně své věci spořádal. Setření nešlechetníkův náhle přijde (sr. záporné: nenáhle, z nenáhla, ponenáhlu).

4. příslovky zjišťující, vymezující, vylučující:

S velikým křikem o to se hádali, ba i o samá jména těch travin veliké byly nesnáze. Vitoldovi, knížeti litevskému, z moci důstojenství císařského dovolil, aby králem byl, ano i korunu mu odeslal. Nemáme obilí za dobré, které by se i třebas na nejlepší roli zrodilo, leč samo takové jest a k požívení těla lidského příhodné. — Zdali nespravedlivý jest Bůh? Nikoliv, sic jinak nevím, kterak by soudil svět. — A tu jsem porozuměl, čím to jest (woher es kommt), že jich tak málo k čerstvosti mysli přichází, nýbrž čím kdo více těch lékův do sebe bral, tím že více bledl, vadl a chřadl. Neměl nic *kromě* jednu ovečku malou (sr. také: *jen, pouze* a *toliko*).

5. Příslovkami omezujeme také jména podstatná:

S více lidmi jsem obcoval nežli vy všickni. Téhož léta král Vladislav položil sněm v Praze a obeslal naň knížata syny někdy krále Jiříka. O tom jsem vždycky slýchal, že jest syn Jiříka Vacka odsud měšťana.

Hlava třetí:

O spojkách.

§. 257. Zvláštní moc některých spojek, pokud napomáhají k obratnosti ve slohu, ukážeme zase více jen v příkladech.

§. 258. Spojka a

1. v moci odporovací:

Ráda bych já neplakala, nemútila srdce, *a* řekněte dobří lidé, kdo by neplakal zde?

Ve významu tomto (= ale) trvá dosud ve všech skoro nářečích slovanských, a naše slučovací *a* jest v nich *i*.

2. Spojka **a** také připojuje potakovací odpověď k otázce. Odpovědí bývala totiž mimo slovesa také obyčejně osobná zájmena co podměty vět, opatřená spojkou *a*, na př.: máš syna? A já (a já mám). Půjdete s námi? A my (t. půjdeme). Když pak nehleděno k tomu, od koho vlastně děj pošel, zněla odpověď neosobně „a ono“, staženě „ano“: Víš-li pak, že se to stalo? Ano. Spojka tato proto je zde potřebná, že spojuje to co mluvíme anebo píšeme, s tím co myslíme. Proto také shledáváme zhusta věty i o sobě stojící začínati slučovacími spojkami *a*, *i*, a tak též mluvíváme.

3. V jiném spojování se zájmeny osobnými stojí spojka *a* ve větách časových, příčinných, připouštěcích a záporných sprovázecích (něm. während, da, indem, da doch, während doch, wiewohl, obgleich, ohne zu, ohne dass):

Přišel do hvozdu, *a* my snídali. Pravil, že jsem já ho zranil, *a* on si to udělal sám. Když jsme mu věřili, že by pokoj byl, tot hned s bezčíslným počtem, *a my* se nenadáli, proti nám ukázali se na poli.

§. 259. Nauka o větách složených učí, kterými spojkami rozmanité poměry a okolnosti máme naznačiti. Obyčejně spojky jednoho a téhož poměru jedna místo druhé položeny býti mohou. Tím tedy poskytnuta rozmanitosť, která, když jí náležitě užijeme, zbavuje nás nemilého opakování týchže slov, když stejná okolnosť má býti pronesena vícekrát za sebou. Tak na př. střídají se spojky „že“ a „nebo“, „nebo“ a „zajisté“ a j.:

Kázala mu ruce lýky svázati, a to nejvíce proto, *neb* věděla, *že* má mnoho zlata. — Ne zle ze starých jeden člověka opisoval, že jest tvor k učení narozený. *Nebo* ač Bůh bez učení-se něčemu všecko ví a umí, člověk v té částce (in dieser hinsicht) Bohu podoben není a býti nemohl. Kdyby *zajisté* bez učení-se všemu rozuměti mohl, musel by místem i časem neobsáhlý býti, čehož ani člověku ani andělu ani žádnému tvoru dáno není a dáno býti nemohlo, protože věčnosť a neobsáhlosť, t. j. božství, dána mu býti nemohla.

§. 260. Pro libozvučnosť spojku „že“ ve větách podstatných a přívlastkových také přestavujeme a m. „jestliže“ u přít. a budoucího času hovíme raději pouhému „-li.“ Ve větě složené můžeme toto „-li“ připnouti toliko slovesu prvnímu.

Ne tedy: „jestliže tomu tak jest“, „jestliže tam chceš jíti,“ nebrž: je-li tomu tak, chceš-li tam jíti. Ne: „Mysle, že, jestliže sám města se nezmocní, o slávu této války přijde“, nebrž: „Mysle, kdyby sám města se nezmocnil, že o slávu této války přijde.“ Vyšel-li by oheň a chytilo by se trní a shořel by stoh neb stojaté obilí, nahradí ten, kdo zapálil, to, co shořelo.

Pozn. Nemístné přilepování spojky „že“ (rovněž jako obyčejné druhé příklonné částice „ť“) ruší libozvuk: Pohleďmež již do sebe sami. Po čemž to poznám. (Známť i já ti hodit sebou.)

Hlava čtvrtá:

O slovese.

I. O rodě slovesa.

§. 261. Mnohá slovesa nepřechodná nabývají ve složení s předložkami významu přechodného: jdu sám, — ale: předejdu někoho; padnu, — ale: propadnu ruku, statek, hrdlo (einbüszen, verlieren, verwirken). — Slovesa rodu středního stávají se přechodnými ve významu příčinném (str. 195, 5). — Někdy mají slovesa nepřechodná význam rodu trpného: Bohem všecky věci stojí. Svornosti malé věci vzrostají, nesvorností i veliké rozpadají. Zahynouti, sejíti od někoho.

§. 262. V rodě trpném, je-li věta záporná, vážeme sloveso buď osobně anebo neosobně: Ty peníze ještě podnes zaplaceny nejsou, — za sedm dní nebude nalezeno kvasu v domech vašich.

Pozn. Mnozí kladou nesprávně způsobem polským sloveso také neosobně, předmětu v podmět neměnice, jak pravidelně náleží; na př.:

rozbíráno otázku, zdali soudy boží Slovanům byly obvyklé - m.: rozbírána otázka.

§. **263.** Rod trpný opisujeme často slovesem činným a příslušným pádem podstatného jména slovesného odvedeného od slovesa, jímž trpný rod měl býti vyjádřen. Jsou to nejvíce slovesa **býti, přijíti, dostati se, vzíti.** Opisování toto jest na místě zvláště u sloves nepřechodných.

Kdo jiným pohrdá, sám v pohrdání bývá. V jak veliké prve vzácnosti a poctivosti modly byly, v tak veliké zase mrzkosti a potupě budou. V té službě jsa byl u veliké potupě ode vší čeledi. Zdali i to není náramné poctění našeho přirození? Jsi u mne ve vážnosti, v nenávisti. Jest bázeň, strach (man fürchtet), jest naděje (man hofft). — Kterak jsi přišel k tomu uzdravení? Odejmu plot její, a přijde na zpuštění, rozbořím hradbu její, a přijde na pošlapání. Skrze toho silného reka peklo k svému zemdlení a tudíž i k zkažení přijde. Přijdou k obnovení svaté služby. Nepřišla mi k vidění ani k slyšení radosť nebeská. Přišel k povýšení, k roztrhání, k utracení, k rozptýlení, k zahanbení, k vydědění, k zrušení, na záhubu, na zkázu. — Žádný z nich cizímu národu nedostal se k usmrcení. — Milosť má nevezme umenšení, - nebudou bráti umenšení.

§. **264.** Německé „man" (t. j. mann = muž), které též opisuje trpný rod jazyků jiných, vyslovujeme

1. činnými slovesy, zvratně a neosobně užitými: to se ví, tak se mluví, tomu se nevěří. — Bez „se" říkáme neosobně na př.: možno n. možná (man kann), třeba (man musz n. man soll), svoboda jest (man darf, u Velesl.);

2. druhou a třetí osobou č. jdn., potom prvou a nejčastěji třetí č. mn.:

S poctivostí nejdál dojdeš. Chleba se nedospíš. S Turky bez peněz vše darmo jednati: za dary a peníze všeho od nich dostane. Co sobě chceme, i bližnímu povinni jsme. Tam říkají všecko u Hájkův.

3. zájmenem „kdo" a podstatnými jmény „člověk" a „svět":

Jak kdo žije, tak umírá. Člověk by mu rád pomohl, kdyby bylo. To svět neviděl! *)

*) také· das ist noch nicht dagewesen!

II. O časech.

§. 265. Vzhledem k tomu, jak se mají slovesné časy k mluvícímu a samy k sobě, dlužno krom obyčejného rozdělení dle činnosti neskonalé a skonalé rozeznávati ještě

1. časy samosobné a vztažné.

Samosobný č. absolutný jest čas, když výrok učiněn beze všeho vztahu na výrok jiný: Pravda jest věčná. Smrti neujde nikdo. — Vztažný č. relativný jest čas, když výrok činíme se vztahem na jiný, k němuž jest buď současný anebo předchodný anebo následný: Když císař Augustus panoval, narodil se Kristus Pán. Jakž byl rozkázal, tak učinili. Jali syna jeho, kterýž měl kralovati místo něho.

Pozn. Ve větách všeobecných, které po všecky časy v platnosti jsou, čas samosobný má zvláštní název času neomezeného č. aoristického: Z hroznův se víno tlačí. Mysl všudy projde.

2. časy dějepravné a hlavní.

Dějepravné č. historické jsou ty, kterých užíváme k vypravování věcí minulých; jsou to všecky časy minulé: I padl Saul na zem, neb se byl ulekl náramně slov Samuelových. — Časy hlavní jsou k vyslovení věcí přítomných a budoucích, jsou to časy přítomné a budoucí.

1. Čas přítomný.

§. 266. Čas přítomný klademe:

1. co čas vlastně přítomný, je-li řeč o tom, co se nyní koná anebo co nyní v obyčeji jest: Já s ním bydlím v jednom domě. Otec chodívá po jídle na procházku;

2. co čas neomezeně přítomný, je-li řeč o tom, co po všecky časy v moci a platnosti jest: Dle šatů vítají, dle rozumu provázejí;

3. co čas přítomné snažnosti: Přiblížil se ten, jenž mne zrazuje;

4. co přítomný čas dějepravný, když věci minulé s živostí vypisujeme a jako před oči stavíme: V tom oni bijí,

sekají, porážejí, šlapají, jímají, váží, do vězení vedou, nad čímž mi div srdce lítostí nepuklo.

Pozn. Přítomného času dějepravného užíváme zvláště po výrazech „a já“, „a ty“, „a on“: Nalezl je, ani spí.

2. Čas minule neskonalý.

§. **267.** Čas minule neskonalý (imperfectum, mitvergangenheit) klademe:

1. když se děj minulý ve své neskonalosti buď naprosto anebo se vztahem na jiný současný děj vyslovuje:

Na tom koni ještě žádný neseděl. Velice jim z toho děkoval, že ho té práce a starosti zbavili.

2. když věci minulé, obyčeje a mravy vypisujeme:

Jedni chodili, jiní běhali, jiní jezdili, jiní stáli, jiní leželi, jiní se rozličně vrtěli, někteří byli samotni, jiní po hromadách větších neb menších. I chodívali rodiče jeho každého roku do Jerusalema na den slavný velikonoční.

3. když vypisujeme ne tak děj minulý, jako snažnost, s kterou podmět usiloval děj ve skutek uvésti:

Naplnili obě lodi tak, že se téměř pohřížovaly.*) Měl dceru jedinou, a ta umírala.*)

3. Čas minule skonalý.

§. **268.** Čas minule skonalý (perfectum) klademe o tom, co nyní anebo v minulosti v hotový skutek vešlo:

Ještě jsem se na ničem neustanovil. — Alexandr Veliký v třicátém třetím létě věku svého umřel; avšak čeho v těch krátkých letech nedovedl? Války mnohé vykonal, vítězství veliká obdržel, všeho téměř světa pánem učiněn, jména nesmrtelného dobyl, jak by snad jiný, tisíc let živ jsa, nedovedl.

4. Čas předminulý (dávnominulý).

§. **269.** Čas předminulý, neskonalý i skonalý, klademe o ději minulém, který k jinému výroku minulému předchodný jest. Vyskytuje se jak ve větách podřadných tak v souřadných:

*) dass sein gefahr waren zu . . ., dass sie nahe daran war zu . . .

To všecko se stalo, jakž on byl prorokoval. Hodovati a radovati se náleželo, nebo bratr tvůj tento byl umřel a zase ožil, zahynul byl a nalezen jest.

Pozn. Místo času předminulého klademe děj předchodný i v pouhém čase minulém, když totiž tento děj pronášíme beze všeho vztahu na jiný výrok minulý: I udělal, jakž rozkázal otec (m. jakž byl rozkázal otec). Vlastní jejich svědomí jim vnuklo a návěští dalo, že jsou se nevinnou krví poskvrnili a zprznili (m. byli [jsou] se poskvrnili . .).

5. Čas budoucně neskonalý.

§. 270. Čas budoucně neskonalý klademe:

1. mluvíme-li o tom, co v době budoucnosti buď samo o sobě anebo se vztahem na jiný děj, ať současný, ať předchodný, konati se má:

Na vás budu náhrady pohledávati. Co jste si šeptali v pokojích, hlásáno bude na střechách. A oblekou roucha jiná, když budou míti přistupovati k němu. Budeš-li stíhati spravedlnosť, dosáhneš jí.

2. místo způsobu rozkazovacího, když rozkazujeme a napomínáme s důvěrou:

Nebudeš míti bohů jiných přede mnou. Žádného díla nebude děláno v těch dnech. (Sr. §. násl., 4.)

6. Čas budoucně skonalý.

§. 271. Čas budoucně skonalý:

1. když mluvíme o tom, co se v budoucnosti naprosto vyvine anebo se vztahem na jiný děj skonalý anebo neskonalý, ku kterému tento jest předchodný:

Proroctví přestanou, jazykové utichnou, umění v nic přijde, ale láska zůstane na věky. Moudrosti když dosáhneš, ničeho více žádati nebudeš (dříve dosáhneš, potom nebudeš žádati).

2. V živém vypravování stojí m. času minule skonalého:

I přistoupím blíže a nahlednu některým do těch cedulek a vidím, že tento vytáhl rozkazuj, jiný poslouchej, tento piš, jiný oř.

3. Ve všeobecných výrocích, které činíme z přezvědu

(v němč. čas přítomný): Co se v štěstí dobude, za mnoho věků neroztrhne se.

4. Místo rozk. zp., když něco zapovídáme: Nepromluvíš proti bližnímu svému křivého svědectví.

Pozn. 1. Časy budoucí mají někdy význam: 1. možnosti: Ale řekneš někdo (aber es könnte da jemand sagen), 2. povinnosti: A jak mu to napíšu? (wie soll ich es für ihn aufsetzen?), 3. úmyslu: Dám vám každému po knize (ich will einem jeden von euch ein buch geben).

Pozn. 2. Čas budoucné skonalý bývá chybně kladen m. sloves pokračovacích a opětovacích v tř. V, 1.: On zaklinuje stroj m. on zaklinovává stroj. Týká se to zvláště sloves skonalých, když předložka v nich naznačuje ne tak dobu jako směr a omezení činnosti: On ty bylinky nedobře pojmenovává. Zem za zemi, krajinu za krajinou vybojovává. — *Neskládejme však, kde skládati zbytečno.*

§. 272. Časy v rodě trpném.

Kterak máme časy pronášeti v rodě trpném, k tomu buď nám základem příslušný čas rodu činného. Je-li tedy činný rod na př.: volám, volal jsem, byl jsem volal, budu volati, učiníme rod trpný: —, jsem volán, byl jsem volán, budu volán. Z toho patrno, 1. že nemáme přít. času rodu trpného, a 2. že m. něho klademe rod trpný času minulého (jsem volán). Náhradou pak za to, že minulý čas rodu trpného slouží zároveň co čas přítomný, bývá tento minulý čas zastupován časem dávnominulým (byl jsem volán). Čas pak dávnominulý, zvláště se vztahem na jiný děj, vyslovujeme slovesy skonalými (prostými anebo složenými s předložkami), jak to činíme i v rodě činném a v předchodnosti budoucí: Když bylo pole koupeno, vysázel mu peníze; když bylo *vy*pito, nalili jim znova - když byli vypili, posnídali, poobědvali, vyšli si do lesa. Až bude pole koupeno, vysází mu peníze; až bude vypito, nalijou jim znova atd. Časy předchodné vyslovujeme tedy vždycky slovesy skonalými; opakování slovesa „byl", jak se vloudilo, tak zase vyhoštěno jest; ne: byl jsem volal byl, byl jsem volán byl, nebrž: byl jsem zavolal, byl jsem za-

volán; . . . býval jsem zavolán. — Skutečným časem přít. v rodě trpném jest jen opsání pokračovacím a opětovacím tvarem slovesa býti, tedy pomocí „bývám“ a „bývávám.“ Někteří chtí, aby opisování přítomným „jsem“ považováno bylo za čas přítomný u sloves neskonalých: jsem bit, za minulý u sloves skonalých: jsem zabit.

Praveno jest před chvílí, že nám zde není místa. Všech lidí oči na tebe otevřeny jsou. A všech oči ve škole byly naň obráceny. Jak jsem vešel, hned jsem uzdraven. Nevěděl, že by mu zálohy udělány byly ze zadu města. A tu mládež obzvláště v hvězdářství bývala cvičena. Jak jste bývali vedeni, tak jste chodili. Což na nich prosil, na tom uslyšen býval. Každý strom po svém vlastním ovoci poznán bývá.

III. O způsobech sloves.

1. Způsob oznamovací.

§. 273. Proti jiným řečem užívá čeština způsobu oznamovacího i po slovech: kéž n. kýž, ať a nechať n. nechť:

Kýž to celý svět slyší! Všecky věci vaše ať se dějí v lásce. Nechť ještě chvilku počká.

Pozn. Němec nejen v těchto případech, ale i za min. čas našeho „míti“ a povýrazech „kdokoli,“ „jakkoli“ a p. mívá způsob spojovací, buď opsaný slovesy: mögen, können, sollen, anebo spojovací způsob těchto sloves samých: O möchte es die ganze welt hören! Alles soll bei euch in liebe geschehen. Er mag noch ein wenig warten. Učinil's, čeho jsi učiniti neměl (was du hättest nicht thun sollen). Ale snad někdo toto čta pomyslí a řekne . . (es könnte . .).

2. Způsob rozkazovací.

§. 274. První osobu mn. č. rozk. zp. klademe, když se sami zároveň s jinými k něčemu povzbuzujeme: Nuže pojďme, pohleďme si v oči. Odvrzme skutky temnosti a oblecme se v odění světla.

§. 275. Scházející prvou osobu rozk. zp. č. jdn. nahra-

zujeme osobou druhou: Chtěj já neb nechtěj *), musím učiniti vůli tvou. Scházející třetí os. čísla jdn. i mn. nahrazujeme druhou osobou příslušného čísla: Říkej on co říkej, nic to neplatí. Mluvte o tom kdo co chtějí, vše marné jest.

§. 276. Rozk. zp. jest 1. moci podmiňovací: Ostříhej přikázaní mých a živ budeš (m. Budeš-li ostříhati . . .); — 2. moci připouštěcí: Jdi si, ale trestu neujdeš (m. Bys i šel, přece . . .).

§. 277. V zápornosti klademe tvary neskonalé m. skonalých: Nechoď, nejezdi; — nepochovávej mě vedle té mokré zdi.

---

*) Opakování slovesa tvrdicího v zápornosti znamená tolik co něm. „oder nicht": chtěj *ne*chtěj = mag er wollen oder nicht. Jinak jest opakování tvrdicího tvaru tolik co něm. „wollen": Buď jak buď, ja poběhnu (es sei nun wie es wolle n. wie es will . . .).

Přídavek.

I.

O videch a zástupkách.

§. 278. Mluvíme-li s větším pohnutím mysli, vyhledáváme takové spojení slov, aby jím posluchač též tak pohnut a na mysli dojat byl. Praví-li na př. pěvec Rkp. Kr.: „Blesky ráz ráz bijú v stany Tatar," přizpůsobuje tu svá slova skutečnému ryku boje, představuje i oku („blesky") i uchu („ráz ráz," — „v stany Tatar") jeho hlavní děj. Takovéto způsoby mluvení nazýváme *vidy*.

Volíme-li však slova tak, aby řeč naše jimi živější a názornější byla než jinými obyčejnými, tedy jest to nahrazování představ menší živosti a názornosti představami živějšími a názornějšími, čili krátce *zástupka*, jako na př. nazývám-li zchytralého člověka liškou, anebo pravím-li, že čtu Palackého m. „dějiny sepsané od Palackého" atd.

I. O videch.

§. 279. Vidy jsou buď slovné anebo větové.

A) Vidy slovné.

Vidy slovné jsou čtvery; záležejí totiž 1. v opakování, 2. v hromadění, 3. v menší anebo větší moci a síle slov anebo 4. v podobnosti. 1. a 2. = kolikosť, 3. a 4. = jakosť.

I. Opakování.

1. Plnější a mocnější stává se řeč, když stejná slova opakujeme. Opakovati můžeme buď na začátku vět anebo jich členů, anebo na konci, anebo na začátku i na konci. Dle toho nazýváme tento vid: anafora, epifora a symploke, *lat.* repetitio, conversio a complexio.

Anafora: *Ach radosť, ach radosť,*
hezká to květina,
jen *škoda, přeškoda,*
že kořínků nemá. Čelakovský.

Rozstúpi se síla v údech,
rozstúpi se bodrosť v myslech. R. Kr.

Epifora: Činili mu posmíšky a on to *snášel*, láli a ronhali se jemu a on to *snášel*, trýznili ho a mučili a on to *snášel.*

Symploke: *Bral se* Záboj v les,
lesem za Záhojem *sbory*,
bral se Slavoj v les,
lesem za Slavojem *sbory.*

2. Opakují-li se stejná slova v odstavcích, ať na začátku, uprostřed anebo na konci vět neb jich členů, sluje takové opakování *palillogie:*

Ach vy *lesi, tmaví lesi,*
lesi Miletínští,
čemu vy se zelenáte
v zimě, v leté rovno? R. Kr.

Ve vlasti, kde Olomúc vévodí,
jesti tamo hora *nevysoká*,
nevysoká, Hostajnov jí jméno. R. Kr.

Se dvěma sluhama *po městě* přechází,
po městě vzdychá po slavičímu. Čelakovský.

Stoikové chtí tomu, aby člověk moudrý *snášel* a *pozbýval: snášel* protivenství, *pozbýval* rozkoší.

3. Opětují-li se slova s nějakou proměnou, sluje vid takový *převození*, *opětování spojovací*, řecky *ploke*, lat. *traductio:*

Z črna lesa vystupuje *skála*,
na *skálu* vystúpi silný Záboj. R. Kr.

Přeskákal Volžanín *doliny*, *hory*,
a *horám*, *dolinám* počtu není. Čelakovský.

Hvězda hvězdy nezastíní,
pravda pravdy neponíží,
perla perly nepošpiní,
pravda ctnosti neublíží. Jablonský.

4. Opětujeme-li slova v rozličném smyslu, nazýváme vid ten *dilogii*:

By největším byl *člověk*, tedy přece jest *člověkem*.
Pořekadlo.

Matka jest *matka*. Přísloví.

II. Hromadění.

§. **280.** Důraznosti nabývá řeč také:

1. hromaděním spojek, — *mnohospoječnosť*, *polysyndeton*:

Častokrát tělo *i* duše, život *i* zdraví, pověsť *i* svědomí násilí trpí. Komenský.

2. vynecháním spojek, aby se rychlosť vytkla, — *bezspoječnosť*, *asyndeton*:

Už se blíží,
s hůry níží,
žene, valí, šíří,
hlučí, bouří, víří, —
v lomozu třeští strom
hrom. Polák.

A když Heřman byl dokonal,
aby na nebi odměny došel:
lev ten žalostí hrozně řval,
nejedl, nepil, třetí den pošel. Macháček.

Blaze, kdo si jeden čistý, smělý
oučel místo mnohých představí,
v němžby jako v centru měňaví
pableskové všech dnů žití tkli;
a v něm myslí, cítí, žije celý,
v slasti, v slzách, v přízni, v bezpráví,

až se šťastně k němu doplaví,
byť i přes boř, plamen, hrom a střely. Kollár.

3. *Přetržka*, *interruptio*, když řečník sám ve své řeči se přetrhuje, obrátiv pozornosť jinam:

Ale z ticha — slyším kroky jeho — kdyby on to byl — kdyby jej jeho nehoda — jeho ukrutný osud — sem vedl — do rukou nepřátel — i oné to jest!

III. Moc a síla slov (menší a větší)

záleží v tom, když pojem silněji anebo slaběji vytkneme než skutečnosti přiměřeno jest. Rozeznáváme tu:

1. *Důraznosť*, *emfasi*, když slovo přeplného smyslu jest, jako: hrobu se dokulhati, ouřadu se dotříti, vlasť prosnídati a p.

2. *Lepomluv*, *eufemismus*, když věci nelibé anebo dokonce neslušné příhodnými slovy mírníme a lahodnějšími činíme: odebrati se na věčnosť, míti v hlavě . . .

3. *Nadsázka*, *hyperbole* a *podsázka*, *extenuatio*, když vlastní pojem zastoupen jest silnějším anebo slabším, který někdy i nad možnou míru vystupuje neb pod ni sestupuje:

Lže, až se stěny rozstupují.

Mraky střel tu s hůry na Tatary. R. Kr.

Pět osudův rozepráší vůle mužova. Čel.

Nechyl ty se *javorečku*, ještě's *zeleňounký*,
nermuť srdce můj *kozáčku*, ještě jsi *mladounký*. Čel.

Podsázka, kterou věci činíme menší, outlejší než v skutku jsou, slove jinak také *zmalení*, *zmenšení*, ř. *meiosis*, jako příklad právě uvedený.

4. Postupování, gradatio, a sice buď *vzstupování*, *klimax*, anebo *sestupování*, *antiklimax*, spořádáme-li slova stejného neb podobného významu vedle sebe dle toho jak postupuje neb sestupuje logická jejich cena:

Ctnosť a pravá důstojnosť lidská může býti všudy domovem: na zlatých trůnech v lesku korun, ve vysokých síních rodův vznešených a bohatých, v sprostých obydlích tiché domácnosti i v nízkých chatrčích zbědované chudiny.

Zde hlavu lilie kloní,
již bledne, již chřadne, již mře, již je po ní. Šafařík.

Z jehličky na grešličku, z grešličky na truhličku, z truhličky na kravičku, z kravičky na šibeničku. Přísloví.

A tu kytku z prostých kvítků
kladu lásky ve závitku
Vám pomněnku nesměle,
vlasti, bratří, přátelé. Štulc.

IV. Podobnosť slov.

§. 281. Na podobnosti slov anebo i jen zvuku jejich zakládají se vidy tyto:

1. *souliternosť, alliterace*, když stejné nebo podobné hlásky na počátku slov se opakují:

*V*oda mladým, *v*íno starým. Přísloví.

*P*o *p*ěvu, *p*o *p*eří, blázen kdo ti věří. Čelak.

Polámu *já v* sadě tvém drahé *st*romy,
rozbořím *já v* paláci *st*ěny, *st*ropy,
zůstanou *ze* zámku tvého *zř*íceniny. Čelak.

2. *Souznění, assonance*, když v několika slovech za sebou srovnávají se jednotlivé hlásky:

Ach žalosť, ach žalosť, hořký to *ko*řínek! Čel.

Aby vody va*l*ným, p*l*ným te*k*ly to*k*em. Jungmann.

Kdo se v mládí učil leda, bude v stáří volat běda.

Čiň *dobře* a *právě, neboj* se císaře ni *krále.*

3. *Rým, konsonance*, když slabiky jisté zvláště na konci veršů se opakují:

Jedním stromkem, jednou *duši*,
zvěčniti se moudru *sluši.* Jungmann.

V čem není *skladu*, v tom není *ladu.*

Bujnosť *mládeže* nestrpí *otěže.*

4. *Hra v slovích* neboli *slovná, paronomasie, annominatio*, když slov jednostejných anebo podobných k vyznamenání věcí rozličných jako ze hry užíváme:

V poli *šipka* není *šípek.* Přísloví.

Pozn. Málo kdy mívá hra slovná význam hlubší, a jest se ji tedy raději vystříhati.

5. *Zvukopodobí*, *onomatopœa*, když slovo napodobuje zvuk co možná nejvěrněji:

Však trouba strašným drkotem *taratantara* zevzní.

A slyš na zápsí kroků zvuk,
a na okénko: *ťuk*, *ťuk*, *ťuk*. Erb.

Blesky *ráz ráz* bijí v stany Tatar. R. Kr.

Koně-li ve běhu kopyty dupotají:
čemu se dupoty podobají?
Dupoty cupoty na zem a půdu
tepotu cepů se podobají. Vinařický.

6. Srovnává-li se slovo s věcí ne dle zvuku, nebrž dle vlastnosti, jakou se nám před oči staví, sluje vid takový *souhlasnosť* č. *harmonie*. Tak na př. názorný výměr spondejů a daktylů:

Loudání nejlínější se jeví tou chůzí:
rouče letí a živou hýbe ta míra nohou. Vinařický.

7. *Rovnočlení*, *isokólon*, když členy věty jeden druhému v rozsáhlosti a počtu syllab skoro se rovnají:

K tomu (t. j. Bohu) tehdy jsem se obrátil, který se odvrátil od ní (t. vlasti), tomu ji poručil, který ji na čas opustil, tak aby ji uléčil kdo ji zranil, a vyvýšil kdo ji pohřížil. Žerotín.

§. 282. K vidům slovným počítáme též tak zvané vidy mluvnické, jež záležejí v tom, že se od obyčejného způsobu mluvnického odchylují. Nejhlavnější jsou:

1. *Nadplněk*, *pleonasmus*, když k pronesení myšlenky více slov jednostného anebo ne dosti rozdílného významu hromadíme, jako na př. poručiti a rozkázati, — chváliti a velebiti, — haněti a tupiti, — cíl a konec, — podnět a podpal, — zúplna a docela; anebo když slovesa jako „přihoditi se," „nahoditi se," „dostati se," „zdařiti se," „přijíti"; „míti," „smíti," „býti," anebo ukazovací zájmena a spojky činem nadbytným vkládáme anebo předložky a spojky opakujeme:

Nedím o slušných příčinách, ale o *podnětu a podpalu* k příčinám. Nejednou se *přihází*, že i nejmoudřejší chybují (m. nejednou i nejmoudřejší chybují). Nemyslil jsem já, abych tě měl kdy viděti (m. abych tě kdy viděl). Nic nám neoznámili, kde bychom se sjíti (měli) a nalézti dali (m. kde bychom se sešli a nalezli). Uznával samu ctnosť dostatečnou býti k dosažení pravé urozenosti (m. dostatečnou k dosažení pravé urozenosti). Chce *tomu*, aby ve světě panovala jen spravedlnosť a víra. A *v tom*, když královští o dobytí zámku se radili, *tehdy* z neopatrnosti lidí na tom zámku zapálil se jim prach puškový a zámek zapálil. Nemají na péči toho, *že* kterými dveřmi štěstí a bohatství jim přišlo, týmiž *že* zase také i neštěstí a nouze přijíti může. Kratochvíl taková mnohým lidem škodu *na* pověsti, *na* statku i *na* zdraví přináší. *O* jiného *o* nic nestojím. *Při* tom *při* všem nebojím se.

2. *Předjímání*, *anticipace*, když se podmět anebo předmět z věty vedlejší do věty hlavní předbírá. Jest to zvláštní způsob nadplňku:

Rozprávěli jsme *o domu*, že *jej* bude stavěti (m. rozprávěli jsme, že dům bude stavěti).

3. *Zjemnění*, *litótes*, zvláštní způsob nadplňku, když slovo záporné přičiněním druhé zápornosti proměníme v mocnější pojem tvrdicí:

*Ne*byli toho *ne*povědomi (m. byli toho dobře povědomi) *Ne bez* příčiny jsem tak učinil (m. z dobré příčiny).

4. *Výpustka*, *ellipse*, když vynecháváme jedno anebo i více slov, jež si posluchač snadno může přimysliti. Jest to opak nadplňku. Vypouštějí pak se obyčejně:

a) slova: jest, jsou, člověk, muž, věc, clo, dání, dům, dvůr, manželka, syn, dcera a p.:

Mladosť radosť, staroba choroba. Moudrý nedá se unésti chvilkovým rozčilením. Není možná, aby se byl tolik zapomněl. Vstupného jest dvacet krejcarův. Stál před sousedovic (t. domem). Magdalena Hrobčického (t. manželka), Václav Kmentové z Újezda, Jan Beránkovic, Jakub Peškův ze Zlatník, Řehoř Matků z Hodkovic, Jan Kolských, Jan Vinařčin atd.

Pozn. U příjmení ženských, jsou-li přídavnými přivlastňovacími, když podstatné jméno (dcera, manželka, paní atd.) se vypustí, užívá se

pravidelně tvaru určitého: Anna Rokytová, Alžběta Čížková. Když však podstatné jméno se přidá, zůstává tvar neurčitý: Markéta manželka Mikulášova. U jmen obecných praví se i bez výpustky určitě: paní kupcová, správcová, učitelová atd. Nyní ustaluje se rozdíl mezi vdanými a nevdanými: Rokytova (dcera) a Rokytová (paní). U jmen pak už prvotně přídavných: Anna Budínská (paní), Anna Budínských (dcera).

b) Ve větách stažených jména podstatná v nom. a akk., když jim podřaděn jest genitiv:

Neduhy mysli jsou záhubnější nežli těla (místo nežli *neduhy* těla).

Pozn. 1. Je-li genitiv podřaděn jinému pádu než nom. an. akk., nevynechává se: Není rychlosti, která by s rychlostí mysli měřiti se dala.

Pozn. 2. V němčině v obou případech na místě vynechaného st. jm. stojí člen *der, die, das*, jako v hořejším příkladě: Neduhy mysli jsou záhubnější nežli těla = als *die* des leibes. Není rychlosti, která by s rychlostí mysli srovnati se dala = welche mit *der* des gedankens verglichen werden konnte.

c) Mimo sponu (v. 4, a) vynechávají se též slovesa pohybování, když směr pohybování z příslovek a z předložek zřejmý jest, dále pak slovesa tázání, prošení a odpovídání, činění a p.:

Neví kudy kam. — Rádi by ty věci vrátili, kdyby věděli s jakou ctí (rozuměj: to učiniti jest). — Já přiběhna, co to? Oni, že vítr jde. — Potom jednal to při něm, aby mu dopustil toho prodaje, že nemá nač dítek svých ani sám sebe živiti.

Pozn. 1. Sem náleží také stálá rčení se spojkou *ať*: Ať tam nechodí, ať mi to napíše atd. Zde totiž vypuštěny jsou imperativy: učiň, rci, dej, nech.

2. V němčině dlužno některé naše výpustky sloves doložiti: Pozdravujíť vás všickni bratři (es *lassen* euch alle brüder grüszen). I spravil to při nich, že chtivi byli boje (er *wusste* es bei ihnen dahin zu bringen . .). Pokojnou myslí své neštěstí nesl (er *wusste* sich in sein unglükk zu schikken). Co zde hledáš (was *hast* du hier zu suchen)? — Zvláště pokračovací a opětovací tvary našich sloves Němec musí doplňovati anebo docela pojem ten mnohými slovy opsati: Když sedávala mezi námi, říkávala,

že kdo má co jejího, aby toho užíval (als sie unter uns zu sitzen *pflegte*, sagte sie zu wiederholtenmalen . .). Měl dceru jedinou, a ta umírala (und die war in gefahr zu sterben, nebo lag im sterben). Naplnili lodí, až se pohřižovaly (dass sie in gefahr waren zu untersinken).

d) Z jiných částek řeči vypouštějí se často:

α) ukazovací zájmeno *ten*, *ta*, *to* před zájmeny vztažnými, pak *nikdo*, *všecko*;

β) nepřímé pády zájmeno *on*, *ona*, *ono*, když z řeči předchodné snadno je možno doplniti;

γ) výrazy *dříve*, *prve*, *nic jiného*, *jinak*, *jinde* atd. před částicemi *než*, *kromě*, *leč*, a

δ) spojky *a*, *by*, *aby* . ., *že*, *jak*.

Kdo skoupí, nezhloupí (m. *ten* nezhloupí). Čemu sám nechceš, nečiň jinému (m. *toho* nečiň jinému). Nebyl, kdo by je přijal do domu (m. nebyl nikdo, kdo by je přijal . .). I ztloukly kroupy po vší zemi, cokoli bylo na poli (m. vše, cokoli bylo). — Mají jiní, kdo by je probuzoval, mějme i my (t. *jej*). — Než mine rok, budu u Vás (m. *prve než*). Neměl, než v čem chodil (t. nic jiného než . .). Štěpař šetřiti musí, aby roubů, leč na strůmek kořen mající, nesázel (t. aby nesázel roubů nikam jinam leč . .). — Nevěří, by se měl vrátiti (m. aby). Dám je, ty peníze, bych se měl vydlužiti (m. kdybych i, bych i). Bohdej zdrávi byli (m. Bůh dej, abyste . .). Vím, Vy jste o tom neslyšeli (m. že jste . .).

e) Konečně i celé příslovkové věty se vypouštějí, když je snadno možná doplniti:

A já bych nelitoval města tak velikého? (t. j.: A zdaž to možná, abych . .). Že pak nejde (m. čím pak to jest, že nejde)? Za dlouhým stolem metali kostkou o bílý peníz, kdo více uvrže (t. j. pokoušejíce se o to . . .).

5. *Spřežka*, *zeugma*, jest zvláštní způsob výpustky. Záleží v tom, když sloveso na více jmen podstatných se táhne, ale jen k nejbližšímu se hodí:

A tak vyvedou koně své a odění i braň (m. vyvedou koně své a vynesou odění i braň).

K spřežce počítá se i to, když slovesa vazby rozličné tak se ustrojí, jako by jedné vazby byla:

Po všecken svůj život sloužil a hájil jich (m. sloužil jim a hájil jich).

Pozn. Že tento způsob výpustky nepomáhá k leposti jazyka, patrno samo sebou.

6. *Obdvojení, hendiadys,* když dvě jména, která vlastně ne dva, ale jeden pojem činí, způsobem souřadným a ne podřadným se vynášejí, jako na př. věnec a kvítí m. věnec z kvítí, mužnosť a statečnosť m. mužná statečnosť, věčný a slavný m. věčně slavný, původní a obvyklý m. původně obvyklý, volnosť a zákonitosť m. volnosť zákonitá a p.

Pozn. V praktickém porovnávání češtiny s němčinou jeví se důležitosť obdvojení tím, že Němec místo něho nezřídka složených pojmů užívá: neštěstí a hanba = schmachvolles unglukk, mocí a usilováním = mit angestrengter kraft, síla a rychlosť = kraft der schnelligkeit.

7. *Konecpřed,* hysteron próteron, když jdou slova v obráceném pořádku, jako na př. nésti a podstoupiti m. podstoupiti a nésti, nabyti a dojíti m. dojíti a nabyti.

8. *Rozpolení, tmesis,* když slova složená vložením jiných slov rozpolí se v části, ze kterých složena jsou; jako na př.: Činí, *co* by mu *koli* přikázal (m. cokoli by mu přikázal). — Pane, kolikrát zhřeší proti mně bratr můj a odpustím jemu? Do sedmi-li-krát? (m. do sedmikráte-li).

9. *Výšin z vazby, anakoluthon,* když píšící anebo mluvící od vazby počaté se odchýlí, tak že konec k začátku se nehodí. Bývá to zvláště ve větách vložených:

Tyto řeči slyšec já, každý souditi může jak *mi* k mysli bylo. Oznamovali, že *jim* není slušné ani možné, svědomí *sami* proti sobě dávati.

Pozn. I těchto tří posledních vidů dlužno se raději docela vystříhati.

B) Vidy větové (figuræ sententiarum).

§. 283. Vidy větové týkají se buď věci anebo osoby.

I. Vidy věcné:

a) povaha věci sama o sobě (obsah):

1. *Opis, perifrase,* když místo jména věci některá případná vlastnosť neb okolnosť se položí a tím věc sama se vyznamená. Tak místo „na západ“ čteme v R. Kr. „tam kam slunce spěje,“ m. „východ“ tamtéž: „odkud slunce časno vstává.“

Kde vlasť je má?
Znáš ty země, hory doly,
kde byl vítěz nad Mongoly,
když se vrátil z bitvy k nim,
věncem vítán bobkovým? Tichý.

2. *Rozčáštění, distributio,* také *zjednotlivení, individualisace,* když pojem neboli celek vyličujeme hlavními jeho znaky n. jistými jeho částmi (vlastnostmi n. okolnostmi), což děje-li se šířeji, nazýváme *popisováním, descriptio, hypotypósis:*

Tedy běda Holomouci! Oblehnou nás,
na hlavy nám *domy, chrámy, věže,*
hradby zboří. Čelakovský.

Tu laň, tu liška, tu jelen,
vše strach vyhání z lesa ven;
tu zajíc z huštiny vybíhá,
a hromem rána ránu stíhá,
a rachot zní skrz celý les.
Tu klesá zvěř, a lovců ples
po háji hlasně se ozývá. Rieger.

Pozn. Vytýká-li se povaha neb vlastnosť jmény přídavnými a jim podobnými co přívlastky, slouží přívlastek takový *přímětkem, příčinkem, epitheton.* Přímětky jsou:

1. *potřebné* (epitheta necessaria) anebo *okrašlující* (ep. ornantia). Prvních jest k příslušnému vytčení myšlenky zapotřebí a užívá se jich zvláště v přísné prostomluvě (letní byt, široká ulice, kolej Karlova atd.), druhé jsou k ozdobení a oživení řeči a vyskytujou se po přednosti v básnictví, jako na př.

U *velikých* vtipích *vysocí a divní* bludové bývají. Zákl. moudr.

Olomouc

Z *črna* lesa vystupuje skála, na skálu vystúpi *silný* Záboj.
Rkp. Kr.

2. *vlastní* anebo *nevlastní* čili přenesené:

Udeří svým mečem na štít *stříbrn.* R. Kr.

I jde pastucha po *šerém* jitře. R. Kr.

Hrdou zbraň na sobě nosíval.

Na skále uzříš
krváceti Kruvoje pod sekerou *mestnou.* R. Kr.

3. *stálé*, když jejich určené jméno obyčejně bez nich nepřichází: Otava *křivá*, Lubice *bílá*, Mže *stříbronosná*, bohové *věkožizní* a p.

b) povaha věci srovnaná s věcí jinou:

α) podobnost.

1. *Přirovnání*, *připodobení*, *comparatio*, když věc, ku které se co připodobuje, jen zkrátka se vyznamená, a

2. *podobenství*, *similitudo*, *simile*, když obraz, kterým se co objasňuje, šířeji rozveden jest:

Tu se prvý boj v hromadu srazí:
střely dštily jako příval s mraků,
oštěpův lom jako rachot hromu,
bleskot mečův jako oheň bouře,
obě strany jarobujnou silou
jedna druhé postoupiti brání. R. Kr. (Jaroslav).

Život lidský jest řekou hučící, jež ustavičně přitéká a odtéká, jejíž vlny jedna za druhou se žene a k dalekému pobřeží se nesou, aby se tam roztroskaly. Podobně prchá na moři života lidského čas za časem; přicházejí, ubíhají a pomíjejí minuty, hodiny, dnové, léta.

3. *Jinotaj*, *allegorie*, když se celá myšlenka v témž obraze vysloví. Při jinotaji něco jiného pravíme a cosi podobného míníme:

Trhej růže dokud kvetou. Přísloví.

Po lidských žlabech kalná voda teče. Přísloví.

Pozn. Provede-li se jinotaj samostatnou básní, nazývá se to jinotajná báseň. K básním takovým patří též podobenství jakož i rozličné hádanky.

β) rozdílnosť.

1. *Vtipné soběodpírání, novořekosť, oxymoron, paradoxe*, když pojmy sobě odporné v jedno se spojí tak, že spojení na první pohled cosi nemístného, v pravdě však cosi ostrovtipného do sebe má:

Tu jsem viděl, jak *nic nemající všecko se míti* pravili.
Kom.

A to všecko země nejprve požíře, potom vydává. Předivný způsob: což zhubí, to zachovává a, aby měla co zase navrátiti, nejprve pochvátí; aby napravila, zhorší; aby rozmnožila, zmenší; nebo všecko hojněji a uplévněji navracuje nežli vypleňuje a všecko po zkáze zase k obnovení přichází. Bavor.

Já mám v rukou Peru, Vlachy, Řecko,
král jsem bez vojsk, boháč bez jmění,
mně dal osud v jedné věci všecko. Kollár.

2. *Přivlastnění věcí sobě odporných, synoikeiosis*, když podmětu přisuzujeme věci sobě odporné:

To jistě přežalostná věc jest, že víme od čeho vycházíme, a nevíme k čemu půjdeme, víme čeho pozbudeme, a nevíme čeho dostaneme, víme jací byli dnové naši pominulí, a nevíme jací dále nastanou. Žerotín.

3. *Protiklad, antithesis, contrapositum*, když rozdílné anebo odporné stránky věci jednu proti druhé stavíme, aby poměr jich jasněji na jevo vystoupil:

Dobří muži v radách svých ne ze skončení, kteréž následovalo, ale z upřímného úmyslu souzeni býti mají. Kocín.

Člověk dvou světův jest, postaven jsa uprostřed mezi oběma. S jedné strany spřízněn jest s zvířaty lesními, o čemž smyslnosť jeho, v rozkoších sobě libující, mocné svědectví dává; s druhé strany sbratřen jest s bytostmi vyššími, čehož rukojemstvím přednosti ducha jeho jsou a rozumnost vdechnutím samého Boha jemu vštípená. Člověk tedy není k tomu, aby pouze zvířetem byl, ani aby pouze duchem byl, nébrž důstojnost jeho a vyšší původ k tomu ho vedou, aby po stupních dokonalosti jda vždy výše a výše vstupoval a, kteréhož dostoupí stupně moudrosti a ctnosti, na tom aby své a svých bližních blaho rozhojňoval a utvrzoval.
Komenský.

4. *Opačnosť s přestavením, antimetabole, commutatio*, když dvě od sebe rozdílné myšlenky tak ustrojeny jsou, že druhá z první vychází přestavením slov:

Ne abychom jedli a pili, živi jsme, nebrž jíme a pijeme, abychom živi byli. — V boji o pokoji, v pokoji o boji přemýšlel.

5. *Kontrast (protiva)*, když protivy nepřímého protikladu k sobě se postaví:

Vykvetla, jako by zalívána rosou,
uvadla, jako by podsečena kosou.

6. *Ironie, opačné dotýkání, úsměšné mluvení*, když s pojmem vysloveným zároveň protivu jeho jmenujeme, t. j., když chtíce haněti chválíme a chtíce chváliti haníme. Je-li spojena s úštipkem, sluje *posměch, diasyrmus*, a týká-li se tento trpký úsměch umírajícího, sluje *jízlivomluv, sarkasmus*:

Výborný prostředek pro libé usnutí:
„Epimenidovo ze sna procitnutí.“ *) Čelak.

Hájkovic Andulka to je hodná holka:
ona nic nedělá, jen se z okna kouká.
Ve čtvrtek zašívá a v pátek vypere,
v sobotu vyválí, v neděli to bere. Národní píseň.

A kteříž chodili mimo něj, rouhali se mu, potřásajíce hlavami svými a říkajíce: Haha, kterýž rušíš chrám a ve třech dnech vzdělávaš! Ev. sv. Marka.

II Vidy osobné:

a) z živosti mysli:

1. *Zpřítomnění* (præsens historicum), když věci minulé jako by přítomné byly se vypisují:

A po bažině, po sluji
modrá světélka laškují:
dvě řady, devět za sebou,
jako když s tělem k hrobu jdou,
a žabí havěť v potoce
pohřební píseň skřehoce. Jrm. Erben.

*) Báseň „Des Epimenides Erwachen“ od Goethe.

2. *Apostrofa, obrácení řeči*, když mluvíme k osobě nepřítomné jako by přítomna byla:

Zde tě tedy zakopali,
kořene ty mého žití?
A mně ani nedopřáli
slzami tě pokropiti!
Ó kde jsou ty oči, tváře,
z nichž tak jemná plála záře?
Kde jest sladká láska tvá?
Matko má, — ó matko má! Jablonský.

3. *Jinomluv, sermocinatio*, když osoby vzdálené činí se tak mluvíce, jako by přítomny byly:

Zhasla hvězda česká. „Otce není!"
Z chýše k chýši šlo to v oudolí,
„Bolesť naše není k vyléčení, —
Otce jenom nic již nebolí!" Rubeš.

4. *Zosobení, personificatio, prosopopeia*, když do věcí vkládáme život a mysl lidskou a k nim tak se máme a je tak představujeme, jako by živé byly:

Aj ty slunce, aj slunečko,
ty-li jsi žalostivo?
Čemu ty svítíš na nás,
na bídné lidi? R. Kr.

5. *Vidění* (visio), když mluvící, jsa jako u vytržení, vypisuje co se mu na mysli ukazuje:

Vidím požáry a krvavé boje,
ostrý meč tebe probode;
vidím tvou bídu, ochabení tvoje:
však nezoufej, můj národe! Erben.

b) z názornosti neboli z pohnutí mysli:

1. *Vzvolání, exclamatio* (ekfonésis), když mluvící pohnutí, v kterém jeho mysl jest, slovem anebo řadou slov vyznamenává:

Ó veliký velikého ty náš panovníče okrsku,
Hospodine, ach velikáť jest tvého jména velebnost!
Komenský.

2. *Otázka, interrogatio* (erótésis), když mluvící, pohnut jsa nějakou věcí, dotázku učiní, jež sama sebou už jest odpovědí:

Ale příteli, kdo tobě má dobrý věřiti, a ty při prvním i při druhém nestojíš, ale sám sobě lež dáváš? Bart.

3. *Soběodpovědění, podvržení, subjectio*, když mluvící učině otázku sám si odpovídá:

Slibovalo mi se a ukazovalo tytýž zboží, umění, potěšení a bezpečnost. ale co mám? Nic. Co umím? Nic. Kde jsem? Nevím sám. To vím toliko, že . . . nic naposledy nenalézám než u sebe sám bolest, u jiných sobě nenávist. Komenský.

4. *Odtušení, responsio*, když na otázku, kterou kdo své přesvědčení pronese, jiný odpoví, své přesvědčení naproti stavě:

Ale ach, k tomu-liž jest člověk, aby ostrost nebeského vtipu svého na tak marné, špatné věci vynakládal? Co marné? řekl tlumočník. Zdaž se tu jako v zrcadle nespatřuje, jak hle všecko vtipem svým lidé přemábají? Jeden dělá to, jiný jiné. Ale všickni, řku já, věci neužitečné a na tak slavnou vyvýšenost svou nepřipadající. Komenský.

5. *Rozpakování, dubitatio*, když mluvící se rozmýšlí co říci neb činiti má:

Ale nastojte, kam se obrátíme? Ke komu své útočiště vezmeme, jenž by nás této tak potřebné a užitečné ctnosti důkladně naučil? Sychra.

6. *Zamlčení, reticentia* (præcisio), když mluvící v řeči své nenadále stane a jí dále nevede, nebrž hned k jiné věté přistupuje:

Jak jsem živ, že já ti — avšak ihned mi, což tvou věcí jest, vykonej. Taková nedbalosť, kterouž jestliže ještě uznamenám — ale čemu jest potřebí více slov?

7. *Svéoprava, correctio*, když pronesený pojem odvoláváme a jiným vyšším opravujeme:

A ve hrozném předtušení
běží žena, — ach *neběží*,
letí, letem ptáka letí.

c) způsob oratorický (ze způsobu společné rozmluvy):

1. *Porada, communicatio,* když mluvící s posluchači v radu vejde a což z pravdy a povinnosti jest, k rozeznání podává:

Nuže, kdybyste vy na tom místě byli, což jiného učiníte?

2. *Předejití, occupatio, anteoccupatio,* když řečník cítě, že blízka jest námítka proti jistému výroku, sám rozjímá a vyvrací. Rozličné způsoby tohoto vidu jsou: *vyznání, připouštění, dotvrzování* a *rozmluva:*

Milerád připouštím, že by povinnost škůdcova byla, aby poznal, v čem provinil, první krok k smíření učinil: že však svého závazku nezná neb znáti nechce, zdaliž důvod to jest, žeby i ty povinnosti své zanedbati měl?

3. *Pomíjení, præteritio,* když mluvící činí, jako by čeho mlčením pomíjel, nicméně však o tom mluví:

Příliš bych se do hlubokých věcí zabral a snad od cíle svého uchýlil, kdybych s vámi nyní rozjímal, jakými předivnými a nesmírné ceny dary a schopnostmi obohacena jest duše naše: jediné připomenu tu divotvornou její moc, že sobě mžiknutím věci třebas před tisíci lety sběhlé představiti a myšlenkami i do nejvzdálenějších a nepřístupných krajin v okamžení se přestěhovati umí.

Sychra.

II. O zástupkách.

§. 284. Zástupka (*tropus*) jest položení neb užití výrazu nějakého ve smyslu nevlastním čili přeneseném. Když totiž původní květnatosť a názornosť mluvy se byla setřela, když s určitým slovem srostl obvyklý nyní obecný význam, bylo k oživení mluvy potřebí jiných obrazů k docílení jasnosti, leposti a působnosti. Čím původnější mluva, tím obraznější, ač v této její původnosti o zástupkách mluviti nelze, poněvadž se obrazů takových neužívalo ve smyslu přeneseném než ve vlastním. Ostatně také z chudoby mluvy lidské vznikají zástupky, když totiž nucena jest k vytknutí rozličných

ponětí užiti téhož výrazu, příslušného vlastně k naznačení pojmu jiného.

Účelem zástupek jest, představu menší živosti a názornosti nahraditi představou živější a názornější; tím nabývá řeč svěžesti a představa působnosti.

§. 285. Veškeré zástupky zakládají se v mohutnosti duše, představovati si věci nepřítomné. Mohutnosť tato jest dvojí:

1. paměť, t. j. vlastnosť duše, podržeti obrazy předmětů smysly již pojatých, anebo

2. obraznosť, t. j. vlastnosť, tvořiti si představy předmětů smysly nepojatých.

Úkon paměti, jímž si obrazy předmětů již dávno pojatých, ale novými představami z mysli vypuzené anebo zatemnělé znovu na vědomí přivádíme, nazýváme vzpomněním. Vzpomnění zakládá se na čtverém zákonu:

a) Vzpomeneme si na předmět zapomenutý, znamenajíce předmět, jejž jsme vždy po něm neb před ním, v témž prostoru vedle něho anebo náhodou zároveň s ním byli znamenali, — zákon posloupnosti. Slyšíce na př. zvonění chrámové, vzpomínáme na lidi do kostela jdoucí; vidouce klobouk přítelův, vzpomeneme si na přítele atd.

b) Vzpomeneme si na předmět zapomenutý, znamenajíce nějaký předmět, jejž se zapomenutým nerozdílně a nevyhnutelně v též době jsme znamenali, — zákon soudobnosti. Vidouce na př. mnoho dubů státi pohromadě, pomníme na les; slyšíce arii „V téj zemi téj milúčkej“ vzpomeneme si na operu „Drátenik.“

c) Vzpomeneme si na předmět zapomenutý, znamenáme-li nějaký jiný, jemu podobný, — zákon podobnosti. Vzpomeneme si na př. na člověka před lety vídaného, spatříme-li někoho jemu podobného, atd.

d) Vzpomeneme si na předmět zapomenutý, znamenajíce předmět, jenž jest opak zapomenutého, — zákon opaku

neboli protivy. Slyšíce nemotorného houslistu vzpomeneme si na virtuosa atd.

Dle tohoto rozdělení rozeznáváme čtvero zástupek: jsouť tyto:

a) přejmenování, metonymie

když 1. místo jména příslušného položíme jméno, jež s ním jest v zevním spojení, totiž jméno místa a času místo věci, jež na témž místě bývá anebo v témž čase jest,

a naopak když to co v témž místě neb čase jest, místo místa a času samého se klade,

anebo jméno látky místo věci z látky učiněné.

Tak na př. pravím-li „hojný stůl“ m. hojné pokrmy na stole, „nebe (pomoz)“ m. Bůh na nebi, „celá škola“ m. všickni žáci té školy; „vypiti sklenici“ m. vodu ve sklenici;

„na slunci“ m. na místě slunečném, „odešel k otcům“ m. do příbytku otců zemřelých, „v Uhřích,“ „v Bavořích“ m. v zemi Uherské, Bavorské (Uhrův, Bavorův);

„zlatem, stříbrem a hedbávím se ozdobovati“ m. oděvem a věcmi ze zlata, stříbra a hedbáví; píti „z křišťálu“ m. z křišťálové sklenice atd.

2. když se jméno předchodné položí m. věci následné, a naopak:

Dáti s Bohem = odejíti. Padati na př. žízní = umírati žízní a p. Nohy vztáhna přestal dýchati = umřel. Ničemu se nenaučil = ničeho neumí. Naučil se tomu ve škole = ví to ze školy.

3. když dle vnitřního svazku položíme příčinu m. účinku anebo původce místo věci způsobené, a naopak. Tak na př. pravíme:

píšťala sladce zní m. zvuk píšťaly, čítáme Kollára m. básně Kollárovy, mluví šesterem jazykův m. šesterem řečí, dojíti své žádosti m. předmětu své žádosti (toho čeho žádáme).

4. když jméno majitele položíme m. jeho majetku, jméno náčelníka m. toho čemu v čele jest, anebo jméno znamení m. věci znamenané:

Byl jsem u vás (t. j. ve vašem domě). Hannibal od Scipiona jest přemožen a poražen (t. j. vojsko Hannibalovo od vojska Scipionova). Země koruny české (m. říše české). Prapor myslivců (t. j. tolik, kolik jich k praporu patří).

b) Přiměnka, synekdoche

když m. slova vlastního klademe slovo, které vnitřním jakýmsi svazkem s ním sloučeno jest, jako: celek m. části, rod m. jednotlivce, mnohost m. jednosti, neurčitý počet m. určitého, malé m. velkého, jméno odtažené m. jména srostitého, a naopak:

Hostivít vedle Neklana, otce svého položen jest (t. mrtvola Hostivítova vedle mrtvoly Neklanovy). Přes práh vkročiti (t. j. do domu). Soudce nepatří na líce (t. j. na osobu). Udatné srdce neleká se boje. Moudrá hlava ví si pomoci. Srbský Jungmann Vuk Stefanovič Karadžič (t. j. znamenitý slovnikopisec). Každý chválí svou věc (t. j. své zboží, své dílo, svůj stav, svůj způsob života a p.). Člověk je smrtelný (t. j. lidé jsou smrtelní). Vzkazuje tě na stokrát pozdravovati (t. j. mnohokrát). Třikrát pět počítala let (m. patnáct). Ty jsi spása naše (m. spasitel náš). Tak i když pravíme: přátelství m. přátelé, ptactvo m. ptáci, sousedstvo m. sousedé, dravá zvěř m. dravá zvířata, dotírati na nepřítele m. na nepřátele, na sta tisíce vozů m. převeliké množství vozů, Sokrates m. velmi moudrý člověk.

c) Přenůška, metafora

zakládá se na podobnosti, jež mezi věcmi a činnostmi se vidí, a není tedy než podobenství skrácené, jako když na př. místo „původ" pravíme „kořen." Přenůšky mohou býti v jménech podstatných, přídavných anebo slovesech (věc, vlastnost, činnost), avšak žádá se, aby byly ušlechtilé a ne sprosté, přiměřené a srozumitelné, a potom aby, odkud začaty jsou, odtud i dále vedeny byly. Smělé přenůšky mírní se přičiněním slovce „jako."

Zástupka tato přenáší

1. s bezživotných na životné:

Dobrý soused drahý *klenot*. *Kvetoucí* jinoch. Hněvem *se rozpáliti*. Moudrostí *se stkvěti*.

2. s bezživotných na bezživotné:

Obec veliký *kopec*. Svá mysl *peklo i ráj*. — *Chrpová* očka; *zlaté* slunce; *alabastrová* ruka. — Odtud se láska *vroucí zanítí*. Jarota mu z *žhavých* očí *plála*. Ctnosť *vadne* bez protivníka. A musí *ocelivá* mysl býti, které by darové *nezlámali*. Ctnosť a štěstí *visí na tenké niti*.

3. s životných na bezživotné:

Nectnosti již na *vrch vzešly*. — *Havraní* vlasy; *labutí* hrdlo; *truchlivá* luna; smrť *ukrutná*, *vraždivý* meč, modlitba *tklivá*, štědrosť *šlechetná*. — Rozkošem *uzdy nepouštěj*. Všecky jiné věci *scházejí* a *sestarají se*, samo lakomství vždycky *mladne*. Po smrti všeliká závisť *klesá*. *Letěla na orlích křídlech* smutná věsť, že nemocí drahý kníže sklíčen jest.

4. s životných na životné:

Jest stará *liška*. Záboji bratře, ty *udatý lve*. Býti *otcem* nuzných (t. j. dobrodincem a ochráncem). Dítky své na *tuhé uzdě držel*. Celý den *bručí* jako medvěd.

d) Ironie (v. β. rozdílnosť, 6.)

Pozn. Metonymie (přejmenování), založena v prosté koexistenci (soubytí) představ, chová nejvíc nahodilosti v sobě, jsouc takto nejnižším druhem zástupek; — výše stojí synekdocha (přimínka), jež na vnitřním svazku představ se zakládajíc určitostí vztahu se vyznamenává, jímž k té které představě odkazuje; — výše však obou staví se metafora (přenůška), založená na podobnosti představ. Ironie konečně co zdánlivá podoba při skutečné nepodobě ku kontrastu odkazuje. (Dastich, Empir. psychologie, 113.)

II.

O řeči vázané a jejích způsobech.

(Metrika a prosodie.)

§. 286. Náuka o verších a jich rozměrech sluje prosodie. Řeč ve verších složená jest řeč vázaná. Verše české jsou *a)* buď časoměrné, když se spravují délkou a krátkostí

slabik, anebo *b)* přízvučné, když se řídí přízvukem. Způsob, jak slabiky a slova u verše skládáme, jak si je rozměřujeme, sluje rozměr (metrum), a náuka, jak se to děje, nazývá se měroslovím (metrikou).

I. O verších časoměrných.

1. O délce a krátkosti slabik.

§. 287. Míra k rozeznávání čili měření délky a krátkosti slabiky jest doba, které potřebujeme k vyslovení krátké slabiky. Pravíme tudy, že krátká slabika činí jednu dobu (jeden moment, jedno trvání časové), dlouhá pak, jsouc na místě dvou krátkých, dvě doby čili dva momenty, t. j. potřebujeme k vyslovení jejímu dvakrát tolik času co k vyslovení slabiky krátké. Proto psávali staří: vaažiim, neesti, aunos, puovod, kteréžto délky nyní značíme čárkou a kolečkem: vážím, nésti, únos, původ.

Vedle krátkých a dlouhých slabik jsou ještě slabiky obojetné (ancipites), které totiž i dlouze i krátce vysloviti možno.

Míra krátkých slabik znamená se polokruhem ⏑, míra dlouhých vodorovnou čárou —, míra obojetných spojením obou těchto znamení ⏓: nese, hádám, hodný.

§. 288. Krátké slabiky jsou, které krátkou samohlásku v sobě nesou: jezero, pole, ruměnec, kladu.

Hlásky *l*, *r*, *m*, když moc samohlásek do sebe mají, činí též slabiku krátkou: trhati, slza, sedm, osm. Rovněž tak platí dvojhlásky *ě*, *ia* za krátké: běda ⏑ ⏑, piala ⏑ ⏑.

§. 289. Slabiky dlouhé jsou:

1. z přirození (natura), když v sobě drží dlouhou samohlásku anebo dlouhou dvojhlásku: hlásá — —, týrá — —, hloubá — —, úkol — ⏑, lékař — ⏑, hůl —;

2. z položení (positione), když za krátkou samohláskou dvě anebo více souhlásek jde: blesk —, po-msta — ⏑,

hojný — —, pravda — ⏑, všecko — ⏑, rychle — ⏑, umru — ⏑, všech těch — ⏑, dar náš — —, vlhký — —, srdce — ⏑.

§. 290. Obojetnými jsou slabiky:

1. když samohláska dlouhou anebo krátkou býti může: nížina — nižina, nalézám — nalezám, pomáhám — pomahám, béře — bere, vysýchám — vysychám, vzdýchám — vzdychám;

2. když v témž slově za slabikou otevřenou dvě souhlásky jdou, z nichž druhá tekutou *l*, *r*, *ř* anebo nosovkou *m*, *n* jest: by-dlím ⏑ —, mo-hla ⏑ ⏑, truchlím ⏑ —, mokrý ⏑ —, dobrý ⏑ —, uzřel ⏑ ⏑, vtipný ⏑ —, ukrutný ⏑ ⏑ —.

Pozn. 1. Když poslední slabika slova nějakého krátkou samohláskou se končí a slovo následující dvěma neb více souhláskami počíná, jest táž slabika z pravidla krátkou, může se však také za dlouhou bráti: nade mnou ⏑ ⏑ —, zahne stranou. Když ale na té přirozeně krátké slabice přízvuk spočívá, tak že u vyslovení s následujícím slovem v jedno splývá, jest vždycky dlouhá: po stranách — ⏑ —, na skráni — — ⏑.

2. Dvojhláska *é* může předchodnou slabiku učiniti položením dlouhou, zní-li co skutečná dvojhláska *(-je)*, t. j. po retnicech: člověče, tobě, stavěná. Rovněž tak mohou c=ts, č=tš předchodnou samohlásku prodloužiti: něco ⏑ ⏑, ovoce ⏑ ⏑ ⏑, učiním ⏑ ⏑ —.

2. Stopy měroslovné čili veršové.

§. 291. Dvě anebo více slabik, sestavených podle míry, již do sebe mají, činí stopu měroslovnou čili veršovou.

Nejobyčejnější stopy veršové jsou:

1. dvouslabičné:

⏑ ⏑ pyrrhichius: něbě, duše, hody, děva, tedy, ptala

⏑ — jamb, iambus: chodí, dolů, starý, měsíc, pořád, trhá

— ⏑ trochej, chorej, trochæus, choreus: stála, vedle, skryše

— — spondej, spondeus: chválím, vážný, chřadnou.

2. trojslabičné:

⏑ ⏑ ⏑ tribrach, tribrachys: chodila, podoba

— ⏑ ⏑ daktyl, daktylus: břečtanu, zpívala
⏑ ⏑ — anapæst, anapæstus: duše má, studený
⏑ — ⏑ amfibrach, amphibrachys: hošíku, otevři
— ⏑ — amfimacer, kretik: údolí, stříbrné
⏑ — — bakchej, bakchius: zalívá, opouští
— — ⏑ palimbakchej, antibakchej: horšího, sázíme
— — — moloss, molossus: loudání, prostírá.

3. čtyrslabičné:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ prokeleusmatik: neviděla, pacholete
— ⏑ ⏑ ⏑ pæon prvý: prohlubina, zasmušile
⏑ — ⏑ ⏑ pæon druhý: zpomínati, nepostoje
⏑ ⏑ — ⏑ pæon třetí: jinovatka, přetajemně
⏑ ⏑ ⏑ — pæon čtvrtý: hromovitý, živobytí
⏑ — ⏑ — dvoujamb, diiambus: milostivý, neosměli
— ⏑ — ⏑ dvoutrochej, ditrochæus: útočiště, od mužíka
— ⏑ ⏑ — choriamb: rychlonohý, ustanovím
⏑ — — ⏑ antispast: hodovníka, velestřídmě
⏑ ⏑ — — ionik vstoupavý, ionicus a minori: nebetyčný
— — ⏑ ⏑ ionik padavý, ionicus a majori: rozuititi
⏑ — — — epitrit prvý: přežádoucí, nerozvíjí
— ⏑ — — epitrit druhý: lehkovážný, ukrutenství
— — ⏑ — epitrit třetí: prostovlasá, rozhlášení
— — — ⏑ epitrit čtvrtý: dvojnásobně, rozlousknouti
— — — — dvouspondej, dispondeus: loupežníkům, rozmlouvání.

Pozn. 1. Jsou ještě i jiné stopy, ale české prosodii stačí vyčtené zde dvou-, tří- a čtyrslabičné. Nejhlavnější stopy jsou spondeus, trocheus, jamb a daktyl.

2. Stopy veršové dělí se od stop slovných; onyno odměřují verš po slabikách, berouce nedostávající-se slabiku neb slabiky ze slova neb slov následujících, tyto pak po slovech. Pravidlem jest, aby stopy veršové se stopami slovnými v jedno nespadaly. Tak následující verš dle stop slovných měří se takto:

Louka | kosou | sečená | voňavé | tady | zápachy | dýše

dle stop veršových (náhodou daktylů s posledním trochejem) měří či skanduje se takto:

Louka ko|sou seče|ná voňa|vé tady | zápachy | dýše.

Pozn. 3. Skandujíce odměřujeme stopy na pěti prstech na každý jednu, tak, aby dlouhá slabika padla na první článek prstu. Je-li stopa dvouslabičná, padne první slabika na první článek, druhá dolů na třetí; je-li tříslabičná, dostane každá slabika svůj článek. Verše mající více než pět stop začínají přebývající stopy skandovati zase na palci.

3. Verše.

§. 292. Ze stop pravidelně spojených povstává verš. Podle toho, má-li verš stejné anebo rozdílné stopy, jest buď jednoduchý anebo složitý. Podle počtu stop jsou verše dvoustopé, trojstopé atd. Pravidlo, kterým se verše nesou a chod, jímž jsou sestaveny, sluje metrum čili rozměr (§. 286). Při daktylech se jedna stopa za rozměr béře, při jambech, trochejích a anapéstech dvě. Jambické, trochejské a anapéstské verše měří se tedy dipodicky čili dvoustopě, daktylické monopodicky čili jednostopě. Podle toho má jambický trojměr šest jambů, daktylický trojměr ale jen tři daktyly.

§. 293. Verš, jehož poslední stopa neúplná jest, sluje nedoměrným neboli kusým (katalektickým); verš, v němž jedna anebo i dvě slabiky nadbývají, sluje nadměrným (hyperkatalektickým). Verš úplný a dokonalý sluje doměrným (akatalektickým).

§. 294. Ve stopě slabika jedna mívá přízvuk. Přízvuk ten zjevně vyražený sluje dvih (arsis); opak toho, t. j. klesání hlasu, jest kles (thesis). V daktylu na př. jest dvih na první slabice: píšťala – ⏑ ⏑, u jambu na druhé slabice: hlavou ⏑ –. Před prvním dvihem verše může býti předrážka (anakrúse), t. j. slabika nebo dvě, které při měření verše pustí se mimo.

§. 295. V pravidelném a dobře odměřeném postupu dvihův a klesův vidí se úměr čili rythmus verše. K správnému úměru patří však také přerývky (rozkoly, cesúry).

Přerývky jsou:

1. přerývka slovná, když slova verše tak se rozdělí, že z části k předchodné a z části k následné stopě náležejí;

2. přerývka stopná, když druhá část stopy ze slabiky slova následujícího vzata býti musí, tak že celá stopa touto slabikou přervána jest. Přerývky jsou zase některé hlavní, jiné vedlejší, některé stálé, některé změnné. Když hned po dvihu nastoupí, jest přerývka silná, mužská když po klesu, slabá, ženská. Na př.:

Žito | bělá se, | le|pou | lako|má | rosa || růži | na|pájí.

V tomto verši jest čtvero přerývek slovných (|), pět přerývek stopných (|), z nichž dvě silné (pou | lako, má | rosa), ostatní tři slabé.

3. Kde podstatná nebo stálá přerývka se nalézá, tam také přestávka býti povinna, t. j. tam buď věta buď část věty tak ukončena býti má, aby mysl poněkud odpočinouti mohla. Přestávka na konci stopy, kdy totiž konec slova s koncem stopy v jedno spadá, sluje rozluka (diairesis). Tak jest v příkladě svrchu položeném v 4. stopě rozluka (||).

Pozn. Poslední slabika každého verše místo dlouhé krátkou býti může a naopak.

1. Verše se stopami jednorodými.

a) Verše jambické.

§. 296. Verše jambické, složené totiž z jambů, měří se po dvoustopích, t. j. dvě stopy činí jeden měr. V lichých stopách místo jambu může zastupovati spondeus. Obrazec tedy jest:

1. Jambický dvojměr:

Zavlá	dní mou	duší	znová
dřevní	ne vin	nost v či	stotě.

2. Jambický trojměr:

Milé|mu ot|ci syn | pravil | zarmou|ceny.

b) Verše trochejské.

§. 297. Také verše trochejské měří se po dvoustopích. Ve stopách sudých místo trocheje může býti spondej:

1. Trochejský dvojměr:

Došla | nás sta|rá ta | zpráva.

2. Trochejský trojměr:

Áj s mra|čen ne|bes pa|dá mi|lá ro|sička.

Trochejské dvouměry katalektické (úplné) obyčejně v jedno se pojí, a tím vzniká čtyrměr neboli tetrametr katalektický. Po druhém dvoustopí jest vždycky rozluka (||).

Kvitne krásou líce každé, || kam Hlasonko dospěje.

c) Verše anapæstské.

§. **298.** Verše anapæstské měří se též po dvoustopích. Místo anapæstu stojí také spondej, prokeleusmatik anebo daktyl, jako v první stopě tohoto jednoměru:

1. Újdou | pominou
děsiví | časové.

Příklad úplného anapæstského dvojměru:

2. Áj tělo | padavé, || vlasy | osněžené
ústa holozubá, zraky podkalené;
starci se berla v ruce zachvívá,
v báni lakomství ale neubývá. Jungmann.

Po prvním dvojstopí jest rozluka. Místo anapæstu bývá také spondej, daktyl anebo prokeleusmatik.

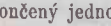
d) Verše daktylické.

§. **299.** Verše daktylické jsou úplné jen ve spojení více veršův; jinak jsou kusé.

1. Verš **adonický** jest daktylický dvojměr ukončený dvěma slabikama (t. j. poslední slabika posledního daktylu je vypuštěna), jinými slovy tedy: daktyl se spondeem neb trocheem:

Písně ra dosti
lásko nebeská
k lidstvu sesílej.

2. Verš archilošský (archilochius) jest daktylický tříměr ukončený jednou slabikou; jest to tedy daktyl a choriamb:

Já v doli nách stinných
sídlo tiché miluji,
kdežto slavík zelené
chrastiny navštěvuje. Šimko.

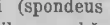
3. Verš alkmanský jest daktylický čtyrměr zakončený dvěma slabikama:

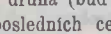
Neskona lou vele bíl tebe písní.

Místo prvního a druhého daktylu může státi také spondej.

4. Pětiměr, pentametr sestává z pěti stop, z nichžto však třetí (spondeus nebo trocheus) tak je rozdělena, že jedna slabika o sobě po dvou prvních celých stopách (stálá přerývka), druhá (buď dlouhá buď krátká) teprv až na konec po dvou posledních celých stopách se klade. Žádoucno jest, aby pětiměr vždycky slovem dvouslabičným se končil. Místo

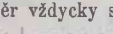

jest tedy:

Kamkoli nás pove deš, půjdeme vezdy s te bou.

V první polovici stojí místo daktylu i spondej:

Odžeň též z lid ských veškery péče do mů.

Pozn. Při skandování padne slabika před rozlukou na první článek prostředního prstu; pak se skočí se stopou po rozluce hued na prsteník, a poslední slabika padne zase zpátky na první článek palce.

Pětiměru užívá se jen ve spojení s šestiměrem:

5. Šestiměr, hexametr, zakončený dvěma slabikama. Poněvadž první čtyry stopy místo daktylů mohou býti spondeje, bude obrazec šestiměru tento:

Vzduj mi vě térku mi lý, bí lá vzduj lodky mi plátna.
Čtvernohým oranou dupotem tepe podkova půdu.

Když na posledních slovích šestiměru zvláštní váha

spočívá, může v 5. stopě býti spondej; ve stopě 4. musí pak býti daktyl (hexametr spondejský, versus spondiacus):

Všecko mě | ní se va|lem, jenom | ostane | Pán Bůh | věčný.

Přerývka má býti buď na třetím dvihu, buď na druhém a čtvrtém dvihu společně. S touto přerývkou má býti spojena také přestávka:

Ó muži | výbor|ný! jemu | odvece | vážně du|chovní;
dost sná|šel's stra|stí od | hrozné | pustoty | lidské;
však když | na smu|tné po|hledneš | na dni ty | zpátky,
sám mile | rád vy|znáš, že ta|ké doby | měl jsi ra|dosti.
(Jungmann.)

2. Verše se stopami jinorodými.

a) Verše logaœdické.

§. **300**. Verše, při kterých daktylický chod přechází v trochejský, slovou logaœdické. Sem patří:

1. Dvouměr úplný čili verš alkajský o desíti slabikách:

Ón potř|vej okra|sou ně|vadlou. Čelak.

2. Verš archilošský s přerývkou ve třetím dvihu a s rozlukou před třístopím trochejským:

Přívěti|vé na kte|rou se, do|kud žila, || hojné | smálo | štěstí.
Holý.

b) Verše æolské.

§. **301**. Když úměr daktylický stopou dvouslabičnou počíná, t. j. trocheem anebo spondeem, tehdy jest verš æolský. Stopa na začátku nazývá se předstopí, basis. (Jest to tedy trochej n. spondej s veršem adonickým.)

Sem patří mezi jinými dvouměr katalektický, jinak verš ferekratický:

Nízký | je v prachu | byt můj. Šafařík.
Zlá k nám | přišla ne | návisť.

Pozn. Verš ten činí třetí řádku slohy asklepiadské.

c) Verše æolské logaœdické.

§. **302**. Verše æolské logaœdické mají předstopí, a úměr daktylický přechází v chod trochejský (úplný anebo kusý). Sem patří:

1. Verš glykonský (spondeus, choriamb a jamb):

Zrádná | když tebe ú | těchy
ná ší ke hlubi nám pe ruť.

Pozn. Verš tento bývá sám o sobě anebo ve spojení s jinými verši.

2. Verš sapphický jeví patero stop; 1., 4. a 5. jsou trocheje, 2. spondej a 3. daktylus. Podstatná přerývka a přestávka jest v dvihu třetí stopy:

Již mně | žádou cí || pocho | deň po | hasla.

d) Verš alkajský.

§. **303**. Verš alkajský má jedenáct slabik, které se dělí takto: předrážka, trochejský jednoměr, daktyl a nadměrný trochej. Po páté slabice je z pravidla rozluka:

Lev | hří vu česky || ztrá sa je | hro zlivou
vzdvih | též se, odpůr | cům vždy ku | ostrachu.
Svoboda.

e) Verše choriambické.

§. **304**. Verš asklepiadský menší: spondej, dva choriamby a jamb, s rozlukou po prvním choriambu:

Černý | nad zeleným || rájem oblak | visel. Šaf.

Verš asklepiadský větší má místo dvou tři choriamby s rozlukou po prvním i po druhém.

4. Sloh y.

§. **305**. Řada veršů pravidelně po sobě následujících je strofa čili sloha. Jednotlivé verše jsou jejími členy Když verše slohy anebo celé básně jednostejné jsou, tehdy jest rozměr jednočlený; když dva rozdílné verše v jedno

spojeny jsou, jest rozměr dvoučlený a tak dále dle počtu rozličných spojených veršů. Podle počtu řádek, jež slohy v sobě drží, jest rozměr dvouřádkový (distichon), trojřádkový (tristichon), čtyřádkový (tetrastichon), dle toho, z dvou-li, neb tří anebo z čtyr veršův složeny jsou. Rozměry dvouřádkové slovou jinak dvouverší, třířádkové tříverší atd.

§. 306. Nejobyčejnější slohy jsou tyto:

1. Dvouverší elegické (distichon elegické), složené z hexametru a pentametru (§. 299, 5, 4).

Verše vi|díš tady | v lehkono|hém se za|táčeti | tanci;
tak si je | slož, tuto | Řek || vazbu si | oblibo|val.
Stach.

anebo:

Vzhůru po|patř na ne|bes vy|sost, a tu | bedli vě | rozvaž
obloha | jak div|ná || zvěstuje | díla bo|ží.

(Viz Jireček. Anthol. II, 246—251; III, 163. 178. 183. 187. 230. Čelak. Čít. pro vyšší gymn. 296. 411. 515.)

2. Dvouverší archilošské čtvrté, složené z verše archilošského většího (§. 300, 2) a třiměru jambického kusého (§. 296, 2).

Řekněte, | pokla|dač | v temných hlavy || kostničcech, která je
kte rého, zdaliž | pána neb sedláka. Holý.

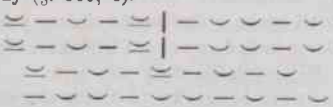
(Jireček. Anthol. III, 73.)

3. Čtyrverší sapphické nebo sloha sapphická má tři verše sapphické (§. 302, 2) a verš adonický (§. 299, 1).

Slyš milostivá || tyto prosby Muso,
nepřipusť nízkých || v moje srdce vášní,
vlasti jenž jazyk || proti odrozenci
hájiti dychtím. Stach.

(Viz Jireček. Anth. III, 73. 75. 79. Čel. Čít. pro vyšší gymn. 295. 352. 433. 566.)

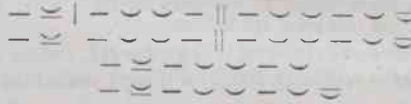
4. Čtyrverší alkajské neb sloha alkajská, když za dvěma verši alkajskými (§. 303) jde verš jambický nadměrný devítislabičný (§. 296, 1) a konečně větší logaœdický desítislabičný (§. 300, 1).

Aj vizte, valný jak k nebesům vlní
se plápol! aj jak podmanitel hrdý,
slib dav svojim lepší, utíká
ohromený klopotem hanebným. Svoboda.

(Viz Jir. Anth. III, 172.)

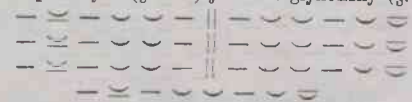
5. Čtyrverší asklepiadské trojčlené: za dvěma verši asklepiadskými (§. 304) jde verš ferekratický (§. 301) a pak glykonský (§. 302, 1):

Aj vroucí plamenem proudně Vesuv kypí
v blankytnou nebe tvář; aj řeřavá polem
chřestí krev z jeho rány,
bouř mu v hloubi prsou zraje. Šafařík.

(Viz Jireček. Anthol. III, 185. Čel. Čít. pro v. gymn. 432. 567.)

6. Čtyrverší asklepiadské dvojčlené: za třemi verši asklepiadskými (§. 304) jde verš glykonský (§. 302, 1):

Čist dlouhým osudem, co plamenem zlato,
láskou prostomilou k svým plane národům
vlastní srdce hotov, káže-li potřeba,
k štěstí obětovat lidu. Jungmann.

(Viz Jireček. Anthol. III, 41. Čel. Čít. pro v. gymn. 313.)

7. Dvouverší asklepiadské: verš glykonský (§. 302, 1) a verš asklepiadský (§. 304):

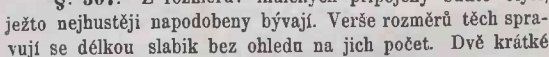
Nadšeným již okem ducha
vítám rozkoše den, || v němž spanilý dědic,
ctnosti přejma odomělé,
dalným slávu rodu tvého podá věkům. Čelak.

(Viz Jireček. Anthol. III, 72.)

O některých rozměrech indických.

§. 307. Z rozměrův indických připojeny buďte čtyři, ježto nejhustěji napodobeny bývají. Verše rozměrů těch spravují se délkou slabik bez ohledu na jich počet. Dvě krátké při tom, jak obyčejně, platí za jednu dlouhou. Rozměry ty také se rýmují.

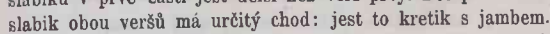
1. Vaitálaijá jest dvouverší, jehož druhý verš o dlouhou slabiku v prvé části jest delší než verš prvý. Pět posledních slabik obou veršů má určitý chod: jest to kretik s jambem. Předchozí slabiky dlouhé, tři v prvém a čtyři v druhém verši, mohou každá dvěma krátkýma zastoupena býti. Přestávka jest před oněmi stálými pěti slabikami:

Aj ta jeseň! krásy mizne ráj,
utajen zápach louky ambrové,
zasmucuje plesavý se háj,
a lesem chřestí pršky listové. Jungmann.

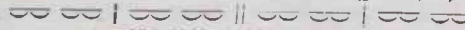
(Viz Jireček. Anthol. III, 43. Čel. Čít. pro v. gymn. 315.)

2. Mátrá samaka strojí se dle tohoto obrazce:

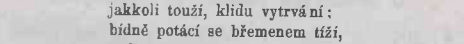
Třetí stopa jest obyčejně anapæst, řídčeji spondej. Na

konci druhé stopy je rozluka. V rozměru nejvolnějším má také třetí stopu stejnou s dvěma prvními. (§. 298, 2.)

Člověče, uhašuj lakomou žízeň,
nesyta žádost pouhá trýzeň,
v své duši každou duši poznávej,
sobě nijak sám předku nedávej. Jungmann.

3. Akšara čhanda nebo varnavritta, jehož nejhlavnější tvar jest rozměr z daktyla, spondea, dipyrrhichia a spondea, místo něhož ovšem také trochej státi může:

V žízni pozemské nenabude člověk
jakkoli touží, klidu vytrvání:
bídně potácí se břemenem tíží,
stále usevřen k hrobu, těla cíli.
Zdeť neotvorná zamezuje brána
outoky prudké bolu i žalosti;
víc nedoniknou hlasy uchobudné
k srdci odešlých do země necitné. Marek.

Po páté slabice jest vždy rozluka, tak že první část pět slabik má, druhá pak šest, dohromady jedenáct.

4. Saranga: dipyrrhichius, spondej a anapæst.

Osuda rybákům lahodí,
voda pole jim, pluh je lodí;
semene na záhon nehodí,
v keseru žeň však nachodí. Jungmann.

II. O verších přízvučných.

1. O přízvuku (dodatek k §. 247 str. 272).

§. 308. 1. V češtině jest přízvuk vždycky na první slabice: jelen, hledá, prospěch.

2. Přízvučné jest také každé slovo jednoslabičné, a bývá tu přízvuk ve zvláštní důraznosti tak mocný, že jím slovo

následující vlastního přízvuku pozbývá, kloníc se tudy těsně k onomu jednoslabičnému: tak silna byla bouře. Věci té však zřídka užívati dovoleno. Naproti tomu jednoslabičná slova příklonná, jež se o jiná opírají a na začátku věty státi nemohou, přízvuku nemají, jako: mi, si, ti, se, mě, ho, mu.

3. Předložky jednoslabičné splývají u vyslovení s následujícím slovem v jedno a přitahují tudy na sebe i přízvuk první jeho slabiky: za jelenem, vyhledá, o prospěch. Proto psávali staří předložku s příslušným slovem dohromady: nahrad, zalesem.

4. Předložka dvouslabičná neodjímá přízvuku slovu příslušnému, a to ani tehda, když skrácením jednoslabičnou se stala: krom m. kromě, bliž m. blíže, kol m. kolem. Tak i dle, skrz a j.

5. Dle přízvuku jsou slova dvouslabičná chodu trochejského: klasy, čtyrslabičná dvoustopí trochejského: milujeme, kdež na první slabice jest přízvuk hlavní, na třetí přízvuk vedlejší. Slova tříslabičná jsou chodu daktylického: miluje; když však za nimi jde slovo jednoslabičné, přecházejí v dvoustopí trochejské: miluje ho.

2. O rýmech.

§. 309. Přízvučné verše nyní obyčejně se rýmují. Rým jest úplný stejnozvuk, jímž jedna neb více slabik na konci veršů dopadá.

Rýmují se pak:

1. Slova jednoslabičná, a rým ten slove lichý, jednopádný, mužský: hluk — pluk, chrám — trám.

2. Slova víceslabičná rýmují se vždy v posledních slabikách, a rým ten sluje sudý, dvoupádný, ženský: tráva — sláva. dvéře — béře.

3. Když se slabiky kmenové rýmují, jest rým kmenový, štěpný: hlas — čas, hoří — boří. Když jen slabiky

příponové se rýmují, jest rým *příponový*, *planý*: milujem — zdržujem, bílého — celého.

Pozn. 1. Jsou také rýmy trojpádné, čtveropádné a pětipádné: štěkavý — těkavý, milovali — pilovali, dovažovati — považovati. Rýmy trojpádné a čtveropádné slovou jinak *poskočné*, *houpavé*.

2. Mimo to jest rým *visutý*, když dvě dlouhé slabiky se rýmují: loudí — proudí, dává — stává.

3. Poslední slabika v rýmech ženských může býti nestejného trvání, jako na př.: hlodá — škoda, dává — tráva, holý — boly. Kde ucho naše nerozeznává už tvrdé slabiky od měkkých, netřeba toho rozdílu ani v prosodii šetřiti; dobře jsou tedy nyní také rýmy: mravy — staví, chlumy — šumí, králi — stály a p. K tomu počísti sluší i zaměňování souhlásek jasných s temnými a temných s jasnými: nás — mráz, Bůh — duch, hvězd — měst, lid — byt, počátku — pohádku, lehce — nechce atd.

4. Nejlepší rýmy jsou, když se slova stejného počtu slabik rýmují.

§. 310. Rýmy se v básních rozličným způsobem členují: Rozeznávají se:

1. *sdružené*, když hned po sobě ve dvou verších následují;
2. *střídavé*, když verš 1. s 3. a 2. s 4. se rýmuje;
3. *okročené*, když mezi dvěma dva jiné stojí;
4. *postupné*, když na 1., 2., 3. rýmuje se teprv 4., 5., 6;
5. *volné*, když bez pravidla a pořádku za sebou jdou.

3. O přízvučných rozměrech.

§. 311. Dle povahy českého přízvuku jsou ve verších přízvučných jen dvoje rozměry: jambický a trochejský, kteréž lépe *chody vstupné* a *chody padavé* nazývány by býti měly.

a) Verše trochejské.

§. 312. Přízvuk stopný padá v jedno s přízvukem slovným. Takové verše mohou býti nedoměrné.

Příklady přízvučných trochejských veršů:

1. dvoustopé: – ⏑ – (⏑)

Sličný máj
v luh i háj
život leje;
vše se hýbá, vše se směje
všude rozkoš, všude ráj! Jablonský.

(Viz Jir. Anthol. III, 13. 179. Čelak. Čít. 592.)

2. třístopé: ⏑ – ⏑ – ⏑ – (⏑)

Kdo tě, planá růže,
ve dne pěstuje?
Kdo ti v noci lůže
poopravuje?
Chmelenský.

(Viz Jireček. Anthol. III, 35. 108. 177. Čelak. Čít. 304.)

3. čtyrstopé: ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – (⏑)

Jak tu přepokorně klečí
před tím svatým obrazem
s tou tajemnou oka řečí,
s tím ctné duše výrazem.
Jablonský.

(Jireček. Anthol. III, 63. 81. 109. 163. 177. 179. 192. 196. 255. Čelak. Čít. 300. 312. 356. 510. 532. 592.)

Pozn. V dvojstopých a trojstopých verších trochejských přestávky potřebí není, ješto se těmi krátkými verši ani mysl ani jazyk neunavuje. Ve verších čtyrstopých někteří ji činí, a sice po čtvrté slabice, t. j. na konci druhé stopy.

4. pětistopé: ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – (⏑)

Život jesti rovný řece dravé,
licho před člověkem tekoucí;
běda tomu, kdo jí v horoucí
šalbě svěří nohy nedočkavé. Kollár.

Rozluka jest po druhé nebo třetí stopě.

(Viz Jireček. Anthol. III, 116. 180. 198. 204. 221. 251. 260. Čel. Čít. 308. 434. 591.)

5. šestistopé (s pravidelnou rozlukou po stopě třetí):

⏑ – ⏑ – ⏑ – || ⏑ – ⏑ – ⏑ – (⏑)

Stromy, milé stromy, jak vám v zimě smutno;
bez květu vám státi, bez lupení nutno.
Kam se vaše krása děla v této době?
Či jste pochovaly ve tmavém ji hrobě? Sušil.

(Viz Jireček. Anthol. III, 25. 31. 96. 193. 250. Čel. Čít. 435. 459.)

6. osmistopé (s přestávkou v prostředku, tak že verš ve dvě půle se rozpadá):

⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ‖ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –

Vinař bloudí mezi révím otočeným po vinici,
a v třešnici červenavé veselí se zahradníci. Polák.

(Viz Jireček. Anthol. III, 94. Čelak. Čít. 376. 378.)

b) Verše jambické.

§. 313. Přízvučné verše jambické nejsou než obrácené trochejské či lépe řečeno: verše trochejské s předrážkou. Proto počínají obyčejně slovem jednoslabičným; počínají-li však dvouslabičným, bývá druhá slabika dlouhá. Přízvučné verše jambické mohou býti nadměrné.

1. dvoustopé: ⏑ – ⏑ – ; ⏑ – ⏑ – (+ ⏑)

Již krásný máj — a s nebes výše
sestoupil v háj — libý vzduch dýše.

2. třístopé: ⏑ – ⏑ – ⏑ – (+ ⏑)

Kde života kolíbá
člunek se plesavé?
Kde anděl hrobu zlíbá
ústa jen laskavě?
Zda v cizině?
Ne, ne!
Jen v otčině! Chmelenský.

(Viz Jireček. Anthol. III, 176, 182.)

3. čtyrstopé (s pravidelnou přerývkou v třetí stopě po 5. slabice):

⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – (+ ⏑)

Když dílo vážné počínáme,
tu vážné slovo v čas bývá,
a práce, an my rozmlouváme,
nám veseleji uplývá. Jungmann.

(Viz Jireček. Anthol. III, 142. 197. 243. Čelak. Čít. 310.)

4. pětistopé (s přestávkou po 5. anebo po 4. anebo po 7. slabice):

⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – (+ ⏑)

Tys velký, Bože, | Tobě sláva zvláště,

Ty světlem odíváš se | místo pláště;
Tvůj mračna vůz, | a vichry koně vozné,
Tvým poslem bouře, | sluhou hromy hrozné. Puchmír.

(Viz Jireček. Anthol. III, 20. 43. Čelak. Čít. 302. 589.)

5. šestistopé (s přerývkou po 5. anebo po 7. slabice):

⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – (+ ⏑)

Ach mívej aspoň | milé stádo v paměti
a nedávej jim | v suchu velkém úpěti. Jngm.

Buď netečnost buď nouze | přivedla tě zdáli,
proč ústa tvá jen vezdy | vaši zemi chválí?
Tu nic ti nejde k chuti | jak tam za horami,
jdi, zůstaň, kde se líbí, | my zde dobře sami. Chmel.

Šestistopý verš jambický sluje Alexandrinským, když má přestávku uprostřed, totiž po třetí stopě:

Již čelem odporným | se měří vojska obě,
již nastal k bitvě čas | i vyjdou proti sobě. Jngm.

4. Sloky básnictví přízvučného.

§. 314. Verše přízvučné skládají se v sloky způsobem nejrozmanitějším, od dvou až do osmi i více veršů. Nejhlavnější jsou:

1. Znělka, sonetta, báseň o čtyrech slokách, z nichž první dvě z čtyřřádkových, poslední dvě z trojřádkových veršův jambických anebo trochejských o pěti stopách složeny jsou. V prvních dvou slokách rýmují se verše 1., 4., 5., 8. spolu, pak 2., 3., 6., 7. zase spolu. Ostatní dvě sloky mohou buď dvojí buď trojí rým jakkoli spořádaný míti; ku př.:

Mluvo milá, hudbo velesladká,
krásy ducha sličný výdechu,
jižto z mládí v líbém úsměchu
vlíbala mně milovaná matka!

Tvojich kroků chůze milopadká
tuto vane slastnou potěchu,
tuto opět v ručím pospěchu
bouří z prudka chodů tvojich zvratka.

Ducha hloub tvá, ucho hudba jímá,
v líbém proudu harmonie tvojí
zefyr šepá, bouře divá hřímá.

Zvuk tvůj milý s pradědy nás pojí,
zrcadlem jsi mysli dávných otců,
nejdražším jsi jměním domorodců. Sušil.

(Viz Jireček Anthol. III, 116. 198. 229. Čelak. Čít. 403 a 435.)

2. Madrigál jest básnička ze čtyr až do jedenácti veršů rýmovaných. Novější básníci mají až i šestnáct veršů v madrigálu. — Obsahem madrigálu jest něžný cit neb vtipná myšlenka snadno mluvou vyslovená. — Madrigál jest více básnickou hrou:

Na své verše.

Milé dárky přírody,
prázné chvíle výplody,
slasti z vás se raději
nežli slávy naději.
Jděte, moje drahé dítky,
jděte, prosté, polné kvítky!
Přivítá-li vás kdo mile,
pak jste došly svého cíle.
Řekněte mu zrovna krátce:
„Výtvor hry jsme a ne práce.“ Sušil.

3. Triolet jest báseň o osmi čtyrstopých verších jambických nebo trochejských a dvou rýmech. Oba první verše opětují se na konci a první verš uprostřed:

Proč se marně v světě soužit:
Lépe doufat v budoucnost.
Po statku proč, po cti toužit?
Proč se marně v světě soužit?
Proč pak nebyt smutku prost?
Zpěv nám budiž věčný host!
Proč se marně v světě soužit?
Lépe doufat v budoucnost. Chmelenský.

Pozn. Jiné způsoby přízvučného básnění obsaženy jsou v Malém výboru z literatury české aneb v Čel. Čít. pro vyšší gymnasia. Velmi zdařile pracoval v nich J. E. Vocel. Ve výboru a v čítance Čel. jest jedna jeho Kancona, Ghazela, Sestina.

Rejstřík.

A.

-a m. -y k naznačení hromadnosti 114, ř. 9.
-a: mužská jména s tonto koncovkou 88, §. 58; 89, §. 60; 103, 2; 124, §. 91.
á nekrátí se 25—26, 1.
-a; řecká jm. stř. rodu takto zakončená 122, §. 88.
-ácterý, -aterý 27, 7.
-áni, -aní 24, §. 14.
au = au 13, p. 2.
au = ou, ú, 13, §. 6.
Alžběta 32, II.
americký amerikánský 73.
an = a on, ana = a ona, ano = a ono 32; 256
anděl (má tvrdé l) 93, 2.
Anen m. Anu 43.
sv.-Anenský 43.
Aneška Anežka 41.
anglický englický 35.
anjel 48, 1; anděl 51.
Asie Asije 32, I.
asijský, asiatský 73.
asmi 33 dole.
az = jaz, já 32, II.

B.

babyka 17.
baboněk, poboněk 56.
badatel 30, 13.
Barta, Bartoš, Bartoň 77, p.
báseň 65, 4.
baviti z by 22, ř. 16.
bázeň 65, 4.
bdíti budíti 21; 180, 2.
beseda 64.
bicí 77, 6.
bič 30, 13.
bidlo 64 (-dlo)
bídný 27.
Bydžov Bud 17.
bych, bys atd. 170.
byl bejl 17.
bylina bu býti 17.
biskup 32 (e).
bystrý budit 17.
býti biti 17.
být bytí, bíti bití 30, b).
„býti“ s příd. jm. = míti se, chovati se, činiti si, počínati si, vésti si, provozovati si 210, p. 3.
bytí nebytí 30, b).
blaboliti 56.
blána (nekrátí) 26.
blizounký 27, 6.
bližní 27, 5.
bližší 27, 5.
bodejť, bodejž 46, h).
boj z bi 21 (dole).
Bořivoj 82 ( ).
boubelatý 55 (dole).
brach 75 (1).
braniž a bráníš 28, 9.
bratr (z bra) 64.
bratří 110, 3.
březový 26, 3.
břich a břicho 88 (dole).
břímě 111, §. 79.
břitva z bríti = holiti 70, §. 42.
Brož 77.
brzy brzo 17.
bublina 56.
bubřeti 56.
bychom a bysme 170.

C.

-ce; skloňování jmen takto zakončených 99; 114.
-ctví a -tstvi 47 (ds, ts).
cibule (*lat.* cepula) 35.
cihla (*lat.* tegula) 35; 39.
cín, církev, císař.
cit z čiti 50; 61, §. 34.
cizí, cyzí, drzý 138.
ctitel 30, 13.
ctnost 46 (t).
cucati (ssáti) 35.
cvičiti.

Č.

-čský, -cký 42.
čas z čajati 75, §. 45.
čber 47 (dž).
červotoč m. točičerv 81, pod c).
čest 46.
čí čího čímu čím 151.
čich z čiju 75.

čilý, čil 29, 11.
čítánka čítanka čítanka 25.
čitatel 64.
člověk z člu 74.
čten čtení 196, 8.
čtyřicet 42.

D.

-děn, -zen, -žen 181.
-dlo 64.
do-, dů 84, 5
dž — č 47.
další 27, 6.
daremný, darebný 50 (dole).
datel (od dsm) 64.
dáti 191.
dav z du 22 (u).
dcera, dci (dhti) 64.
děcko dětsko dětisko 38.
dech, dych, duch 36.
delší 27, 6.
den 101.
desaterý 27, 7.
díti dím 193, §. 181.
„ děje se „ „ „
dětel jetel 51.
dětinský, dětský, dětinný 73 (2).
díra z dr-áti 22 (dole).
dírka 26.
dítě 108, 6.
divadlo, divák 30, 31.
dlaň z dl v držeti 65, 4.
dláto 46.
dle, vedle, podle 202, 3.
dloužení samohlásek 23.
dluh z držeti 57.
dohlednu dohlédám 185, a).
dokavad, -ád 200 (a).
dokonalý dokonálý 72.
dolar tolar 49 (zubnice).
doléhati z dolehnu dle 185 a).
domnění, domněnka.
domu, dolu — domů, dolů 197—8.
dosavad, -ád 200 (d).
dostatek (dostatečný) 84, 5.
dosť (do syti) 39; 197.
drahný, drahně 160.
dřímnouti, dřímati dle 185, 2.
drožka 41.
druh soudruh 93.
druh zbytečně u druhových číslovek 157.
druhsa z druh 75, §. 45.
družička.
drzý, cizí, ryzí 138.
dudek dedek 36.
dudlati 89.
duch z duju 75.
Dunaj (mžsk. r.) 99.
dumati dumka.
dupkati 80.
dvacet 47.
dvéře krátí dle 25, 1; 105, 4.
dvojhlásky 9, §. 2, 13, §. 6.
dvojhlásky v staré češt. 14.
dvojné číslo 112, 81.
dvouslabičné infinitivy kdy krátí ve složení trojsl. 28, 10.
dvouslabičná slova vůbec kdy krátí 25, 1—6.

E.

e, é 10, §. 3; 20, 1.
e, é v mn. č. statn. jm. 100—101.
e, í 20, 1.
é, ý 35.
-e; vlastní jm. takto zakončená 124, §. 92.
-e; cizí jm. takto zakonč. 122, §. 88.
ě z *se* 14.
-ejc 201.
-ějí 139 §. 110, 200,1.
-ějí 200, §. 188.
-ějí, í 195, 6.
-ější, ší, ějí 139.
-els 69.
-eso 75, §. 45; 113, §. 82.
Eliška 32, II, *(e)*.
englický anglický 35.
erz- arci- 32.

F.

fiala fijala 32, I.
Frič 77, p.
frmol chrmol chomol 50.

H.

hadač 30, 13.
hádanka hádanka 25.
hajiž a hájíš 28, 9.
hanba 42.
hapatyka 32, II.
havran 65, 2, -an.
hbitý, hbitost.
hedbáb 50.
hlahol(iti) 56.
hlasatel 30, 13.
hlasiž a hlásíš 28, 9.
hlemýžď 17
hlen 65 -en.
hlína hlinka 26.
hlíněný hlinný 66.
hmyz 17; 98, 16.
hnis (hniti) 75, §. 45.
hnouti (hbnouti) 46.
hnůj z hni 21 (dole).
ho a jej 143.
hodnověrný 82 ( ); 84.
Holomouc 33.
honba 42.
hoře od hřáti 59.
hoření 45.
Hospodin 67, 2.
hospodyně 68, 4.
host 108, 6.
hovado z živ- 64, §. 38.
hra z ig 69, 2.
hrábě 104, 1.
hramota 48.
hráč 31. hráti 33.
hřeben 65 -en.
hřídel *(rad)* 68 dole.
hrom m. horm z hřm-íti 23.
hromada 64, §. 38.
hrozný, ne hrůzný sr. 26, 3.

hupkati 80.
husejm husejch m. husem, husech 107 ř. 4.
hyd 35.
hynouti (hybnouti) hubiti 36; 46.

Ch.

ch a *s* 75.
(chcípl) zcípl 51.
chlácholiti 56.
chybička rybička dle 78, 2, b).
chýše m. chýže 50.
chléb krátí dle 25, 1.
chlub se a chlup 41.
chmura chmurný pošmurný.
chochol 56.
chouliti chýliti 36.
chtíč 31.
chtíti (oni chtí) 193, 4.
chuchel, chuchvalec 56.
chumáč chomáč 35. churavý chorý 35.
chvalozpěv 31.
chvátiti chvátati z chyt 22 (va).
chvíle z chvěju 69.
„ krátí jen gen. mn. č. 26.
chvíle chvilka 26.

I = J.

-i, -e (muži, muže) 100, 7.
-i, -y; příjmení takto zakončená 125, §. 93.
i z -ija 110, 3.
-í (bolestí, rakví) 104, 2; 107, 5.
-i a -eji (vrací a vracejí) 195, 6.
-í: jména mužská takto zakončená 138, §. 109.
-i kdy se krátí v *é* a kdy v *i* 25 (2).
i staženo v rozk. zp. 177, 2.
-ik 74; slova takto zakončená mají í (vyjmuta jsou: křik, vznik, okamžik; zvyk, jazyk).
-iš a iž 42.
ikra 33.
imě 33.
iměti 33.
iskati 33.
istý 33.
Ivan 77, p.
izba 33.
izraelský 32, I.

J = J.

jader 109, 3.
jadrný 26, 3.
jádro z ad, jad 69, 2.
Jakob Jakub 36.
Jan Jene 20; 96. 9.
jazyčnice, střídají se 49; 51.
jazyk 74.
ječný 66. ječniště 74.
jedním 154.
jehla 33.
jehně 32, II.
jcho a svůj 146, 2.
jej a ho 143.
jej, stč. ji 144, 3.
její 148.
jelikož = kolikož, pokud 153 p.; 204, II; 255, 2.
jenž a který 152, §. 124.
jesle 69.
jezero z jez (spojiti) 70.
jezuita 32, t.
ji když se může zaměniti s „tu“ 144, 4.
Jičín (Jitčín) 67.
Jihlava 33; 103.
jim, ním 144, 6.
jimač 30, 13.
Jiří 48, 1; 139.
jiskra 33.
jísti 191.
jistý 33.
jíti nekrátí v slož. trojslab. 29, p. 1.
jitro, jitřiti.
jizba jistba 33.
jizva, jizva.
jméno 111, §. 79; jmen, jmenům, příjmení, zájmeno 25.
jmenovatel 64.
jmenovati 28.
jmín od (j)míti (j)mám 33 (něco jiného než jmenován).
jsem a sem 33/4.
jsem m. jesm 38; 45.
junák jonák 35.

K.

k a *l* zdrobň. slovesa 79/80.
kachna 65, 2.
kající a kající 30.
kalich 37.
kaluže 51.
kamení a kameny 110, 1.
káně (ta) 104.
karatel 30, 13.
kázání kázaní 24, §. 14.
kazatel 30. 13.
kázeň 65, 4.
Kazimír 82 ( ).
každý, všeliký a všelijaký 160.
kbel 48 (dole).
kláda (nekrátí) 26; 58.
klaněti 21 (*o* v *aj*).
klas (klátí) 75, §. 45.
klec 46, 63, §. 35, 2.
Klecanda 64, §. 38.
kmitnouti kmitati i kmítati dle 185.
klest od klet - klátiti 62.
kmín 39.
kněz 101.
kněží 110, 3.
kniha kniha 26, 2.
knížka 26.
kobyla caballa 17.
kolísati, rusky: kolychať.
kolouch 75.
komoň m. koboň 50.
kopyto 17.
kormoutiti 45.
kořen 65 (-en).
koruna (corona) 36.
kosa 58.

kostel 34; 95. 6.
kouzla 49.
kov 22 **(u)**.
Kovanda 64, §. 38.
kožený, kožný 66.
kožich (kůže) 75.
krácení kmenové samohlásky 25—31; v kompar. a imper. 169.
Královodvorský 31.
kralovati 27, 8; 80, 5.
Králové Hradec, Králové Dvůr atd. 137.
krasocit 31.
kratochvilný 26, 3.
křemen z kri = krájeti 60.
křen kořen 39.
křesťan (z christianus) 35.
křídlo (krydlo) 35, 36; 64 (-dlo).
krycí 77, 6.
kříž (kryž) 35.
křižovati 80, 5.
krov z kry 22 **(u)**.
kryl 28, 10.
krůta trůta 51.
kštice m. kčice 76, 4.
Kubeš 77, p.
kuchyně 68, 4.
Kukla 56.
kůň 101.
kůra kúrka 26, 2.
kuře od kur, kura 60.
kůrní, kůrový 27.
kurník 74.
kuropění 81, 4, c).
kuroptva 81.
kužel, kuželka *(kegel)*.
kvap z kyp 22.
kvas z kys 22.
kvetu 175.
kvíliti kvěl 28, 9.

L.

l a *r* mají platnosť samohlásek 37 (2).
l, n vsouváme 45, 61.
-lý a -rý 71 (2).
lanýš, lanýž 77, §. 49.
laskavý 26. 3.
lavřín, vavřín 51.
lék (nekrátí), lékař, lékárník.
léčivý 27.
leč, lečiž 28, 9.
lechtati lektati 48.
léno (nekrátí); lenní.
Lešek 77, p.
letopis dle 31, 14.
lhota (lze) 62, b).
líbý libo libost.
líce (to) 109, §. 76.
lidé 108, 6.
líhati 20 (e).
líný.
lýko n. lyko 17.
lípový a lipový dle 26, 3.
lys a lis 17.
lysý lysina lyska lysati (plešatěti; ale: lisati = lichotiti) 17.
lišiti se.
lyska líska líska 17.
listí a listy 110, 1.
listopad 31.
lítý z liutý = zuřivý; litý z líti líju.
lýtko 17.
líto lítost i litosť; litovati dle rád(o) radosť radovati.
litovati lituju 28.
lnouti linouti 38.
loď loď 59.
loj lůj z li(ju) 21.
loket 101, 8; 102.
luna m. lukna 65, 2.
luza (ne s ú).
lvíce (krátí jen gen. mn. č.) 26.
lze a nelze 199, p.
lžíce (lyžice) 39.

M.

majitel (jmětel) 64.
makový 26, 3.
malomocný 31.
manžel 44; (*l*) 92; 93, 2.
Mareš 77, p.
Marie Marije 32, I.
markrabě 48, 1.
máry 50.
máslo, mast (m. mázlo, mazť) 41; 49 (syk.)
máti, neti 64; akk.: mateř, neteř 107.
mázdra, nozdry 49 (syk.).
mě (mne) a mně 143, 1.
mědirytina 82, d).
medjed, medvěd, nedvěd 51; 81, g); 83.
měkký 72, 1.
mest (*l.* mustum) 35.
město 46.
mezera z mezi 69/70.
meziříčí, poříčí 82, 6.
mhla 68, §. 40.
mihnouti míhati dle 185, 2.
Mikoláš Mikuláš 36.
mile, příslovka z milý.
míle (krátí jen gen. mn. č.) 26.
my, mi 18; my 17.
mimo 202. (Sr. 225 gen. odluky.)
mírka 26. mírný 27.
mys 17.
mysl mysliti myslivec myšlenka 17.
myš mus maus 17.
míša míška 26.
mýto mauth 17.
mýti, míti 17.
mlat z ml(íti) 61.
mléčný 27.
mlýn, mlynář 17.
mnich 39.
mohutný, slovutný 62, 1, a).
mol z m(e)l(u) 22; 99.
mor z mr(u) 22.
most 46; 61, §. 34.
mošt mest (mustum) 36.
motýl z motati 68 (dole); 99.
mozol, moždíř 68, §. 40.
mrak z mrknouti 23.
mramor 56.
mrav 51; z mra 61, 2, a).
mráz z mrznouti 23.

mrcha 75.
mrzký 41.

N.

n vsouváme 44, 2.
-ný, -ní jmen příd. 67; 138, §. 108.
-ný, -ěný 65.
na bíle dni 152.
nádra 45.
nahlednouti nahlédati dle 185 c).
náhlý m. nahlý 72.
nakladatel 30, 13.
nalézati dle 185 c).
námitka, námitka, namítka.
násyp násep 36.
následí 10.
nastojte = nestojte 34 (e).
navštěvenka 30, 13.
navštíviti návštěva (30, 13).
nazývati (zovu) 17.
nazývati nazívati 18; 186, 5 (ale „zívati" od zíti zeju).
neděle z neděju 69.
nejjednodušší 43.
nejjistější, nejistější 43.
nejjizlivější 43.
neklamme 43.
není z ne-nie z ne-je 191.
nerad 31, 14.
nesen, vezen 171; 174.
neštovice = nežitovice 34 (e).
Nepomuk, Netalie 45.
neti 46; akk.: neteř 107.
nevinen m. nevinn 43.
nevražiti 45.
nezbedný 35.
-ný a -ní jmen příd. 138, §. 108.
nimrati 51.
nit 63, §. 35, 2.
nížina 27, 5.
nižší, nizounký 27, 6.
nobrž (= ale dříve). nebrž (= ne dříve) 35; 36.

O.

obec m. obvěc 35; 46.
obědvati 39.
oběť m. obvěť 34; 46.
obětivý (dle plesnivý, obnivý) 61.
obezřelý, obezřelost 45; 57.
obilí 10, 1.
oblek m. obvlek 57.
obličej 31.
oblý m. ohlý 72.
obuv 107.
obyčej (ob-uk) 17.
obyvatel 64.
ocel 107.
odolati 43.
ohněstroj, ohnistroj, ohňostroj 83/4.
ochechule 56.
ochotný 39.
okno 65, 3.
Olomouc Holomouc 33.
omyl mul 36 (y).
opět 39.
osm osum 38.
osyka 17; 74.
osopiti osapiti osupiti 35.
ostroha ostruha 36.
otáleti 45.
ouzký úzký 27, 6; 139 (dole).
oznamiž 28, 9.

P.

páka (nekrátí) 26.
paměť 63, §. 35, 2.
páně 220, 1.
panen m. pann 103, 5.
panenský m. pannský 43.
paprsk (paprysk) 39.
parní, parník 26, 3.
paseka 35.
paškrtný 50.
pasť 63, §. 35, 2.
pazneht 41.
pazouch z paz = vyřínouti se, vyrůsti 75.
pečlivý 26, 3.
pečovati 27, 8.
pelyněk peluněk peluňka 17.
peníz 75, §. 46; 101 (skloň.).
pepř 56.
peprný perný 46.
pěší 43.
pýcha (puchnouti) 17.
pijavka 51.
pykati, pokáti se 17; 36.
pyl pulvis pollen 17.
pýřavka 17. pýřiti 17.
pysk pisk 17; 17/18.
piskor 17.
pyšný (puchnouti) 17.
pytel beutel 17.
pytel a pitel 17.
pitva (od „pěstvati = neb se rukama, t. j. pěstí droby vybírají).
pitvořiti 51.
pivoňka 32, I.
pláchnouti pláknouti 48.
plápolati 56.
plíce (ž. r.) 104. plicní 26, 3.
plsť 46.
pluk 43.
plyn 17.
podunajský 43.
pohnutka 30, 13.
pokryvač 30, 13.
poleno 65 (-en).
poříček 31; 82, 9.
polykati vzlykati (lokati) 17.
polský 73 (2).
pomáhám 21 (o v *a*).
ponrava 44; 51.
Poříčí 82, 6.
posílati, posýlati 186, V.
posluchač, posluchárna 30, 13.
pošmurný.
potají m. podtají 46.
povinen m. povinn 43.
povinovati 43.
povyšovati 28; 189, b).

(povlovný) povolný 44.
povříslo z vrěsti 46; 68, §. 40.
prám z pra = jeti 60.
pramen „ „ „ 60.
prapor (praporec praporečník) 56, 1.
pravopis slovozpytný 15.
„ zvukoslovný 14, 1.
pře-, pří- 84, 5.
přece 42; 47; 142.
předložky se dlouží 84, 5; 202, §. 190.
přehlasování 18.
přechodník 164, IV; 171, §. 149; 253; 264.
přes 41.
přezka z přeh 74.
přezuvky 30, 13.
přibližovati 28.
přisámbůh 95, 8.
přítel (a nepřítel) 101.
přízvuk 31, 14; 272; 324.
projiti projití 30, b).
prosinec 34. (od prosinieti, protože už dne přibývá).
prst (ta) 47; 63, §. 35, 2.
půjčiti z požičiti, požitčiti (požitek).
pupen 65 (-en).

R.

račiž 28, 9.
racochejl 34.
řad m. hřad 46.
rada m. hrada 46.
rádlo, rataj, role 39.
ratišť 63, §. 35 b).
ratolesť 44.
raz- roz- 34. razsocha 34.
rdousiti 45.
ředitel 30, 13.
řehola (regula) 36.
řehtati 41.
řetěz 75, §. 46.
říčný 27.
říditi řeď 28, 9.
řídounký, řeďounký 27, 6
řídší (řednu) 25; 27, 6.
rýčí 77, 6.
rohožka 41.
roli, role (ta) 69; 104.
(rostonal) rozstonal 42.
rouno z ru 65, 3.
rozčíliti 29, 11; 78, §. 51.
rozhřešiti 45.
rozinka hrozinka 46.
rozptylovati 28.
rozsocha 34.
rozřešiti rozhřešiti 45.
rozšiřovati 28.
rozzlobiti 42.
rtuť m. truť 63, §. 35, 2.
rukojmě 100.
ryzí cizí drzý 138.

S a Š.

sazeč 30, 13; 77, §. 48.
sed(u)m 38; 45.
sejiti sejíti 30 b).
sekera sekyra 35; 36; 70.
sen m. sepn 65.
sem: byl sem 33/34.
seno m. sekno 65, 3.
shýbnouti 41.
shoditi schoditi 41.
shovívavý 41.
shromažďovati 28.
schylovati 28.
sice 199, §. 185.
sýčeti sykora osyka 17.
šídlo n. šidlo 64 (2).
sychravý suchý 17.
sykora 70.
syn sunus sohn 17; 65, 1.
sypati sypka.
sýr 17.
sirka 26, 2.
sirný syrný 26, 3.
syrový surový 17.
sirotek, sirota.
sysel zaisel 17.
sytý satis satur 17.
síť 63, §. 35, 2.
sklo 38.
skovati a schovati 49.
skřivan 65, 2 (-an).
skrze 41.
sláma ze stl 60.
slamník 26, 3
slasť 46.
sláva slovo slu 58.
sličný 26, 3.
slynouti ze slu 17.
slyšeti sluch 17.
slota zlota 49 (sykavky).
slovenský a slovinský 73 (2).
slovutný 62, 1, a).
směs (ta) 107.
smyčec 50.
smíř, smiřiž 28, 9.
šmytec 50.
šňůrka 26.
sobec 99.
šohaj šuhaj 36.
soudruh, druh 93.
souhlásky 10; 14; 40.
soukenný 66.
spála (nekrátí) 26.
španielský 32, I.
srsť 47.
ssáti 35.
stan státi 27, 4; 65.
stan stánek 20 (a, á).
státi stoj stojme 28, 9; 193, 3.
stenati stonati 35.
stesk a stezka 41.
strach strašiti m. srach . . 44.
strana (stru) 65, 2.
strasť 46.
střebati m. srebati 44.
středa m. sreda 44.
střecha (stříti) 75.
svatba svadba svarba 41.
svízel (vázati) 68 dole; 99.
svižný 50.

T.

tamější 45.
test a tchán 47.
tchoř m. dchoř 41; 49.
týden 101.
tonouti (topnouti) 46.

topoľ 99.
topor z tep 70.
trám z tra (nésti) 60.
tráva trávití 58.
trdlice trlice 44.
troník m. trojník 46.
třicet 42; 47.
třpytěti se třepot 17; 36.
Túma Tóma Tomáš 36.
tutlati 56.
tužka 41.
tvrdošijný 26, 3.

U.

ubohý (nebohý) 45; 81.
uctivý 26, 3.
udal 29, 11.
událý, událo se, událosť 29, 11.
udatný m. udatý z úd 62, 1, c).
úhelь (kout) z užiti 68, §. 40.
uhelь z ug (hořeti) 68 dole; 99.
únor 51.
uštknouti 51.
uzel z uz (vázati) 68, §. 40.
uzounký 27, 6.

V.

Václav Vácslav 83, 1.
Váňa, Vaníček 77, p.
Vávra, Vavřinec 77, p.
vavřín 51.
váza (nekrátí) 26.
vece = věce = větí 35.
večer z věk (vacillare) 69, 2.
vědro z věd 69, 2.
veliký velký 38.
věno 65, 3.
veslo 68, §. 40.
vesmír 160.
vévoda 23 (é).
vězeň 99.
vydatný 84, 2.
výheň 17.
výjimka 44.
vykýř 17.
viklati vacillare wakkeln
výmínka 44.
vinen m. vinn 43.
vinný 26, 3.
výr, vír 18.
výšina 27, 5.
výti víti 17.
vyžily 29, 11.
vyžle 17.
vladař, vladyka 30, 13, vlasť 46.
vozataj 64.
vrávorati 56.
vřez, vřes 41.
vrh, vrch 41.
vrstva 46.
všeliký, všelijaký a každý 160.
všimnouti všímati dle 185 b).
vůči = v oči.
vůkolí chybně m. okolí 198, 3.

Z, Ž.

zájmeno 31; 82, b).
zajisté = nebo 204, 8.
zase 142.
zapýření 17.
zasilatel 30, 13.
zavazadla 30, 13.
zažiti, zažití 30, b).
zblo 38.
zejtra 39.
získati získati 187.
zištný 50.
zítra v. zejtra.
zoře ze zř-íti 59.
zpěčovati zpečovati 35.
zpuchřelý zpukřelý 48.
zrůst vzrůst 57.
zuřiti, zuřivý (ne ů!).
zvěsť 107. zvěst 114.
zvyk 17; 33.
Žatec, Zateč 30.
žebro, žebřík m. řebro, řebřík 51.
žehnati (signare) 35.
žíla žilka 26.
žito žíto 46; 62, c).
žížeň 65, 4.
žžal, žžavý 30.
žžený (pálený) 43.

ъ a ь jsou samohlásky slabé 12, §. 4.
ъ a ь ožívají co o, e, u, i 37.
ъ stupňujeme v y, ý, o, u 21.
ь stupňujeme v í (ie), o 21.

---

abgusz slevky (slívky) 115, 2.
alltagskleider šaty do práce (šaty všední) 219, 5.
als dass 254.
alt . . jest mu . . let 236, 2.
an der Elbe, an der Adler nad Labem, nad Orlicí 232 (dole).
anbelangen; was mich anbelangt co na mně jest 289.
angenehm; ein alter, sehr angenehmer mann starinký dědeček 78 II.
angestrengte kraft moc a usilování 300, 6, p.
anschikken, sich . . slovesem pokračovacím 195, 3.
an und für sich 279, 3.

arten číslovkami druhovými 157 §. 132.
art und weise 235, 2.
aufgelegt 219 *).
aufhalten, sich über etwas zastavovati se na čem 241, 2.
aufmerksam machen upozorniti 229.
augenblikk; jeden augenblikk přes tu chvíli 236, 3; sám 279.

Ballspiel hra míčem 86.
baumaterial stavivo 85, 1. (ř. 23.).
beflissen pilen, bedliv čeho 222, 1.
begriff; im begriffe sein zu . . slovesem pokračovacím 195; 3.
bei, in, unter atd. (se slovesným podstatným) v češtině přechodníkem 195, 4.
bei verlust pod 236.
bestehen aus . . v sobě míti, držeti, zavírati 232, 3 (dole).
betreffen viz anbelangen.
bewenden; es dabei bewenden lassen nechati při tom 235, 3, 4.
bezug; in bezug auf . . instrumentálem; na . . v 223; 3 (dole).
bildhauer řezbář 85, 1. (ř. 6.).
brennmaterial palivo 85, 1. (ř. 23.).
buchbinder knihař 85, 1. (ř. 5.).
buchenholz bučina 85, 1. (ř. 20.).
buchenwald bukovina 85, 1. (ř. 21.).
butterfass másnice 85, 1. (ř. 17.).

dachrinne žlab na střeše 86.
dampfdestillation překapování parou 86.
dampfkochung vaření parou 86.
dampfschifffahrtsgesellschaft společnost paroplavební 85, 2.
der, die, das 289, p. 2.
derselbe týž; tento; ten; on; 149, §. 120.
Donau - dampfschifffahrts-gesellschaft společnost podunajské paroplavby 86, 3.
doppelgroschen podvojný groš (dvougrošák) 158.
dörrhaus sušárna, sušírna 85, 1. (ř. 9.).
dreifache reihen potrojné řady 158.

eben deswegen tím samým 149, §. 120.
einander se, vespolek 142, 3.
einsaugfähigkeit vsákavost 85, 1. (ř. 24.).
eisenhändler železník 85, 1. (ř. 15.).
eisgrube ledníce 85, 1. (ř. 18.).
ekkhaus nárožní dům 85, 2.
elfenbein slonová kost 85, 2.
empfindlich für den schmerz citelný bolesti, lépe: bolest cítiti 222, 1.
entbehren pozbývati, pohřešovati, strádati 226 c).
enthaltsam von getränken zdrželivý nápojův 226, b).
enttäuschen nebudou se káti svého bludu 227.
erbsenfeld hrachovisko, hrachoviště 85, 1. (ř. 21.).
erbsenstroh hrachovina 85, 1. (ř. 20.).
ertheilen (bescheid, rathschluss) podělíti (nálezem, právem) 231.
es 213, 2 (dole).
etliche několik §. 134, 158/159.

-fähigkeit, -kraft -ost 85, 1 (ř. 13.).
fall 240 B)
feiertagskleider šaty na svátek (šaty sváteční) 219, 5.
fensterladen okenice 85, 1. (ř. 16.).
fiakerordnung předpisy fiakrům 86.
fischbein rybí kost, kostice 85, 2.
fleischhauer řezník 85, 1. (ř. 15.).
folge; es hatte keine guten folgen na nic dobrého to nevyšlo 241, 2.
folglich viz spojky závěrné 204, 9.
fuhrmannswinde zdvihák, kolozub 85, 1. (ř. 7.).

ganz; im ganzen zusammengenommen všeho všudy 280/281.
gartenmesser žabka 85, 1. (ř. 2.).
geduldig gegen etwas trpěliv čeho 222, 1.
gefahr; das schiff war in gefahr zu untersinken loď tonula 286; 299.
gegen k (láska dětí k rodičům) 233, 3.
gehorsam gegen jemanden poslušen koho (gen.) 222, 1.
geldwechselrechnung počet peněžoměnecký 85, 2.
gerade, eben . . sám 279.
gesellschafts - kapitalkonto účet ze společných vkladů (jistin) 86.

gesindstube čeledník 85, 1. (ř. 16.).
glasmasse sklovina 85, 1. (ř. 22).
gleichfalls tolikéž 203, I.
gleichgiltig jednostejný 278, §. 251.
glokkengieszer zvonař 85, 1. (ř. 5.).
goldschmied zlatník 85, 1. (ř. 15.).
haarsalbe mast na vlasy 219, 5.
haarscheitel poutec 85, 1. (ř. 13.).
halstuch šátek na krk 86.
halten: es mit jmd. halten státi při kom 228.
handschuh rukavice 85, 1. (ř. 17.).
handtuch ručník 85, 1 (ř. 16.).
haushaltungskostenbuch kniha potřeb domácích 86, 3.
heuhaufen kupa sena 86, 3.
hiesiger odtud 280 dole.
himbeerwasser malinovka 85, 1 (ř. 23.).
hinterhalt úklady, úkryt 85, 1 (ř. 2.).
hirschfleisch jelenina 85, 1. (ř. 19.).
hirschhaut jelenice 85, 1. (ř. 19.).
hochdrukk-maschine parostroj o vysokém tlaku 86.
ihm herausgehen vycházeje 265.
interessenkontobuch kniha účtův úrokových 86, 3.
in wie fern pokud 255, 2.
ja vielmehr nýbrž 243, 3.
je — desto 255, pozn.
kalkhütte vápnice 85, 1. (ř. 17).
kammfett sádlo podhřivní 221 e).
können, sollen, wollen, mögen 288, 4; 289, pozn.
kopfschmerzen; ich habe . . boli mě hlava 225.
kornfeld žitnisko, žitniště 85, 1 (ř. 22.).
kothstiefel boty do bláta 219, 5.
kraft; in kraft bleiben ve své váze trvati 235, 3.
kraft der schnelligkeit síla a rychlost 300, 6, p.
kuhstall kravín 85, 1. (ř. 7.).
kunftige woche s neděle 234, 3.
kupferstich měděrytina 82, d).
lassen . . 298 dole.
lange 219 *)
lauter samý, samá, samé 150.
leistungsfahigkeit (továrny) výrobnost 85, 1. (ř. 25.).
leuchtmaterial svítivo 85, 1. (ř. 24.).
lieblich schlanke gestalt štíhlounká postava 78, II.
linear-erbfolge posloupnost dědičná v pokolení 86.
(die) lust vergeht ihm odnechtivá se mu 230, 7.
(die) lust, es wandelt ihn die lust an zachtivá se mu 230, 7.
malzhaus sladovna 85, 1 (ř. 10.).
man 284.
marstall konirna 85, 1, (ř. 9.).
-masse -ovina 85, 1. (ř. 11.).
-material -ivo 85, 1. (ř. 12.).
messerschmied nožíř 85, 1. (ř. 7.).
mittheilen 231. 8.
mögen 288, 4; 289, pozn.
morgenstern dennice 85, 1. (ř. 18.).
nahe daran sein zu 286.
nahzwirn nit k šití 219, 5.
nachstenliebe láska k bližnímu 86.
nebenschoss, nebenzweig pazouch 75.
neige stočky 115, 2.
obstgarten štěpnice 85, 1. (ř. 18.).
ohne zu 153; 282, 3.
peitschenhieb; nach einem peitschenhiebe bleibt ein blauer flekk rána po biči působí modřinu 219, 5.
per u číslovek genitivem 155, §. 128.
pflegen s „zu“ opětovacími slovesy 194, §. 182, 2; 299.
rauchfangkehrer kominík 85, 1. (ř. 14.).
regenmantel plášť do deště 219, 5.
-saft -ovina 85, 1. (ř. 11.).
sandubr hodiny sypací 85, 2.
sein, jedem das seinige svůj k svému 147.
schafstall ovčínec 85, 1. (ř. 14.).
schlagwort slovo vřadné 85, 2.
schmachvolles unglükk neštěstí a hanba 300, 6. p.
schön weiszes háls-chen bělounký krček 78, II.
schwertfeger mečíř 85 1. (ř. 6.).
so lange, so viel, so weit 279, §. 253, 2.
sollen, können, wollen, mögen 288, 4; 289 p.
sondern vielmehr 243, 3.

sonnenuhr hodiny slunečné 85, 2.
so viel als man braucht s potřebu 236/7.
sprengboden kropírna 85, 1. (ř. 9.).
stegreif, aus dem . . z čista jasna, znábla, na ručeť 63, §. 35, a).
steinwurfelpflaster dlažba z kamenných kostek 86.
stoppelfeld strnisko, strniště 85, 1. (ř. 21.).
taschenuhr hodinky 85, 2.
thorpforte vrata u brány 219, 5.
tod smrť 115, 2.
todesarten, todesfälle smrti 115, 2.
trotz alle dem s tím se vším, při tom při všem 204, 6; 240 C).
über 202 (pozn. 1.).
und zwar totiž, jako 203 (dole).
unmittelbar sám 279.
unter vorspiegelung, unter dem scheine, unter dem vorwande 236; 265, B).
verfolgen na patu našlapovati 233, 3.
vergleich; in vergleich mit proti 239.
viersitziger wagen počtverný vůz 158.
vogelkraut žabinec 85, 1. (ř. 14.).
von u číslovek genitivem 155, §. 128.
vorhanden před rukama; zde 232 (dole).
vorsetzblatt přídeští 85, 1. (ř. 3.).
vorwand 241, 2.
vorzug haben míti před kým 232 (dole).
wasser -ovka 85, 1. (ř. 12.).
wer immer, wer es auch immer sei 280, §. 255.
werkstatt dílna 85, 1. (ř. 8.).
wildpret zvěřina 85, 1. (ř. 19.).
wildschütz pytlák 85, 1. (ř. 8.).
winzig kleines fuszchen maličká nožka 78, II.
wissen zu . . 298 dole.
wollen — im begriffe sein 264.
wollen, sollen, können 288, 4; 290.
zehnsaitiges instrument nástroj o desíti strunách 220.

[illegible]

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

elektronické knihy získáváte prostřednictvím

eBooks on Demand

digitalizaci provedla

Vědecká knihovna Olomouc